

Sławomir Kalinowski

Aleksandra Łuczak

Oskar Szczygieł

Ubóstwo ubogich

Obszary deprywacji potrzeb
beneficjentów pomocy społecznej

IRWIR PAN

Polska Akademia Nauk
Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa

Wydawnictwo Naukowe
SCHOLAR

Ubóstwo ubogich

Sławomir Kalinowski

Aleksandra Łuczak

Oskar Szczygieł

Ubóstwo ubogich

Obszary deprywacji potrzeb
beneficjentów pomocy społecznej

Warszawa 2024

IRWIR PAN

Polska Akademia Nauk
Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa

Wydawnictwo Naukowe
SCHOLAR

Recenzent: dr hab. Hanna Dudek, prof. SGGW

Redakcja i korekta: Edyta Podolska-Frej

Projekt okładki: Katarzyna Juras

Na okładce: Jean-François Millet, *Kobiety zbierające kłosa*, 1857,
Muzeum Orsay

Książka jest rezultatem Diagnozy przeprowadzonej na zlecenie Mazowieckiego Centrum Polityki Społecznej „Przeprowadzenie badania przyczyny ubóstwa w województwie mazowieckim na podstawie przygotowanego raportu metodologicznego oraz opracowanie Programu Przeciwdziałania Ubóstwu i Wykluczeniu Społecznemu w województwie mazowieckim na lata 2023–2026” (nr projektu 3/MCPS/05/2022/B/BS).

Publikacja dofinansowana przez Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk.

Publikację dofinansowano ze środków Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach Strategii Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu w latach 2024–2026 w zakresie doskonalenia badań naukowych i prac rozwojowych w priorytetowych obszarach badawczych.

Copyright © 2024 by Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk, Warszawa

Copyright © 2024 for this edition by Wydawnictwo Naukowe Scholar Spółka z o.o., Warszawa

Copyright © 2024 by Authors

ISBN 978-83-68091-45-8

doi: 10.7366/9788368091458

Wydawnictwo Naukowe Scholar Spółka z o.o.
ul. Oboźna 1, 00–340 Warszawa
tel. 22 692 41 18; 22 826 59 21; 22 828 93 91
dział handlowy: jak wyżej, w. 108
e-mail: info@scholar.com.pl
www.scholar.com.pl

Wydanie pierwsze

Skład i łamanie: WN Scholar (*Jerzy Łazarski*)

Wydrukowano w Polsce

Spis treści

Wprowadzenie	7
--------------------	---

Rozdział 1

W poszukiwaniu definicji ubóstwa i wykluczenia społecznego	13
1.1. Jak rozumieć ubóstwo?	13
1.2. Konteksty ubóstwa	21
1.3. Wykluczenie społeczne i jego oblicza	34
1.4. Dlaczego biedny jest biedny, a wykluczony jest wykluczony? Dyskursy nad ubóstwem i wykluczeniem społecznym	45

Rozdział 2

Tło badań nad ubóstwem i wykluczeniem społecznym	55
2.1. Dlaczego należy badać biednych i wykluczonych?	55
2.2. Metody badań ubóstwa i wykluczenia społecznego, czyli jak badane jest ubóstwo i wykluczenie społeczne w UE i Polsce?	59
2.3. Jak kształtuje się ubóstwo i wykluczenie w UE?	68
2.4. A jak ubóstwo wygląda w Polsce?	76

Rozdział 3

Ubóstwo i wykluczenie w województwie mazowieckim – wyniki badań	90
3.1. Kogo i w jaki sposób badaliśmy?	90
3.2. A jednak dochody są ważne?	94
3.3. Jak swoją sytuację oceniają ubodzy? Uwarunkowania ubóstwa subiektywnego	119
3.4. A jeśli przyjdzie zima? Parę słów o ubóstwie energetycznym	129

3.5. Jaka jest kondycja gospodarstw domowych? O sytuacji finansowej i wyposażeniu w dobra trwałego użytkowania	136
3.6. Czy pomoc społeczna jest skuteczna?	143
3.7. Pomagający szukają pomocy... ..	155
 <i>Rozdział 4</i>	
Barometr ubóstwa i wykluczenia społecznego	169
4.1. Jak lepiej mierzyć ubóstwo i wykluczenie społeczne? ...	169
4.2. Czym jest barometr ubóstwa i wykluczenia społecznego?	174
4.3. Jak konstruuje się barometr?	182
4.4. Po co stosuje się barometr ubóstwa i wykluczenia społecznego?	201
Zakończenie	205
Literatura	215
Aneks	228
Spis rysunków	234
Spis wykresów	237
Spis tabel	240
Indeks nazwisk	241
Noty o autorach	245

Wprowadzenie

Ubóstwo jest hańbą demokracji.

Jan Tokarski¹

Gdy trafia do Państwa rąk kolejna książka o ubóstwie, naturalnie nasuwa się pytanie, jak to możliwe, że mimo ponad stu lat badań nadal nie znamy skutecznych sposobów przeciwdziałania temu zjawisku. Ciągłe istnieją ludzie żyjący w biedzie, wykluczeni społecznie, niezdolni do zaspokojenia podstawowych potrzeb. Czy to będzie kolejna książka, w której pochylimy się nad ubogimi i wciąż nie damy gotowych recept na rozwiązanie tego problemu? Możemy oczywiście się łudzić, że pewne zmiany są w zasięgu ręki, ale bez dogłębnego zrozumienia problemu i odpowiedniego systemowego podejścia realne postępy w zwalczaniu ubóstwa będą trudne do osiągnięcia.

Ubóstwo to złożone zjawisko, od lat będące przedmiotem badań naukowych i debat społecznych. Pomimo licznych analiz i programów przeciwdziałania, problem ten jest aktualny, a jego skala nie maleje. Kolejne książki o ubóstwie budzą pytanie o sens ponownego zgłębiania tego problemu. Czy rzeczywiście możliwe jest znalezienie skutecznych rozwiązań?

Chcąc odpowiedzieć na tę potrzebę, przeanalizowaliśmy odczucia osób będących beneficjentami pomocy społecznej, a także pracowników ośrodków. W naszej analizie skupiliśmy się na przekrojowym spojrzeniu na pomoc społeczną, na ten swoisty mechanizm, w którym niezbędna do jego funkcjonowania jest sprawność wszystkich elementów. Szczegółowo opisujemy również opracowany przez nas barometr ubóstwa

¹ Z posłowania do książki *O ubóstwie* Alexisa de Tocqueville. Zob. A. de Tocqueville, *O ubóstwie*, Biblioteka Kwartalnika Kronos, Warszawa 2023.

i wykluczenia społecznego, który stanowi narzędzie monitorowania tego zjawiska oraz oceny skuteczności podejmowanych działań. Barometr ten pozwala na identyfikację obszarów, które wymagają interwencji, oraz na ocenę, jakie działania przynoszą najlepsze rezultaty w zwalczaniu ubóstwa i wykluczenia społecznego.

Podjęliśmy próbę odpowiedzi na pytanie, jakie są konkretne obszary deprivacji, których doświadczają osoby korzystające z pomocy społecznej. W czasie lektury tej książki Czytelnik znajdzie szczegółowy opis potrzeb, których nie są w stanie zaspokoić najubożsi mimo dostępnych świadczeń. Skupiliśmy się na głębokim zrozumieniu perspektywy osób doświadczających ubóstwa oraz na analizie funkcjonowania systemu pomocy społecznej. Dzięki przeprowadzonym badaniom oraz opracowaniu barometru ubóstwa i wykluczenia społecznego jesteśmy w stanie zidentyfikować braki w obecnych rozwiązaniach oraz wskazać, gdzie zmiany są najbardziej potrzebne.

Głównym celem książki jest zrozumienie istoty ubóstwa, identyfikacja jego przyczyn i mechanizmów. Cele szczegółowe, które postawiliśmy podczas badań, to:

1. Zrozumienie subiektywnych odczuć osób korzystających z pomocy społecznej i pracowników socjalnych.
2. Identyfikacja przyczyn i mechanizmów prowadzących do ubóstwa.
3. Analiza wpływu systemu pomocy społecznej na życie osób ubogich i wykluczonych.
4. Opracowanie barometru ubóstwa i wykluczenia społecznego, który stanie się narzędziem monitorowania zjawiska i oceny skuteczności podejmowanych działań.

Postawiliśmy także szereg pytań badawczych:

- Jakie są główne obszary deprivacji potrzeb beneficjentów pomocy społecznej?
- Jak system pomocy społecznej wpływa na życie osób ubogich i wykluczonych?
- Jakie zmiany systemowe i działania są niezbędne, aby skutecznie przeciwdziałać ubóstwu i wykluczeniu społecznemu?
- Jakie czynniki wpływają na znalezienie się wśród osób ubogich?
- Czy istnieją różne poziomy ubóstwa?
- Jaka jest kondycja gospodarstwa domowego?

- Jaka jest subiektywna ocena sytuacji społeczno-ekonomicznej respondentów?
- Jakie działania jednostek pomocy społecznej mogą być skuteczne przy wyjściu z ubóstwa w opinii osób otrzymujących świadczenie społeczne?
- Czy udzielana pomoc jest odpowiednia w stosunku do potrzeb klientów?
- Czy udzielana pomoc jest skuteczna?
- Jakie strategie rozwiązywania problemów społecznych są skuteczne?

Książka składa się z wprowadzenia, czterech rozdziałów oraz zakończenia. W rozdziale 1 opisano ramy definicyjne ubóstwa, stosowane miary oraz podejścia wykorzystywane w licznych opracowaniach naukowych i strategiach. Podkreślona została wielowymiarowość ubóstwa. Przeanalizowano również konteksty ubóstwa. Opisano ubóstwo jako złożony problem, nieoznaczający jedynie braku środków. Zostały także omówione kontekstualność ubóstwa oraz czynniki społeczne, ekonomiczne, kulturowe i polityczne. Przedstawiono związki między ubóstwem a wykluczeniem społecznym oraz skomplikowaną naturę współczesnego ubóstwa, uwzględniając różnorodność sytuacji życiowych i stereotypy związane z biedą. W tekście opisano również różne podejścia do definiowania ubóstwa, zarówno ekonomiczne, jak i wielowymiarowe, uwzględniające subiektywne oceny sytuacji materialnej. Podkreślono też relatywność, subiektywność oraz dynamiczny charakter ubóstwa, a także znaczenie norm kulturowych, wartości oraz położenia geograficznego w doświadczaniu i niwelowaniu ubóstwa.

W rozdziale 2 podjęto kluczowe pytanie dotyczące konieczności badania populacji osób ubogich i wykluczonych oraz zrozumienia przyczyn i mechanizmów prowadzących do ubóstwa. Wskazano znaczenie dla polityki publicznej i zrozumienie psychospołecznych skutków ubóstwa. Następnie zostały omówione różnorodne metody pomiaru ubóstwa, zarówno w Unii Europejskiej, jak i w Polsce. Zwrócono uwagę na wskaźnik AROPE jako główne narzędzie monitorowania celu UE 2030 oraz na różne podejścia, ilościowe i jakościowe, stosowane w badaniach nad ubóstwem. Opisano główne wskaźniki polskiej statystyki ubóstwa, takie jak ubóstwo relatywne, ustawowe i skrajne. Następnie skoncentrowano się na

sytuacji ubóstwa i wykluczenia społecznego w krajach Unii Europejskiej, z uwzględnieniem różnic między obszarami wiejskimi a miejskimi oraz między płciami. Omówiono różnice w poziomie ubóstwa między krajami. Skupiono się także na szeroko pojętym ubóstwie oraz wykluczeniu społecznym w Polsce, szczególnie na Mazowszu.

W rozdziale 3 opisano wpływ dochodów na życie osób korzystających z pomocy społecznej i towarzyszące temu trudności. Wyjaśniono związki między nieprzewidywalnością oraz nieciągłością dochodów, które utrudniają zaspokojenie potrzeb materialnych i niematerialnych. Poruszono także zagadnienia związane z sytuacją zawodową beneficjentów, wskazując na ograniczone możliwości aktywizacji zawodowej. Podkreślono, że niskie dochody istotnie wpływają na percepcję sytuacji materialnej oraz mogą prowadzić do zniechęcenia i poczucia pozostawienia samemu sobie. Przeanalizowano także zagadnienia związane z paradoksem satysfakcji. Zarysowano również zagadnienia związane z ubóstwem energetycznym. Przeanalizowano ponadto kondycję gospodarstw domowych. Porównano perspektywy i poglądy wyrażane przez osoby dotknięte ubóstwem, a także przez pracowników socjalnych. Wskazano na nietożsame postrzeganie działań polityki społecznej, w zależności od tego czy jest się beneficjentem czy pomagającym. Zauważono różnorodne perspektywy dotyczące efektywności pomocy społecznej oraz wyzwania związane z dostępnością do zasobów.

W rozdziale 4 przedstawiono barometr ubóstwa i wykluczenia społecznego. Część tę rozpoczynają rozważania dotyczące tego, jak lepiej mierzyć ubóstwo i wykluczenie społeczne. Wykazano przewagę wielowymiarowych wskaźników nad jednowymiarowymi. Chociaż jednowymiarowe wskaźniki ubóstwa, najczęściej oparte na dochodach, są użyteczne w wielu kontekstach, jednak coraz częściej uzupełnia się je wielowymiarowymi analizami. Uwzględnienie wielu zmiennych jednocześnie daje pełniejszy obraz ubóstwa i wykluczenia społecznego, co pozwala lepiej zrozumieć ich skomplikowaną naturę. Jedno- i wielowymiarowe wskaźniki umożliwiają ocenę stanu ubóstwa w konkretnym momencie, ale należy zauważyć, że ważne jest też przewidywanie z wyprzedzeniem zagrożenia ubóstwem. W tym przydatny jest barometr ubóstwa i wykluczenia społecznego, który jest narzędziem do oceny i monitorowania poziomu ubóstwa i wykluczenia społecznego na danym terenie. Przeprowadzono przegląd różnych koncepcji

barometrów ubóstwa i miar mających podobny charakter. Ukazano, że barometry ubóstwa mogą być konstruowane na różnych poziomach (krajowym, regionalnym, lokalnym), w zależności od danych, które są dostępne do analizy i jej kontekstu. Przedstawiono też wady i zalety istniejących barometrów. Zasadniczą częścią tego rozdziału jest omówienie naszej dziesięcioetapowej procedury konstrukcji wielowymiarowego barometru ubóstwa i wykluczenia społecznego. Procedura została oparta na metodach porządkowania liniowego z wykorzystaniem metody TOPSIS (Technique for Order of Preference by Similarity to an Ideal Solution) z winsoryzacją danych. Zaproponowane podejście wykorzystano do skonstruowania wielowymiarowego barometru ubóstwa i wykluczenia społecznego w gminach województwa mazowieckiego w latach 2012–2023.

Książka jest rezultatem Diagnozy przeprowadzonej na zlecenie Mazowieckiego Centrum Polityki Społecznej „Przeprowadzenie badania przyczyny ubóstwa w województwie mazowieckim na podstawie przygotowanego raportu metodologicznego oraz opracowanie Programu Przeciwdziałania Ubóstwu i Wykluczeniu Społecznemu w województwie mazowieckim na lata 2023–2026” (nr projektu 3/MCPS/05/2022/B/BS). Motywacją do jej napisania była chęć rozszerzenia opisanych w Diagnozie wyników. Publikację kierujemy do przedstawicieli administracji samorządowej odpowiedzialnych za politykę społeczną na szczeblu lokalnym i regionalnym, pracowników socjalnych i innych osób zawodowo zajmujących się pomocą społeczną, naukowców i badaczy zajmujących się problematyką ubóstwa i wykluczenia społecznego, studentów kierunków nauk społecznych zainteresowanych tematyką polityki społecznej oraz osób doświadczających ubóstwa i wykluczenia społecznego.

Monografia ta stanowi uzupełnienie badań prowadzonych w Polsce m.in. przez Stanisławę Golinowską (1996, 2018), Juliana Auleytnera (2000, 2012), Europejską Sieć Przeciwdziałania Ubóstwu (2021, 2023), Annę Kurowską (2008), Ryszarda Szarfenberga (2012, 2018), Piotra Szukalskiego (2023), Hannę Dudek (2013, 2021). Pragniemy podziękować wszystkim, którzy okazali nam życzliwość w trakcie zbierania informacji i podczas prowadzonych wywiadów, a w szczególności uczestnikom badań, którzy poświęcili swój czas. Słowa podziękowania kierujemy również do dr hab. Hanny Dudek, prof. SGGW za recenzję monografii i cenne uwagi.

W poszukiwaniu definicji ubóstwa i wykluczenia społecznego

*I wonder how many people I've looked
at all my life and never seen.*

John Steinbeck, *The Grapes of Wrath*¹

1.1. Jak rozumieć ubóstwo?

Prawdopodobnie każdy z nas chociaż raz widział obraz niderlandzkiego malarza Vincenta van Gogha *Jedzący kartofle* (niderl. *De aardappeleters*) z 1885 roku, na którym artysta przedstawia ubogie osoby spożywające skromny posiłek przy niewielkim stole. Używając ciemnych barw, van Gogh portretuje ludzi, których codzienność przepełniona jest cierpieniem i brakiem sensu. Stół i pomieszczenie, w którym się znajdują, uzmysławia niemoc ówczesnych ubogich. Całość utrzymana jest w ciemnych tonacjach, co uwypukla trudne warunki życia przedstawionych postaci. Gdy myślimy o ukazywaniu ubóstwa w sztuce, na myśl przychodzi również obraz Jeana-François Milleta *Kobiety zbierające kłosa* (fr. *Des glaneuses*). Na obrazie widać biedne chłopki szukające na polu pozostawione kłosa zbóż, które w domyśle mogłyby później spożyć lub przygotować posiłek rodzinie. Bronisław Geremek² w *Świecie*

¹ „Zastanawiam się, ilu ludzi widziałem przez całe życie, ale ich nigdy nie dostrzegłem” (tłum. autorów). J. Steinbeck, *The Grapes of Wrath*, The Viking Press-James Lloyd, 1939.

² B. Geremek, *Świat „opery żebraczej”*. Obraz włóczęgów i nędzarzy w literaturach europejskich XV–XVII wieku, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1989.

opery żebraczej pokazuje inny wymiar ubóstwa, a mianowicie żebractwo i włóczęgostwo. Przedstawia fragment tryptyku *Wóz z sianem* Hieronima Boscha zatytułowany *Włóczęga*³ oraz galerię żebraków pod równie wiele mówiącym tytułem *Nędzarze* Rembrandta. Wskazuje też kategorie królestwa żebraczego ze zbioru przysłów Jacquesa Lagnieta, uzmysławiając, jaki wymiar może mieć bieda. Również polscy artyści przedstawiali biedę, łącząc ją bardzo często z polską wsią – wśród nich można wymienić Józefa Chełmońskiego⁴, Aleksandra Gierymskiego⁵, Aleksandra Kotsisa⁶, Leona Wyczółkowskiego⁷ czy też Jerzego Fuchsa⁸. Biedę w malarstwie historycznym można skonfrontować z nową biedą przedstawianą przez Banksy'ego na muralach *Slave Labour*, czy serii *Better out than in*, a także w pracach graficznych włoskich artystek ulicznych, takich jak Alice Pasquini czy Blu. W tym przypadku jest ona powiązana z wyzyskiem, pozbawieniem praw i możliwości godnego życia.

Również w literaturze pięknej odnajdziemy wiele wątków, które poruszają problematykę ubóstwa i jego wpływu na jednostki oraz społeczeństwa. Jednym z najbardziej znanych autorów, który porusza ten temat, jest Charles Dickens. W swoich dziełach, takich jak *Oliver Twist* czy *David Copperfield*, ukazał trudne warunki życia w wiktoriańskiej Anglii, gdzie biedni ludzie mieli niewielkie szanse na poprawę własnego losu. Podobne problemy i nierówności społeczne ukazywali polscy pisarze, jak np. Bolesław Prus w *Lalce* czy Stefan Żeromski w *Szyfowych pracach*.

Nic więc dziwnego, że kiedy myślimy o ubóstwie, przed oczami pojawia się obraz osoby w nieczystym i zniszczonym ubraniu, bezdomnej czy też proszącej o datkę. Czy obecnie jest on jednak zgodny z rzeczywistością? Czy przedstawia faktyczną biedę i wskazuje na jej różne oblicza? Bez dwóch zdań można powiedzieć, że nie. Co będziemy chcieli udowodnić w dalszej części rozdziału. Warto zauważyć, że myślenie o ubóstwie zwykle jest uwarunkowane przez stereotypy i utarte schematy. Często myśląc o ubogich, utożsamiamy ich z bezdomnymi, niepracującymi,

³ Inne nazwy to *Wędrowiec* i *Syn marnotrawny*.

⁴ *Wyplata robocizny (Sobota na folwarku)*.

⁵ *Powisłe, Trumna chłopska*.

⁶ *Ostatnia chudoba, Trumna chłopska, Matula pomarli*.

⁷ *Kopanie buraków*.

⁸ *Żydzi w kolejce po jedzenie w Przygłowie*.

uzależnionymi od pomocy społecznej lub też przestępcami i osobami uzależnionymi od alkoholu czy narkotyków. Taki stereotypowy obraz ubóstwa nie odzwierciedla rzeczywistości, co więcej może prowadzić do niezrozumienia problematyki.

Czym zatem jest ubóstwo w obecnych czasach? Współczesne ubóstwo jest zjawiskiem złożonym i wielowymiarowym, które dotyka zarówno kraje rozwinięte, jak i te rozwijające się⁹. Pomimo postępującego rozwoju technologicznego, globalizacji i wzrostu gospodarczego, ubóstwo nadal stanowi istotny problem społeczny, którego konsekwencje są widoczne w życiu codziennym wielu ludzi. Zanim przejdziemy do jego zdefiniowania, warto podkreślić, że obraz ubóstwa jest złożony i zależy od wielu czynników, takich jak kultura, społeczeństwo, polityka czy poziom rozwoju kraju¹⁰. Dlatego też ważne jest, aby spojrzeć na ubóstwo z różnych perspektyw i próbować zrozumieć jego przyczyny i skutki, jak również poszukiwać sposobów i narzędzi na wychodzenie z biedy.

Ubóstwo jest jednym z najważniejszych problemów społeczno-ekonomicznych współczesnego świata. I chociaż od pierwszych badań nad nim prowadzonych przez Benjamina S. Rowntree¹¹ minęło ponad 120 lat, nadal brakuje jego jednolitej definicji¹². Jak ważna to kwestia uzmysławia fakt, że w celach Zrównoważonego Rozwoju (SDG – Sustainable Development Goals) w ramach Agendy 2030¹³ eliminacja ubóstwa została

⁹ W krajach rozwijających się, ubóstwo może objawiać się w braku podstawowych potrzeb, takich jak odpowiednie wyżywienie, czysta woda czy dostęp do podstawowej opieki zdrowotnej. Natomiast w krajach rozwiniętych może mieć postać ubóstwa relatywnego, gdzie ludzie nie są w stanie utrzymać satysfakcjonującego standardu życia w porównaniu z większością społeczeństwa, chociaż nie wyklucza to istnienia grup zagrożonych absolutnym ubóstwem.

¹⁰ S. Kalinowski, *Poziom życia ludności wiejskiej o niepewnych dochodach*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2015.

¹¹ B.S. Rowntree, *Poverty: A Study of Town Life*, Macmillan, London 1901.

¹² Paul Spicker podał aż dwanaście definicji ubóstwa w zależności od problemu, który operacjonalizuje definicja. P. Spicker, *Definitions of Poverty: Twelve Clusters of Meaning*, w: *Poverty: an International Glossary*, P. Spicker, S. Alvarez Leguizamón, D. Gordon (red.), International Social Sciences Council, London–New York 2007, s. 229–243.

¹³ Agenda na rzecz zrównoważonego rozwoju 2030 została przyjęta przez kraje członkowskie ONZ Rezolucją Zgromadzenia Narodowego 25 września 2015 roku w Nowym Jorku. Określa 17 Celów Zrównoważonego Rozwoju oraz 169 związanych z nimi zadań, które kraje członkowskie zobowiązują się wykonać do 2030 roku. Zadania

wymieniona na pierwszym miejscu. Najogólniej można powiedzieć, że **ubóstwo jest zjawiskiem społecznym polegającym na braku odpowiednich środków pieniężnych niezbędnych do zaspokojenia określonego poziomu niezbędnych potrzeb, akceptowanych przez społeczeństwo połączone z ograniczonym dostępem do dóbr i usług**¹⁴. Odnosi się zatem do osób, które ograniczają wydatki poniżej minimum akceptowanego przez mieszkańców danego kraju, a w węższym znaczeniu również do określonych obszarów danego kraju (np. terenów peryferyjnych oddalonych od dużych aglomeracji miejskich), lub też osób mających ograniczone możliwości dokonania tychże wydatków.

Chociaż w pracy pojęcie ubóstwa jest stosowane wymiennie z biedą, to należy podkreślić, że **ubóstwo jest zagadnieniem szerszym niż bieda, ponieważ odnosi się do stanu braku, niedostatku lub niedoboru czegoś. Może dotyczyć nie tylko braku środków finansowych i materialnych, ale także braku wykształcenia, dostępu do kultury, władzy, szacunku czy godności. Ubóstwo może obejmować różne aspekty życia, takie jak zdrowie, edukację, kulturę, mieszkanie i relacje społeczne. Biedę należałoby zaś traktować wyłącznie w wymiarach braku wystarczających środków pieniężnych**, co jest wąskim rozumieniem tego zagadnienia¹⁵.

W zależności od przyjętej definicji ubóstwa osoby ubogie można oddzielić od nieubogich przez wyznaczenie linii ubóstwa¹⁶. W szerokiej literaturze przedmiotu wyróżnia się dwa podejścia wyznaczania linii ubóstwa – ekonomiczne i wielowymiarowe¹⁷. Pierwsze podejście opiera

dotyczą pięciu obszarów (5P): ludzie (*people*), planeta (*planet*), dobrobyt (*prosperity*), pokój (*peace*), partnerstwo (*partnership*). Cele obejmują takie wyzwania, jak ubóstwo, głód, zdrowie, edukacja, równość płci, zmiany klimatu, zrównoważony rozwój, pokój, sprawiedliwość społeczna. Zastąpiły one Milenijne Cele Rozwoju, które miały być zrealizowane do 2015 roku. Zob. Cele Zrównoważonego Rozwoju, www.un.org.pl (dostęp: 19.01.2022).

¹⁴ K. Duffy, *Czym jest ubóstwo i jak z nim walczyć?*, Informator EAPN, EAPN Polska, Warszawa 2020.

¹⁵ Por. S. Kalinowski, W. Łuczka-Bakuła, *Ubóstwo ludności wiejskiej województwa wielkopolskiego*, Wydawnictwo Akademii Rolniczej w Poznaniu, Poznań 2005.

¹⁶ T. Goedhart, V. Halberstadt, A. Kapteyn, B.M.S. van Praag, *The Poverty Line: Concept and Measurement*, "The Journal of Human Resources" 1977, vol. 4(12), s. 503; J. Veit-Wilson, *Consensual Approaches to Poverty Lines and Social Security*, "Journal of Social Policy" 1987, vol. 16(2), s. 183–211; A.J.M. Hagenaars, B.M.S. van Praag, *A Synthesis of Poverty Line Definitions*, "Review of Income and Wealth" 1985, vol. 31(2).

¹⁷ S. Kalinowski, *Poziom życia...*

się na dochodach, drugie zaś uwzględnia również czynniki pozaekonomiczne, o które – według wielu badaczy ubóstwa – należałoby uzupełnić analizy¹⁸, aby obraz ubóstwa był możliwie szeroki. Warto podkreślić, że wysokie dochody wcale nie muszą mieć odzwierciedlenia w wysokiej konsumpcji, i na odwrót. Nietrudno sobie wyobrazić, że w społeczeństwie są osoby, które pomimo posiadania dochodów, nie realizują swoich potrzeb, gromadząc je na inne wydatki czy też nieracjonalnie nimi gospodarując. Można też wskazać grupy, które celowo rezygnują ze standardowego zaspokojenia potrzeb, wybierając niszowe style życia, m.in. freeganie, zwolennicy podkonsumpcji czy grupy zero waste. Sami pewnie też wokół siebie możemy zobaczyć osoby, których dochody nie przejawiają się w adekwatnej¹⁹ konsumpcji.

W ramach pomiaru ubóstwa ekonomicznego (dochodowego) można wydzielić metody obiektywne oraz subiektywne. W pierwszych wykorzystuje się **miary bezwzględne** (minimum socjalne, minimum egzystencji, ubóstwo ustawowe) i **miary relatywne** (mediana dochodów, kwantyle dochodowe). Drugie wykorzystują indywidualne funkcje dobrobytu ankietowanych, w których określają oni stosunek do własnej sytuacji materialnej, dlatego uważane są za najbardziej demokratyczne metody definiowania biedy (rysunek 1.1). Chociaż zwykle analiza ogranicza się do ekonomicznej deprywacji, to jak podkreślają Rebecca M. Blank²⁰ oraz Wendy Shaw²¹ ubóstwo jest bardzo złożonym problemem społecznym o wielu wariantach i różnych korzeniach, z których wszystkie są ważne w zależności od sytuacji. Sama próba definiowania ubóstwa jest konsekwencją tradycji badawczych wynikających z nakładania się czynników behawioralnych, społecznych i ekonomicznych, wzmacnianych przez

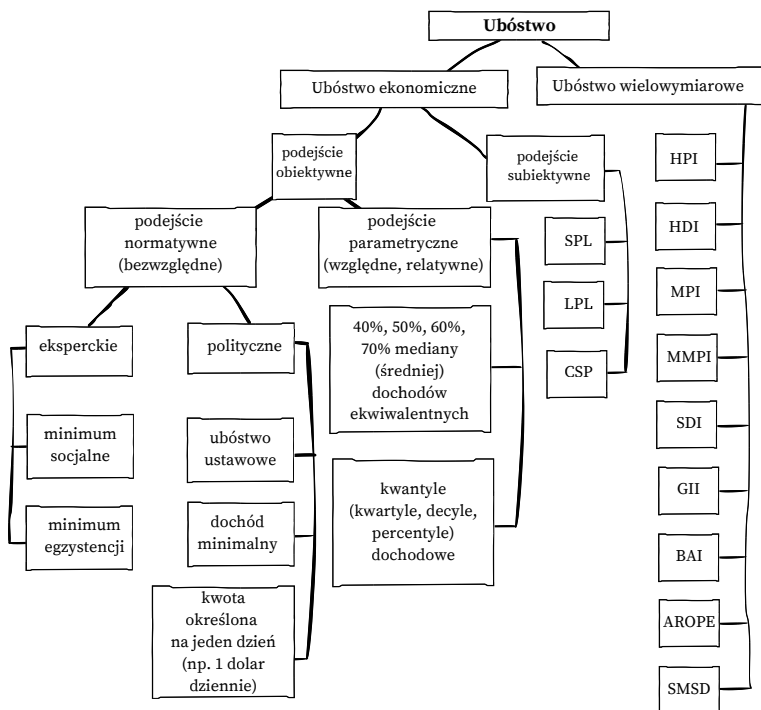
¹⁸ Por. R. Szarfenberg, *Poverty Watch 2022. Monitoring ubóstwa finansowego i polityki społecznej przeciw ubóstwu w Polsce 2021–2022*, EAPN, Warszawa 2022.

¹⁹ Adekwatna konsumpcja wydaje się pojęciem spornym. Co jest adekwatne? A co można uznać za przejaw pokazowej konsumpcji? Czy modnym jest konsumować dużo i na pokaz? Czy może jednak modne jest, by konsumpcja miała charakter dyskretny? Te dylematy pozostawiamy Czytelnikom.

²⁰ R.M. Blank, *Selecting Among Anti-Poverty Policies: Can an Economics Be Both Critical and Caring?*, „Review of Social Economy” 2003, vol. 61(4), s. 447–471.

²¹ W. Shaw, *The Geography of United States Poverty*, Garland Publishing, New York 1996.

kwestie polityczne²². Warto zatem dla szerokiego oglądu dokonywać analizy zarówno wymiaru obiektywnego, jak i subiektywnego łącznie, traktując te podejścia komplementarnie²³. Tworzenie obrazu rzeczywistości wówczas będzie pełniejsze.

SPL – Subjective Poverty Line, LPL – Leyden Poverty Line, CSP – The Centre for Social Policy Poverty Line. Podejścia do ubóstwa wielowymiarowego zostały opisane w przypisie 24.

Rysunek 1.1. Ubóstwo i jego wymiary

Źródło: na podstawie S. Kalinowski, *Poziom życia ludności wiejskiej o niepewnych dochodach*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2015.

²² Por. P. Townsend, *Poverty in the United Kingdom: A Survey of Household Resources and Standards of Living*, Penguin Books, Middlesex, Harmondsworth 1979.

²³ A. Łuczak, S. Kalinowski, *Measuring Subjective Poverty: Methodological and Application Aspects, Modern Classification and Data Analysis: SKAD 2021*, K. Jajuga, G. Dehnel, M. Walesiak (red.), Springer, 2022, s. 263–274, https://doi.org/10.1007/978-3-031-10190-8_18.

Samo **ubóstwo jest zjawiskiem wielowymiarowym**, co powoduje, że niezwykle trudno je analizować. W zależności od przyjętej koncepcji kto inny może znaleźć się poniżej progu oddzielającego ubogich od nieubogich, jednak rdzeń grup zwykle pozostaje niezmienny²⁴. Należy

²⁴ Wśród wielu wielowymiarowych podejść do ubóstwa można wyróżnić: HPI (Happy Planet Indeks, Światowy Wskaźnik Szczęścia) – wskaźnik opracowany przez organizację New Economics Foundation (NEF), który ma na celu ocenę zrównoważonego rozwoju społeczno-ekonomicznego w kontekście szczęścia i dobrostanu ludzi oraz ekologicznego zrównoważenia planety. Uwzględnia trzy główne składniki: dobrostan – mierzy jakość życia ludzi w danym kraju lub społeczeństwie, uwzględniając takie czynniki, jak oczekiwana długość życia, satysfakcja z życia i nierówności społeczne; ekologiczna równowaga – mierzy ekologiczne ślady kraju lub społeczeństwa, uwzględniając emisje gazów cieplarnianych, zużycie zasobów naturalnych i ekologiczną efektywność; nierówności – uwzględnia nierówności społeczne w społeczeństwie zarówno w zakresie dochodów, jak i dostępu do podstawowych usług i możliwości rozwoju. HDI (Human Development Index, Indeks Rozwoju Społecznego) – wskaźnik opracowany przez agendę Organizacji Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju (UNDP), który uwzględnia trzy główne wymiary rozwoju człowieka: długie, zdrowe życie (wskazane przez oczekiwaną długość życia przy narodzinach), edukację (wskazaną przez średnią liczbę lat nauki) i dostateczny poziom życia (wskazany przez dochód narodowy na mieszkańca w parytecie siły nabywczej). MPI (Multidimensional Poverty Index, Wielowymiarowy Indeks Ubóstwa) – mierzy ubóstwo w zakresie zdrowia, edukacji i standardów życia za pomocą 10 wskaźników i uzupełnia istniejące międzynarodowe mierniki ubóstwa monetarnego. S. Alkire, M. Apablaza, A.C. Guio, *Chronic Multidimensional Poverty in Europe*, w: *Improving the Understanding of Poverty and Social Exclusion in Europe*, B. Nolan, E. Marlier, A.C. Guio (red.), Eurostat, 2021. MMPI (Moderate Multidimensional Poverty Index, Umiarkowany Wielowymiarowy Indeks Ubóstwa) – odzwierciedla umiarkowane, a nie ostre poziomy wielowymiarowego ubóstwa; dostosowuje 9 z 10 wskaźników globalnego wielowymiarowego wskaźnika ubóstwa (global MPI), aby odzwierciedlić umiarkowane ubóstwo. S. Alkire, F. Kövesdi, E. Scheja, F. Vollmer, *Moderate Multidimensional Poverty Index: Paving the Way Out of Poverty*, "Social Indicators Research" 2023, vol. 168, s. 409–445, <https://doi.org/10.1007/s11205-023-03134-5>. SDI (Social Development Index, Indeks Rozwoju Społecznego) – ocenia poziom rozwoju społecznego kraju lub regionu na podstawie różnych wymiarów, takich jak edukacja, zdrowie, zatrudnienie, warunki mieszkaniowe, równość społeczna itp. GII (Gender Inequality Index, Indeks Nierówności Płci) – wskaźnik opracowany przez agendę do spraw rozwoju Organizacji Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju (UNDP) mierzy nierówności między płciami w różnych obszarach, takich jak zdrowie, edukacja, zatrudnienie i uprawnienia polityczne. Pomaga zrozumieć, jak płeć wpływa na ubóstwo wielowymiarowe. BAI (Basic Amenities Index, Indeks Dostępu do Usług Podstawowych) – wskaźnik mierzy dostęp do podstawowych usług i infrastruktury, takich jak elektryczność, woda pitna, sanitariaty, opieka zdrowotna i inne. Brak dostępu do tych podstawowych usług może być wskaźnikiem ubóstwa wielowymiarowego. AROPE (At Risk of Poverty or Social Exclusion, wskaźnik zagrożenia ubóstwem lub wykluczeniem społecznym) – wskaźnik

dotatkowo zaznaczyć, że nie ma jednego rodzaju biedy. Jest ona zróżnicowana w zależności od kontekstu, miejsca czy możliwości radzenia sobie z nią. Według Stanisławy Golinowskiej²⁵ nie istnieje uniwersalne pojęcie ubóstwa. Ma ono specyficzną treść osadzoną w szerszym kontekście gospodarczym i społecznym. Ta kontekstualność jest niezwykle istotna. W różnych regionach świata oraz wewnątrz poszczególnych społeczności istnieją różnice w doświadczaniu ubóstwa i możliwościach radzenia sobie z nim. Wielowymiarowość ubóstwa oznacza również, że nie jest ono ograniczone tylko do braku wystarczającego dochodu lub niskiego statusu materialnego. To zjawisko obejmuje wiele różnych aspektów, które mogą wpływać na jakość życia jednostek i społeczności. Wśród najważniejszych należy wymienić:

- **aspekt materialny** obejmujący brak lub znaczną redukcję podstawowych potrzeb materialnych, takich jak jedzenie, schronienie, opieka zdrowotna, edukacja czy dostęp do czystej wody i sanitariatów (to tradycyjna definicja ubóstwa, która koncentruje się na niedoborach materialnych);
- **aspekt społeczny**, który dotyczy relacji społecznych i uczestnictwa w życiu społecznym; może obejmować brak możliwości uczestnictwa w życiu społecznym i wykluczenie społeczne, ograniczony dostęp do sieci wsparcia społecznego, niskie poczucie przynależności społecznej i ograniczone możliwości rozwoju osobistego;

mierzący wielowymiarowe ubóstwo lub ryzyko ubóstwa, uwzględniając różne aspekty życia społecznego i ekonomicznego jednostek. Wskaźnik AROPE składa się z trzech składników cząstkowych: wskaźnika zagrożenia ubóstwem (AROP) określającego odsetek osób, których dochody nie przekraczają 60% mediany dochodów ekwiwalentnych w danym kraju; wskaźnika pogłębionej deprywacji materialnej i społecznej (SMSD) określającego wymuszony brak możliwości realizacji 7 spośród 13 niezbędnych człowiekowi potrzeb; wskaźnika bardzo niskiej intensywności pracy (VLWI), określającego odsetek osób w wieku 0–64 lat mieszkających w gospodarstwach domowych, w których osoby dorosłe w wieku 18–64 lata przepracowały mniej niż 20% ich całkowitego potencjału pracy. SMSD (wskaźnik pogłębionej deprywacji materialnej) – określający odsetek osób doświadczonych wymuszonym brakiem 7 z 13 potrzeb, które przeciętny człowiek uważa za pożądane lub wręcz niezbędne do życia (6 związanych z jednostką i 7 związanych z gospodarstwem domowym).

²⁵ S. Golinowska, *Badania nad ubóstwem: założenia i metoda*, w: *Polska bieda II. Kryteria. Ocena. Przeciwdziałanie*, S. Golinowska (red.), IPiSS, Warszawa 1997.

- **aspekt edukacyjny**, który dotyczy dostępu do wysokiej jakości edukacji, czy też pozbawienia szans możliwości rozwoju, uzupełniania wiedzy; osoby ubogie często napotykać na ograniczenia w dostępie do szkół, nie posiadają odpowiednich materiałów czy narzędzi edukacyjnych, mają niedostateczne wsparcie edukacyjne czy też nie mają możliwości korzystania z zajęć pozalekcyjnych i prorozwojowych; aspekt edukacyjny powiązany jest również z niskimi aspiracjami edukacyjnymi rodziców i opiekunów, co może wpływać na możliwości rozwoju i ograniczać szanse dzieci w przyszłości;
- **aspekt zdrowotny**, który polega na braku dostępu do opieki zdrowotnej, warunków sanitarnych i zdrowia fizycznego i psychicznego; osoby ubogie często mają utrudniony dostęp do podstawowej opieki zdrowotnej, leków, odpowiednich warunków sanitarnych, a także mogą być bardziej narażone na choroby i problematykę zdrowotną;
- **aspekt ekonomiczny**, który związany jest z zarobkami, zatrudnieniem, bezrobociem i dostępem do godziwej pracy; ubodzy często otrzymują niskie zarobki, borykają się brakiem stabilnej pracy, niestabilnością zatrudnienia i ograniczonymi możliwościami ekonomicznymi, co utrudnia poprawę ich statusu materialnego.

Oczywiście nie wszystkie wskazane aspekty ubóstwa występują z równym nasileniem, co więcej, mogą wcale nie występować lub w różnych okresach być uśpione. Warto jednak podkreślić, że przenikanie się tych aspektów oraz różne ich natężenie powoduje, że koncentracja tylko na jednym aspekcie, na przykład dochodzie, nie uwzględnia pełnego zakresu trudności i niedostatków, z jakimi borykają się osoby ubogie. Analiza wielowymiarowa pozwala na lepsze zrozumienie złożoności i różnorodności ubóstwa oraz na opracowanie bardziej skutecznych strategii i polityk, które uwzględniają różne aspekty oraz potrzeby jednostek i społeczności dotkniętych ubóstwem.

1.2. Konteksty ubóstwa

W poprzedniej części zwróciliśmy uwagę na istotną kwestię, jaką jest kontekstualność ubóstwa. To podejście umożliwia uwzględnienie różnorodnych społecznych, ekonomicznych, kulturowych oraz politycznych czynników, które wpływają na pojawianie się i utrzymywanie ubóstwa

w danej społeczności, kraju, organizacji międzynarodowej czy wreszcie w skali globalnej. Warto podkreślić, że czynniki te są nieodłącznie związane z strukturą społeczną, systemami ekonomicznymi, politykami społecznymi, normami kulturowymi, wartościami oraz warunkami geograficznymi. Biorąc pod uwagę wagę tych aspektów, konieczne jest zastanowienie się, w jaki sposób one wpływają na sytuację osób znajdujących się w ubóstwie. Należy również zbadać, jak osoby biedne doświadczają swoich braków oraz jak różnorodne czynniki wpływają na możliwości utrwalania się ubóstwa lub jego eliminacji, zarówno obecnie, jak i w przyszłości.

Rozważając to zagadnienie, warto ponadto zastanowić się nad tym, **w jaki sposób poszczególne czynniki kontekstowe kształtują codzienne życie ludzi dotkniętych ubóstwem.** W jaki sposób struktura społeczna, gospodarcza i polityczna może wpłynąć na dostęp do zasobów, edukację oraz możliwości zawodowe? Jakie są psychospołeczne skutki odczuwania braków w społeczeństwach o różnych normach i wartościach kulturowych? Jak biedni odczuwają własne niedostatki? Jak różne czynniki wpływają na możliwości utrwalania się ubóstwa lub niwelowania go zarówno w teraźniejszości, jak i w przyszłości? Chociaż pytań i problemów pojawia się wiele, to odpowiedzi na nie pozwolą spojrzeć na problem w szerszy sposób, dadzą możliwość dotarcia do mechanizmów, które ukrywają się za zjawiskiem ubóstwa.

Wydaje się, że analiza ubóstwa w kategoriach globalnych wymaga w pierwszej kolejności zwrócenia uwagi na funkcjonujące w danym miejscu i czasie struktury społeczne²⁶. Bez wchodzenia w szczegóły można

²⁶ Koncepcja struktur społecznych została rozwinięta przez wielu teoretyków socjologicznych. Jednym z pionierów w badaniu struktur społecznych był Émile Durkheim, francuski socjolog z końca XIX i początku XX wieku. Durkheim analizował struktury społeczne, takie jak instytucje, normy i wartości, w kontekście ich wpływu na integrację społeczną i funkcjonowanie społeczeństw. Innym znanym teoretykiem, który badał struktury społeczne, był Max Weber, niemiecki socjolog działający w tym samym okresie co Durkheim. Weber skoncentrował się na roli władzy, autorytetu i klasy społecznej jako elementów struktur społecznych. Jego prace dotyczące teorii działań społecznych i typologii władzy miały istotny wpływ na badania nad strukturami społecznymi. Współcześnie również istnieje wiele teorii i podejść do badania struktur społecznych. Teoretycy, tacy jak Pierre Bourdieu, Anthony Giddens, Michel Foucault czy Erving Goffman, dokonali znaczących wkładów w zrozumienie struktur społecznych i ich wpływu na jednostki i społeczeństwo.

wskazać, że systemy nierówności społecznych, takie jak hierarchie klasowe, segregacja rasowa czy podziały płciowe²⁷, mają wpływ na dostęp do zasobów, możliwości edukacyjne, szanse zawodowe i mobilność społeczną. Na przykład, osoby z niższych klas społecznych często mają ograniczone możliwości rozwoju i są w większym stopniu zagrożone ubóstwem, występuje wśród nich również zwiększone ryzyko replikacji ubóstwa ze względu na brak dostępu do edukacji, sieci kontaktów czy kapitału społecznego. Struktura społeczna może wpływać również na to, jak biedni ludzie odczuwają własne niedostatki. Jeśli w społeczności istnieje silna segregacja społeczna i stygmatyzacja biednych, to ubóstwo może prowadzić do poczucia wykluczenia społecznego, niemożności uczestnictwa w życiu społecznym i braku szans na poprawę sytuacji. Jednak struktury społeczne w myśl ekonomii to także formalne i nieformalne instytucje społeczne, normy społeczne i zasady działania. Tworzą one zarówno ramy działania instytucji państwowych, jak i wzajemne oddziaływania ludności. W ten sposób rozumiane struktury powiązane są z systemami ekonomicznymi, a więc prowadzoną przez rządzących polityką fiskalną, regulacjami na rynku pracy, systemem podatkowym, programami socjalnymi. Systemy ekonomiczne mogą sprzyjać nierównościom i skupieniu bogactwa w rękach nielicznych, co utrudnia wydostanie się z biedy, lub też skupiać się na redystrybucji środków, w zróżnicowanym stopniu redukując ubóstwo. Temu też służą polityki socjalne, takie jak programy pomocy społecznej, świadczenia rodzinne czy programy szkoleniowe, które mogą zmniejszać ryzyko ubóstwa i zapewniać wsparcie potrzebującym.

Systemy ekonomiczne powiązane są z prowadzonymi politykami społecznymi, te zaś istotnie wpływają na poziom ubóstwa. Jeśli istnieją skuteczne programy społeczne, takie jak wsparcie finansowe, szkolenia zawodowe, dostęp do edukacji i opieki zdrowotnej, to biedni mają większe szanse na polepszenie swojej sytuacji, ale co najważniejsze również aktywizacji. Jednak, jeśli polityki społeczne są niewystarczające, nieodpowiednio skierowane lub niewłaściwie skonstruowane czy też niedostępne dla wszystkich potrzebujących, to ubóstwo może utrzymywać się i być

Por. J. Go, *Race, Empire, and Epistemic Exclusion: Or the Structures of Sociological Thought*, "Sociological Theory" 2020, vol. 38(2), s. 79–100.

²⁷ Por. M.C. Nussbaum, *Creating Capabilities: The Human Development Approach*, Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Mass. 2011.

przekazywane z pokolenia na pokolenie²⁸. Na rodzące się w wielu głowach pytanie, **jak często politycy mają pokusę do zaspokajania bieżących potrzeb społeczeństwa, odkładając na przyszłość realizację długofalowych i często niepopularnych rozwiązań**, nie ośmielimy się dać odpowiedzi. Nietrudno sobie wyobrazić, że politycy stają przed trudnym wyborem pomiędzy natychmiastowym zaspokajaniem bieżących potrzeb społeczeństwa a długofalowymi, strategicznymi rozwiązaniami. Politycy często podlegają presji publicznej i wyborczej, która skupia się na krótkoterminowych wynikach i widocznych korzyściach dla społeczeństwa. Decydując się na skomplikowane inwestycje, długotrwałe projekty społeczne czy restrukturyzację systemów, ryzykują brakiem natychmiastowych rezultatów, co z kolei może negatywnie wpłynąć na ich popularność i szansę na reelekcję. Taka **pokusa skupienia się na krótkoterminowych korzyściach może prowadzić do pomijania lub odkładania w czasie bardziej zrównoważonych i efektywnych rozwiązań**, które przeciwdziałają ubóstwu w dłuższej perspektywie.

Długotrwałe i skuteczne programy społeczne, takie jak inwestycje w edukację, szkolenia zawodowe, wsparcie rodzin oraz dostęp do opieki zdrowotnej czy okołoszkolnej, mogą wymagać cierpliwości i wytrwałości w realizacji. Niemniej jednak właśnie te rozwiązania mają potencjał wydzwignięcia społeczeństwa z ubóstwa i przyczyniania się do długotrwałego rozwoju. Warto zwrócić uwagę, że równowaga między krótkoterminowymi potrzebami społeczeństwa a długofalowymi rozwiązaniami nie jest łatwa. Stąd też istotne jest edukowanie społeczeństwa na temat korzyści wynikających z inwestycji w rozwój ludzki i strukturalne zmiany, które mogą przynieść długotrwałe efekty.

Na sytuację biednych wpływają również normy kulturowe i wyznawane wartości. Nietrudno sobie wyobrazić, że jeśli w danej społeczności istnieją negatywne stereotypy dotyczące ubogich, brak empatii i solidarności społecznej, to biedni mogą odczuwać stygmatyzację i dyskryminację²⁹.

²⁸ W. Warzywoda-Kruszyńska, *Enklawy biedy – mechanizm powstawania i trwania*, „Praca Socjalna” 2010, nr 7–8, s. 58–59; E. Tarkowska, *Dziecko w biednej rodzinie*, „Polityka Społeczna” 2004, nr 9, s. 9–13; K. Musick, R.D. Mare, *Recent Trends in the Inheritance of Poverty and Family Structure*, „Social Science Research” 2006, vol. 35(2), s. 471–499.

²⁹ Por. D. Narayan, R. Chambers, M.K. Shah, P. Petesch, *Voices of the Poor: Crying Out for Change*, Oxford University Press for the World Bank, New York 2000. L.I. Reutter,

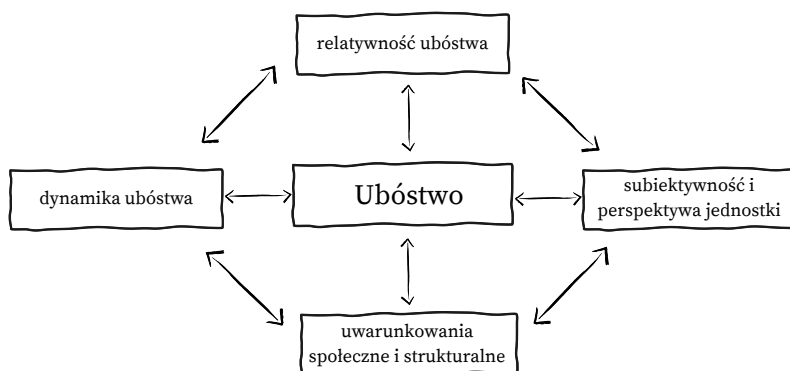
To może utrudniać im korzystanie z dostępnych zasobów i usług, a także utrzymywanie pozytywnego poczucia własnej wartości, co dodatkowo komplikuje wyjście z ubóstwa i aktywizację społeczną. Dodatkowo, pewne wartości społeczne, takie jak dążenie do indywidualnego sukcesu czy kult posiadania, mogą prowadzić do wzrostu nierówności społecznych i trudności w wyeliminowaniu ubóstwa³⁰. Normy kulturowe będą wpływać na solidarność społeczną oraz wzajemną pomoc, co w konsekwencji poprawi sytuację w zakresie ubóstwa.

Wpływ na funkcjonowanie biednych jednostek i społeczności ma również położenie geograficzne. Jeśli społeczności te mieszkają w obszarach z ograniczonym dostępem do podstawowych zasobów, takich jak żywność, woda, opieka zdrowotna czy edukacja, to wyjście ze sfery ubóstwa staje się trudniejsze. Nie chodzi tu jedynie o lokalizację na różnych kontynentach, ale także o położenie wewnątrz kraju. **Obszary wiejskie, szczególnie te peryferyjne, odizolowane regiony lub regiony dotknięte konfliktami czy klęskami żywiołowymi mogą charakteryzować się brakiem możliwości ekonomicznych i społecznych, co utrudnia biednym jednostkom poprawę swojej sytuacji.** Wewnętrzne nierówności geograficzne w obrębie kraju mogą skutkować podobnymi problemami co różnice między krajami na odmiennych kontynentach. Zaniebane obszary, które cierpią z powodu braku infrastruktury, słabych usług publicznych oraz ograniczonego dostępu do edukacji i zatrudnienia, często stanowią ważną przeszkodę dla poprawy jakości życia ich mieszkańców.

Samą kontekstualność ubóstwa można sprowadzić do kilku nierozwalnych ze sobą elementów: **relatywności, subiektywności i perspektywy jednostki, uwarunkowań społecznych i strukturalnych oraz dynamiki charakteru ubóstwa.**

M.J. Stewart, G. Veenstra, R. Love, D. Raphael, E. Makwarimba, *Who Do They Think We Are, Anyway?: Perceptions of and Responses to Poverty Stigma*, "Qualitative Health Research" 2009, vol. 19(3), s. 297–311.

³⁰ Nie zamierzamy jednak krytykować kultu sukcesu, ponieważ może być on kompasem pozytywnych zmian i siłą napędową samorozwoju i poprawy sytuacji. Jednak pamiętać należy, że może to też prowadzić do nadmiernego nacisku na materialne osiągnięcia, wyścigu szczurów, nierówności społecznych czy braku zrównoważenia między życiem a pracą.

Rysunek 1.2. Relacje pomiędzy elementami kontekstualności ubóstwa

Źródło: opracowanie własne.

Relatywność ubóstwa sprowadza się do uznania, że **nie może być ono definiowane w oderwaniu od kontekstu społecznego, ekonomicznego i kulturowego**. Jak wskazywał John Stuart Mill, nie chodzi o to, by być bogatym, ale by być bogatszym od innych (*Men do not merely to be rich, but to be richer than other men*)³¹. Zatem to, co uznawane jest za ubóstwo w jednym społeczeństwie (lub wymiennie wśród określonej grupy społecznej), nie musi być ubóstwem wśród innych grup. Różne społeczeństwa i grupy mogą mieć odmienne standardy i oczekiwania dotyczące warunków życia. Nietrudno sobie wyobrazić, że używany samochód może wśród osób ubogich być oznaką względnego luksusu, podczas gdy wśród osób zamożnych będzie przejawem ubóstwa. Tak samo jak pewne dobra w krajach zamożnych mogą być uznawane za standardowe, podstawowe lub nawet niezbędne, w krajach biedniejszych mogą stanowić luksus i być poza zasięgiem finansowym większości ludzi. Na przykład, w bogatym kraju telewizor, pralka czy komputer mogą być powszechnie dostępne i uznawane za standardowe wyposażenie domu, podczas gdy w biedniejszym kraju te same dobra mogą być luksusem, na który mogą sobie pozwolić tylko nieliczni. Inny przykład można odnieść do

³¹ J.S. Mill, *On Social Freedom: or the Necessary Limits of Individual Freedom Arising Out of the Conditions of Our Social Life*, "The Oxford and Cambridge Review" 1997, June, s. 57–83.

wyżywienia. W krajach rozwiniętych, dostęp do różnorodnych i zdrowych pokarmów jest powszechny, a dieta jest bogata w składniki odżywcze. W tym kontekście brak dostępu do takiej diety może być uznawany za oznakę ubóstwa. Jednak w krajach biednych, gdzie głód i niedożywienie są powszechne, sama możliwość jedzenia regularnych posiłków może być postrzegana jako zamożność w porównaniu z bardziej ekstremalnymi przypadkami ubóstwa. Te same przykłady można również odnieść w kontekście grup wewnątrz kraju (np. miasto/wieś peryferyjna, osoby zamożne/biedni utrzymujący się z niezarobkowych źródeł czy pomocy społecznej i innych).

Przykłady te uzmysławiają, że **w analizie ubóstwa należy kłaść nacisk na względne położenie jednostek w stosunku do całego społeczeństwa.** W przeciwieństwie do tradycyjnych definicji ubóstwa, które skupiają się na absolutnych wskaźnikach dochodu czy konkretnych brakach materialnych, podejście relatywne uwzględnia kontekst społeczny i porównanie jednostek w ramach danego społeczeństwa. Założenie relatywności ubóstwa oznacza, że ubóstwo nie jest jedynie brakiem wystarczających zasobów materialnych, ale wynika również z porównań i relacji w danym kontekście społecznym. Definicja ubóstwa w kontekście relacyjnym koncentruje się na nierównościach społecznych, wykluczeniu społecznym i ograniczeniach, jakie jednostki doświadczają w wyniku swojego względnego położenia wobec innych grup odniesienia³². Można zatem uznać, że skupia się na względnym położeniu jednostki na drabinie hierarchii deprywacji potrzeb. Ważne jest przy tym zrozumienie, że ubóstwo nie jest jedynie indywidualnym deficytem, ale wynika z interakcji jednostki z otoczeniem. Przykładowo ubóstwo może wynikać z braku lub ograniczonego dostępu do edukacji, zdrowia, pracy, ale też z ograniczonych możliwości uczestnictwa społecznego lub nieadekwatnych w stosunku do oczekiwań interakcjach, ale też względnego oddalenia od przeciętnego zaspokojenia wskazanych potrzeb w całym społeczeństwie. W ramach relacyjnego podejścia analizuje się również wpływ strukturalnych czynników, takich jak nierówności społeczne, systemy wartości czy dyskryminacja, na tworzenie i utrzymywanie się ubóstwa.

³² Por. V. Cattell, *Poor People, Poor Places, and Poor Health: The Mediating Role of Social Networks and Social Capital*, "Social Science Medicine" 2001, vol. 52(10), s. 1501–1516.

Dla zrozumienia relatywności ubóstwa konieczne jest powołanie się na takich autorów, jak Robert Walker³³, Ruth Lister³⁴ czy Ted K. Bradshaw³⁵, którzy zajmują się tematyką ubóstwa i wykluczenia społecznego, wprowadzając relacyjne podejście do tych badań i pomagają zrozumieć, jak względne położenie jednostek i interakcje społeczne wpływają na doświadczanie biedy.

Drugim aspektem wielowymiarowości ubóstwa jest **subiektywizm jego odczuwania**. Kontekstualność ubóstwa zakłada uwzględnienie perspektywy jednostki i jej doświadczeń. To, co jednostka postrzega jako symptomy ubóstwa, może różnić się od obiektywnych wskaźników czy standardów określanych przez instytucje i organizacje. Ważne jest zrozumienie, jak jednostki samodzielnie oceniają swoje warunki życia i doświadczenia ubóstwa. Pojęcie ubóstwa nie powinno być ograniczone do obiektywnych wskaźników, ale powinno uwzględniać, jak jednostki samodzielnie postrzegają i oceniają swoje warunki życia. Istotna jest zatem odpowiedź na pytanie, jak jednostki doświadczają ubóstwo i jak wpływa to na ich zdolność do funkcjonowania i rozwijania się? Mollie Orshansky³⁶ w 1969 roku zauważyła, że ubóstwo – jak uroda – odzwierciedla się w oczach oceniającego, a sami oceniający najlepiej znają swoją sytuację.

Chociaż istotą ubóstwa są nierówności³⁷, to istnieje rozbieżność w ich odczuwaniu. Można przyjąć, że nierówność ta wyraża się w różnym poziomie zadowolenia z życia bez względu na obiektywny wymiar realizacji potrzeb. Ilość posiadanych środków nie może stanowić odzwierciedlenia zadowolenia. Można przyjąć za Aaronem Chaimem Ahuvia³⁸, że większe są szanse na określenie sytuacji jednostki, gdy zna się ocenę zadowolenia z życia jako całości, niż gdy zna się wysokość jej dochodu. Tym

³³ R. Walker, *The Shame of Poverty*, Oxford University Press, Oxford 2014.

³⁴ R. Lister, *Bieda*, Sic!, Warszawa 2007.

³⁵ T.K. Bradshaw, *Theories of Poverty and Anti-Poverty Programs in Community Development*, "Community Development" 2007, vol. 38(1), s. 7–25, <https://doi.org/10.1080/15575330709490182>.

³⁶ M. Orshansky, *How Poverty Is Measured*, "Monthly Labor Review" 1969, vol. 92(2), s. 37–41.

³⁷ Ch.A. Valentine, *Culture and Poverty*, University of Chicago Press, Chicago 1968.

³⁸ A.Ch. Ahuvia, *Wealth, Consumption and Happiness*, w: *Psychology and Economic Behaviour*, A. Lewis (red.), Cambridge University Press, Cambridge 2008.

samym wymiar obiektywny wyrażony w dochodach lub wydatkach nie będzie mieć odzwierciedlenia w wymiarze subiektywnego zadowolenia z różnych wymiarów życia³⁹. Co więcej, osoby ubogie pod względem dochodów niekoniecznie cierpią z powodu deprivacji potrzeb i odwrotnie. Dostrzegł to już Wolfgang Zapf w 1984 roku w książce na temat jakości życia w zachodnich Niemczech⁴⁰. Zauważył rozbieżności między odczuciami a faktyczną sytuacją ekonomiczną. Pierwsza rozbieżność wskazuje na niską satysfakcję z własnej sytuacji, mimo relatywnie wysokiego zaspokajania potrzeb. Druga przejawia się w istnieniu osób, które obiektywnie pozbawione są szans realizacji potrzeb, a mimo wszystko odczuwają zadowolenie. Pierwsze zjawisko zwykło się nazywać „dysonansem niezadowolenia”, drugie zaś „paradoksem satysfakcji”. Nietrudno wyobrazić sobie sytuację, w której część osób, mimo wysokich dochodów (lub/i zaspokajania potrzeb), nie odczuwa zadowolenia z życia. I na odwrót – część osób, mimo że ich sytuacja wskazuje na niski poziom życia, odczuwa satysfakcję z niego⁴¹.

Na ubóstwo wpływają również czynniki społeczne i strukturalne. Warto zauważyć, że wpływ na kształtowanie się ubóstwa w danej społeczności mają takie czynniki strukturalne, jak polityki społeczne, systemy ekonomiczne, instytucje i ramy prawne. Nierówności w podziale zasobów, korupcja, brak odpowiednich polityk społecznych czy niedostateczne inwestowanie w infrastrukturę społeczną mogą przyczyniać się do utrzymywania i pogłębiania ubóstwa. Mark Robert Rank⁴² zwraca uwagę, że na ubóstwo wpływają ekonomiczne, polityczne i społeczne ułomności społeczeństwa. Wskazując na jego strukturalny aspekt, obrazowo

³⁹ Por. R.A. Easterlin, *Does Economic Growth Improve the Human Lot?*, w: *Nations and Households in Economic Growth*, P.A. David, M.W. Reder (red.), Academic Press, New York 1974; P. Michoń, *Ekonomia szczęścia*, Dom Wydawniczy Harasimowicz, Poznań 2010; D. Nettle, *Happiness: The Science Behind Your Smile*, Oxford University Press, Oxford 2005; L. Rayo, G.S. Becker, *Evolutionary Efficiency and Happiness*, „Journal of Political Economy” 2007, vol. 115, s. 302–337.

⁴⁰ W. Zapf, *The Four Well-Being Positions*, w: *Lebensqualität in der Bundesrepublik Deutschland*, W. Glatzer, W. Zapf (red.), Campus, Frankfurt 1984.

⁴¹ S. Kalinowski, „Pieniądze szczęścia nie dają... być może” – oblicza niespójności opinii ludności wiejskiej o niepewnych dochodach, „Polityka Społeczna” 2016, nr 2(503), s. 16–20.

⁴² M.R. Rank, *One Nation, Underprivileged: Why American Poverty Affects Us All*, Oxford Academic, New York 2004 (rozdz. *Poverty as a Structural Failing*).

porównuje możliwości znalezienia się w grupie osób ubogich do popularnej zabawy z dzieciństwa w krzesła. Wskazuje, że nie tylko szybkość graczy w tej zabawie jest ważna, ale również inne czynniki leżące poza bezpośrednim wpływem bawiących się⁴³. Równie obrazowy przykład daje Alan Garfinkel⁴⁴, który udowadnia, że wyniki egzaminu mogą być różne w zależności od przyjętej metody oceniania, a następnie odnosi to do trzech różnych rzeczywistości, udowadniając, że indywidualne atrybuty są stałe, za to wyniki zmieniają się w zależności od makro reguł gry. Opis panującej struktury i jej zrozumienie według Davida Calnitsky'ego⁴⁵ jest kluczem do zrozumienia ubóstwa. Można uznać, że pewne czynniki w jednym kraju będą wpływać w większym stopniu niż w innym, co więcej prowadzone polityki publiczne mogą w większym stopniu niwelować pewne zagrożenia, inne zaś lekceważyć⁴⁶. Nietrudno sobie wyobrazić politykę państwa, która będzie zachęcała do pozostawiania w formalnych związkach małżeńskich, zniechęcając do rozwodów, chociażby poprzez ograniczenie pomocy społecznej dla osób samotnie wychowujących dzieci czy też ograniczając im wsparcie instytucjonalne.

Znaczenie strukturalnego aspektu ubóstwa zauważalne jest w badaniach, które prowadził Amartya Sen⁴⁷. Argumentuje on, że **walka z ubó-**

⁴³ Wielu z nas doskonale pamięta tę zabawę. Nieraz też pewnie spotkaliśmy się z sytuacją, w której prowadzący wyłączał muzykę w czasie dogodnym dla jednego z uczestników, faworyzując go.

⁴⁴ A. Garfinkel, *Forms of Explanation*, Yale University Press, New Haven 1981.

⁴⁵ D. Calnitsky, *Structural and Individualistic Theories of Poverty*, "Sociology Compass" 2018, vol. 12, e12640, <https://doi.org/10.1111/soc4.12640>.

⁴⁶ Por. D. Brady, R.M. Finnigan, S. Hübgen, *Rethinking the Risks of Poverty*, "American Journal of Sociology" 2017, vol. 123(3), s. 740–786.

⁴⁷ Główne założenia jego badań opierają się na koncepcji „rozszerzonej wolności”. Według Sena ubóstwo nie powinno być rozumiane jedynie jako brak dochodu czy materialnych zasobów, ale przede wszystkim jako ograniczenie możliwości jednostki do prowadzenia życia pełnego godności i spełniania swoich aspiracji. W jego podejściu ubóstwo jest postrzegane jako ograniczenie wolności jednostki do wyboru i realizacji swoich życiowych celów. Sen krytykuje tradycyjne podejścia do mierzenia ubóstwa, które skupiają się głównie na wskaźnikach dochodowych, takich jak wskaźnik ubóstwa czy dochód na osobę. Zamiast tego proponuje on używanie wskaźników opartych na możliwościach, takich jak dostęp do edukacji, opieki zdrowotnej, mieszkań czy możliwości uczestnictwa społecznego. W jego podejściu ubóstwo jest rozumiane jako wielowymiarowe zjawisko, które wynika z braku równości i możliwości. A. Sen, *Development as Freedom*, Oxford University Press, New York 1999; A. Sen, *Poverty and Famines: An Essay on Entitlement*

stwem strukturalnym wymaga uwzględnienia nierówności społecznych zarówno w zakresie dostępu do podstawowych zasobów, jak i w sferze możliwości oraz swobody jednostek. Zdaniem Sena, polityki i programy mające na celu zwalczanie ubóstwa powinny skupiać się na rozwijaniu zdolności jednostek poprzez inwestowanie w edukację, opiekę zdrowotną, równy dostęp do zasobów i eliminację barier społecznych. Sen wprowadził pojęcie „zdolności” (*capabilities*) jako kluczowego elementu analizy ubóstwa. Zdolności odnoszą się do możliwości, jakie jednostki mają do wyboru i realizacji życiowych celów. Według Sena ubóstwo można rozumieć jako ograniczenie zdolności jednostek do cieszenia się pełnią życia i uczestnictwa w społeczeństwie. Koncepcja Sena wywarła duży wpływ na rozwój polityki społecznej i analizy ubóstwa. Jego podejście podkreśla konieczność skupienia się na tworzeniu warunków strukturalnych, które umożliwiają jednostkom pełne wykorzystanie swojego potencjału. Dodatkowo argumentuje, że walka z ubóstwem powinna być oparta na promowaniu równości, zapewnianiu edukacji, zdrowia, możliwości zawodowych i społecznego uczestnictwa. Również Anthony Giddens⁴⁸ podkreśla znaczenie rozumienia ubóstwa i nierówności jako zjawisk strukturalnych, które są konsekwencją kształtowania się układów instytucjonalnych. Twierdzi, że zwalczanie ubóstwa i nierówności wymaga transformacyjnych zmian w strukturach społecznych i politykach, zamiast skupiania się wyłącznie na interwencjach na poziomie jednostkowym.

Ostatnim aspektem kontekstualności ubóstwa jest jego dynamika.

W najprostszy sposób dynamika ubóstwa odnosi się do zmian poziomu i zasięgu jego występowania w ciągu badanego okresu oraz ruchliwości jednostek między stanem ubóstwa a stanem bez ubóstwa. Zmiany zasięgu ubóstwa w pierwszym rozumieniu następują wraz z rozwojem społecznym, gospodarczym i politycznym. Czynniki takie jak rozwój technologiczny, migracje⁴⁹, kryzysy (także te wynikające z pandemii

and Deprivation, Oxford Academic, Oxford 1983, <https://doi.org/10.1093/0198284632.001.0001>.

⁴⁸ A. Giddens, *Konsekwencje nowoczesności*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2008.

⁴⁹ Migracja może oferować nowe możliwości ekonomiczne i poprawiać warunki życia jednostek i ich rodzin, zmniejszając ubóstwo. Może jednak również stwarzać wyzwania, takie jak wykluczenie społeczne, dyskryminację i wyzysk ekonomiczny, które

COVID-19 lub konfliktów zbrojnych)⁵⁰ czy zmienne trendy gospodarcze⁵¹ mają wpływ na jego charakter i rozmiar. Zatem ubóstwa nie można traktować jako stanu statycznego, podlega ono bowiem przekształceniom i dostosowaniom w zależności od sytuacji. Chociażby postęp technologiczny – z jednej strony jest czynnikiem mogącym łagodzić ubóstwo, z drugiej zaś je rozszerzać. Może zarówno tworzyć nowe możliwości zatrudnienia, zwiększać produktywność i poprawiać dostęp do informacji i usług, zmniejszając tym samym ubóstwo, jak i prowadzić do utraty miejsc pracy, pozostawiając niektóre osoby lub społeczności w trudnej sytuacji ekonomicznej⁵².

- **Dynamika ubóstwa to również fluktuacja polegająca na zmianie swojego stanu materialnego** (rysunek 1.3). Część gospodarstw domowych oraz jednostek może w trakcie swojego życia wchodzić i wychodzić ze sfery ubóstwa. W kontekście dynamiki ubóstwa można rozważać następujące aspekty:
- **przejście w stan ubóstwa i wyjście z niego** – odnosi się do zmiany statusu jednostek lub gospodarstw domowych z pozycji poza ubóstwem do ubóstwa, jak również z ubóstwa do stanu bez ubóstwa;

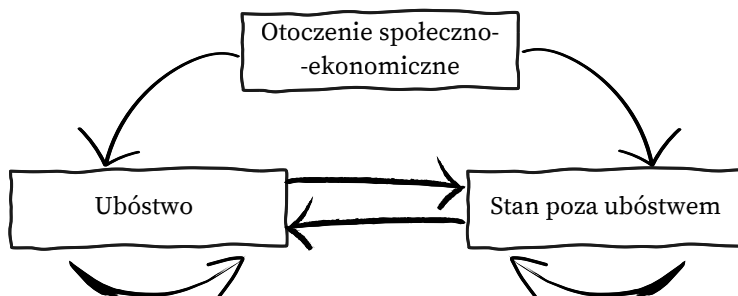
mogą zwiększać ubóstwo wśród ludności migrującej. W niektórych przypadkach migracja jest wynikiem ubóstwa. Osoby ubogie mogą być zmuszone do migracji w poszukiwaniu lepszych perspektyw ekonomicznych i poprawy swojej sytuacji życiowej. Jednak proces migracji może również przyczynić się do pogłębienia ubóstwa, jeśli migranci napotykają na trudności i wyzwania w miejscu docelowym. Więcej na ten temat w: M. Duszczyk, *Polska polityka imigracyjna a rynek pracy*, Instytut Polityki Społecznej Uniwersytetu Warszawskiego, Oficyna Wydawnicza Aspra, Warszawa 2012.

⁵⁰ Bezpośrednią konsekwencją kryzysów jest spowolnienie gospodarcze, utrata zatrudnienia, zakłócenia w łańcuchach dostaw i zwiększone wydatki na opiekę zdrowotną mogące doprowadzić jednostki i społeczności do ubóstwa. Takie kryzysy uwypuklają wrażliwość niektórych grup i podkreślają znaczenie sieci bezpieczeństwa socjalnego i polityk wspierających, w celu skutecznego zwalczania ubóstwa. Szczególnie było to zauważalne w okresie pandemii COVID-19 i wojny w Ukrainie.

⁵¹ Zmieniające się trendy gospodarcze, takie jak zmiany w przemyśle lub globalizacja, mogą przekształcić wzorce ubóstwa. Na przykład dezindustrializacja może prowadzić do utraty miejsc pracy i koncentracji ubóstwa w niektórych regionach, podczas gdy globalizacja gospodarcza może tworzyć nowe możliwości gospodarcze, ale także zwiększać nierówności w poszczególnych krajach i między nimi.

⁵² Por. S. Kalinowski, *Wieża 2044: koniec z wykluczeniem społecznym czy inne jego wymiary?*, w: *Polska wieś 2044. Wizja rozwoju*, M. Halamska, M. Kłodziński, M. Stanny (red.), IRWiR PAN, Warszawa 2023, s. 73–78.

przejście w stan ubóstwa może być wynikiem utraty pracy, nagłych wydatków, rozpadu rodziny itp., podczas gdy wyjście z ubóstwa może wynikać z poprawy warunków zatrudnienia, wzrostu dochodów, wsparcia społecznego lub innych czynników;

Rysunek 1.3. Fluktuacja stanów materialnych

Źródło: opracowanie własne.

- **ruchliwość wewnątrz sfery ubóstwa** – odnosi się do zmian w poziomach ubóstwa w obrębie populacji ubogiej; może dotyczyć osób, które doświadczają krótkotrwałego ubóstwa skrajnego w efekcie pogarszania własnej sytuacji społecznej i materialnej, po czym ich sytuacja może w niewielkim stopniu się poprawić, tak by realizować je w większym stopniu, jednocześnie nie na tyle, by całkowicie wyjść z ubóstwa; ruchliwość ta związana jest z niewielką stabilnością finansową, która prowadzi do fluktuacji w poziomach niskich dochodów i trudnościach w zaspokajaniu podstawowych potrzeb; może też polegać na przesuwaniu się w strukturze niezaspokojonych potrzeb (drabinie depriwacji materialnej) w różnych okresach, ułatwiając lub utrudniając realizację potrzeb na określonym poziomie;
- **mobilność społeczna** – dotyczy zmiany pozycji społecznej jednostek lub gospodarstw domowych na tle innych grup społecznych oraz przesunięć w hierarchii społecznej, które mogą mieć wpływ na poziom dochodów, edukację, status zatrudnienia itp.; mobilność społeczna może wpływać na zmiany w poziomach ubóstwa, ponieważ jednostki mogą awansować z niższych do wyższych grup społecznych lub na odwrót;

- **strukturalne zmiany wpływające na poziom ubóstwa** – prowadzą do zmian w strukturze społeczno-gospodarczej, te zaś mogą wpływać na poziom ubóstwa w społeczeństwie, np. zmiany w rynku pracy, wzrost nierówności dochodowych, zmiany w systemach opieki społecznej czy politykach publicznych (zmiany te mogą mieć długotrwały wpływ na poziom ubóstwa w danej społeczności).

Zrozumienie wskazanych czynników kontekstowych i ich wpływu na sytuację biednych jest kluczowe dla skutecznej walki z ubóstwem. Konieczne jest opracowanie polityk i programów, które uwzględniają tę złożoność i skoncentrowane są na tworzeniu równych szans, zapewnianiu wsparcia społecznego i eliminowaniu przeszkód, które utrudniają biednym jednostkom wyjście z ubóstwa. Kontekstualność ubóstwa jest ważna, ponieważ ubóstwo nie jest jednoznacznie definiowane i przejawia się w różnych formach w rozmaitych społecznościach. Zrozumienie kontekstu, w którym występuje ubóstwo, pozwala na dostosowanie strategii i polityk walki z ubóstwem do konkretnych potrzeb i realiów danej społeczności. To podejście uwzględnia różnice kulturowe, społeczne i ekonomiczne oraz promuje bardziej skuteczne działania na rzecz zmniejszenia ubóstwa i nierówności społecznych.

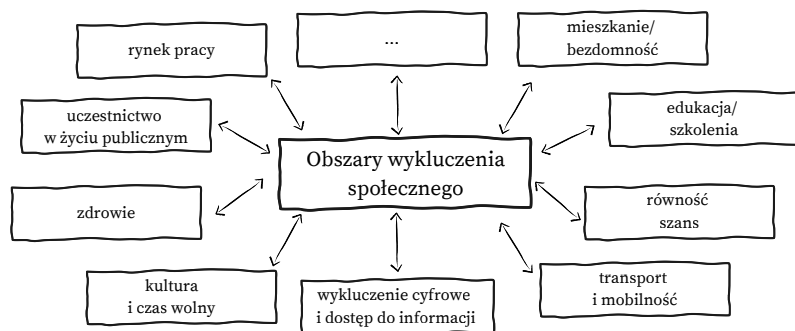
1.3. Wykluczenie społeczne i jego oblicza

W dyskursie nad sytuacją ludności ubóstwo często występuje w zbitce pojęciowej wraz z wykluczeniem społecznym⁵³. Mechanizmy zwrotne

⁵³ Chociaż wykluczenie społeczne i marginalizacja to pokrewne pojęcia, część autorów dokonuje ich rozróżnienia. W pracy używane są zamiennie, chociaż mają pewne subtelne różnice w znaczeniu. Wykluczenie społeczne odnosi się do procesu, w którym jednostki lub grupy społeczne znajdują się poza lub na marginesie struktur społecznych. Z kolei marginalizacja odnosi się do ograniczenia jednostki lub grupy do roli marginalnej w społeczeństwie, co oznacza, że nie są oni pełnoprawnymi uczestnikami i nie mają pełnego dostępu do zasobów i możliwości społecznych. Można zatem stwierdzić, że wykluczenie społeczne to szersze pojęcie, obejmujące różne formy nierównego uczestnictwa w życiu społecznym, podczas gdy marginalizacja jest bardziej skoncentrowana na pozycji jednostki w stosunku do całego społeczeństwa. Por. H. Samsonowicz, *Marginalizacja a wykluczenie jako zagadnienie historyczne* oraz J. Sztumski, *Zjawisko wykluczenia a marginalizacji w życiu społecznym*, w: *Marginalizacja a rozwój społeczny – między teraźniejszością i przeszłością*, Z. Galor, S. Kalinowski, U. Kozłowska (red.), Societas Pars Mundi

między nimi wydają się bezsprzeczne. Wykluczenie społeczne może być wynikiem ubóstwa, gdy osoby lub grupy społeczne pozbawione wystarczających zasobów materialnych i dostępu do podstawowych usług znajdują się na marginesie społeczeństwa. Ograniczony dostęp do edukacji, zdrowia, pracy czy mieszkania może prowadzić do utraty możliwości rozwoju, awansu społecznego i uczestnictwa w życiu społecznym, co z kolei wzmacnia wykluczenie społeczne. Z drugiej strony, wykluczenie społeczne może stać się przyczyną ubóstwa. Osoby lub grupy społeczne, które znajdują się na marginesie społeczeństwa, często napotykają na trudności w zdobyciu pracy, dostępie do edukacji, kultury, mieszkania czy opieki zdrowotnej. Brak możliwości uczestnictwa w życiu ekonomicznym i społecznym ogranicza zdolność do generowania dochodu i polepszenia swojej sytuacji materialnej, co może prowadzić do ubóstwa.

Czym zatem jest wykluczenie społeczne? Definiuje się je jako **wielowymiarowy proces, w wyniku którego jednostki lub grupy społeczne znajdują się poza lub na marginesie struktur społecznych, co ogranicza ich możliwość pełnego uczestnictwa w życiu ekonomicznym, społecznym, politycznym i kulturalnym**, chociaż jak wskazuje doświadczenie badań nie tylko te obszary objęte są skutkami wykluczenia (rysunek 1.4). Proces ten prowadzi do utraty dostępu do różnych sfer życia społecznego

Rysunek 1.4. Przykładowe obszary wykluczenia społecznego

Źródło: opracowanie własne.

Publishing, Bielefeld 2017; P. Sałustowicz, *Bieda, marginalizacja i wykluczenie społeczne*, w: *Życie na skraju. Marginesy społeczne wielkiego miasta*, Z. Galor, B. Goryńska-Bittner, S. Kalinowski (red.), Societas Pars Mundi, Bielefeld–Poznań 2014.

oraz instytucji, dóbr i usług. Program Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju (*UNDP, United Nations Development Programme*), definiuje wykluczenie społeczne jako **brak możliwości uczestniczenia lub też niezdolność do uczestniczenia w różnych aspektach życia zbiorowego oraz nieuczestniczenie „w normalnych aktywnościach charakterystycznych dla danego społeczeństwa”**⁵⁴. Brak ten wynika z powodów niezależnych od samych jednostek, nie mają one również możliwości ich kontroli.

Dodatkowo, wykluczenie społeczne cechuje się kumulacją różnych negatywnych zjawisk i czynników utrudniających normalne funkcjonowanie jednostkom⁵⁵. Jak wskazuje Hilary Silver⁵⁶, poszczególne wymiary wykluczenia wzmacniają się często nawzajem, pogłębiając marginalizację. Tym samym, tak jak w przypadku ubóstwa, należy mówić o wielowymiarowości tego zjawiska. Ryszard Szarfenberg⁵⁷ zauważa, że zbiorowości marginalizowane mają ograniczoną podmiotowość, a ich wpływ na instytucje, od których zależy poziom i jakość ich życia, jest ograniczony lub w ogóle go nie ma. Dodaje, że marginalizacja związana jest z uprzedmiotowieniem jednostek. Oznacza to, że osoby lub grupy dotknięte wykluczeniem społecznym stają się biernymi obserwatorami, którzy nie mają realnej możliwości wpływania na warunki swojego życia i zmiany w społeczeństwie. Utrata poczucia kontroli nad swoim życiem i brak szans na aktywne uczestnictwo w życiu społecznym prowadzą do osłabienia tożsamości i poczucia własnej wartości, co wzmacnia proces wykluczenia.

Raport o Rozwoju Społecznym UNDP z 1994 roku⁵⁸ wskazuje na kilka cech wykluczenia społecznego, w tym:

- jego dynamikę i wielowymiarowość;
- kumulatywność, prowadzącą do wielowymiarowej deprivacji;

⁵⁴ Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, *Wykluczenie i integracja społeczna w Polsce. Ujęcie wskaźnikowe*, CeDeWu, Warszawa 2006.

⁵⁵ K. Duffy, *Czym jest ubóstwo...*

⁵⁶ H. Silver, *Social Exclusion and Social Solidarity: Three Paradigms*, "International Labour Review" 1994, vol. 133(5–6), s. 531–578.

⁵⁷ R. Szarfenberg, *Ubóstwo, marginalność i wykluczenie społeczne*, w: *Polityka społeczna*, G. Firlit-Fesnak, M. Szyłko-Skoczny (red.), Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.

⁵⁸ Human Development Report, United Nations Development Programme, 1994, <http://hdr.undp.org/en/global-reports> (dostęp: 29.06.2021).

- brak lub niewystarczający poziom uczestnictwa w głównym nurcie społeczeństwa i dostępu do najważniejszych systemów społecznych (rynek pracy, edukacja, opieka medyczna, zabezpieczenie społeczne);
- możliwość przejawiania się lub skutkowania zerwaniem więzi rodzinnych i społecznych, a także utratą poczucia sensu i tożsamości;
- niosące za sobą ryzyko powielania modelu i dziedziczenia pewnych cech sprzyjających przekazywaniu pokoleniowemu charakterystyki wykluczenia⁵⁹.

Ryszard Szarfenberg⁶⁰ wskazał cztery koncepcje wykluczenia społecznego, które są kluczowe dla zrozumienia sytuacji ludności. Wynikają one z różnych ograniczeń, z jakimi borykają się osoby lub grupy społeczne dotknięte wykluczeniem. Po pierwsze, wykluczenie społeczne może wynikać z ograniczonego dostępu do zasobów, dóbr publicznych, instytucji i systemów społecznych. Brak równego dostępu do edukacji, zdrowia, pracy czy mieszkania utrudnia normalne funkcjonowanie jednostkom i ogranicza ich szanse na rozwój oraz aktywne uczestnictwo w życiu społecznym. Po drugie, koncepcja wykluczenia odnosi się do niepełnego uczestnictwa w życiu społecznym. Osoby wykluczone społecznie często nie mają możliwości aktywnego uczestniczenia w życiu społecznym, są marginalizowane i nie mają wpływu na decyzje dotyczące ich własnego życia. Ograniczenie podmiotowości tych jednostek powoduje, że ich głos nie jest brany pod uwagę. Po trzecie, wykluczenie społeczne wiąże się z ograniczonymi prawami społecznymi i socjalnymi. Osoby wykluczone często nie mają dostępu do podstawowych usług społecznych, co utrudnia im polepszenie swojej sytuacji materialnej i życiowej. Brak równego dostępu do świadczeń socjalnych, opieki zdrowotnej czy wsparcia społecznego prowadzi do dalszego pogłębienia wykluczenia. Po czwarte, wykluczenie jest konsekwencją ubóstwa. Osoby lub grupy społeczne, które znajdują się w trudnej sytuacji materialnej, często doświadczają deprywacji i braku możliwości realizacji podstawowych potrzeb. To z kolei wpływa na ograniczenie możliwości rozwoju i uczestnictwa w życiu społecznym.

⁵⁹ Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, *Wykluczenie i integracja społeczna w Polsce. Ujęcie wskaźnikowe*, CeDeWu, Warszawa 2006.

⁶⁰ R. Szarfenberg, *Marginalizacja i wykluczenie społeczne – panorama językowo-teoretyczna*, w: *Ubóstwo i wykluczenie społeczne – perspektywa poznawcza*, R. Szarfenberg, C. Żołędowski, M. Theiss (red.), Elipsa, Warszawa 2010.

Wskazane wymiary wykluczenia społecznego przenikają się. Co więcej, osoby lub grupy, które doświadczają wykluczenia społecznego, często stają w obliczu nawarstwiania się różnych barier i ograniczeń, które utrudniają im poprawę swojej sytuacji życiowej. Mogą to być: brak odpowiednich środków materialnych, bezdomność, brak dostępu do pracy, edukacji, opieki zdrowotnej czy korzystania z dóbr kulturalnych. W efekcie zaś pogłębiają się te zjawiska.

Wykluczenie społeczne może wynikać z różnych czynników, w tym z procesu marginalizacji, czyli degradacji lub deklasacji jednostek lub grup społecznych⁶¹. Może również być konsekwencją dyskryminacji na podstawie różnych cech (wiek, płeć, rasa, etniczność, tożsamość seksualna, niepełnosprawność czy też status społeczno-ekonomiczny). Ważne jest zrozumienie, że wykluczenie społeczne jest procesem dynamicznym, który może mieć różne wymiary i wpływać na różne aspekty życia jednostki. Brak możliwości dostępu do podstawowych zasobów i usług społecznych, a także brak perspektyw awansu społecznego, może wpędzić jednostki w pułapkę ubóstwa i wykluczenia. Badanie i zrozumienie tego zjawiska są kluczowe dla działań polityki społecznej, ponieważ ma na celu walkę z ubóstwem i nierównościami społecznymi oraz tworzenie bardziej inkluzyjnych społeczeństw.

Rozważania na temat wykluczenia społecznego można podzielić na trzy różne szkoły: brytyjską, amerykańską i francuską⁶². W nurcie brytyjskim⁶³ podkreśla się, że wykluczenie społeczne wynika z dyskryminacji, braku dostępu do zasadniczych praw oraz deprivacji materialnej. W takiej perspektywie osoby wykluczone są pozbawione dostępu do podstawowych dóbr i usług, co prowadzi do ograniczenia ich uczestnictwa w społeczeństwie. Ponadto brak możliwości uczestniczenia w procesach

⁶¹ Por. Z. Galor, *Margines społeczny a margines socjalny i margines strukturalny. U podstaw socjologii marginalizacji w świetle badań poznawczych z lat 2010–2013*, w: *Życie na skraju. Marginesy społeczne...*

⁶² Por. P. Broda-Wysocki, *Paradygmat analiz ubóstwa i wykluczenia społecznego*, „Przegląd Europejski” 2021, nr 2.

⁶³ A.B. Atkinson, *Multidimensional Deprivation: Contrasting Social Welfare and Counting Approaches*, „Journal of Economic Inequality” 2003, vol. 1, s. 51–65; P. Townsend (red.), *The Concept of Poverty: Working Papers on Methods of Investigation and Lifestyles of the Poor in Different Countries*, Heinemann Educational Books, London 1970; R. Lister, *Bieda...*

decyzyjnych ogranicza partycypację obywatelską, co może pogłębiać wykluczenie. Nurt amerykański⁶⁴ z kolei skupia się na zachowaniach jednostkowych i ich ocenie moralnej. W tej perspektywie często podkreśla się, że system opiekuńczy może wpływać na osłabienie motywacji jednostek do podejmowania inicjatyw i odpowiedzialności za własny los. Twierdzi się, że nadmiernie rozbudowany system pomocy społecznej może prowadzić do bezczynności i braku chęci do aktywnego uczestnictwa w życiu społecznym. W nurcie francuskim⁶⁵ zwraca się uwagę na rolę państwa opiekuńczego i systemu zabezpieczenia społecznego. W tej perspektywie państwo jest aktywnym podmiotem, który kształtuje warunki życia i ma za zadanie eliminować nierówności społeczne. Ważnym aspektem jest równość społeczna (egalitaryzm) jako wartość, a państwo odgrywa rolę interwencjonistyczną w celu zapewnienia dostępu do zasobów i szans wszystkim obywatelom. Oprócz wymienionych nurtów można wskazać jeszcze nurt skandynawski, zwany nordyckim, w którym tworzenie bardziej egalitarnych społeczeństw odbywa się poprzez silne państwo opiekuńcze, wysokie podatki i rozbudowane polityki społeczne. To podejście skupia się na minimalizowaniu nierówności społecznych i zapewnianiu równego dostępu do dóbr i usług (rysunek 1.5).

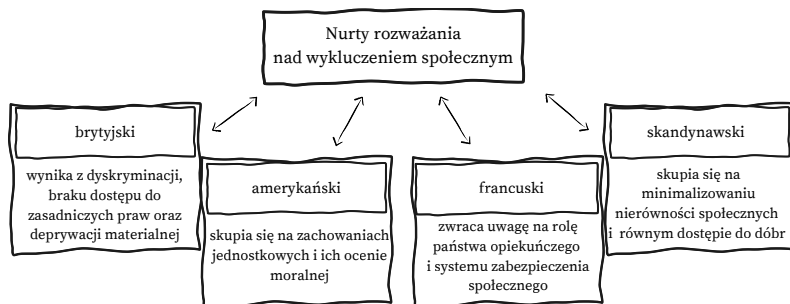
Analiza definicyjna wykluczenia społecznego wskazuje na szeroką gamę współzależności z ubóstwem⁶⁶. Obie te koncepcje są silnie splecione, co wynika z ich wzajemnego oddziaływania i wzmacniających się skutków oraz przyczyn. Ubóstwo często jest jednym z głównych czynników prowadzących do wykluczenia społecznego, a z drugiej strony, wykluczenie może być przyczyną pogłębiania się ubóstwa. W kontekście tych zależności pojawia się pytanie: czy oba pojęcia są ze sobą nierozzerwalne? Jak nietrudno sobie wyobrazić, osoba, której nie stać na zakup jedzenia, ubrań, czy też innych dóbr podstawowych, zwykle też nie

⁶⁴ C.A. Murray, *Losing Ground: American Social Policy*, Basic Books, New York 1984; G. Gilder, *Bogactwo i ubóstwo*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 2001; W.J. Wilson, *The Truly Disadvantaged: The Inner City, the Underclass, and Public Policy*, Chicago 1987, University of Chicago Press.

⁶⁵ P. Bourdieu et al., *The Weight of the World: Social Suffering in Contemporary Society*, Stanford University Press, Stanford 1999.

⁶⁶ Por. S. Golinowska, Z. Morecka, M. Styrz, E. Cukrowska, J. Cukrowski, *Od ubóstwa do wykluczenia społecznego. Badania. Koncepcja. Wyniki. Propozycje. Polska. Europa i świat*, Opracowania PBZ, Warszawa 2008.

będzie w wystarczającym stopniu uczestniczyć w życiu społecznym czy gospodarczym. Gdy brakuje środków na zaspokojenie potrzeb niższego rzędu, jednostka będzie skoncentrowana na przetrwaniu, co ogranicza jej zdolność do aktywnego uczestnictwa w innych wymiarach życia.

Rysunek 1.5. Nurty rozważań nad wykluczeniem społecznym

Źródło: opracowanie własne.

Jednakże istnieją sytuacje, w których osoba uboga niekoniecznie jest wykluczona. Rozległe programy pomocy społecznej oraz wsparcie świadczeń socjalnych mogą zapobiegać ekskluzji społecznej osób żyjących w ubóstwie. Działania takie jak świadczenia pieniężne, dostarczanie żywności czy ubrań oraz wsparcie psychologiczne oferowane przez ośrodki pomocy społecznej mogą przyczynić się do zniwelowania skutków ubóstwa i minimalizowania ryzyka wykluczenia.

Chociaż ubóstwo i wykluczenie społeczne są mocno powiązane, nie są tożsame⁶⁷. Ubóstwo może więc prowadzić do wykluczenia społecznego, ale nie jest to jedyny czynnik decydujący o wykluczeniu. Przykładów związku między ubóstwem a wykluczeniem społecznym jest wiele, nie trudno je sobie wyobrazić:

- **w sferze edukacji**, gdy osoba żyjąca w biedzie może mieć ograniczony dostęp do edukacji ze względu na brak środków finansowych na opłacenie szkoły, materiałów edukacyjnych czy kursów dodatkowych, w efekcie ubóstwo może wpływać na zdolności edukacyjne i szanse

⁶⁷ Por. D. Becker-Pestka, G. Kubiński, M. Łojko, *Różne obszary wykluczenia społecznego w Polsce – wybrane zagadnienia*, Exante, Wrocław 2017.

na zatrudnienie w przyszłości, co w konsekwencji przyczynia się do wykluczenia społecznego;

- **w sferze opieki zdrowotnej**, gdy brak odpowiedniej opieki zdrowotnej, czego często doświadczają osoby ubogie, prowadzi do wykluczenia społecznego; tym samym ktoś, kto nie może sobie pozwolić na leczenie lub nie ma dostępu do podstawowych usług medycznych, ma ograniczoną zdolność do pracy, uczestnictwa w życiu społecznym i pełnego funkcjonowania;
- **w sferze zatrudnienia**, gdy bezrobocie i brak stabilnej pracy wpływają na wykluczenie społeczne; osoby bezrobotne często doświadczają marginalizacji społecznej, a także mają ograniczoną zdolność do partycypacji w życiu społecznym i ekonomicznym;
- **w dostępie do mieszkań**, gdy biedni mają trudności z zapewnieniem sobie odpowiedniego miejsca do zamieszkania z powodu niskich dochodów, zamieszkują w lokalach socjalnych, u rodziny czy też zmuszeni są do wynajmowania mieszkań o bardzo niskim standardzie; brak stabilnego dachu nad głową może prowadzić do wykluczenia społecznego, a nawet bezdomności;
- **w życiu społecznym i kulturowym**, gdy osoby żyjące w ubóstwie nie mają możliwości uczestniczenia w aktywnościach społecznych, kulturalnych czy rekreacyjnych.

Warto dodatkowo zauważyć, że wykluczenie społeczne nie zawsze musi wynikać bezpośrednio z ubóstwa⁶⁸. Może ono być konsekwencją także innych czynników, takich jak niepełnosprawność, problemy zdrowotne, miejsce zamieszkania, uprzedzenia czy różnice dotyczące zdolności i kompetencji. Osoba może być wykluczona społecznie pomimo posiadania wystarczających zasobów finansowych, jeśli napotyka na różnego rodzaju bariery społeczne czy kulturowe. Można sobie wyobrazić, że wykluczenie może dotyczyć także osób, które formalnie nie są uznawane za ubogie, ale mają ograniczony dostęp do społecznych zasobów i możliwości. Na przykład osoba mogąca utrzymać się finansowo i niespełniająca

⁶⁸ S. Golinowska, E. Tarkowska, I. Topińska (red.), *Ubóstwo i wykluczenie społeczne. Badania, metody – wyniki*, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 2007; J. Grotowska-Leder, *Ekskluzja społeczna – aspekty teoretyczne i metodologiczne*, w: *Ekskluzja i inkluzja społeczna. Diagnoza – uwarunkowania – kierunki działań*, J. Grotowska-Leder, K. Faliszek (red.), Wydawnictwo Edukacyjne „Akapit”, Toruń 2005.

formalnych kryteriów ubóstwa może doświadczać wykluczenia społecznego ze względu na brak uczestnictwa w życiu społecznym. Dotyczy to chociażby osób starszych, które mieszkają same. Mają one ograniczone kontakty z innymi ludźmi i nie uczestniczą w aktywnościach społecznych czy kulturalnych, mogą też być wykluczone społecznie i cyfrowo, pomimo że nie są ubogie w sensie ekonomicznym. Wykluczenie cyfrowe nie musi jednak dotyczyć wyłącznie osób starszych. W dzisiejszym społeczeństwie dostęp do nowych technologii stał się kluczowy dla pełnego uczestnictwa w życiu społecznym i ekonomicznym. Osoby, które nie mają dostępu do Internetu lub nie posiadają odpowiednich umiejętności cyfrowych, mogą być wykluczone społecznie, niezależnie od swojego statusu ekonomicznego.

Wśród osób wykluczonych mogą być również migranci i uchodźcy. Osoby migrujące lub uchodźcy mogą doświadczać wykluczenia społecznego, pomimo posiadania pewnych środków finansowych. Mogą napotykać na bariery językowe, kulturowe i prawne, które utrudniają im pełne uczestnictwo w społeczeństwie, pomimo że niekoniecznie są ubogie w tradycyjnym znaczeniu tego słowa. W przypadku migrantów pojawia się nawarstwienie różnych cech wykluczeniowych. Brak znajomości języka utrudnia zdolność do komunikacji, ta zaś ogranicza możliwości zdobycia pracy, dostępu do usług i rozwoju. Także bariery kulturowe mogą powodować wykluczenie. Odrębność kulturowa migranta lub uchodźcy może skutkować trudnościami w integracji społecznej oraz przyczyniać się do wykluczenia ze społeczeństwa dominującego. Dyskryminacja i uprzedzenia na tle kulturowym mogą ograniczać możliwość zdobywania pracy, uczestnictwa w życiu społeczności lokalnej oraz dostępu do usług. Często migranci i uchodźcy napotykają dodatkowo na przeszkody w uzyskaniu legalnego statusu, co może utrudnić im pełne uczestnictwo w życiu społeczności i dostęp do podstawowych usług. W kontekście wojny w Ukrainie⁶⁹ oraz zwiększonych migracji z krajów

⁶⁹ W przypadku migracji związanych z wojną lub konfliktem osoby uchodźcze często opuszczają swoje domy w pośpiechu, tracąc stabilność życiową i społeczne wsparcie. Ich zdolność do komunikacji może być ograniczona nie tylko przez brak znajomości języka kraju docelowego, ale także przez traumę i stres związane z sytuacją uchodźstwa. To dodatkowo wpływa na trudności w znalezieniu zatrudnienia, dostępie do usług i integracji społecznej.

afrykańskich⁷⁰ problem wykluczenia migrantów w Polsce nabiera szczególnego znaczenia.

Wykluczenie społeczne dotyczy bardzo często osób z niepełnosprawnościami⁷¹. Osoby te niejednokrotnie doświadczają go ze względu na nierówne szanse i trudności w dostępie do edukacji, zatrudnienia, infrastruktury czy rekreacji, niezależnie od swojego statusu finansowego. Napotykają na liczne bariery w społeczeństwie, które utrudniają im pełne uczestnictwo. Brak dostępu do odpowiedniej edukacji lub możliwości szkolenia może ograniczać ich szanse na znalezienie pracy lub rozwój zawodowy. Infrastruktura publiczna i przestrzeń miejskie często nie są dostosowane do ich potrzeb, co utrudnia im samodzielność i swobodne poruszanie się. Jeszcze gorsza jest sytuacja w przypadku obszarów wiejskich, gdzie niepełnosprawność niemalże wyklucza z funkcjonowania w przestrzeni publicznej. Niezależnie od statusu finansowego osoby z niepełnosprawnością często doświadczają wykluczenia z powodu braku dostępu do rekreacji, kultury i innych aktywności społecznych. Niewystarczająca dostępność przestrzeni i wydarzeń kulturalnych może uniemożliwiać im pełny udział w życiu społecznym. Wykluczeniu mogą podlegać również osoby, które mają dobrą sytuację ekonomiczną, ale brakuje im umiejętności nawiązywania relacji społecznych.

Abstrahując od cech wspólnych oraz rozłącznych obu pojęć, można przyjąć, że ubóstwo jest stanem, wykluczenie społeczne zaś procesem⁷². Chociaż Ruth Levitas pisze, że wykluczenie nie może być traktowane jako proces, ale jako pojęcie mniej lub bardziej użyteczne w opisywaniu i wyjaśnianiu rzeczywistości⁷³, to jego dynamiczny charakter nadaje mu

⁷⁰ Migranci z krajów afrykańskich, którzy często migrują w poszukiwaniu lepszych warunków życia, mogą natomiast napotkać na barierę kulturową oraz uprzedzenia ze strony społeczeństwa przyjmującego. Odrębność kulturowa i rasowa może przyczyniać się do marginalizacji oraz utrudniać pełne uczestnictwo w życiu społeczności lokalnej. Dyskryminacja na tle kulturowym może ograniczać możliwość zdobywania pracy i dostępu do usług, co przyczynia się do wykluczenia.

⁷¹ Por. P. Stolarczyk, *Aktywność zawodowa osób z niepełnosprawnościami w województwie mazowieckim*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2021.

⁷² S. Kalinowski, *Ubóstwo i wykluczenie na wsi*, w: J. Wilkin, A. Hałasiewicz, *Polska Wieś 2022. Raport o stanie wsi*, FDPA, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2022.

⁷³ R. Levitas, *What is Social Exclusion*, w: *Breadline Europe. The Measurement of Poverty*, D. Gordon, P. Townsend (red.), Policy Press, Bristol 2000.

cechy procesu. Charakteryzuje się ono zmiennością i ewolucją w czasie, a także interakcjami między jednostkami, społecznościami oraz instytucjami. Wykluczenie nie ogranicza się do statycznego braku dostępu do zasobów, ale uwzględnia skomplikowane mechanizmy, które prowadzą do ograniczenia możliwości uczestnictwa w życiu społecznym.

Mechanizmy zwrotne między wykluczeniem społecznym a ubóstwem mogą powodować, że ludzie utkną w pułapce trudnych warunków społeczno-ekonomicznych. Osoby zmarginalizowane mają mniejsze szanse na wydostanie się z ubóstwa, ponieważ brak dostępu do podstawowych zasobów i możliwości utrudnia poprawę ich sytuacji życiowej. Z drugiej strony, ubóstwo może utrudniać dostęp do zasobów i szans na pełne uczestnictwo w życiu społecznym, co wzmacnia wykluczenie społeczne. Dlatego walka z tymi zjawiskami wymaga kompleksowego podejścia, uwzględniającego aspekt zarówno ekonomiczny, jak i społeczny. Konieczne jest zapewnienie równego dostępu do podstawowych zasobów i usług, promowanie aktywności społecznej oraz umożliwienie jednostkom wpływania na swoje życie i decydowania o swojej przyszłości. Tylko w ten sposób możliwe jest przełamanie błędnego koła wykluczenia społecznego i ubóstwa, a ludzie znajdujący się w trudnej sytuacji społecznej będą mieli szansę na poprawę swojego życia i aktywny udział w społeczeństwie.

Działania mające na celu przeciwdziałanie wykluczeniu społecznemu powinny być wieloaspektowe i uwzględniać różne sfery życia społecznego. Polityka społeczna powinna tworzyć warunki, które umożliwią jednostkom rozwijanie swoich umiejętności, zdobywanie wykształcenia, dostęp do godnej pracy i możliwości aktywnego uczestnictwa w życiu społecznym. W dzisiejszych czasach, szczególnie w dobie globalizacji i dynamicznych zmian społeczno-ekonomicznych, wykluczenie społeczne stanowi poważne wyzwanie dla społeczeństw na całym świecie. Dlatego potrzebne są kompleksowe podejścia, współpraca różnych aktorów społecznych i podejmowanie skutecznych działań, aby zminimalizować wykluczenie społeczne i dążyć do bardziej sprawiedliwego oraz inkluzywnego społeczeństwa.

1.4. Dlaczego biedny jest biedny, a wykluczony jest wykluczony? Dyskursy nad ubóstwem i wykluczeniem społecznym

Stworzenie precyzyjnego profilu współczesnego biednego może być trudne ze względu na złożoność i różnorodność sytuacji, w jakich znajdują się zarówno jednostki, jak i gospodarstwa domowe. Ubóstwo może mieć wiele wymiarów i przejawiać się w różnych formach. Niemniej jednak istnieją pewne cechy i wskaźniki, które mogą pomóc w identyfikacji osób ubogich. Warto jednak podkreślić, że te cechy nie są jednoznaczne i nie można ich stosować uogólniająco, chociaż niewątpliwie mogą pomóc w lepszym zrozumieniu sytuacji osoby ubogiej. Wśród potencjalnych cech można wyróżnić:

- niski dochód;
- brak dostępu do podstawowych potrzeb, takich jak żywność, mieszkanie, ubranie czy opieka zdrowotna;
- wysokie koszty utrzymania, które pochłaniają większą część dochodów, np. za rachunki, wynajem mieszkania;
- brak lub ograniczony dostęp do edukacji, a w konsekwencji niewystarczające wykształcenie;
- brak zabezpieczenia socjalnego w razie utraty pracy, choroby czy innych trudnych sytuacji życiowych, niejednokrotnie jest to konsekwencją zatrudniania „na czarno” lub pozostawania poza sferą aktywności zawodowej;
- niewystarczające warunki mieszkaniowe lub zamieszkiwanie w substandardowych warunkach bez odpowiedniej infrastruktury;
- brak dostępu do opieki zdrowotnej i leków, a w konsekwencji problemy zdrowotne;
- brak lub ograniczony dostęp do rynku pracy;
- niepewność zatrudnienia lub zatrudnienie w formach elastycznych, niegwarantujących odpowiedniego wynagrodzenia⁷⁴;
- ograniczona mobilność;
- samotność;

⁷⁴ Problemem tzw. biednych pracujących zajmowali się m.in. Katherine S. Newman czy Guy Standing, w Polsce zaś Wiesława Kozek. Zob. K.S. Newman, V.T. Chen, *The Missing Class. Portraits of the Near Poor in America*, Beacon Press, Boston 2007; G. Standing, *A Precariat. Charter: From Denizens to Citizens*, Polity Press, London 2014.

- dysfunkcje i uzależnienia;
- wyuczona bezradność⁷⁵.

Warto podkreślić, że **wskazane czynniki mają związek z ubóstwem i wykluczeniem społecznym, ale nie zawsze je konstytuują**. Mogą występować łącznie, częściowo lub praktycznie nie być widoczne. Niektóre osoby ubogie mogą zaspokajać swoje potrzeby w ograniczonym stopniu, ale nie odczuwać swojej niekorzystnej sytuacji materialnej z powodu ograniczonych aspiracji konsumpcyjnych. I chociaż w praktyce, według definicji ustawowej⁷⁶, taka osoba mogłaby zostać sklasyfikowana jako uboga, nie korzysta w pełni z dostępnej pomocy, która jej przysługuje. Warto zaznaczyć, że **aspiracje i oczekiwania mogą zarówno wzmacniać, jak i osłabiać poczucie ubóstwa**. Czasami osoba uboga może subiektywnie odczuwać swoją sytuację jako lepszą, niż wynikałoby to z rzeczywistego zaspokojenia jej potrzeb⁷⁷, co prowadzi do **paradoksu satysfakcji**. Brak poczucia deprywacji potrzeb⁷⁸, a w efekcie nieodczuwane ubóstwo, może mieć różnorodne uwarunkowania. Może wynikać z akceptacji własnej sytuacji, adaptacji psychologicznej, dysonansu poznawczego⁷⁹, efektu porównania z najbliższym otoczeniem, stosowania mechanizmów obronnych czy też w konsekwencji nadziei na poprawę własnego losu⁸⁰.

⁷⁵ M.E. Seligman, F. Petermann, B. Rockstroh, *Erlernte Hilflosigkeit*, Urban und Schwarzenberg, München 1979.

⁷⁶ Ustawa z dnia 12 marca 2004 roku o pomocy społecznej (tekst jedn.: Dz.U. z 2023 r. poz. 901).

⁷⁷ W dalszej części pracy zostaną przedstawione przykładowe wypowiedzi osób, które pomimo relatywnie niskich przychodów i/lub zasiłków oceniają wysoko poszczególne aspekty sytuacji życiowej.

⁷⁸ G.I. Olson, B.I. Schober, *The Satisfied Poor: Development of an Intervention-Oriented Theoretical Framework to Explain Satisfaction With a Life in Poverty*, "Social Indicators Research" 1993, vol. 28, s. 173–193.

⁷⁹ L. Festinger, *A Theory of Cognitive Dissonance*, Stanford University Press, Stanford 1957.

⁸⁰ Akceptacja własnej sytuacji i adaptacja społeczna są ze sobą silnie powiązane. Osoby, które żyją w ubóstwie przez dłuższy czas, mogą dojść do pewnej formy adaptacji, w której ograniczają swoje oczekiwania i potrzeby. Mogą nauczyć się radzić sobie z ograniczonymi środkami i czerpać satysfakcję z małych przyjemności (paradoks satysfakcji). Mogą też zaakceptować ubóstwo jako normalną rzeczywistość, co zmniejsza poczucie dyskomfortu związanego z brakiem dostępu do dóbr materialnych. Akceptacja własnej sytuacji oczywiście nie oznacza, że osoby biedne nie doświadczają trudności w zaspokojeniu

Z drugiej strony, można zaobserwować również odwrotne zjawisko. Wśród osób, które mają relatywnie dobrą sytuację materialną (w porównaniu z osobami ubogimi), występuje **dylemat niezadowolenia**⁸¹. To zjawisko wynika głównie ze wzrostu świadomości społecznej, który w połączeniu ze wzrostem aspiracji tworzy rozdźwięk między oczekiwaniami a możliwościami zaspokojenia potrzeb. Dodatkowo wzrastające aspiracje społeczne i kulturowe niosą ze sobą zwiększoną presję społeczną i emocjonalną związaną z nieosiągnięciem pełnego zaspokojenia potrzeb. Nie spełniając oczekiwań otoczenia, jednostka przesuwa się na drabinie dobrobytu na gorsze pozycje. I chociaż sytuacja pozornie nie zmienia się, w oczach otoczenia, a także samego ocenianego pozycja społeczna ulega pogorszeniu.

Innymi słowy osoby o relatywnie lepszej sytuacji materialnej mogą odczuwać niezadowolenie, ponieważ aspirują do wyższego standardu życia, ale napotykać ograniczenia w jego realizacji. Wzrastająca świadomość społeczna oraz aspiracje tworzą napięcie między oczekiwaniami a rzeczywistością, co może prowadzić do poczucia niezadowolenia z własnej sytuacji. Współczesne społeczeństwo coraz bardziej stawia sobie wymagania dotyczące sukcesu materialnego i konsumpcji, co wpływa na postrzeganie własnej sytuacji nawet przez osoby, których nie można zaklasyfikować jako ubogie. Zwiększająca się presja społeczna i emocjonalna związana z osiągnięciem wysokich standardów życia może być dla tych osób źródłem stresu i frustracji. W efekcie, pomimo posiadania relatywnie dobrych warunków materialnych, niezaspokojenie aspiracji i poczucie niezadowolenia mogą sprawić, że osoby te odczuwają swoją sytuację jako niewystarczającą, przynajmniej w porównaniu z coraz wyższymi standardami panującymi w społeczeństwie. Pokazuje to, że **postrzeganie ubóstwa jest złożonym procesem, zależnym od wielu psychologicznych, społecznych i emocjonalnych elementów**. Zrozumienie ubóstwa musi zatem uwzględniać szeroki kontekst i indywidualne doświadczenia osób, które się z nim stykają.

podstawowych potrzeb. Skoncentrowanie się na akceptacji może czasem wynikać z braku alternatywy lub poczucia bezsilności wobec zmiany sytuacji.

⁸¹ B. Isengard, R. König, *Being Poor and Feeling Rich or Vice Versa? The Determinants of Unequal Income Positions in Old Age Across Europe*, "Social Indicators Research" 2021, vol. 154, s. 767–787; G.I. Olson, B.I. Schober, *The Satisfied Poor...*

Wróćmy jednak do zdefiniowania, kim jest współczesny biedny. W uproszczeniu można określić go jako osobę, która z powodu niewystarczających środków finansowych i/lub możliwości nie jest w stanie zaspokoić podstawowych potrzeb, takich jak mieszkanie, jedzenie, odzież, ochrona zdrowia czy edukacja lub też konsumpcja tych dóbr nie jest adekwatna w stosunku do oczekiwań⁸². I te oczekiwania czy szerzej aspiracje, można uznać za klucz do rozumienia współczesnego ubóstwa. Chociaż, co dalsze rozdziały potwierdzą, współczesny biedny to najczęściej osoba, która jest bezrobotna lub nieaktywna zawodowo, pracuje w niskopłatnych zawodach lub na niepełny etat, wykonuje prace społecznie użyteczne, jest samotnym rodzicem lub opiekuje się osobą zależną, jest osobą starszą, niepełnosprawną lub pochodzi z wielodzietnej rodziny, boryka się z różnymi problemami zdrowotnymi lub jest osobą z dysfunkcjami, często też po przejściach (z problemami alkoholowymi, niepłacąca alimenty, z zadłużeniem), to warto zaznaczyć, że każda sytuacja jest unikalna. Co istotne, **współczesna bieda może być niezauważalna przy pierwszym ogłądzie, ponieważ wiele czynników może wpływać na to, że ubóstwo nie jest ani oczywiste, ani jawne.**

Jak zatem biedni są postrzegani? Często ten obraz w oczach społeczeństwa jest konsekwencją myślenia opartego na stereotypach. Biedni postrzegani są jako osoby uzależnione od pomocy społecznej, bezradne i zależne od wsparcia ze strony państwa, bliskich lub organizacji charytatywnych. Co dla wielu ubogich jest krzywdzące, istnieje mit o biednych jako osobach leniwych czy nieudolnych. Taki negatywny sposób postrzegania może wpływać na sposób, w jaki społeczeństwo reaguje na problem ubóstwa i podejmuje działania w celu jego rozwiązania. Dodatkowo, może prowadzić do stygmatyzacji biednych, co ma negatywny wpływ na ich życie. Może też prowadzić do wykluczenia społecznego, a w konsekwencji utrudniać wyjście z ubóstwa. Biedni często czują się upokorzeni, co obniża ich samoocenę i utrudnia motywację do zmiany swojej sytuacji życiowej. Społeczne uprzedzenia i stygmatyzacja mogą utrzymywać błędne koło ubóstwa, uniemożliwiając ubogim wyjście z trudnej sytuacji, w jakiej się znaleźli.

⁸² Jak już to zostało wskazane, chodzi o oczekiwania zarówno samej jednostki, jak i otoczenia.

Istnieje wiele powodów, dla których postrzeganie biednych jest złożonym i trudnym zagadnieniem. Po pierwsze, jak już wspomniano, ubóstwo jest zjawiskiem wielowymiarowym, a każdy ubogi może mieć różne doświadczenia i wyzwania, przed którymi stoi. Różnorodność sytuacji życiowych utrudnia opracowanie jednoznacznego obrazu tego, kim jest współczesny biedny. Ponadto, społeczeństwo często skupia się na powierzchniowych aspektach ubóstwa, takich jak brak materialnych dóbr, co może prowadzić do niezrozumienia głębszych przyczyn tego problemu.

Obraz biednego jest trudny do określenia również dlatego, że wiele osób i rodzin znajduje się na granicy ubóstwa, gdzie nawet niewielkie zmiany w sytuacji życiowej wpływają na ich status materialny. **Współczesny biedny może być niewidoczny dla społeczeństwa, gdyż ludzie zmagający się z ubóstwem często unikają publicznego ujawniania swojej sytuacji ze względu na wstyd, obawę przed stygmatyzacją czy brak zaufania do instytucji.** Dodatkowo, **zjawisko niewidzialnej biedy** jest związane z występowaniem ubóstwa ukrytego, co oznacza, że osoby biedne nie są zaliczane do sfery ubóstwa określonej na podstawie tradycyjnych wskaźników ubóstwa, ale wciąż doświadczają braku dostępu do podstawowych usług i dóbr. Jedną z grup niewidocznych dla społeczeństwa tworzą biedni pracujący⁸³, którzy pomimo zatrudnienia nie zarabiają wystarczająco, aby żyć na określonym poziomie. Inną grupą są dzieci, dla których bieda ma dodatkowe konsekwencje⁸⁴. Kolejną grupę stanowią kobiety, narażone na nierówną dystrybucję dochodów wewnątrz gospodarstw domowych⁸⁵.

⁸³ W. Kozek, J. Kubisa, P. Ostrowski, *Bliżej junk job niż working poor. Nisko kwalifikowana nisko płatna praca w usługach w Polsce*, „Polityka Społeczna” 2005, nr 10, s. 1–9; M. Wójcik-Żołądek, *Bieda pracujących. Zjawisko working poor w Polsce*, „Studia BAS” 2013, nr 4, s. 159–178; R. Muster, *Pracujący biedni na rynku pracy. Procesy uelastyczniania zatrudnienia a zjawisko pauperyzacji pracowników*, „Studia Socjologiczne” 2012, nr 3, s. 29–47.

⁸⁴ E. Tarkowska, *Ubóstwo dzieci w Polsce*, EAPN Polska, Warszawa 2013; W. Warywoda-Kruszyńska, J. Grotowska-Leder, *Bieda wśród dzieci (diagnoza na poziomie globalnym i lokalnym)*, w: *Prawo dziecka do godziwych warunków socjalnych*, Rzecznik Praw Dziecka, Warszawa 2002; I. Desperak, M. Rek-Woźniak, *Feminizacja biedy w Polsce*, RAPORT, 63, 2009; K. Górniak, *Bieda jest kobietą – dyskursywne obrazy kobiet doświadczających ubóstwa*, „Kultura i Edukacja” 2015, nr 3(109), s. 265–277.

⁸⁵ R. Lister, *Bieda...*

Jaki płynie wniosek z analizy obrazu współczesnego biednego? Najprościej można stwierdzić, że postrzeganie biednych może być zróżnicowane i opiera się na różnych stereotypach i uprzedzeniach, które utrudniają rozumienie rzeczywistych wyzwań, z jakimi borykają się ubodzy. Stygmatyzacja i wykluczenie społeczne pogłębiają problem ubóstwa, utrzymując biednych w niesprawiedliwych warunkach życia. Należy ponownie stwierdzić, że ubóstwo jest zjawiskiem wielowymiarowym i złożonym, które wymaga holistycznego podejścia i zrozumienia kontekstu społecznego, aby skutecznie zwalczać ten problem i uzmysłowiać jego istotę.

Analiza obrazu ubogiego prowadzi do pytania – **dłaczego biedny jest biedny?** Rozważania na ten temat w literaturze naukowej ujawniają różnorodne perspektywy natury tego zjawiska. Bradley R. Schiller⁸⁶ wskazuje na trzy główne przyczyny: skażony charakter, ograniczone możliwości i nieefektywną politykę państwa (Big Brother). Podkreśla on, że niektóre osoby mogą znaleźć się w ubóstwie z powodu własnych deficytów charakteru, takich jak brak motywacji czy dyscypliny, co ogranicza ich zdolność do wykorzystania dostępnych możliwości. Ograniczone możliwości odnoszą się do sytuacji, w której osoby ubogie nie mają równego dostępu do zasobów, edukacji czy szans na awans społeczny, co utrudnia im wyjście z ubóstwa. Natomiast nieefektywna polityka państwa odnosi się do działań rządu, które nieskutecznie pomagają osobom ubogim poprzez programy pomocy społecznej czy wsparcie ekonomiczne.

Z kolei Ted K. Bradshaw⁸⁷ sugeruje, że ubóstwo jest efektem różnych czynników, takich jak indywidualne braki, systemy przekonań kulturowych wspierających subkulturę w ubóstwie, zniekształcenia polityczno-ekonomiczne, różnice geograficzne lub kumulacja okoliczności. Według tego podejścia ubóstwo jest wynikiem skomplikowanych i wzajemnie oddziałujących czynników społecznych, ekonomicznych i kulturowych. David Brady⁸⁸ sugeruje, że większość teorii ubóstwa można podzielić na trzy szersze rodziny teorii: behawioralne, strukturalne i polityczne.

⁸⁶ B.R. Schiller, *The Economics of Poverty and Discrimination*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, NJ 1989.

⁸⁷ T.K. Bradshaw, *Theories of Poverty*...

⁸⁸ D. Brady, *Theories of the Causes of Poverty*, "Annual Review of Sociology" 2019, vol. 45(1), s. 155–175.

Teorie behawioralne koncentrują się na indywidualnych zachowaniach kierowanych przez bodźce i kulturę. Teorie strukturalne kładą nacisk na kontekst demograficzny i rynek pracy, który powoduje zarówno zachowania, jak i ubóstwo. Teorie polityczne twierdzą, że władza i instytucje realizują politykę, która powoduje ubóstwo i łagodzi związek między zachowaniem a ubóstwem.

W rozważaniach nad przyczynami ubóstwa pojawia się pytanie: kto ponosi odpowiedzialność za ubóstwo – czy jednostka sama odpowiada za swoją sytuację, czy też winić należy warunki życiowe i społeczne, w których przyszło jej żyć? William Ryan⁸⁹ w swojej pracy z 1970 roku stawia istotne pytanie: winimy ofiarę czy społeczeństwo? Odpowiedź na to pytanie ma kluczowe znaczenie dla prowadzonej polityki z perspektywy sprawiedliwości społecznej. Jeśli przypisujemy winę ubogim za ich sytuację, możemy postrzegać ubóstwo jako zasłużoną karę za ich rzekome braki czy błędy. Natomiast jeśli obwiniamy społeczeństwo i struktury, w którym biedny funkcjonuje – wówczas bieda jest niezawiniona, a państwo poprzez swoje instytucje jest zobowiązane do likwidacji nierówności i zapewnienia równych szans dla wszystkich obywateli. Oznacza to tworzenie polityk publicznych, które zmniejszą nierówności społeczne, zapewnią odpowiednie wsparcie dla osób ubogich i umożliwią lepsze warunki życia.

Rozważania nad ubóstwem i wykluczeniem społecznym pokazują, że istnieje szerokie pole dyskursu na ten temat. Sama dyskursywność⁹⁰ ubóstwa i wykluczenia społecznego odnosi się do sposobu, w jaki konstrukcje językowe, opowieści i retoryka wpływają na społeczne rozumienie i postrzeganie tych zagadnień. Pozwala tworzyć pewne narracje opisujące przyczyny wykluczenia i kierować uwagę na strukturalne aspekty nierówności społecznych. Sprowadza się do analiz języka, który jest używany do ich opisu i interpretacji oraz związanych z nim zagadnień. Obejmuje to zarówno oficjalne wypowiedzi, takie jak dokumenty polityczne i instytucjonalne, jak i nieoficjalne przekazy, jak media, publicystyka, dyskusje społeczne i opinie publiczne.

⁸⁹ W. Ryan, *Blaming the Victim*, Vintage Books, New York 1970.

⁹⁰ E. Tarkowska, *Dyskursy ubóstwa i wykluczenia społecznego*, IFiS PAN, Warszawa 2013; M. Jarosz (red.), *Naznaczeni i napiętnowani. O wykluczeniu politycznym*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2008.

Kluczowym aspektem dyskursywności ubóstwa i wykluczenia społecznego jest to, że język i narracje mają moc kształtowania postrzegania rzeczywistości społecznej. Określone sformułowania, stereotypy czy ramy interpretacyjne mogą wpłynąć na to, w jaki sposób społeczeństwo widzi osoby dotknięte wykluczeniem społecznym oraz przyczyny i rozwiązania tego problemu. Dyskursywność wykluczenia społecznego może odzwierciedlać różne aspekty, takie jak:

- **stygmatyzacja** – pewne grupy społeczne mogą być przedstawiane w sposób pejoratywny, co prowadzi do utrwalania stereotypów i uprzedzeń;
- **niewidzialność** – może dochodzić do marginalizacji pewnych grup poprzez pomijanie ich w publicznych debatach i analizach;
- **uproszczenia przyczyn** – zbyt prosty lub jednostronny opis przyczyn wykluczenia społecznego może prowadzić do niedocenienia głębszych problemów strukturalnych;
- **odpowiedzialność** – dyskursy mogą sugerować, że wykluczenie społeczne jest wynikiem indywidualnych wyborów lub braku wysiłku ze strony osób wykluczonych, zamiast podkreślać rolę czynników systemowych;
- **upolitycznienie** – dyskursy mogą wpływać na to, jak władze podejmują działania w celu przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu, poprzez akcentowanie pewnych strategii politycznych;
- **wykluczająca retoryka** – język może działać wykluczająco poprzez użycie sformułowań, które sugerują podział i separację między różnymi grupami społecznymi.

Analiza dyskursywności wykluczenia społecznego jest ważna, ponieważ ukazuje, w jaki sposób język i narracje kształtują nasze postrzeganie i reakcje na ten istotny problem społeczny. Może również pomóc w identyfikowaniu i zwalczaniu uprzedzeń oraz konstrukcji językowych, które utrzymują wykluczenie społeczne. Pozwala określić możliwe i akceptowalne działania społeczeństwa.

Dyskurs wokół ubóstwa i wykluczenia społecznego ukształtował szereg pojęć, które się wzajemnie przenikają i tworzą kompleksowy obraz zjawiska. Mają one charakter pejoratywny (ludzie luźni, podklasa, margines społeczny, enklawy biedy, jednostki wykołejone), o zabarwieniu pozytywnym (inkluzja społeczna, asymilacja, faworyzacja) czy też neutralny

(afiliacja, kohezja, partycypacja). Pojęcia pejoratywne niosą ze sobą negatywne konotacje i mogą przyczyniać się do wzmożenia wykluczenia osób dotkniętych ubóstwem. Wyrażenia te mogą sugerować, że osoby te są odizolowane lub niezdolne do pełnego uczestnictwa w społeczeństwie. Z drugiej strony, pojęcia o zabarwieniu pozytywnym kładą nacisk na dążenie do równego dostępu i uczestnictwa w społeczeństwie. „Inkluzja społeczna” akcentuje znaczenie tworzenia warunków umożliwiających pełne zaangażowanie wszystkich obywateli. Natomiast „faworyzacja” może odnosić się do działań mających na celu preferowanie osób znajdujących się w trudnej sytuacji. Pojęcia neutralne skupiają się na relacjach społecznych i więziach między jednostkami.

Ruth Levitas⁹¹ wskazuje na trzy dyskursy wykluczenia społecznego:

- **redystrybucyjne** – według tej koncepcji wykluczenie społeczne jest związane z brakiem dostępu do zasobów, które są niezbędne do aktywnego uczestnictwa w społeczeństwie; główną miarą wykluczenia jest tu ubóstwo dochodowe, a osoby znajdujące się w sytuacji wykluczenia są ograniczone w możliwości uczestniczenia w aktywnościach typowych dla danego społeczeństwa; ubóstwo dochodowe jest tu rozumiane nie tylko jako brak absolutnych środków do życia, ale również jako brak możliwości uczestniczenia w aktywnościach społecznych z powodu braku zasobów;
- **reintegracyjne** (koncepcja integracji społecznej) – odnosi się do osób, które pozostają poza obszarem aktywności gospodarczej, wytwarzania środków do życia lub rynku pracy; osoby te są zawodowo i ekonomicznie biernie zaangażowane, przede wszystkim będą bezrobotnymi; brak dostępu do pracy lub utrata zatrudnienia prowadzi do wykluczenia społecznego, ponieważ osoby te są pozbawione aktywności zawodowej i ekonomicznej, co może prowadzić do izolacji społecznej;
- **moralizujące** – nawiązuje do analiz kulturowych i teorii *underclass*; według tego podejścia wykluczenie wynika z deficytów w zachowaniach jednostek, takich jak wyuczona bezradność czy uzależnienie od instytucji pomocowych; koncepcja ta skupia się na aspektach

⁹¹ R. Levitas, *The Inclusive Society? Social Exclusion and New Labour*, Palgrave Macmillan, London 2005 (rozdz. *Three Discourses of Social Exclusion*).

kulturowych i społecznych, które wpływają na sytuację jednostek i prowadzą do wykluczenia społecznego.

Te trzy koncepcje ilustrują różne perspektywy na to, dlaczego i w jaki sposób ludzie mogą być wykluczeni społecznie. Każda z tych koncepcji skupia się na innych aspektach, takich jak brak zasobów, aktywności zawodowej, czy też kulturowe i zachowawcze czynniki.

Czy można zatem odpowiedzieć na pytanie, dlaczego biedny jest biedny, a wykluczony jest wykluczony? To bardzo trudne zadanie. Refleksja nad ubóstwem i wykluczeniem społecznym wyłania złożoną panoramę tego zjawiska, podkreślając jego wieloaspektową naturę. Współczesna **definicja osoby ubogiej staje się coraz bardziej subtelna, uwzględnia bowiem różnorodność kontekstów życiowych oraz wskaźników.** Dyskursy wokół przyczyn i skutków ubóstwa skupiają się na analizie behawioralnych, strukturalnych i politycznych aspektów, ukazując, że problem ten wynika zarówno z indywidualnych działań, jak i z systemowych niedoskonałości. Wartością tej dyskusji jest uświadomienie, że **postrzeganie ubóstwa jest wysoce ukształtowane nie tylko przez kontekst jego występowania, lecz także język i narracje, które mogą wzmacniać stygmatyzację, ale inspirują też do tworzenia polityk inkluzji.** Ostatecznie odpowiedź na to pytanie nie sprowadza się do jednego prostego wyjaśnienia, lecz wymaga analizy wielu aspektów, by lepiej zrozumieć tę trudną rzeczywistość.

Tło badań nad ubóstwem i wykluczeniem społecznym

Pokonanie ubóstwa nie jest aktem miłosierdzia.

To akt sprawiedliwości.

*To ochrona fundamentalnego prawa człowieka –
prawa do godności i godnego życia.*

Nelson Mandela, przemówienie podczas kampanii
„Make Poverty History” w 2005 roku w Londynie

2.1. Dlaczego należy badać biednych i wykluczonych?

W pierwszym rozdziale szeroko rozważaliśmy kwestię kontekstualności ubóstwa, przywiązując szczególną wagę do różnorodnych czynników, które wpływają na wyobrażenie i interpretację tego zjawiska. Udowodniliśmy, że spojrzenie na ubóstwo jest złożone i wielowymiarowe, uwarunkowane zarówno przez aspekty ekonomiczne, jak i społeczno-kulturowe¹. Zanim przejdziemy do omówienia tła badań nad ubóstwem i wykluczeniem społecznym oraz metod i wskaźników, które wykorzystaliśmy podczas tychże badań, chcielibyśmy się skoncentrować na kluczowym pytaniu: **Dlaczego właściwie należy badać populację osób ubogich i wykluczonych społecznie?** Odpowiedź na to pytanie stanowi fundament dla dalszych szczegółowych analiz oraz istotny punkt wyjścia dla oceny

¹ A. Sen, *Development as Freedom*, Oxford University Press, 1999; A.B. Atkinson, F. Bourguignon, *Handbook of Income Distribution*, t. 1, Elsevier, Amsterdam 2001; P. Townsend, *Poverty in the United Kingdom: A Survey of Household Resources and Standards of Living*, University of California Press, 1979; A. de Haan, *Livelihoods and Poverty: The Role of Migration – A Critical Review of The Migration Literature*, „Journal of Development Studies” 1999, vol. 36(2), s. 1–47.

sytuacji społeczno-ekonomicznej beneficjentów pomocy społecznej na Mazowszu². Koncentrując uwagę na nierównościach społecznych i ekonomicznych, z jakimi boryka się ta grupa, możemy pełniej zrozumieć skalę i złożoność tego problemu. Poznanie przyczyn i mechanizmów prowadzących do ubóstwa jest nie tylko niezbędne dla pełniejszego poznania tego zjawiska, ale również kluczowe dla formułowania skutecznych strategii interwencji oraz poprawy jakości życia ludności.

Istnieje wiele przekonujących powodów, dla których badania te należy uznać za istotne. Przede wszystkim **poznanie przyczyn i mechanizmów prowadzących do ubóstwa umożliwia lepsze zrozumienie skali problemu oraz wpływu, jaki ma on na jednostki oraz społeczeństwa jako całości**. Wspieranie takich badań pomaga tworzyć polityki publiczne, które są ukierunkowane na efektywne eliminowanie nierówności oraz wspieranie osób znajdujących się w trudnej sytuacji materialnej. Ponadto badanie ubóstwa jest warunkiem *sine qua non* zmian w systemie, tworząc bardziej sprawiedliwe i zrównoważone społeczeństwo.

Dla rozważań ważne jest podkreślenie, że **nie wszyscy ubodzy żyją na tym samym poziomie ubóstwa**. Znacząco mogą różnić się między sobą – od osób balansujących na granicy biedy do tych żyjących w skrajnych warunkach. Różne stopnie ubóstwa wymagają zróżnicowanych strategii wsparcia. Skuteczne strategie walki z ubóstwem muszą uwzględniać specyficzne potrzeby i wyzwania, z którymi mierzą się poszczególne podgrupy. Programy pomocowe powinny być dostosowane do specyficznych potrzeb i wyzwań różnych podgrup, aby były skuteczne i efektywne. Rozmowy z beneficjentami ośrodków pomocy społecznej uzmysławiają, że również ich wyobrażenie własnej sytuacji społeczno-ekonomicznej oraz pozycji w społeczeństwie jest zróżnicowane. Wpływają na to zarówno możliwości realizacji potrzeb, miejsce zamieszkania, jak i aspiracje.

² Chociaż zdajemy sobie sprawę z różnicy między nazwami województwo mazowieckie i Mazowsze, w dalszej części będziemy używać tych określeń na zmianę. Dla porządku nadmienimy, że województwo mazowieckie jest jednostką administracyjno-terytorialną, podczas gdy Mazowsze to historyczny region geograficzno-kulturowy. Oba terminy nie są dosłownie tożsame, ale dla ułatwienia Czytelnikom zrozumienia i zapewnienia spójności narracji, będziemy używać ich wymiennie. Przyjmując tę konwencję, będziemy się odnosić do województwa mazowieckiego jako Mazowsza i *vice versa*. Ważne, aby Czytelnik zachował świadomość istniejącej różnicy pomiędzy tymi określeniami i traktował ich synonimiczne użycie jako ułatwienie komunikacji w ramach naszej analizy.

Warto za Moną Mowafi³ podkreślić, że pomiary ubóstwa nie mogą być jedynie surowymi liczbami i wskaźnikami ekonomicznymi. Chociaż liczby i wskaźniki mają wpływ na nasze społeczne postrzeganie i zrozumienie problemu ubóstwa, to jednak należy pamiętać, że za nimi kryją się realne życiorysy i doświadczenia zarówno jednostek, jak i całych zbiorowości. Ubóstwo to złożone zjawisko, które dotyka nie tylko portfeli, ale także godności, możliwości rozwoju i jakości życia jednostek. **Pomiary ubóstwa nie powinny być postrzegane jako cel sam w sobie, ale jako narzędzie służące lepszemu zrozumieniu i rozwiązaniu problemu ubóstwa jako całości. Muszą być użyteczne dla tworzenia skutecznych polityk społecznych, alokacji zasobów oraz monitorowania postępów w zakresie zmniejszania ubóstwa i nierówności społecznych.** Wybór konkretnych wskaźników i pytań uszczegółowiających sytuację społeczno-ekonomiczną często jest efektem priorytetów społecznych, ideologii politycznej, wartości społecznych oraz sposobów, w jaki postrzegamy sprawiedliwość społeczną i równość. Na przykład, gdy podejmujemy decyzje dotyczące ustalenia progu ubóstwa, musimy rozważyć, jakie koszty życia i standardy życiowe uwzględnić. To zależy od naszych społecznych wartości dotyczących minimum, które uważamy za akceptowalne dla godziwego życia. Czy uwzględniamy tylko dochód, czy też inne aspekty, takie jak edukacja, opieka zdrowotna, zaspokojenie potrzeb lub ich poziom deprivacji? W naszych badaniach postawiliśmy szereg pytań pozwalających dogłębnie poznać sytuację ubogich mieszkańców Mazowsza, aby ten obraz był możliwie najpełniejszy.

Należy podkreślić, że samo zdefiniowanie i pomiar ubóstwa wiążą się z istotnymi konsekwencjami praktycznymi i politycznymi. Wybór wskaźników i metodologii badawczej determinuje sposób, w jaki postrzegamy i reagujemy na problem ubóstwa, wpływając na alokację zasobów i kształtowanie polityki społecznej. Dlatego wybór wskaźników i metodyki ma znaczenie dla sposobu, w jaki rozumiemy i reagujemy na problem ubóstwa. Zatem ponownie powtarzamy pytanie: dlaczego warto badać ubogich i wykluczonych? Wśród przyczyn można wymienić:

³ M. Mowafi, *The Meaning and Measurement of Poverty: A Look into the Global Debate*, 2004, http://www.sas.upenn.edu/~dludden/Mowafi_Poverty_Measurement_Debate.pdf (dostęp: 5.08.2024).

- **sprawiedliwość społeczną** – badania nad ubóstwem pozwalają zrozumieć nierówności społeczne i sprawiedliwość społeczną, poznanie ich przyczyn i skutków może pomóc w identyfikacji niesprawiedliwych struktur społecznych i systemów, które prowadzą do nierówności; może to zainspirować działania na rzecz bardziej sprawiedliwego społeczeństwa;
- **politykę publiczną** – badania dostarczają istotnych informacji decydentom politycznym, które mogą pomóc w tworzeniu skuteczniejszych programów socjalnych i polityk redukujących ubóstwo; analizowanie danych na temat ubogich może pomóc w identyfikacji obszarów wymagających interwencji oraz ocenie skuteczności istniejących rozwiązań;
- **zrozumienie przyczyn ubóstwa** – badania te pomagają zrozumieć główne przyczyny tego zjawiska, takie jak brak dostępu do edukacji, zdrowia, pracy czy mieszkania; poznanie tych przyczyn może prowadzić do skuteczniejszych strategii przeciwdziałania ubóstwu;
- **działania charytatywne i pomoc humanitarna** – wiedza na temat ubóstwa pozwala organizacjom charytatywnym i humanitarnym skierować swoje działania i zasoby w sposób bardziej skuteczny, aby pomagać tym, którzy tego najbardziej potrzebują;
- **zrozumienie psychospołecznych skutków ubóstwa** – badania te pozwalają zrozumieć, jakie skutki ma ubóstwo dla zdrowia psychicznego i fizycznego osób dotkniętych tym problemem; pomaga to dokonywać przeobrażeń opieki zdrowotnej oraz wsparcia psychologicznego dla ubogich jednostek i społeczności;
- **globalne cele zrównoważonego rozwoju** – badania są związane z globalnymi celami zrównoważonego rozwoju (SDGs), szczególnie celem nr 1, którym jest „zlikwidowanie ubóstwa we wszystkich jego formach na całym świecie”; badania te pomagają oceniać postępy w osiąganiu tego celu i podejmować działania mające na celu jego realizację;
- **współczucie i empatia** – badania nad ubóstwem przyczyniają się do zwiększenia świadomości społecznej na temat trudności, z jakimi borykają się osoby ubogie; to może prowadzić do większej empatii i chęci pomocy ze strony społeczeństwa⁴.

⁴ Tu warto wspomnieć o badaniach Szlachetnej Paczki „Raport o biedzie” czy też Fundacji EAPN „Poverty Watch”, regularnie pokazujących problemy ubóstwa i jego

Jest to jedynie część przyczyn, dla których zdecydowaliśmy się dokonać diagnozy ubóstwa i wykluczenia społecznego na Mazowszu. Dogłębne poznanie problemu i rzeczywistości osób ubogich w większym stopniu może prowadzić do zrozumienia problemu, ale również prawidłowego ukierunkowania efektywnej pomocy. Wsparcie badań nad ubóstwem umożliwia skuteczniejsze działania na rzecz zmniejszania nierówności społecznych, ale również wpływa na społeczeństwo w skali makroekonomicznej.

2.2. Metody badań ubóstwa i wykluczenia społecznego, czyli jak badane jest ubóstwo i wykluczenie społeczne w UE i Polsce?

Badanie ubóstwa i wykluczenia społecznego to kompleksowy proces, który wykorzystuje różnorodne metody i wskaźniki. W Unii Europejskiej (UE) i w Polsce, badania te opierają się zarówno na ilościowych, jak i jakościowych podejściach, tak by uzyskać możliwie najpełniejszy obraz sytuacji jednostek i społeczności pozbawionych szans możliwości realizacji potrzeb na oczekiwanym poziomie. Jednym z podstawowych mierników w UE jest wskaźnik **AROPE** (At Risk of Poverty or Social Exclusion). Umożliwia on identyfikację osób ubogich i zagrożonych wykluczeniem społecznym. Jest to główny wskaźnik służący do monitorowania celu UE 2030 w zakresie ubóstwa i wykluczenia społecznego.

Wskaźnik AROPE⁵ składa się z trzech wskaźników cząstkowych – wskaźnika zagrożenia ubóstwem (AROP), wskaźnika pogłębionej deprivacji materialnej i społecznej (SMSD) oraz wskaźnika bardzo niskiej

zróżnicowanie. Szlachetna Paczka, *Raport o biedzie. Na co nas nie stać*, Warszawa 2023. Poverty Watch, *Monitoring ubóstwa i polityki społecznej przeciw ubóstwu w Polsce 2022–2023*, EAPN, Warszawa 2023, https://www.eapn.org.pl/eapn/uploads/2023/10/poverty_watch_23_v12_10_v2_ost.pdf (dostęp: 2.05.2024).

⁵ Metodyka wyznaczania wskaźnika zagrożenia ubóstwem i wykluczenia społecznego AROPE uległa zmianie w 2021 roku. Te zmiany mogą mieć wpływ na interpretację danych i porównywalność wyników w czasie. Dotychczasowy wskaźnik poważnej deprivacji materialnej (SMD), który określał odsetek populacji nieposiadającej co najmniej 4 z 9 określonych elementów materialnych, został zastąpiony nowym wskaźnikiem poważnej deprivacji materialnej i społecznej (SMSD). Nowy wskaźnik opisuje odsetek populacji doświadczającej wymuszonego braku co najmniej 7 z 13 pozycji deprivacji, z których 6 jest związanych z osobą, a 7 z gospodarstwem domowym.

intensywności pracy (VLWI). Stopa deprywacji materialnej i społecznej (SMSD) odnosi się do braku możliwości zapewnienia dóbr i usług, które większość ludzi uznaje za pożądane, a nawet niezbędne do prowadzenia odpowiedniego życia. Wskaźnik ten rozróżnia osoby, które nie są w stanie sobie pozwolić na określone dobro lub usługę, od tych, którzy nie mają ich z innych powodów, takich jak brak chęci czy potrzeby. Pytania z ankiety EU-SILC, pozwalają określić poziom deprywacji potrzeb. Dzielą się na pytania dotyczące zarówno gospodarstw domowych jako całości, jak i indywidualnych jednostek. W ramach badania respondenci są pytani o zdolność (lub niezdolność) finansową gospodarstw domowych do:

- pokrycia rachunków;
- wyjazdu na tygodniowy urlop poza miejscem zamieszkania raz do roku;
- spożywania posiłku składającego się z mięsa, kurczaka, ryb lub odpowiednika wegetariańskiego co drugi dzień;
- pokrycia niespodziewanego wydatku;
- posiadania samochodu;
- utrzymania temperatury domu na odpowiednim poziomie;
- wymiany uszkodzonych lub zużytych mebli.

W przypadku indywidualnych potrzeb respondentów pyta się o ich zdolność (lub niezdolność) finansową do:

- wymiany zużytych ubrań na nowe;
- posiadania par butów w dobrym stanie;
- posiadania dostępu do Internetu;
- spotykania się z przyjaciółmi/rodziną na posiłku lub drinku przynajmniej raz w miesiącu;
- regularnego uczestnictwa w zajęciach dodatkowych;
- wydawania niewielkiej kwoty na siebie co tydzień⁶.

Wskaźnik głębokiej deprywacji materialnej i społecznej (SMSD) definiuje się jako wymuszoną niezdolność realizacji co najmniej siedmiu ze wskazanych pozycji.

⁶ Eurostat, *EU Statistics on Income and Living Conditions (EU-SILC) Methodology – People at Risk of Poverty or Social Exclusion. Statistics Explained*, 2023, [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=EU_statistics_on_income_and_living_conditions_\(EU-SILC\)_methodology_-_people_at_risk_of_poverty_or_social_exclusion#Calculation_method](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=EU_statistics_on_income_and_living_conditions_(EU-SILC)_methodology_-_people_at_risk_of_poverty_or_social_exclusion#Calculation_method) (dostęp: 2.05.2024).

Wskaźnik zagrożenia ubóstwem (at-risk-of-poverty rate, AROP) to odsetek osób, których dochód ekwiwalentny do dyspozycji (po transferze socjalnym) jest niższy od progu zagrożenia ubóstwem. Wynosi on 60% krajowej mediany ekwiwalentnego dochodu do dyspozycji (po transferze socjalnym). Ważne jest zrozumienie, że **AROP nie jest miarą bezpośredniego ubóstwa czy bogactwa, lecz raczej sygnalizuje niskie dochody w danej populacji**. Choć może stanowić wskaźnik niekorzystnej sytuacji społeczno-ekonomicznej, nie zawsze odzwierciedla on niski poziom życia, ponieważ nie uwzględnia innych aspektów, takich jak dostęp do usług publicznych, czy warunki mieszkaniowe. Zgodnie z zaleceniami Canberra Manual⁷ obliczenie wskaźnika AROP wymaga podziału całkowitego dochodu do dyspozycji gospodarstwa domowego przez zmodyfikowaną skalę ekwiwalentności OECD⁸. Gospodarstwo domowe, którego wynik jest niższy niż próg 60% mediany ekwiwalentnego dochodu do dyspozycji w danym kraju, jest uznawane za zagrożone ubóstwem.

Trzecim składnikiem wskaźnika AROPE jest wskaźnik bardzo niskiej intensywności pracy (VLWI). Dotyczy on osób, które przepracowały w ciągu ostatnich 12 miesięcy mniej niż 20% swojego całkowitego potencjału zatrudnieniowego⁹. Intensywność pracy gospodarstwa domowego to stosunek całkowitej liczby miesięcy, które wszyscy członkowie gospodarstwa domowego teoretycznie mogliby przepracować w tym samym okresie w roku uzyskania dochodu. Wskaźnik uwzględnia osoby w wieku produkcyjnym oraz łączną liczbę miesięcy, które teoretycznie mogliby przepracować ci sami członkowie gospodarstwa w tym samym okresie. Całkowicie wyłączone z obliczeń są gospodarstwa domowe studentów do 25. roku życia i osób w wieku 64 lat i starszych. W przypadku gospodarstwa domowego z trzema osobami dorosłymi, w którym jedna pracuje w pełnym wymiarze czasu, a dwie pozostałe nie pozostają aktywne zawodowo (jedna osoba utrzymująca gospodarstwo domowe,

⁷ OECD/Eurostat, *Measurement of Scientific and Technological Activities: Manual on the Measurement of Human Resources Devoted to S&T – Canberra Manual*, OECD Publishing, Paris 1995, <https://doi.org/10.1787/9789264065581-en>.

⁸ Dla pierwszej osoby dorosłej w gospodarstwie domowym waga jest równa 1, dla kolejnych 0,5. W przypadku dzieci poniżej 14. roku życia waga wynosi 0,3.

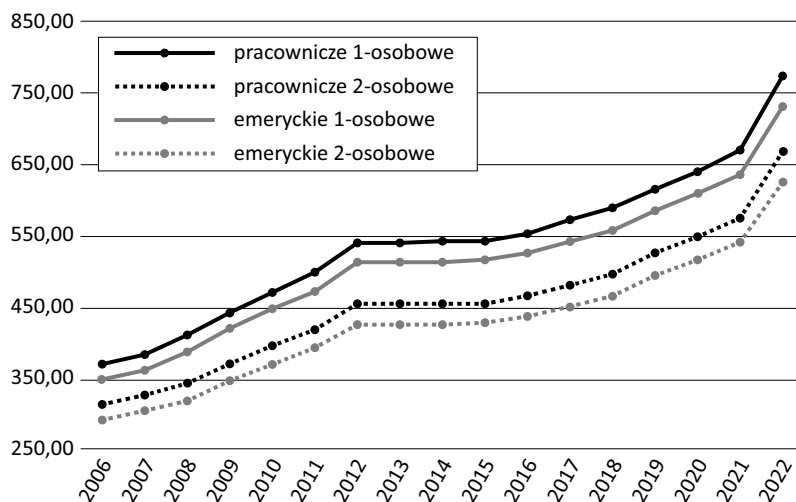
⁹ Eurostat, *Glossary: At Risk of Poverty or Social Exclusion (AROP)*. Statistics Explained, 2021, [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:At_risk_of_poverty_or_social_exclusion_\(AROP\)](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:At_risk_of_poverty_or_social_exclusion_(AROP)) (dostęp: 2.05.2024).

nieaktywny zawodowo małżonek, jeden student), intensywność pracy nie jest określana jako niska. W tym przypadku pełen „wypracowany” etat, czyli maksymalny wymiar pracy w danym miesiącu podzielony przez 3 osoby wyniesie 33% intensywności. Jeśli w tym samym gospodarstwie domowym osoba utrzymująca siebie i pozostałych członków rodziny pracowałaby na pół etatu, wskaźnik wyniósłby 16,7%. W takim przypadku można mówić o gospodarstwie o niskiej intensywności pracy.

Statystyka publiczna w Polsce wykorzystuje inne metody pomiaru ubóstwa niż statystyka UE. Do głównych wskaźników zalicza się ubóstwo relatywne, ustawowe oraz skrajne. **Ubóstwo relatywne** jest ustalone na poziomie 50% kwoty średnich miesięcznych wydatków ustalonych na poziomie wszystkich gospodarstw domowych z uwzględnieniem skali ekwiwalentności OECD. Obejmuje ono również wartość artykułów otrzymywanych bezpłatnie, także wartość spożycia naturalnego (wytworzonego samodzielnie). **Ubóstwo ustawowe** odpowiada wartościom progów dochodowych, które zgodnie z obowiązującymi przepisami (tzn. ustawą z dnia 12 marca 2004 roku o pomocy społecznej i stosownymi rozporządzeniami do niej) uprawniają do ubiegania się o świadczenie pieniężne z pomocy społecznej. Kwoty uprawniające do otrzymania pomocy różnią się w zależności od liczby osób w gospodarstwie domowym. W 2022 roku wyniosły 776 zł dla osoby samotnie gospodarującej, a dla osoby w rodzinie (dwie osoby dorosłe z dwójką dzieci) 600 zł/osobę¹⁰. **Ubóstwo skrajne** jest oparte na koszyku minimum egzystencji wyznaczanym przez Instytut Pracy i Spraw Socjalnych (IPiSS), określającym minimalny próg zaspokojenia potrzeb, poniżej którego zagrożone jest zdrowie i życie. Kwoty minimum egzystencji obliczane są dla gospodarstw domowych emeryckich i pracowniczych o różnej liczbie osób. Na koszyk składa się wycena żywności, kosztów związanych z mieszkaniem (użytkowanie, energia, wyposażenie), edukacją, odzieżą i obuwiem, lekami oraz pozostałymi wydatkami. W statystykach stosowana jest również sfera niedostatku. Określa ona poziom zaspokojenia potrzeb, oparty na minimum

¹⁰ Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, *Wysokość minimum egzystencji*, 2022, <https://www.ipiss.com.pl/pion-badawczy-polityki-spoecznej/wysokosc-minimum-egzystencji> (dostęp: 2.05.2024); Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, *Wysokość minimum socjalnego*, 2022, <https://www.ipiss.com.pl/pion-badawczy-polityki-spoecznej/wysokosc-minimum-socjalnego> (dostęp: 2.05.2024).

socjalnym obliczanym przez IPISS, wskazujący na stopień zaspokojenia potrzeb. Poniżej tego progu następuje deprywacja. Wydatki powyżej minimum socjalnego pozwalają na prowadzenie względnie „godnego życia”.

Wykres 2.1. Wartość minimum egzystencjalnego (w zł)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych IPISS.

Współczynnik Giniego¹¹ stosuje się do pomiaru nierówności w rozkładzie dochodu społeczeństwa. Może być również stosowany do pomiaru nierówności w innych dziedzinach, takich jak edukacja czy zdrowie¹². Współczynnik Giniego definiuje się jako stosunek obszaru między krzywą Lorenza a linią idealnej równości do obszaru pod linią¹³.

Gdy przyjmiemy, że $L(x)$ oznacza funkcję Lorenza, gdzie $L(0) = 0$ i $L(1) = 1$, a x to frakcja populacji (np. 0,4 oznacza 40% populacji) i jest

¹¹ C. Gini, *On the Measure of Concentration with Special Reference to Income and Statistics*. Colorado College Publication, General Series, no. 208, 1936, s. 73–79.

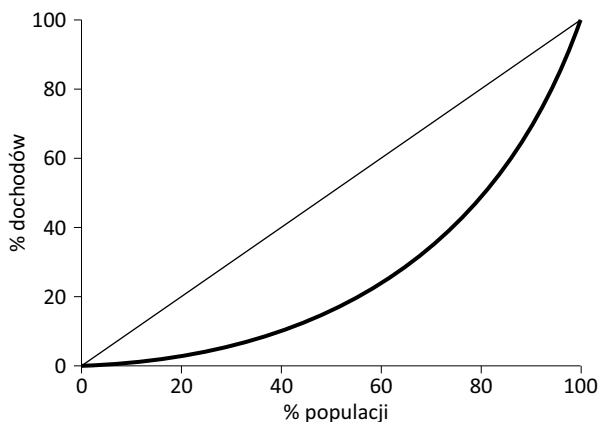
¹² F.A. Farris, *The Gini Index and Measures of Inequality*, "The American Mathematical Monthly" 2010, vol. 117(10), s. 851–864.

¹³ Ch. Kleiber, *The Lorenz Curve in Economics and Econometrics*, w: *Advances on Income Inequality and Concentration Measures*, G. Betti, A. Lemmi (red.), Routledge, London 2008, s. 247–264.

również wartością procentową kumulatywnego udziału w dochodach, to współczynnik Giniego G może być wyrażony jako:

$$G = \frac{A}{A + B},$$

gdzie: A – to obszar pomiędzy krzywą Lorenza a linią idealnej równości, B – obszar pod krzywą Lorenza (wykres 2.2).

Wykres 2.2. Krzywa Lorenza

Źródło: opracowanie własne.

Wartości współczynnika Giniego zawierają się w zakresie od 0 do 1. Im bliżej 0, tym bardziej równomiernie rozkładają się zasoby w populacji. Wartość 0 oznacza pełną równość, co oznacza, że każdy ma taką samą część. Im bliżej 1, tym większa nierówność, a wartość 1 oznacza skrajną nierówność. Oznacza to, że jedna osoba lub grupa ma całość, reszta nic. Wskaźnik ten obrazuje zatem nierówności, ale nie samo ubóstwo. Można go uznać za miernik dystansu pomiędzy grupą ubogich a bogatych w społeczności¹⁴.

¹⁴ P.K. Sen, *The Gini Coefficient and Poverty Indexes: Some Reconciliations*, "Journal of the American Statistical Association" 1986, vol. 81(396), s. 1050–1057.

Wskaźnik poważnej deprivacji materialnej¹⁵ (*Severe Material Deprivation, SMD*) uwzględnia elementy, które definiują ciężki niedostatek materialny. Odnosi się do braku możliwości zaspokojenia podstawowych potrzeb życiowych. Wskaźnik ten wyrażony jest za pomocą wzoru:

$$SMD = \frac{N_{SMD}}{N} \times 100\%,$$

gdzie: N_{SMD} – to liczba osób w populacji, które doświadczają co najmniej czterech z elementów definiujących ciężki niedostatek materialny, N – liczba osób w danej populacji.

Rozszerzeniem wskaźnika SMD jest wskaźnik poważnej deprivacji materialnej i społecznej (*Severe Material and Social Deprivation, SMSD*). Wskaźnik ten można przedstawić za pomocą wzoru:

$$SMSD = \frac{N_{SMSD}}{N} \times 100\%,$$

gdzie: N_{SMSD} – to liczba osób w populacji, które doświadczają ciężkiego niedostatku materialnego i/lub społecznego, N – liczba osób w populacji.

Wskaźnik gospodarstw domowych o bardzo niskiej intensywności pracy¹⁶ (*Living in Household with Very Low Work Intensity, VLWI*) pozwala na analizę poziomu niedostatecznej aktywności zawodowej w społeczeństwie. Wskaźnik VLWI można przedstawić jako:

$$VLWI = \frac{N_{VLWI}}{N} \times 100\%,$$

gdzie: N_{VLWI} – to liczba osób żyjących w gospodarstwie domowym o bardzo niskiej intensywności pracy (zgodnie z powyższym kryterium), N – liczba osób w populacji.

¹⁵ Eurostat, *Material Deprivation*, w: *Statistics Explained*, 2021, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:Material_deprivation (dostęp: 2.05.2024).

¹⁶ Eurostat, *Persons Living in Households with Low Work Intensity*, w: *Statistics Explained*, 2024, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:Persons_living_in_households_with_low_work_intensity (dostęp: 2.05.2024).

Wskaźnik zagrożenia ubóstwem¹⁷ (At Risk of Poverty, AROP) wyraża udział osób w populacji, których dochód znajduje się poniżej granicy ubóstwa, w odniesieniu do ogólnej liczby osób w populacji. Wskaźnik AROP ma postać:

$$AROP = \frac{N_{AROP}}{N} \times 100\%,$$

gdzie: N_{AROP} – to liczba osób w populacji, których ekwiwalentny dochód rozporządzalny znajduje się poniżej granicy ubóstwa, N – ogólna liczba osób w populacji.

Wskaźnik zagrożenia ubóstwem i/lub wykluczeniem społecznym¹⁸ (At Risk of Poverty or Social Exclusion, AROPE) jest bardziej złożonym wskaźnikiem¹⁹, a także następcą AROP w statystykach Eurostat. Wskaźnik uwzględnia nie tylko ryzyko ubóstwa dochodowego, ale także inne wymiary wykluczenia społecznego, jak niedostatek materialny i ograniczone uczestnictwo w życiu społecznym. Wskaźnik AROPE można przedstawić jako:

$$AROPE = \frac{N_{AROP} + N_{SMSD} + N_{VLWI}}{N} \times 100\%,$$

gdzie: N_{AROP} – to liczba osób zagrożonych ubóstwem dochodowym, N_{SMSD} – liczba osób doświadczających ciężkiego niedostatku materialnego, N_{VLWI} – to liczba osób żyjących w gospodarstwach domowych o bardzo niskiej intensywności pracy, N – liczbą osób w populacji. Przy założeniu, że jednostki, które podlegają danym symptomom, liczone są tylko raz.

Oprócz wskaźników ubóstwa obiektywnego istotną rolę odgrywają wskaźniki subiektywne. Ubóstwo subiektywne należy zaliczyć do kategorii

¹⁷ Eurostat, *At-Risk-of-Poverty Rate*, w: *Statistics Explained*, 2021, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:At-risk-of-poverty_rate (dostęp: 2.05.2024).

¹⁸ Eurostat, *At Risk of Poverty or Social Exclusion (AROPE)*. In *Statistics Explained*, 2021, [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:At_risk_of_poverty_or_social_exclusion_\(AROPE\)](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:At_risk_of_poverty_or_social_exclusion_(AROPE)) (dostęp: 2.05.2024)

¹⁹ S.P. Jenkins, *Perspectives on Poverty in Europe. Following in Tony Atkinson's Footsteps*, "Italian Economic Journal" 2020, vol. 6(1), s. 129–155.

bezpośredniego pomiaru ubóstwa. W tym podejściu oceny nie są dokonywane przez ekspertów, a oceniani sami wypowiadają się na temat swojej sytuacji. Mona Mowafi²⁰ zauważa, że pomiary ubóstwa są nie tylko kwestią techniczną, ale także odzwierciedleniem obaw społecznych i wartości związanych z danym tematem („poverty measurements are not just a technical matter but are also a reflection of the social concerns and values attached to the subject in question”). Oceny te związane są głównie z postrzeganiem przez osobę swojej sytuacji finansowej lub materialnej i mogą być mierzone na podstawie indywidualnych odczuć. Zatem ci, którzy czują się biedni, reprezentują ubóstwo subiektywne²¹. Do niedawna większość ekonomistów była sceptyczna wobec badań opartych na pytaniu: Czy czujesz się biedny?²² Wątpliwości te wyrażali m.in. Martin Ravallion i Michael Lokshin²³, jednak uznali, że takie dane powinny być wykorzystywane jako uzupełnienie konwencjonalnych badań społeczno-ekonomicznych, a nie jako ich substytut.

Problematiczną kwestią we wszystkich miarach subiektywnych jest poczucie deprivacji potrzeb w stosunku do oczekiwań, a w konsekwencji szacowanie własnej linii dobrobytu. Respondenci mają tendencję do oczekiwania poziomu dobrobytu materialnego podobnego do społeczeństwa, w którym żyją oraz do tych grup lub osób (rówieśników, sąsiadów, współpracowników), z którymi się utożsamiają. Jeśli wymagania lub standardy gospodarstw domowych będą odmienne, różny będzie też stopień ubóstwa dla określonego dochodu. Czynniki takie jak zatrudnienie, wykształcenie, stan zdrowia, możliwości inwestycyjne oraz otaczające gospodarstwo domowe struktury społeczne i gospodarcze, wpływają w długiej perspektywie na dobrobyt ekonomiczny gospodarstwa domowego. Oznacza to, że dwa gospodarstwa domowe o jednakowych

²⁰ M. Mowafi, *The Meaning and Measurement of Poverty...*

²¹ S. Kuivalainen, *Subjective Poverty*, w: *Encyclopedia of Quality of Life and Well-Being Research*, A.C. Michalos (red.), Springer, Dordrecht 2014, https://doi.org/10.1007/978-94-007-0753-5_2900.

²² M. Ravallion, *Poor, or Just Feeling Poor? On Using Subjective Data in Measuring Poverty*, Policy Research Working Paper no. 5968, The World Bank, 2012, <https://ssrn.com/abstract=2004930>.

²³ M. Ravallion, M. Lokshin, *Self-rated Economic Welfare in Russia*, “European Economic Review” 2002, vol. 46(8), s. 1453–1473, [https://doi.org/10.1016/S0014-2921\(01\)00151-9](https://doi.org/10.1016/S0014-2921(01)00151-9).

poziomach bieżących zasobów finansowych mogą mieć różne długoterminowe trajektorie ubóstwa²⁴.

Aby w pełni uchwycić złożoność i wielowymiarowość ubóstwa, niezbędne jest komplementarne stosowanie wielu miar. Pozwala to na stworzenie szerokiego i wieloaspektowego obrazu tego zjawiska, uwzględniającego jego różne oblicza i wpływ na jednostki oraz społeczeństwo.

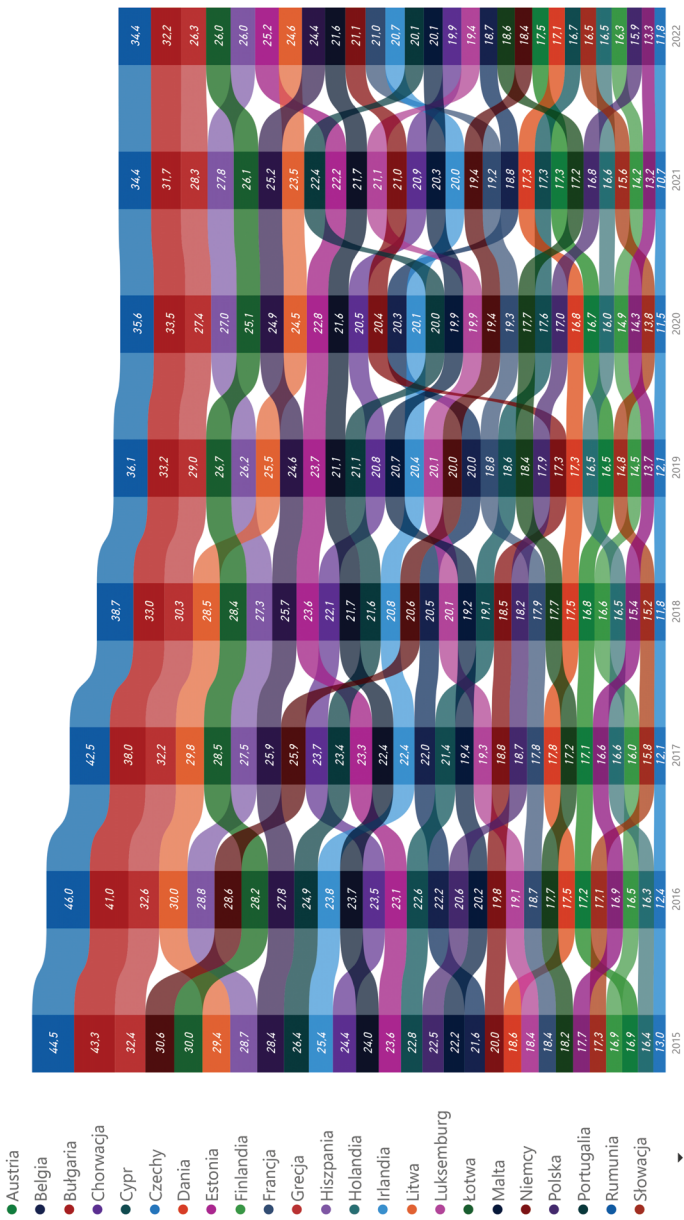
2.3. Jak kształtuje się ubóstwo i wykluczenie w UE?

Zgodnie z europejskim filarem praw socjalnych celem UE jest zmniejszenie liczby osób zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym o co najmniej 15 mln do 2030 roku, w tym co najmniej o 5 mln wśród dzieci. Jak podkreślono w Raporcie Cele Zrównoważonego Rozwoju 2022 z powodu pandemii COVID-19 „świat cofnął się o ponad 4 lata pod względem postępów w walce z ubóstwem”. Stan ten jest dodatkowo pogłębiany przez rosnącą inflację i skutki wojny w Ukrainie. W dokumencie przedstawiono szacunek, że te połączone kryzysy mogą doprowadzić do tego, że w 2022 roku nawet o 75–95 mln ludzi więcej będzie żyło w skrajnym ubóstwie, w porównaniu z prognozami sprzed pandemii. W 2022 roku ponad 95 mln osób w UE było zagrożonych ubóstwem lub wykluczeniem społecznym, a ponad 25 mln z nich mieszkało na obszarach wiejskich (Eurostat).

Najwyższe zagrożenie ubóstwem i wykluczeniem społecznym w 2022 roku zauważalne było w Rumunii (34,2%), Bułgarii (32,2%), Grecji (26,3%) i Hiszpanii (26,0%). Warto zaznaczyć, że wysokie ubóstwo często powiązane jest w tych krajach z relatywnie wysokim bezrobociem. Najniższe zagrożenie ubóstwem i wykluczeniem społecznym było w Czechach (11,8%), Słowenii (13,3%), Polsce (15,9%) i Finlandii (16,3%) (wykres 2.3).

Zagrożenie ubóstwem i wykluczeniem społecznym jest bardziej powszechne na obszarach wiejskich. Wynika to głównie z innej struktury wiejskiego rynku pracy, gorszego dostępu do kultury i edukacji,

²⁴ Y. Alem, G. Köhlin, J. Stage, *The Persistence of Subjective Poverty in Urban Ethiopia*, “World Development” 2014, vol. 56, s. 51–61.

Wykres 2.3. Wskaźnik AROPE w krajach UE w latach 2015–2022

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu (ilc_peps01n).

ograniczonej oferty spędzania czasu wolnego, trudności w transporcie i mniejszej mobilności, a także problemów z mieszkalnictwem i zaspokojeniem podstawowych potrzeb²⁵. Na najwyższym poziomie odnotowano je w Rumunii (47,9%), Bułgarii (43,1%), na Łotwie (31,6%) i w Grecji (31,1%). Najniższy wystąpił na Maltcie (8,8%), w Czechach (10,7%), Austrii (12,1%) i Holandii (12,3%). Polaryzacja między wsią a miastem stopniowo maleje. W 2018 roku wyniosła 2,8 punktu procentowego, w 2021 roku spadła do 0,5 punktu procentowego, zaś w 2022 roku do 0,4 punktu procentowego. Najwyższe nierówności między wsią a miastem występują w Rumunii (29 punktów procentowych) i Bułgarii (19,4 punktu procentowego). Sytuacja mieszkańców Polski ogółem jest o ponad 5 punktów procentowych korzystniejsza od średniej dla UE. Sytuacja mieszkańców wsi w 2022 roku była równa średniej europejskiej, przy jednocześnie dużej różnicy w miastach (o ponad 10 punktów procentowych).

Tabela 2.1. Wskaźnik zagrożenia ubóstwem lub wykluczeniem społecznym w krajach UE w podziale na miasta i obszary wiejskie w latach 2018–2022 (w %)

Wyszczególnienie	Lata									
	2018		2019		2020		2021		2022	
	miasta	obszary wiejskie	miasta	obszary wiejskie	miasta	obszary wiejskie	miasta	obszary wiejskie	miasta	obszary wiejskie
UE (od 2020 dla 27 krajów)	21,4	24,2	21,4	22,9	22,0	23,3	22,0	22,5	21,7	22,1
Austria	24,8	13,4	25,4	10,7	24,8	10,8	24,6	11,9	26,6	12,1
Belgia	29,8	19,6	29,3	18,8	28,3	18,9	28,0	19,4	29,2	18,1
Bułgaria	23,8	48,8	24,0	49,0	24,0	48,8	24,4	42,5	23,7	43,1
Chorwacja	15,7	28,7	15,5	26,5	16,7	26,3	15,6	26,8	14,5	25,5

²⁵ S. Kalinowski, *Ubóstwo i wykluczenie na wsi*, w: *Polska wieś 2022. Raport o stanie wsi*, J. Wilkin, A. Hałasiewicz (red.), FDPA, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2022.

Tabela 2.1 – cd.

Cypr	16,5	20,9	15,2	22,6	15,4	24,2	14,6	25,1	15,6	20,9
Czechy	11,7	11,4	11,6	11,2	10,4	11,3	10,9	9,7	11,7	10,7
Dania	21,4	15,9	21,0	16,0	21,1	13,8	20,4	15,9	20,9	14,7
Estonia	21,3	28,8	22,4	27,9	21,0	26,9	21,0	22,7	24,3	24,9
Finlandia	16,8	16,8	16,0	16,3	14,5	16,3	14,3	14,7	17,9	14,7
Francja	19,8	14,5	23,1	15,1	23,7	13,9	22,3	14,5	24,3	15,1
Grecja	29,4	34,1	2,07	33,6	25,1	31,5	24,9	34,0	23,0	31,1
Hiszpania	24,2	32,3	24,3	29,5	25,5	30,1	26,6	27,6	24,2	27,6
Holandia	19,5	12,2	19,5	10,5	19,0	11,8	18,8	13,2	19,2	12,3
Irlandia	17,1	21,6	18,1	20,9	18,4	20,2	15,7	25,6	16,2	25,5
Litwa	19,4	35,9	18,7	30,9	17,7	29,9	18,1	27,9	19,0	29,7
Luksemburg	23,1	16,3	18,6	17,7	16,5	18,2	20,6	16,3	15,4	18,6
Łotwa	23,7	32,3	22,4	31,5	21,5	28,7	22,4	31,6	20,4	34,9
Malta	19,7	d	20,9	:	20,2	:	23,5	17,6	25,1	8,8
Niemcy	21,9	17,6	20,4	15,5	24,3	17,7	25,0	17,2	24,2	16,7
Polska	12,6	24,6	12,4	24,0	10,8	24,2	12,1	23,2	10,5	22,1
Portugalia	20,0	26,3	19,8	25,1	16,6	25,2	19,6	29,9	16,9	26,4
Rumunia	24,5	52,0	20,9	49,2	19,9	50,4	16,1	50,3	18,9	47,9
Słowacja	9,8	17,9	9,9	17,2	7,5	16,0	11,1	18,5	11,0	19,9
Słowenia	15,9	15,7	16,0	13,6	17,0	14,1	14,1	13,0	15,7	12,5
Szwecja	16,7	20,1	17,6	20,3	15,9	19,4	17,4	16,9	18,0	19,9
Węgry	16,0	26,5	16,1	24,8	15,0	24,9	14,3	25,3	13,9	23,7
Włochy	27,2	25,2	26,9	24,6	26,8	27,4	25,5	25,0	24,8	25,2

: oznacza brak danych

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu (ilc_peps01).

Tabela 2.2. Wskaźnik zagrożenia ubóstwem lub wykluczeniem społecznym w krajach UE według płci w latach 2018–2022 (w %)

Wyszczególnienie	Lata									
	2018		2019		2020		2021		2022	
	mężczyźni	kobiety	mężczyźni	kobiety	mężczyźni	kobiety	mężczyźni	kobiety	mężczyźni	kobiety
UE (od 2020 dla 27 krajów)	20,6	22,7	20	22,1	20,5	22,6	20,8	22,7	20,4	22,7
Austria	15,9	17,7	15,3	17,6	16,3	17,1	16,4	18,1	16,8	18,2
Belgia	19,4	21,7	19,4	20,6	19,7	20,9	18,2	19,4	18,1	19,3
Bułgaria	30,4	35,5	30,9	35,3	31,2	35,9	29,4	33,9	29,4	34,8
Chorwacja	20,8	23,4	19,6	22,0	19,0	21,9	18,6	23,0	17,7	21,9
Cypr	18,0	20,2	17,2	19,9	16,6	18,6	15,8	18,7	15,3	18,0
Czechy	9,8	13,7	10,0	14,2	9,3	13,7	9,4	12,1	9,6	13,9
Dania	17,5	17,4	17,3	17,2	16,4	17,2	16,4	18,1	16,7	17,5
Estonia	20,9	26,0	21,5	25,7	21,2	24,2	19,6	24,7	23,2	27,0
Finlandia	16,3	16,9	15,2	15,7	15,0	14,7	14,4	14,0	15,5	17,1
Francja	17,3	18,6	17,8	19,8	18,4	20,1	18,1	20,2	19,8	22,1
Grecja	29,2	31,3	28,0	30,1	26,1	28,6	27,3	29,2	25,2	27,4
Hiszpania	26,0	28,4	25,1	27,1	25,9	28,1	26,7	28,9	24,8	27,2
Holandia	16,1	16,9	16,1	16,9	15,6	16,4	16,5	16,8	15,8	17,2
Irlandia	18,8	22,7	19,2	21,6	18,9	21,3	18,8	21,2	19,3	22,0
Litwa	25,6	31,0	22,8	27,8	22,0	26,7	20,4	26,2	21,2	27,5
Luksemburg	18,2	21,9	18,8	21,3	19,1	20,7	20,5	21,7	17,9	21,1
Łotwa	25,3	31,0	23,9	29,1	22,1	27,6	22,4	29,2	22,7	28,8
Malta	17,3	21,1	19,0	22,6	18,3	21,8	18,9	21,9	18,9	21,3
Niemcy	17,4	19,6	16,1	18,4	19,5	21,2	20,2	21,7	20,1	21,6
Polska	17,5	18,8	17,2	18,5	16,0	17,9	16,0	17,6	15,2	16,6
Portugalia	20,3	22,8	20,0	22,2	18,9	20,9	21,2	23,5	19,5	20,7
Rumunia	37,0	40,3	34,6	37,6	33,8	37,5	32,7	36,2	32,8	35,9
Słowacja	15,0	15,3	14,1	15,5	13,4	14,2	15,0	16,2	16,0	17,0

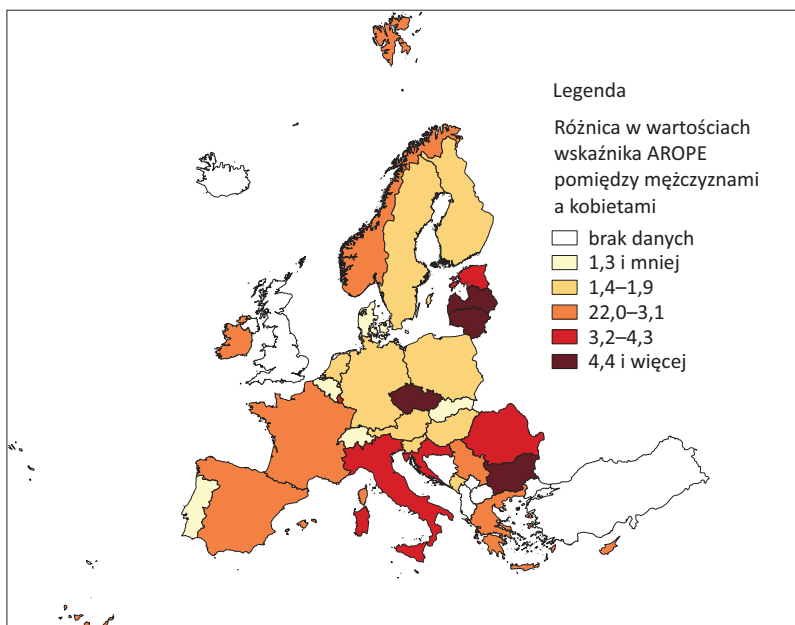
Tabela 2.2 – cd.

Słowenia	14,5	16,3	12,6	14,8	13,5	15,2	12,5	14,0	12,6	13,9
Szwecja	16,4	19,0	17,6	19,1	16,6	18,8	16,3	18,2	17,6	19,5
Węgry	20,1	21,1	19,2	20,8	19,3	19,4	18,7	20,1	17,5	19,2
Włochy	24,6	26,7	23,4	25,8	23,6	26,2	24,4	25,8	22,5	26,2

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu (ilc_peps13).

Warto zaznaczyć, że chociaż ubóstwo i wykluczenie społeczne mają wspólne korzenie i dotyczą podobne grupy osób, są to różne zjawiska. Wyłączenie czynników pozadochodowych z analizy może prowadzić do niewielkiego spadku odsetka osób zagrożonych ubóstwem. Z drugiej strony czynniki społeczne, takie jak edukacja, opieka zdrowotna, odpowiednie mieszkanie, zatrudnienie, integracja społeczna czy zaangażowanie w życie społeczne, mają istotny wpływ na poziom ubóstwa i wykluczenia społecznego. Uwzględnienie tych czynników w analizie może lepiej odzwierciedlić sytuację osób dotkniętych ubóstwem i wykluczeniem społecznym. To, że zagrożenie ubóstwem maleje w większym stopniu niż zagrożenie wykluczeniem, świadczy o istotnej roli czynników pozadochodowych. Innymi słowy osoby, których dochody znajdują się powyżej progu ubóstwa, nadal mogą doświadczać ograniczeń społecznych i wykluczenia. Im bardziej zróżnicowane są te miary, tym większy wpływ czynników społecznych na wykluczenie społeczne poza dochodami. W krajach jak Rumunia, Bułgaria i Grecja zróżnicowanie to jest znaczne. Na przykład w Rumunii różnica w zagrożeniu ubóstwem między mieszkańcami miast a wiejskimi wynosi odpowiednio 29 punktów procentowych, a w Bułgarii oraz Grecji wynosi odpowiednio 19,4 i 8,1 punktu procentowego. W tych krajach czynniki pozaekonomiczne mają większy wpływ na wykluczenie społeczne niż na przykład w Słowenii, Austrii i Czechach, gdzie wynosi ono mniej niż 1,5 punktu procentowego. Wskaźniki poważnej deprivacji materialnej oraz niskiej intensywności pracy w Polsce mają ograniczony wpływ na nasilenie wykluczenia społecznego (o 2 punkty procentowe). Pominięcie tych czynników w analizie może prowadzić do niedoszacowania skali trudności zaspokojenia potrzeb. Co potwierdza słuszność uwzględnienia zarówno czynników ekonomicznych, jak i społecznych w analizach.

Analiza sytuacji między płciami pozwala zauważyć, że relatywnie kobiety pozostawały w trudniejszej sytuacji²⁶. Chociaż w 2022 roku różnica ta średnio dla krajów UE wyniosła 2,3 punktu procentowego (rysunek 2.1), warto zauważyć, że kobiety często doświadczają ubóstwa ukrytego, co oznacza, że choć mogą one wchodzić w skład gospodarstw domowych o wyższym dochodzie, to ich indywidualna

Rysunek 2.1. Różnica w wartościach wskaźnika AROPE pomiędzy mężczyznami a kobietami w 2022 roku (w %)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu (ilc_peps01N).

²⁶ E. Tarkowska, *Zróżnicowanie polskiej biedy w świetle badań jakościowych*, „Problemy Polityki Społecznej” 2002, nr 4, s. 119–132; K. Górniak, *Wiejskie kobiety w sytuacji ubóstwa – jak je widzą, jak je piszą*, „Wieś i Rolnictwo” 2015, 166(1(2)), s. 67–79; J.C. Gornick, M. Jäntti, *Hidden Poverty: Women and Economic Inequality in The United States*, Routledge, 2016; A. Sen, *Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation*, Oxford University Press, Oxford 1981; J. Grotowska-Leder, *Contemporary Polish Poverty and Gender*, „Kultura i Edukacja” 2011, nr 5 (84).

sytuacja ekonomiczna i dostęp do zasobów może być ograniczona²⁷. Nierównomierna redystrybucja dochodów wewnątrz gospodarstw domowych może przyczynić się do ograniczenia niezależności ekonomicznej kobiet, ich zdolności do podejmowania decyzji oraz dostępu do zasobów materialnych i społecznych. Warto podkreślić, że realna dysproporcja dochodowa między płciami jest głębsza niż wynikałoby to tylko z ogólnych statystyk dochodowych.

Z danych Eurostat (2022) wynika, że wśród kobiet najgorsza sytuacja pod względem AROPE była w Rumunii (35,95%), Bułgarii (34,8%) i na Łotwie (28,8%). W tych krajach odsetek kobiet zagrożonych ubóstwem utrzymuje się od wielu lat na wysokim poziomie. Najlepszą sytuację kobiet można zaobserwować w Czechach (13,9%), Słowenii (13,9%), Polsce (16,6%) i na Słowacji (17,0%) (por. tab. 2.2). W praktyce oznacza to, że kobiety w krajach takich jak Bułgaria są dwukrotnie bardziej zagrożone ubóstwem relatywnym niż w Czechach i na Słowacji. Rozwarstwienie między płciami, czyli różnica w zagrożeniu ubóstwem i wykluczeniem społecznym między mężczyznami a kobietami, jest największa na Litwie, Łotwie i w Bułgarii. W tych krajach różnica ta wynosiła w 2022 roku odpowiednio 6,3, 6,1 i 5,7 punktu procentowego. W żadnym z krajów wartość wskaźnika nie jest korzystniejsza dla kobiet. W 2022 roku kobiety na terenie całej UE były bardziej narażone na ryzyko ubóstwa i wykluczenia społecznego w porównaniu do mężczyzn. Warto zauważyć, że w Danii i na Słowacji rozwarstwienie między płciami występuje w mniejszym stopniu, nie przekraczając 1 punktu procentowego (rysunek 2.1).

Istnieje wiele złożonych czynników, które przyczyniają się do tej nierówności, w tym uwarunkowania historyczne i systemowe, a także specyficzne w poszczególnych krajach. Wśród uwarunkowań systemowych należałoby podkreślić dysproporcje w wynagrodzeniach. Kobiety w wielu krajach Europy zarabiają mniej niż mężczyźni za tę samą pracę, co ogranicza ich dochody i zwiększa ryzyko ubóstwa. Jednocześnie kobiety znajdują częściej zatrudnienie w niskopłatnych sektorach i zawodach, co ogranicza ich możliwości awansu i rozwoju zawodowego. Dodatkowo ich szanse na rynku pracy ograniczane są ze względu na pełnione obowiązki opiekuńcze (opieka zarówno nad dziećmi, jak i osobami starszymi).

²⁷ R. Lister, *Bieda, Sic!*, Warszawa 2007.

W sytuacji kobiet wiejskich i z małych miast pojawiają się dodatkowe problemy wynikające z ograniczonej oferty opieki nad dziećmi, te z kolei stanowią przeszkodę w podejmowaniu pracy lub zwiększaniu liczby przepracowanych godzin.

Nierówności te są potęgowane również przez czynniki specyficzne dla danego kraju, jak polityka socjalna, sytuacja na rynku pracy, dostęp do edukacji i tradycyjne role płciowe. Chociaż kompleksowa analiza wykracza poza cele tego opracowania i wymagałaby zbadania kontekstu społeczno-ekonomicznego i politycznego tych krajów przy uwzględnieniu szeregu czynników społeczno-ekonomicznych, to w dość dużym uproszczeniu można wskazać, że w krajach Europy Środkowej i Wschodniej, w tym w Rumunii, Bułgarii i na Łotwie, transformacja ustrojowa po upadku komunizmu wiązała się z szeregiem wyzwań społecznych i ekonomicznych, które mogły mieć negatywny wpływ na sytuację kobiet. Dodatkowo na sytuację kobiet wpływa poziom rozwoju gospodarczego tych krajów. Rumunia, Bułgaria czy Łotwa należą do krajów o niższym poziomie rozwoju w porównaniu do Danii czy Szwecji, co może przekładać się na mniejsze możliwości dla kobiet w zakresie edukacji, zatrudnienia i zarobkowania. W krajach skandynawskich pozycja kobiet jest konsekwencją rozbudowanego systemu zabezpieczeń społecznych, który zapewnia większą stabilność i ochronę przed ubóstwem, a także rozbudowanego systemu opieki nad dziećmi, co ułatwia kobietom łączenie obowiązków zawodowych z rodzinnymi. Nie bez znaczenia jest również polityka równości płci, co przekłada się na mniejsze dysproporcje w wynagrodzeniach i większe możliwości dla kobiet na rynku pracy.

2.4. A jak ubóstwo wygląda w Polsce?

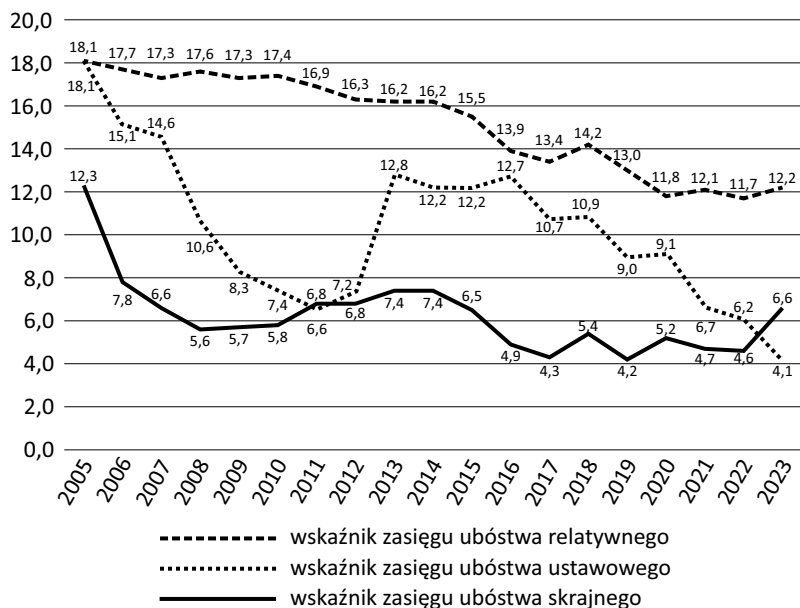
Kluczowym elementem zrozumienia sytuacji społeczno-ekonomicznej mieszkańców Mazowsza jest analiza dynamiki wielkości ubóstwa w kontekście całego kraju. Pozwala ona na uchwycenie skali zmian, jakie zaszły w sytuacji ludności oraz ocenę drogi, jaką Polska pokonała w zakresie redukcji biedy. Należy bezsprzecznie podkreślić, że korzystanie z programów i funduszy europejskich odegrało kluczową rolę w poprawie infrastruktury społeczno-gospodarczej i wsparciu różnych dziedzin życia

publicznego. Środki z UE umożliwiły modernizację wielu kluczowych sektorów gospodarczych, w tym infrastruktury transportowej i drogowej, a także budownictwa. Programy europejskie istotnie wsparły również rozwój przedsiębiorczości i sektora prywatnego, co przyczyniło się do tworzenia nowych miejsc pracy i stymulowania wzrostu gospodarczego. W rezultacie, dzięki udziałowi w programach unijnych, mieszkańcy Polski mogli skorzystać z rozwoju ekonomicznego, co przełożyło się na wzrost ogólnego poziomu dochodów i poprawę wskaźników zatrudnienia. Te działania miały istotny wpływ na jakość życia, zwiększając dostęp do wielu dóbr i usług.

Warto podkreślić, że fundusze europejskie odegrały istotną rolę w walce z ubóstwem w Polsce, szczególnie poprzez wspieranie projektów społecznych ukierunkowanych na pomoc najbardziej potrzebującym. Inwestycje te obejmowały m.in. programy aktywizacji zawodowej, wsparcie osób bezrobotnych oraz inicjatywy mające na celu poprawę jakości życia osób dotkniętych ubóstwem. Dzięki tym środkom Polska mogła znacząco obniżyć wskaźniki ubóstwa, wzmacniając jednocześnie swoją pozycję na arenie międzynarodowej poprzez efektywne wykorzystanie dostępnych funduszy. Można uznać, że dzięki temu wskaźnik ubóstwa relatywnego spadł z 18,1% w 2005 roku do 11,7% w 2022 roku, a następnie w niewielkim stopniu wzrósł w 2023 roku. Należy jednak zauważyć, że w ostatnich latach obserwuje się pewną stagnację w tym zakresie. Z kolei wskaźnik ubóstwa ustawowego w ciągu niemal dwóch dekad zmniejszył się z 18,1 do 4,1%. Warto jednak pamiętać, że w przeszłości zdarzały się lata z niższym wskaźnikiem ubóstwa ustawowego, np. 6,6% w 2011 roku i 6,5% w 2021 roku (wykres 2.4). Na ten spadek niewątpliwie wpływ miał również brak waloryzacji progu uprawniającego do wsparcia z systemu pomocy społecznej.

Chociaż każda forma ubóstwa jest niepokojąca, to szczególnie troskę budzi ubóstwo skrajne. Pomimo spadku jego poziomu z 12,3% w 2005 roku do 4,6% w 2022 roku, a następnie wzrostu do 6,6% w 2023 roku, od lat utrzymuje się on na zbliżonym poziomie (wykres 2.4). Oznacza to, że około 2,5 miliona osób nie jest w stanie zaspokoić nawet podstawowych potrzeb bytowych. Skutki ubóstwa skrajnego są niezwykle niebezpieczne i wieloaspektowe. Przede wszystkim wiąże się ono z brakiem dostępu do takich podstawowych dóbr, jak żywność, odzież, mieszkanie czy opieka

zdrowotna. Dodatkowo ubóstwo skrajne może generować napięcia społeczne i pogłębiać podziały, prowadząc do frustracji i niezadowolenia, co może mieć negatywny wpływ na stabilność społeczną²⁸.

Wykres 2.4. Ubóstwo w Polsce według wybranych miar obiektywnych w latach 2005–2023 (w %)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (dziedzinowe Bazy Wiedzy).

Należy zwrócić uwagę na długotrwałe konsekwencje ubóstwa skrajnego dla przyszłych pokoleń. Dzieci dorastające w rodzinach dotkniętych tym problemem często doświadczają trudności w nauce, mają gorszy stan zdrowia i ograniczone perspektywy życiowe, co utrudnia im budowanie lepszej przyszłości. **Utrwalanie się ubóstwa skrajnego może prowadzić do dziedziczenia postaw i powielania schematów ubóstwa w kolejnych pokoleniach.** Walka z ubóstwem, a zwłaszcza z jego skrajną formą,

²⁸ S. Kalinowski, *Wies 2044: koniec z wykluczeniem społecznym...*, s. 73–78.

jest wyzwaniem o kluczowym znaczeniu dla polskiego społeczeństwa. Działania na tym polu powinny obejmować zarówno programy socjalne ukierunkowane na bezpośrednią pomoc potrzebującym, jak i długofalowe strategie mające na celu przeciwdziałanie przyczynom ubóstwa, takie jak wykluczenie społeczne, brak dostępu do edukacji i rynku pracy czy dyskryminacja. Inwestycje w kapitał ludzki, tworzenie miejsc pracy i budowanie spójnego systemu zabezpieczeń socjalnych to kluczowe elementy budowania bardziej sprawiedliwego społeczeństwa.

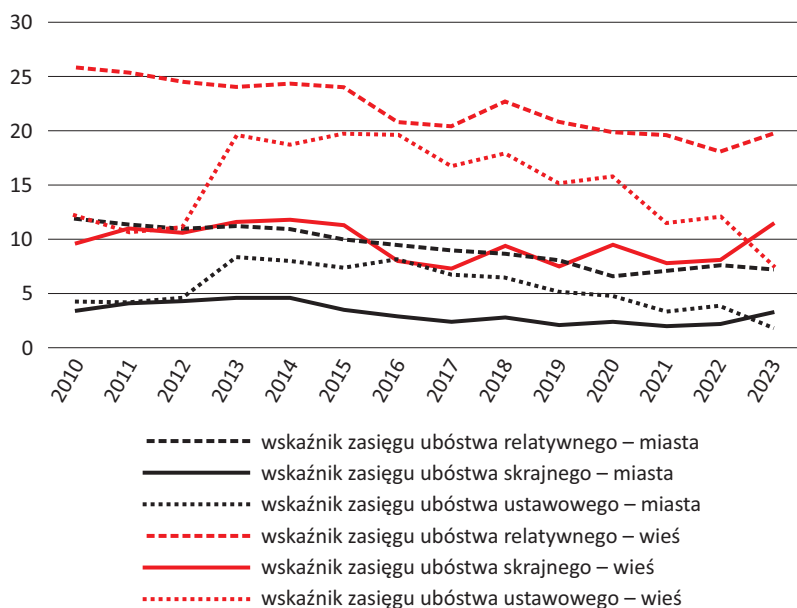
Ubóstwo relatywne w Polsce wykazuje zróżnicowanie w zależności od stopnia zurbanizowania, a w ciągu ostatnich 20 lat od wstąpienia do Unii Europejskiej nastąpiły w tym zakresie znaczące zmiany. Największy spadek ubóstwa odnotowano w miastach – w większych aglomeracjach ryzyko ubóstwa jest zazwyczaj niższe niż na wsi. Istotne, aby dodatkowo podkreślić, że ubóstwo wiejskie i miejskie mają odmienny charakter. Ubóstwo na wsi wiąże się z ograniczeniami w dostępie do dóbr i usług kulturalnych, edukacyjnych, możliwości spędzania czasu wolnego oraz środków komunikacji. Z kolei ubóstwo w miastach często dotyczy kwestii mieszkaniowych i zaspokajania podstawowych potrzeb codziennego życia.

Bez względu na przyjętą definicję ubóstwa można zaobserwować, że obszary wiejskie w większym stopniu odczuwają jego skutki, a liczba osób zagrożonych deprywacją potrzeb jest tam wyższa niż w miastach. Istnieje kilka przyczyn tego zjawiska:

- **różnice w strukturze gospodarczej** – na wsiach częściej dominują tradycyjne formy działalności gospodarczej, takie jak drobna przedsiębiorczość, które mogą być bardziej podatne na wahania rynku i trudności ekonomiczne, a niższe dochody generowane przez takie formy działalności zwiększają ryzyko ubóstwa;
- **ograniczona dostępność usług** – na obszarach wiejskich jest znacznie mniejsza dostępność do usług w porównaniu z miastami, co prowadzi do większej deprywacji potrzeb i utrudnia dostęp do rozwoju osobistego i zawodowego;
- **sezonowość pracy** – wiejskie społeczności często zależą od pracy sezonowej, zwłaszcza w sektorze rolniczym;
- **ograniczone możliwości dywersyfikacji dochodów**, w tym mniejszy dostęp do rynków pracy;

- **brak odpowiedniej infrastruktury** – na obszarach wiejskich może brakować adekwatnej infrastruktury społecznej i publicznej, co negatywnie wpływa na jakość życia (na przykład, brak dostępu do edukacji, opieki zdrowotnej czy transportu może utrudniać poprawę indywidualnego statusu społeczno-ekonomicznego);
- **niska mobilność** – mieszkańcy wsi są mniej mobilni niż mieszkańcy miast, a ich mobilność bardzo często ma charakter definitywny i wiąże się z trwałą zmianą miejsca zamieszkania, co prowadzi do zjawiska „drenażu mózgów”.

Wskazując na zróżnicowanie ubóstwa wiejskiego i miejskiego, należy podkreślić, że mimo odnotowanego spadku ubóstwa w perspektywie 20-letniej w ciągu ostatnich trzech lat na wsi nastąpił jego ponowny wzrost (wykres 2.5). Działo się tak pomimo istniejących programów wsparcia, takich jak Program Rodzina 500 plus. Istnieje kilka potencjalnych przyczyn

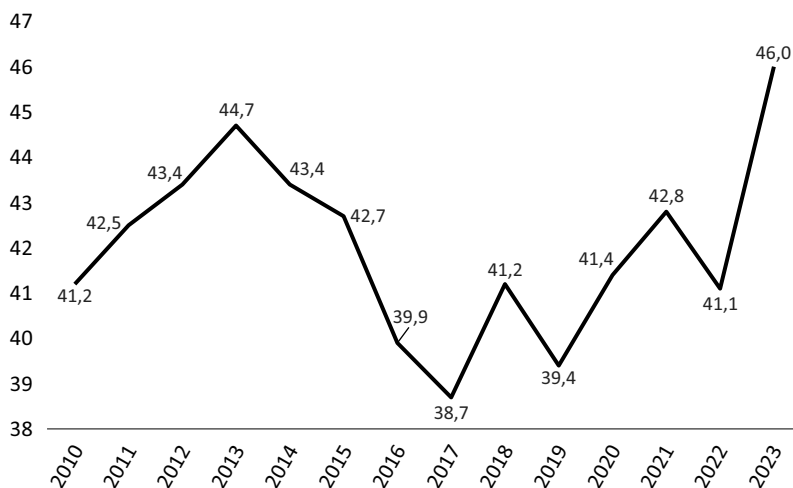

Wykres 2.5. Wskaźnik ubóstwa skrajnego i ustawowego w latach 2010–2023 w Polsce (w %)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

tego wzrostu. Pandemia COVID-19, która miała miejsce w 2021 roku, negatywnie wpłynęła na gospodarkę, rynek pracy i dostępność usług, co mogło przyczynić się do wzrostu ubóstwa na wsi. Do tego wojna w Ukrainie, która doprowadziła do zerwania łańcuchów dostaw, wzrostu cen żywności i energii, co również mogło mieć wpływ na pogorszenie się sytuacji materialnej mieszkańców wsi.

Można zauważyć, że ubóstwo ma różne formy i wymiary. Oprócz skrajnych postaci ubóstwa, takich jak minimum egzystencji i minimum ustawowe, istnieje również sfera niedostatku, która jest określana za pomocą minimum socjalnego. Minimum socjalne odzwierciedla poziom wydatków konsumpcyjnych niezbędnych do prowadzenia „godnego życia” i stanowi próg, poniżej którego pojawia się deprywacja integracyjnych potrzeb człowieka. Niektórzy badacze uważają, że jest to poziom ostrzegawczy, który wskazuje na realne zagrożenie ubóstwem. W polskich warunkach minimum socjalne ma głównie funkcje poznawcze i diagnostyczne, umożliwiające ocenę potencjalnego zagrożenia ubóstwem. Według badań w 2023 roku sfera niedostatku wzrosła z 41,1% do 46% w porównaniu z poprzednim 2022 rokiem (wykres 2.6). Jednak należy zauważyć, że zagrożenie niedostatkiem wzrasta wraz z odległością

Wykres 2.6. Zasięg sfery niedostatku w Polsce w latach 2012–2023 (w %)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

od większych miast, gdzie istnieje większe prawdopodobieństwo wystąpienia sfer niedostatku. Należy również zaznaczyć, że mimo spadku zasięgu sfery niedostatku, sytuacja gospodarstw domowych pogorszyła się, między innymi z powodu wzrostu inflacji. To sugeruje, że mimo ogólnego zmniejszenia ubóstwa, wzrost kosztów życia może nadal wpływać negatywnie na gospodarstwa domowe.

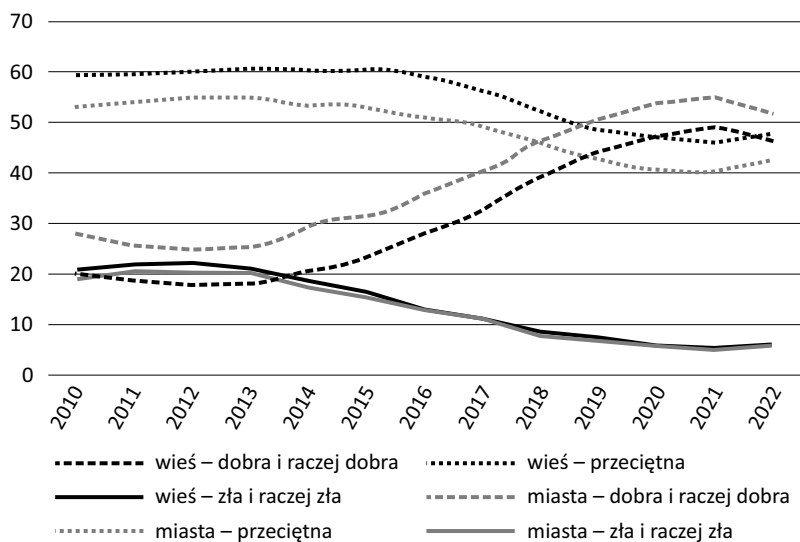
Badania przeprowadzone w ramach projektów „Moja sytuacja w okresie koronawirusa”²⁹ oraz „Diagnoza ubóstwa i wykluczenia społecznego na Mazowszu”³⁰ jednoznacznie wskazują, że mieszkańcy wsi odczuwają wzrost ubóstwa nie tylko w wymiarze obiektywnym, ale i subiektywnym. Oznacza to, że pogorszyły się nie tylko materialne warunki życia, ale też wzrosło poczucie braku środków do życia. To może być jeden z czynników tłumaczących wzrost ubóstwa, mimo istniejących programów wsparcia.

Warto przyjrzeć się subiektywnym ocenom sytuacji materialnej uzyskanym na podstawie danych z badania budżetów gospodarstw domowych. Choć na przestrzeni 20 lat odsetek ocen negatywnych i przeciętnych spadł na rzecz ocen pozytywnych, to w ostatnich latach obserwujemy ponowny wzrost ocen przeciętnych i negatywnych kosztem pozytywnych (wykres 2.7). Na wsi po dwuletnim okresie dominacji ocen pozytywnych nad przeciętnymi, te drugie ponownie przewyższyły oceny pozytywne. Należy podkreślić, że oceny subiektywne nie muszą odzwierciedlać ocen obiektywnych. Jednak pogorszenie się postrzegania sytuacji materialnej przez respondentów w ostatnich latach jest dość jednoznaczne.

Aby dokładniej scharakteryzować zróżnicowanie sytuacji finansowej ludności, warto przeanalizować wartości współczynnika Giniego. W ostatnich latach obserwujemy jego wzrost, co wskazuje na rosnącą rozbieżność dochodów. W 2022 roku współczynnik ten dla Polski ogółem wyniósł 0,314 i w porównaniu z 2003 rokiem spadł o 0,029 (wykres 2.8). Należy jednak zaznaczyć, że sam współczynnik Giniego nie dostarcza

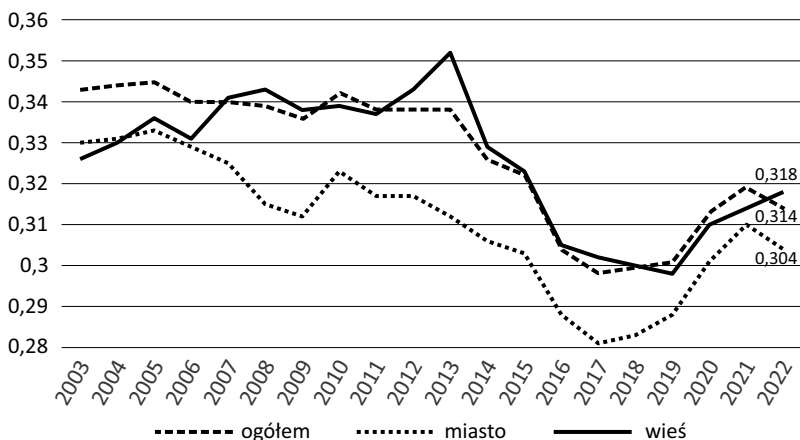
²⁹ S. Kalinowski, W. Wyduba, *Moja sytuacja w okresie koronawirusa. Raport z badań*, część 2, IRWiR PAN, Warszawa 2020.

³⁰ S. Kalinowski, A. Łuczak, O. Szczygieł, S. Klimkowski, A. Wojciechowska, Ł. Komorowski, *Diagnoza do przygotowania Programu Przeciwdziałania Ubóstwu i Wykluczeniu Społecznemu w województwie mazowieckim na lata 2023–2026*, Mazowieckie Centrum Polityki Społecznej, Warszawa 2022.

Wykres 2.7. Ocena sytuacji materialnej ludności wiejskiej (w %)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS (dziedzinowe Bazy Wiedzy).

Wykres 2.8. Współczynnik Giniego w Polsce w latach 2010–2021

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

jednoznacznej informacji o tym, która grupa społeczna jest najbardziej dotknięta nierównością dochodów. Stanowi to istotną wadę z perspektywy działań polityki społecznej. Wysoka zmienność współczynnika Giniego wynika z różnorodności dochodów osób zamieszkujących zarówno miasta, jak i obszary wiejskie. To zróżnicowanie geograficzne i ekonomiczne wpływa na rozkład dochodów, utrudniając jednoznaczną identyfikację grupy społecznej dotkniętej nierównościami. Zwłaszcza wsie są silnie zróżnicowane, dlatego tam też notuje się znacznie wyższy współczynnik niż w miastach. **Na te różnice wpływa silna gentryfikacja wsi położonych wokół dużych miast, a z drugiej strony wsi peryferyjnych o dominującej funkcji rolniczej.**

Obraz ubóstwa nie byłby pełny bez wskazania liczby osób pobierających świadczenia z różnych tytułów. W 2022 roku w Polsce przyznano ponad 688 tys. świadczeń w ramach zadań własnych i zleconych. W województwie mazowieckim przyznano ich ponad 115 tysięcy. Najczęstszą przyczyną pobierania świadczeń w Polsce jest **długotrwała lub ciężka choroba** (24,5%), następnie **ubóstwo** (23,7%), **niepełnosprawność** (19,2%) oraz **bezrobocie** (15,9%). Z kolei na Mazowszu z tytułu długotrwałej lub ciężkiej choroby przyznano 26,7% świadczeń, z tytułu ubóstwa 23,6%, niepełnosprawności 18,2% i bezrobocia 14,2%. Jednocześnie na Mazowszu w 2022 roku spośród 87 tys. rodzin pobierających świadczenia

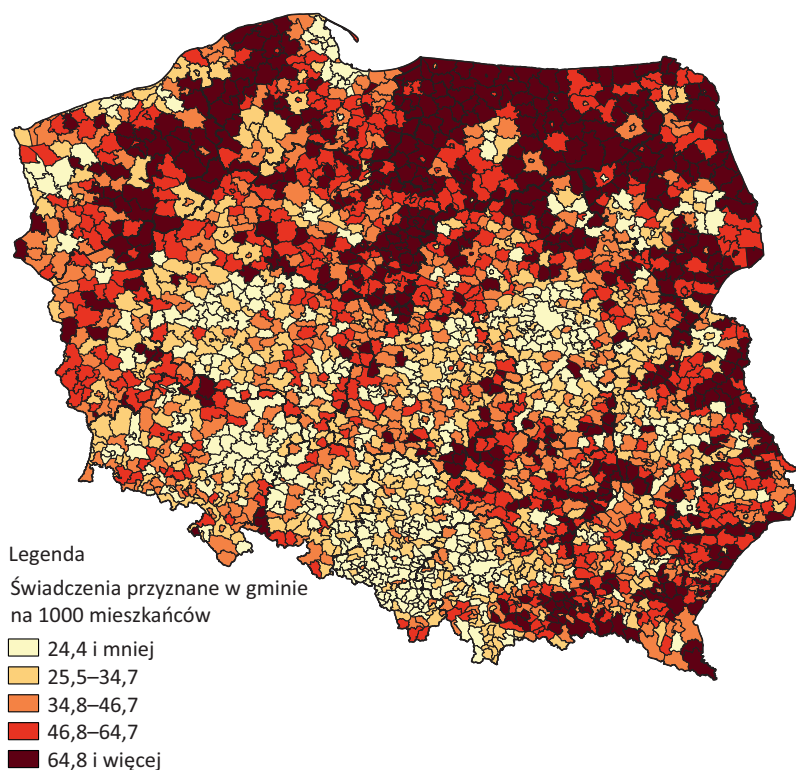

Wykres 2.9. Liczba rodzin, którym przyznano świadczenia

Źródło: opracowanie własne na podstawie niepublikowanych danych MRIPS-03-PL-2022.

przyznane w ramach zadań zleconych i zadań własnych, 46 123 pobierało je z powodu długotrwałej lub ciężkiej choroby, które było najczęstszą przesłanką przyznawania świadczeń. Spośród wszystkich rodzin pobierających świadczenia z tego tytułu, 11 454 zamieszkiwało obszary wiejskie. Z tytułu ubóstwa świadczenie przyznano 40 750 rodzinom, z czego 15 019 z nich mieszkało na wsi. Spośród wszystkich rodzin objętych świadczeniami, 36% zamieszkiwało obszary wiejskie (31 620). Rzeczywista liczba rodzin objętych świadczeniami z pomocy społecznej systematycznie spada. W 2011 roku wynosiła 155 328, z czego 65 835 zamieszkiwała obszary wiejskie. W 2021 roku liczba ta po raz pierwszy spadła poniżej 100 tys. (93 261 rodzin), a w 2022 roku wyniosła 87 782, z czego 31 620 na wsi. W 2011 roku w rodzinach objętych świadczeniem zamieszkiwało 231 486 osób. W 2022 roku objętych świadczeniem było 115 386 osób, zanotowano zatem spadek o 49,8%.

Jednym ze wskaźników pozwalającym określić sytuację ludności w poszczególnych regionach jest liczba osób w rodzinach objętych świadczeniami z systemu pomocy społecznej wśród ogółu mieszkańców. Chociaż nie jest to wskaźnik mówiący ani o ubóstwie, ani o wykluczeniu społecznym, to **w pewnym uproszczeniu może informować o skali deprywacji potrzeb na danym obszarze.** Udzielanie pomocy społecznej nie jest ściśle związane tylko z ubóstwem czy wykluczeniem społecznym. Istnieje wiele przesłanek, które mogą uprawniać do ubiegania się o wsparcie społeczne. Należy również dodać, że sytuacja, w której znajdują się osoby sięgające po pomoc jest związana z nawarstwianiem się problemów, a samo ubóstwo jest zjawiskiem o wielu wymiarach. W Polsce obserwuje się różnice terytorialne w zakresie koniecznego zakresu wsparcia społecznego (rysunek 2.2). Województwo warmińsko-mazurskie ma najwyższy odsetek osób objętych świadczeniami z ośrodków pomocy społecznej (OPS). Ta tendencja utrzymuje się od kilku lat. Podobne regionalne zróżnicowanie występuje na wschodzie Polski, gdzie niski poziom dezagrzaryzacji i niska koncentracja kapitału wpływają na konieczność większego wsparcia. Podobne trudności można zauważyć na północy i zachodzie Polski po likwidacji państwowych gospodarstw rolnych (PGR-ów). Dodatkowo peryferyjność gmin, czyli oddalenie od stolicy województwa, może stanowić trzecią oś koniecznego zakresu wsparcia.

Rysunek 2.2. Świadczenia pomocy społecznej przyznane na 1000 mieszkańców gminy w 2022 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie informacji MRiPS-03R-2022.

Obraz ubóstwa i wykluczenia w Polsce byłby niepełny bez wskazania, że istnieje wiele przyczyn prowadzących do wykluczenia społecznego. Wiele z nich jest wynikiem kryzysów ekonomicznych i społecznych. Te trudności często generują zupełnie nowe obszary i grupy potrzebujące wsparcia. System polityki społecznej musi być elastyczny i zdolny do szybkiej adaptacji wobec zmieniających się warunków, które czasem pojawiają się niespodziewanie, jak to miało miejsce w przypadku pandemii COVID-19 czy wojny w Ukrainie. Przykłady działań podjętych w związku z napływem migrantów z wschodniej granicy w lutym 2022 roku – takie

jak prowadzenie działań humanitarnych czy pomoc w znalezieniu pracy – wskazują na nowe wyzwania, które wymagają natychmiastowych reakcji. Inne są bezpośrednią konsekwencją wojny – wzrost cen energii, inflacja.

Kolejnym wyzwaniem jest deprywacja materialna i społeczna. Może ona wynikać z niewystarczających dochodów oraz wykluczenia społecznego, a w konsekwencji prowadzić do niemożności zaspokojenia podstawowych potrzeb. W analizie tego zjawiska wyróżnia się dwa poziomy deprivacji: podstawowy i pogłębiony. Na poziomie podstawowym osoby badane nie są w stanie spełnić co najmniej sześciu z trzynastu kluczowych potrzeb, które dotyczą zarówno gospodarstwa domowego, jak i indywidualnych wymagań. Z kolei na poziomie pogłębionym, deprywacja obejmuje co najmniej siedem z trzynastu potrzeb.

Według dostępnych danych Eurostatu³¹ z roku 2022 mieszkańcy UE doświadczają deprivacji potrzeb na poziomie 8,3%, a 6,7% znajdowało się na jej skrajnym poziomie. W Polsce tej deprivacji doświadcza 3,6% i 2,8% skrajnie. Stopa deprivacji potrzeb różni się w zależności od stopnia zurbanizowania (tabela 2.3). W dużych miastach w Polsce wynosi 5,8%, a na obszarach wiejskich 6,4%. W przypadku pogłębionej deprivacji jest to 2,5% w dużych miastach i 3,1% na wsiach (tabela 2.3).

Tabela 2.3. Stopa deprivacji potrzeb w Polsce w latach 2018–2022

Obszar	Stopa materialnej i społecznej deprivacji potrzeb					Stopa pogłębionej materialnej deprivacji potrzeb				
	2018	2019	2020	2021	2022	2018	2019	2020	2021	2022
Duże miasta	8,5	7,3	6,0	5,7	5,8	4,1	3,4	2,5	2,7	2,5
Mniejsze miasta	10,7	8,6	6,0	6,5	7,3	4,8	3,5	2,5	2,8	3,3
Obszary wiejskie	10,2	9,0	6,8	6,6	6,4	5,2	3,8	2,8	2,9	3,1

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Eurostatu (ilc_mdspd09).

³¹ Eurostat, *Material deprivation statistics*, Europejska Komisja, 2024, https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ilc_mdspd01/default/table?lang=en&category=livcon.ilc.ilc_md.ilc_mdspd (dostęp: 2.05.2024); Eurostat, *Severe material and social deprivation rate by age and sex*, Europejska Komisja, 2024, https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ilc_mdspd11__custom_11174705/default/table?lang=en (dostęp: 2.05.2024).

Deprywacja potrzeb dotyczy wielu aspektów życia, jednak na szczególną uwagę zasługuje kwestia dostępu do odpowiedniego mieszkania. Skrajnym niezaspokojeniem potrzeb mieszkaniowych jest bezdomność. Jednak równie ważne jest zrozumienie problemu pogłębionej mieszkaniowej deprywacji potrzeb. Dotyczy ona ludności mieszkającej w przeludnionych lokalach, które jednocześnie spełniają co najmniej jeden z mierników deprywacji mieszkaniowej. Dotyczy to m.in. zamieszkujących mieszkania z przeciekającym dachem, wilgotnymi ścianami, podłogami czy fundamentami lub gnijącymi ramami okiennymi, podłogą (14,8% w UE i 6% w Polsce). Nieposiadający wanny ani prysznic to 1,7% mieszkańców UE i 1,6% Polski. W miejscach zamieszkania 1,8% mieszkańców UE i 1,4% Polski nie ma toalety spłukiwanej w pomieszczeniu zamkniętym. Ponadto 6,5% mieszkańców UE uważa swoje mieszkanie za zbyt ciemne³². Kolejny element obrazujący stopień deprywacji mieszkaniowej to wyposażenie w przedmioty trwałego użytkowania oraz instalacje techniczno-sanitarne. Pomimo relatywnie wysokiego wysycenia dobrami takimi jak telewizor plazmowy lub LCD czy urządzenia z dostępem do Internetu należy zaznaczyć, że niemal 12,5% gospodarstw domowych nie ma centralnego ogrzewania, a 15,1% gazu (tabela 2.4)³³.

Przedstawione ogólne tło problemu ubóstwa i wykluczenia społecznego stanowi jedynie punkt wyjścia do dalszych rozważań. Pozwala ono nakreślić skalę zjawiska i jego znaczenie w ogólnym kontekście. Jednak, aby móc precyzyjnie zrozumieć mechanizmy rządzące ubóstwem i wykluczeniem społecznym, a także wypracować skuteczne strategie przeciwdziałania tym problemom, konieczna jest szczegółowa analiza uwzględniająca zróżnicowane aspekty tego zjawiska. W kolejnym rozdziale opracowania skoncentrujemy się na pogłębionej analizie ubóstwa i wykluczenia społecznego. Dokonamy analizy przyczyn, mechanizmów oraz skutków tych zjawisk, uwzględniając m.in. czynniki indywidualne, systemowe, społeczno-kulturowe i ekonomiczne. Warto pamiętać, że

³² Dane pochodzą z ankiety prowadzonej na potrzeby Statystyki Unii Europejskiej (UE) dotyczące dochodów i warunków życia (EU-SILC). Instrument ten jest stosowany w Europejskim Systemie Statystycznym (ESS).

³³ Główny Urząd Statystyczny, *Budżety gospodarstw domowych w 2022 r.*, 2022, https://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5486/9/21/1/budzety_gospodarstw_domowych_w_2022_r..pdf (dostęp: 2.05.2024).

ubóstwo i wykluczenie mogą być spowodowane wieloma czynnikami, takimi jak braki wykształcenia, umiejętności, doświadczenia zawodowego, niepełnosprawność czy choroby przewlekłe, a także liczebność gospodarstwa domowego. I chociaż w głównym stopniu są konsekwencją ograniczonych środków do dyspozycji, bezrobocia, prekaryzacji pracy, to również inne ich przyczyny są bardzo ważne.

Tabela 2.4. Wyposażenie polskich gospodarstw domowych w wybrane dobra trwałego użytkowania oraz instalacje techniczno-sanitarne w 2022 roku (w %)

Wyszczególnienie	Miasto	Wieś
w wybrane dobra trwałego użytkowania		
Urządzenie z dostępem do Internetu	87,7	88,2
Smartfon	82,8	85,4
Telewizor plazmowy lub LCD	91,4	95,6
Zmywarka do naczyń	50,3	57,0
Samochód osobowy	67,2	84,4
w wybrane instalacje techniczno-sanitarne		
Wodociąg	100,0	99,8
Toaleta spłukiwana	99,5	98,5
Łazienka	99,3	98,5
Ciepła woda bieżąca	99,6	99,0
Gaz	84,9	88,3
Centralne ogrzewanie	87,5	85,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Rozdział 3

Ubóstwo i wykluczenie w województwie mazowieckim – wyniki badań

Poverty, like beauty, lies in the eye of the beholder.

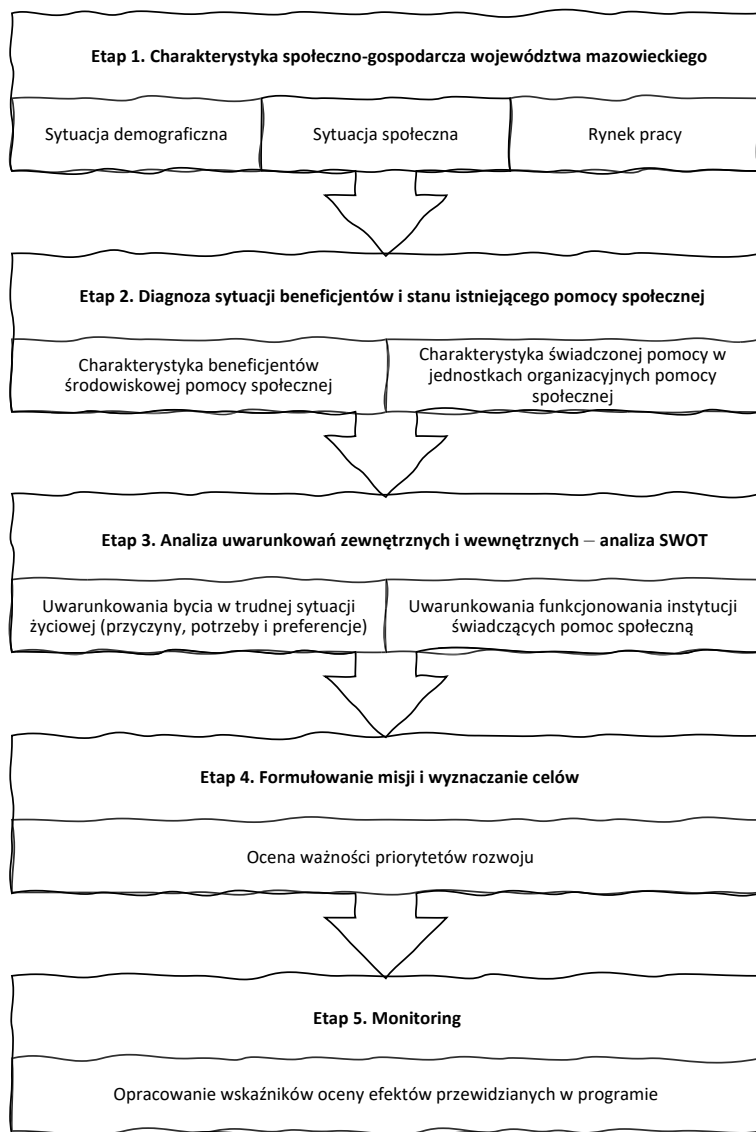
Mollie Orshansky¹

3.1. Kogo i w jaki sposób badaliśmy?

Badania ubóstwa i wykluczenia społecznego w województwie mazowieckim zostały przeprowadzone na potrzeby „Diagnozy do opracowania programu przeciwdziałania ubóstwu i wykluczeniu społecznemu w województwie mazowieckim na lata 2023–2026” (zwanej dalej Diagnozą) oraz samego „Programu przeciwdziałania ubóstwu i wykluczeniu społecznemu w województwie mazowieckim” (zwanego dalej Programem). Obejmowały diagnozę stanu istniejącego, modelowanie obrazu rzeczywistości oraz monitoring i ewaluację osiągniętych efektów². Badania zaplanowano na podstawie pięcioetapowej procedury (rysunek 3.1), w ramach której pierwsze trzy etapy obejmowały diagnozę stanu istniejącego (etap 1–3), kolejne dwa dotyczyły modelowania (etap 4) i monitoringu z ewaluacją osiągniętych efektów (etap 5). Diagnoza uwzględnia najważniejsze dziedziny życia społecznego i gospodarczego mające wpływ na poziom i zasięg ubóstwa i wykluczenia społecznego (etap 1). W celu oceny stanu istniejącego województwa mazowieckiego w zakresie sytuacji

¹ „Ubóstwo – podobnie jak uroda – leży w oku patrzącego” (tłum. autorów). M. Orshansky, *How Poverty Is Measured*, „Monthly Labor Review” 1969, vol. 92(2), s. 37–41.

² W niniejszej publikacji pominęliśmy zagadnienia związane z monitoringiem osiągniętych efektów, które zawarte są w Programie.

Rysunek 3.1. Procedura badań

Źródło: opracowanie własne.

ubogich oraz rozpoznania przyczyn ubóstwa przeprowadzana została też diagnoza sytuacji ubogich beneficjentów i stanu istniejącego pomocy społecznej (etap 2). Diagnozowanie ma ukierunkowany charakter, a gromadzone i analizowane informacje na temat ubogich oraz czynników mogących mieć wpływ na ich sytuację koncentrują się na tych fragmentach rzeczywistości, które są najistotniejsze w planowaniu przeciwdziałania ubóstwa i wykluczenia społecznego.

Zagadnienia objęte diagnozą zostały uporządkowane w dwóch analizach: ubogich beneficjentów pomocy społecznej i instytucji świadczących pomoc społeczną (etap 3). Pozwala to na analizę w odniesieniu do czynników wewnętrznych i zewnętrznych, które warunkują ubóstwo i wykluczenie społeczne oraz udzielaną pomoc. Czynniki rozpatrywano z punktu widzenia ich wpływu pozytywnego i negatywnego, a analizą objęte zostaną głównie czynniki lokalne, ale również regionalne, krajowe i UE. Konfrontacja informacji z diagnozy sytuacji ubogich i ośrodków pomocy społecznej pozwala na identyfikację potrzeb i preferencji ubogich oraz obszarów wymagających interwencji i wsparcia.

Następnie, biorąc pod uwagę dziedziny diagnozy, opracowano cele (etap 4). Sformułowano również wizję i misję, które określają kierunek działalności jednostek samorządu terytorialnego i funkcjonujących w ich ramach instytucji świadczących pomoc społeczną ze względu na ich rolę i główne funkcje, jakie mają spełniać na rzecz ubogich beneficjentów w województwie mazowieckim. Uszczegółowieniem misji są cele główne, a ich konkretyzacją cele szczegółowe, które precyzują kierunki działań. Skonstruowano też zestaw mierników, które będą służyły do monitorowania sytuacji związanej z ubóstwem (etap 5). Jednym z kluczowych mierników jest barometr ubóstwa i wykluczenia społecznego. Barometr jest instrumentem, który służy do pomiaru zagrożenia ubóstwem i wykluczeniem społecznym. Celem barometru jest dostarczenie informacji na temat, jak niekorzystne są warunki społeczno-ekonomiczne i mieszkaniowe, w jakich żyje ludność na danym terenie. Barometr zazwyczaj wskazuje zmiany w zamożności społeczeństwa z pewnym wyprzedzeniem. Powinien służyć do analizy, planowania i oceny sytuacji na danym terenie. Nie jest wyznacznikiem teraźniejszości, ale ma informować o przyszłości.

Wszystkie te działania powinny zmierzać do odpowiedzi na wyzwania w przyszłości, czyli zmiany, tendencje oraz zagrożenia. Pozwalają

Tabela 3.1. Dobór respondentów do przeprowadzenia badania (badania przeprowadzono od czerwca do lipca 2022 roku)

Powiat	Próba			Powiat	Próba		
	ogółem	wieś	miasto		ogółem	wieś	miasto
białobrzeski	7	4	3	pruskowski	23	16	7
ciechanowski	20	11	9	przasnyski	27	12	15
garwoliński	20	16	4	przysuski	4	4	0
gostyniński	7	2	5	pultuski	31	20	11
grodziski	22	9	13	m. Radom	108		108
grójecki	11	2	9	radomski	27	15	12
kozienicki	20	20	0	m. Siedlce	22		22
legionowski	6		6	siedlecki	19	18	1
lipski	18	12	6	sierpecki	19	13	6
łosicki	5	3	2	sochaczewski	29	19	10
makowski	30	16	14	szydłowiecki	8	7	1
miński	39	17	22	sokołowski	13	7	6
mławski	15	9	6	m. st. Warszawa	190		190
nowodworski	14	6	8	warszawski zachodni	14	8	6
ostrołęcki	36	31	5	węgrowski	13	8	5
m. Ostrołęka	27		27	wołomiński	64	13	51
ostrowski	20	14	6	wyszkowski	12	8	4
otwocki	27	6	21	zwoleński	8	5	3
piaseczyński	11	3	8	żuromiński	11	7	4
m. Płock	19		19	żyrardowski	15	4	11
płocki	11	10	1				
płoński	15	15	0	razem	1057	390	667

Źródło: opracowanie własne.

uwzględnić złożoność otoczenia, wielość poglądów i niepewność przyszłej sytuacji.

Badania przeprowadzono wśród osób otrzymujących pomoc społeczną z powodu ubóstwa (ankieta 1) oraz wśród pracowników

jednostek organizacyjnych pomocy społecznej (ankieta 2). W przypadku badań beneficjentów wykorzystano techniki badawcze PAPI³, CATI⁴ oraz indywidualny wywiad pogłębiony IDI⁵. Badając pracowników jednostek organizacyjnych pomocy społecznej, wykorzystano technikę CAWI⁶.

W badaniu wzięło udział 1142 beneficjentów ośrodków pomocy społecznej, jednak w ostatecznych analizach uwzględniono 1057 poprawnie wypełnionych ankiet, a także 458 pracowników jednostek pomocy społecznej. Dobór próby miał charakter kwotowy. Respondenci pochodzili ze wszystkich powiatów województwa mazowieckiego.

3.2. A jednak dochody są ważne?

Odpowiedź na pytanie zawarte w tytule podrozdziału musi być twierdząca. Wagę dochodów w kontekście analizy ubóstwa, należy rozpatrywać na wielu poziomach, uwzględniając m.in. ich źródło, wielkość, strukturę czy też dostępność. Nie można bowiem pominąć znaczenia dochodów dla zaspokajania potrzeb i kształtowania warunków życia gospodarstw domowych, zwłaszcza grupy osób najuboższych. Warto jednak przypomnieć zastrzeżenie z pierwszego rozdziału, że nie są one jedyną determinantą

³ Technika PAPI (*Paper-Assisted Personal Interview*) jest jedną z form wywiadu osobistego, w której ankietę przeprowadza wywiad z respondentem przy wykorzystaniu papierowego kwestionariusza. Ta forma wywiadu osobistego została przewidziana do badania osób otrzymujących pomoc społeczną.

⁴ Technika CATI (*Computer-Assisted Telephone Interview*) to forma wywiadu osobistego, w której ankietę przeprowadza wywiad telefoniczny z respondentem przy wykorzystaniu kwestionariusza w formie elektronicznej.

⁵ IDI (*Individual In-depth Interview*) – to indywidualny wywiad pogłębiony, który ma charakter badań jakościowych. Prowadzony jest przez moderatora (badacza) z respondentem. IDI stosowany jest jako uzupełnienie innych metod i technik badawczych w celu rozszerzenia wiedzy na temat badanego problemu. Pozwala na uchwycenie odczuć, osobistych przekonań, motywacji i postaw respondentów. W zależności od potrzeb i możliwości może być prowadzony osobiście, przez telefon lub online.

⁶ Technika CAWI (*Computer-Assisted Web Interview*) jest jedną z form badań ankietowych, w której za pomocą kwestionariuszy ankietowych udostępnianych w Internecie można uzyskać odpowiedzi na pytania. Metoda ta umożliwia uczestnictwo dużej liczby ankietowanych. Ankiety są dostarczane respondentom za pomocą linków. Ta forma badań ankietowych została przewidziana do badania pracowników instytucji świadczących pomoc społeczną.

ubóstwa. Jak zauważa Mirosława Janoś-Kresło⁷, dochody nie ograniczają się jedynie do możliwości nabywania dóbr i usług. Kształtują bowiem złożoną strukturę konsumpcji, w tym różnorodność preferencji i potrzeb konsumenckich, różnice społeczne, a także poziom świadomości konsumenckiej.

W przypadku beneficjentów pomocy społecznej dochody zajmują znaczące miejsce jako jeden z kluczowych kryteriów procesów⁸, które zachodzą w ich życiu. Stanowią swoisty wskaźnik, na podstawie którego można analizować, w jakim stopniu są oni w stanie spełniać swoje podstawowe potrzeby oraz podejmować działania przeciwdziałające wykluczeniu społecznemu. Jest to istotne w obliczu niepewności oraz nieregularności otrzymywania wsparcia.

Dochody beneficjentów pomocy społecznej charakteryzują się brakiem stabilności i nieregularnością otrzymywania. Wynika to z różnych czynników, w tym braku stabilnej lub jakiegokolwiek pracy, nieregularnego otrzymywania świadczeń okresowych lub celowych, a także stosunkowo niewielkich kwot, na jakie mogą liczyć beneficjenci nawet przy stałych zasiłkach. W konsekwencji prowadzi to do **ograniczonego poczucia bezpieczeństwa ekonomicznego i braku stabilności życiowej**. To z kolei rodzi niepewność dochodów⁹, rozumianą jako **nieprzewidywalność, nieokreśloność i nieciągłość**.

Sama **nieprzewidywalność** dochodów przejawia się w trudności określenia, czy beneficjent w badanym okresie uzyska jakiegokolwiek środków pozwalające na zaspokojenie potrzeb¹⁰. **Nieokreśloność**¹¹ zaś wynika z ograniczonej możliwości precyzyjnego oszacowania sytuacji dochodowej i wielkości konsumpcji badanych osób. Trudno bowiem precyzyjnie

⁷ M. Janoś-Kresło, *Zmiany konsumpcji gospodarstw domowych w czasie kryzysu, w: Jak żyć w kryzysie. Zachowania polskich konsumentów*, M. Bombol (red.), Warszawa 2011.

⁸ Chodzi o procesy dotyczące nie tylko finansowej strony bytu, ale także psychospołecznej stabilności i możliwości rozwoju. Procesy te są powiązane również z przechodzeniem z wykluczenia do włączenia społecznego i na odwrót.

⁹ Por. U. Beck, A. Giddens, S. Lash, *Reflexive Modernization: Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*, Stanford University Press, 1994.

¹⁰ R.H. Haveman, B.L. Wolfe, *Income, Inequality, and Uncertainty: Differences between the Disabled and Nondisabled*, w: *Horizontal Equity, Uncertainty, and Economic Well-Being*, University of Chicago Press, 1985, s. 293–322.

¹¹ U. Beck, A. Giddens, S. Lash, *Reflexive Modernization...*

wycenić wielkość konsumpcji dóbr pochodzących z niestandardowych źródeł (darowizn, wymiany barterowej, pracy na czarno czy też kradzieży). Z kolei **nieciągłość** wiąże się ze sporadycznością uzyskiwanych środków. Cechy te powodują, że **nie ma obiektywnych warunków do określenia prawdopodobieństwa otrzymania środków niezbędnych do zaspokojenia potrzeb**. Tym samym osoby te mogą mieć trudności w zaspokojeniu potrzeb egzystencjalnych, rozwijania swojego potencjału i podejmowania jakiejkolwiek aktywności. To z kolei może prowadzić do poczucia zagrożenia u jednostek i grup społecznych, co utrudnia inkluzję społeczną.

Znaczenie dochodów rośnie wraz ze zmniejszającą się regularnością i wysokością otrzymywanego wsparcia. Chociaż procesy zachodzące w życiu beneficjentów pomocy społecznej związane są z adaptacją do zmieniających się warunków ekonomicznych, podejmowaniem trudnych wyborów dotyczących struktury i wielkości konsumpcji oraz dostosowywaniem się do zmian w możliwościach zaspokajania potrzeb, to ich fundamentem zwykle są dochody. Na ich podstawie podejmowane są decyzje konsumpcyjne oraz modyfikowane procesy dostosowawcze. Analiza dochodów powinna zatem uwzględniać różne wymiary rozwoju życiowego, w tym istnienia, tożsamości, niezależności, a także przewidywalności realizacji potrzeb. Niepewność dochodów może prowadzić do dysonansu między oczekiwaniami a rzeczywistością, co z kolei wpływa na ogólną jakość życia¹².

Chociaż dochody nie pozwalają jednoznacznie określić warunków i poziomu życia, to w pewnym uproszczeniu obrazują zaspokojenie potrzeb materialnych i niematerialnych. Wielkość dochodów ma istotny wpływ na kształtowanie się popytu oraz stanowi kluczowy element sytuacji materialnej gospodarstwa domowego. Dochody stanowią rdzeń tego, na co gospodarstwo może sobie pozwolić. Wpływają na zdolność do nabycia dóbr i usług, zaspokajając zarówno podstawowe potrzeby, jak i te bardziej zindywidualizowane. W związku z tym poziom dochodów jest kluczowym aspektem, który wpływa na skalę i charakter konsumpcji

¹² Guy, *Labour Market Policies, Poverty and Insecurity*, "International Journal of Social Welfare" 2011, vol. 20(3), s. 260–269; M. Williams, *'Our Poore People in Tumults Arose': Living in Poverty in Earls Colne, Essex, 1560–1640*, "Rural History" 2002, vol. 13(2), s. 123–143.

w gospodarstwach domowych. Choć mogą ulegać wahaniom, ich rola w określaniu poziomu życia jest niezaprzeczalna. Analiza badań wskazuje, że mimo zmienności dochodów, tendencje dotyczące poziomu ubóstwa oraz wykluczenia społecznego są często zbliżone. Zatem niski poziom dochodów koreluje z ograniczeniem dostępu do zasobów i usług, co może prowadzić do pogorszenia poziomu życia.

Dochody, jako istotny element współtworzący byt gospodarstwa domowego, wpływają na wybory konsumpcyjne. Beneficjenci pomocy społecznej mogą być zmuszeni do selekcji wydatków, skupiając się na podstawowych potrzebach i rezygnując z innych dóbr. Niejednokrotnie przyjmują strategie dostosowawcze, całkowicie eliminując inne potrzeby poza podstawowymi. W konsekwencji poziom dochodów wyznacza, na co ich gospodarstwo może sobie pozwolić w dłuższej perspektywie czasowej. Dlatego też ich brak stanowi główną cezurę definiującą ubóstwo. Badania nad dochodami beneficjentów pomocy społecznej pozwalają zrozumieć, w jakim stopniu badane osoby mają dostęp do środków finansowych, które są niezbędne do zaspokojenia codziennych potrzeb życiowych. Środki otrzymywane w ramach pomocy społecznej często są skromne, a zrozumienie, jakie są ich rzeczywiste oddziaływania na poprawę warunków życia, jest niezwykle istotne dla oceny efektywności tych programów.

Sam poziom bogactwa, czy też w naszych badaniach braku ubóstwa, powiązany jest z wielkością dochodów, ich trwałością (pewnością otrzymania) oraz możliwością nabywania dóbr zgodnie z potrzebami, a także zdolnością do uwalniania ze zobowiązań. Poziom zamożności dialektycznie współwystępuje ze wskaźnikami ubóstwa (obiektywnymi, subiektywnymi i relatywnymi) oraz dysparytetem dochodów. Z kolei zaspokojenie potrzeb, mimo że jest konsekwencją wielkości dochodów, wynika również z behawioralnych aspektów zachowań ludzkich, faktycznego i postrzeganego statusu społecznego oraz ról pełnionych przez jednostki. Jednocześnie jest wypadkową celów możliwych do osiągnięcia oraz celów satysfakcjonujących wyznaczanych przez poszczególne osoby.

Szczegółowa analiza dochodów pozwala na identyfikację obszarów, w których beneficjenci mogą napotykać największe trudności. Nie trudno sobie wyobrazić, że niskie dochody prowadzą do ograniczonego dostępu do edukacji, opieki zdrowotnej i innych usług, co wpływa na szanse beneficjentów na wyjście z ubóstwa. Badania nad dochodami pokazują, czy

beneficjenci mają trudności z pokrywaniem kosztów mieszkaniowych, nabywaniem żywności, odzieży czy szeroko pojętej opieki nad dziećmi. W kontekście Mazowsza dochody mogą także odzwierciedlać specyficzne wyzwania związane z kosztami życia w poszczególnych podregionach, a także różnice pomiędzy obszarami wiejskimi i miejskimi, czy jeszcze szerzej – z uwzględnieniem podziału na wieś peryferyjną i wieś położoną w pobliżu dużych miast. Chociaż Mazowsze jest jednym z najbardziej rozwiniętych regionów w Polsce, to konieczne jest uwzględnienie regionalnych zróżnicowań i ograniczeń.

Warto zwrócić uwagę na zależności zachodzące pomiędzy wielkością uzyskiwanych dochodów, konsumpcją a poziomem życia. Przenikanie się tych kategorii pozwala zauważyć pewne interakcje:

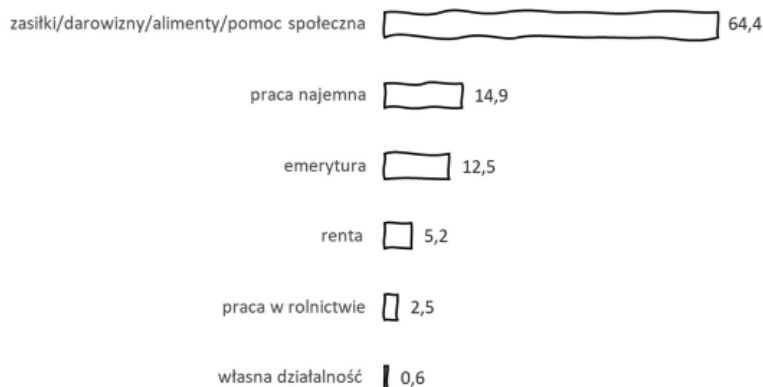
- **uzależnienie konsumpcji od wielkości dochodów** – chociaż konsumpcja nie jest dokładnym odzwierciedleniem dostępnych środków pieniężnych, to w pewnym zakresie jest kształtowana przez dochody; dochody dostępne dla gospodarstw domowych mogą być modyfikowane przez zobowiązania wobec instytucji państwowych i osób prywatnych (m.in. kredyty i pożyczki), ale także przez transfery nieformalne; ponadto dynamiczne aspekty konsumpcji, jak zakupy z odroczoną płatnością czy opóźnienia w płatnościach, wpływają na dostępność towarów i usług; w krótkim okresie takie aspekty mogą skutkować nierównowagą między dostępnymi środkami a faktycznym spożyciem;
- **reakcje zwrotne w konsekwencji braku realizacji potrzeb** – posiadane środki pieniężne warunkują zakres konsumpcji realnej; niewystarczający popyt indywidualny oraz fragmentaryczna konsumpcja często prowadzą do niezadowolenia i poczucia niedosytu, w rezultacie odczuwania niższego poziomu życia oraz braku zaspokojenia potrzeb;
- **reakcje zwrotne w konsekwencji pełnego zaspokojenia potrzeb** – pełne zaspokojenie potrzeb rzadko jest osiągalne nie tylko ze względu na nienasyconosc ludzkich potrzeb, ale głównie ze względu na specyficzną pozycję beneficjentów pomocy społecznej w stosunku do reszty społeczeństwa; poziom życia jest więc w dużej mierze wynikiem procesu ciągłego dążenia do zaspokajania potrzeb na poziomie oczekiwanego lub wręcz minimalnego zadowolenia;

- **reakcje neutralne w konsekwencji braku realizacji potrzeb** – czasem konsumenci mogą doświadczać pozornego zadowolenia z konsumpcji pomimo niezrealizowania części potrzeb; w takim przypadku mogą być przekonani, że osiągnęli akceptowalny poziom życia, choć faktycznie nie wszystkie ich potrzeby są spełnione;
- **wpływ czynników zakłócających odbiór konsumpcji** – poziom życia nie musi być prostym odzwierciedleniem realizowanej konsumpcji; na odczuwany poziom życia wpływa wiele czynników o charakterze społecznym i ekonomicznym, w tym oczekiwania konsumentów oraz poziom ich świadomości; zakłócenia wynikają również z subiektywnego poczucia bezpieczeństwa w wymiarze sensu stricto oraz socjalnym; poziom życia jest również efektem stosowanych strategii przystosowawczych do warunków rynkowych oraz odbioru otoczenia;
- **dążenia do optymalizacji konsumpcji** – poziom życia może przybierać zarówno formę akceptowaną przez jednostki, jak i nieakceptowaną; jest to efekt złożonych procesów i działań jednostek dążących do optymalnej konsumpcji i zaspokojenia potrzeb.

Z przeprowadzonych badań wynika, że **głównym źródłem dochodów dla beneficjentów ośrodków pomocy społecznej są zasiłki** (wykres 3.1). Niemalże 2/3 respondentów wskazało je jako podstawowe źródło utrzymania. Co warto podkreślić, w obu regionach Mazowsza¹³ odsetek ten był zbliżony. Zaledwie dla 14,9% źródłem tym była praca najemna, a dla 12,5% emerytura. Dla tych osób, które nie wskazały zasiłków jako głównego źródła dochodów, stanowiły one źródło dodatkowe. Ponad połowa respondentów wskazała, że nie ma dodatkowego źródła dochodów. To uzmysławia, że **zasiłki odgrywają kluczową rolę w zabezpieczeniu podstawowych potrzeb ekonomicznych osób najuboższych**. Jednocześnie wysoka liczba osób nieposiadających dodatkowych źródeł dochodów może świadczyć o trudnościach w znalezieniu lub utrzymaniu pracy, niskiej aktywności w jej poszukiwaniu, a także o ograniczonym dostępie do innych źródeł finansowych. Rozmowy z respondentami uświadamiają, że część z nich nigdy nie poszukiwała pracy i nigdy nie pracowała. To uświadamia potrzebę dalszych działań na rzecz wsparcia tych osób

¹³ Przez region rozumiemy każdorazowo region mazowiecki regionalny (RMR) oraz region warszawski stołeczny (RWS).

w aktywnym uczestnictwie na rynku pracy, zdobywania umiejętności i kompetencji na różnych stanowiskach pracy.

Wykres 3.1. Główne źródło dochodów respondentów (w %)

Źródło: badania własne.

Wyniki badań stanowią ważny punkt odniesienia dla zrozumienia relacji między źródłami dochodów a sytuacją życiową beneficjentów ośrodków pomocy społecznej. Dominująca rola zasiłków jako głównego źródła dochodów dla większości badanych uzmysławia jak duże mają one znaczenie w zabezpieczeniu podstawowych potrzeb. Dodatkowo niski odsetek osób osiągających dochody z pracy najemnej pokazuje, że pojawiają się wyzwania w obszarze aktywizacji zawodowej oraz dostępu do innych form wsparcia finansowego. Wyniki przeprowadzonego badania potwierdzają konieczność skoncentrowania się na różnorodnych aspektach poprawy sytuacji tej grupy. Warto zastanowić się, czy oprócz wsparcia socjalnego, nie warto byłoby w większym stopniu promować działania umożliwiające zdobycie nowych umiejętności zawodowych oraz wzrost aktywności zawodowej. W ten sposób można by stworzyć solidniejsze podstawy do poprawy warunków życia badanej grupy.

Warto podkreślić, że **zasiłki pełnią rolę stabilizującą dla tych osób, które nie mają innych głównych źródeł dochodów**. W przypadku braku zasiłków ich sytuacja ekonomiczna byłaby znacznie gorsza. To podkreśla

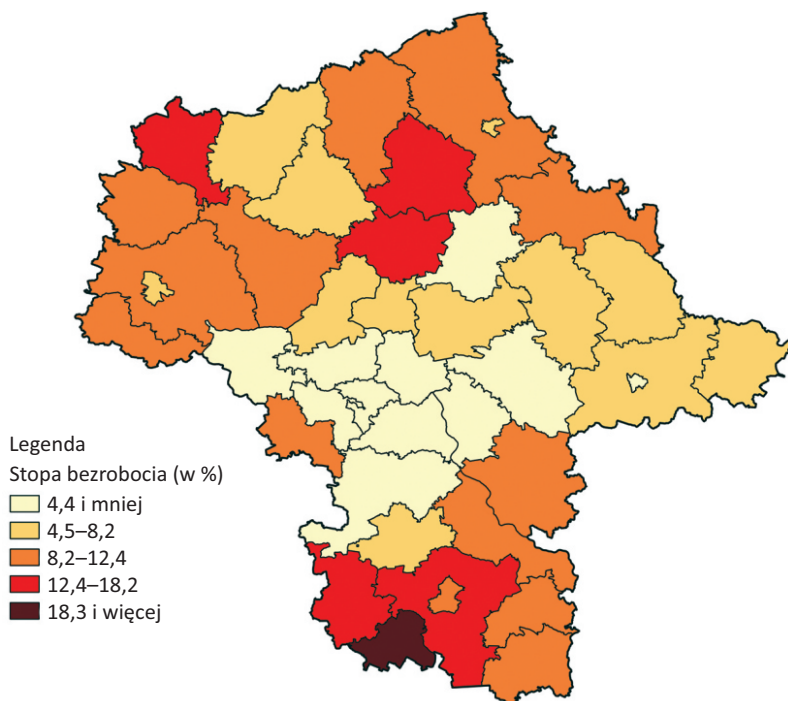
kluczowe znaczenie systemów wsparcia społecznego w zapewnianiu minimum egzystencji dla osób znajdujących się w trudnej sytuacji materialnej. Brak lub ograniczenie dostępu do zasiłków mogłyby prowadzić do poważnych konsekwencji, takich jak trudności w pokrywaniu podstawowych potrzeb, ograniczonej możliwości zapewnienia sobie i bliskim minimalnego poziomu życia oraz braku perspektyw na poprawę własnej sytuacji finansowej. System wsparcia społecznego spełnia funkcję ochronną, pozwalając uniknąć ekstremalnych form ubóstwa i niestabilności ekonomicznej. Warto zrozumieć, że zasiłki nie tylko zapewniają pewien poziom bezpieczeństwa finansowego, ale także **mają potencjał stymulowania większej równości społecznej i redukcji nierówności dochodowych**. Poprzez te świadczenia możliwe jest zapewnienie podstawowej równości szans i minimalnych standardów życia osób dotkniętych ubóstwem i wykluczeniem społecznym. Ostatecznie kluczowym celem systemów wsparcia społecznego powinno być nie tylko zapewnienie doraźnej pomocy finansowej, ale także dążenie do trwałego wyjścia z ubóstwa poprzez rozwijanie umiejętności zawodowych, edukację finansową oraz aktywizację zawodową. To pozwoli na zwiększenie szans beneficjentów na poprawę ich sytuacji życiowej i niezależności finansowej w dłuższej perspektywie.

Obserwowany niski odsetek osób, dla których głównym źródłem dochodu jest praca najemna, wskazuje na potencjalne trudności w osiągnięciu zrównoważonej samodzielności finansowej. Wynika to z różnych czynników, takich jak ograniczona dostępność miejsc pracy, bezrobocie w niektórych powiatach, brak odpowiednich umiejętności czy też utrudniona aktywizacja zawodowa osób znajdujących się w niekorzystnej sytuacji życiowej.

Chociaż w województwie mazowieckim bezrobocie w badanym okresie było na relatywnie niskim poziomie (4,3%), to nie wszystkie powiaty były w takim samym stopniu zagrożone brakiem pracy. W 28 powiatach bezrobocie przekraczało 10%. Najwyższe było w powiecie sztybołowskim (21,3%), makowskim (14,6%) i przysuskim (14,4%), najniższe w Warszawie (1,7%), powiecie warszawskim zachodnim (1,8%) i grójeckim (2,0%) (rysunek 3.2)¹⁴. Mimo relatywnie niskiego bezrobocia

¹⁴ Stan z lipca 2022 roku.

w województwie, badani beneficjenci w większości nie posiadali pracy. **Zaledwie 17,5% ankietowanych w tygodniu poprzedzającym badanie było zatrudnionych.** Co interesujące 0,2% respondentów nie potrafiło określić, czy wykonuje pracę. Warto zastanowić się nad przyczynami takiego zjawiska. Może to wynikać z trudności w precyzyjnym opisanu własnej sytuacji zawodowej ze względu na jej zmienność lub brak tradycyjnych ram zatrudnienia. Innym możliwym powodem może być wykonywanie pracy „na czarno” czy też dorywczej nierejestrowanej.

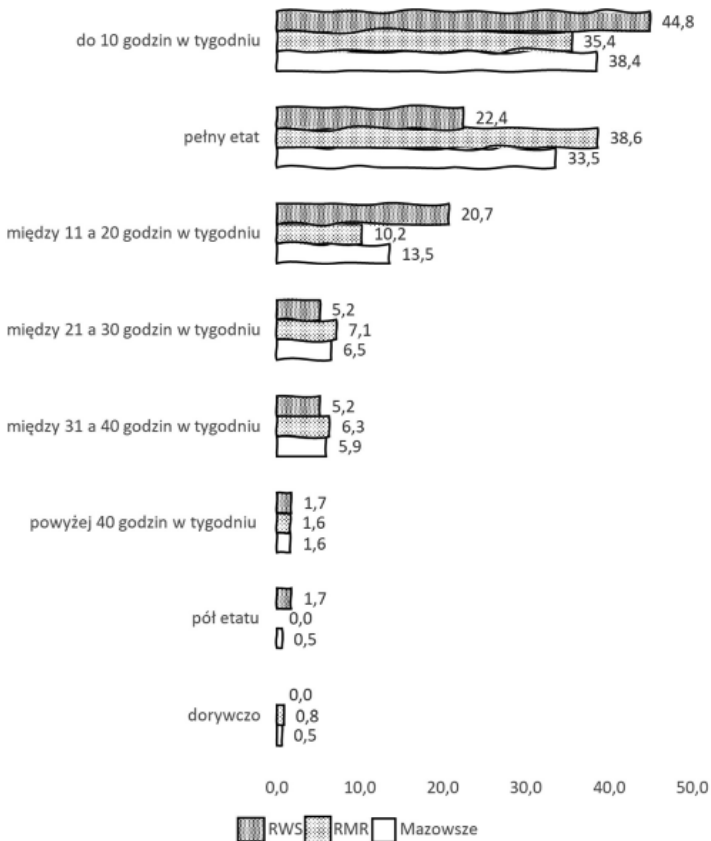

Rysunek 3.2. Mapa bezrobocia

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Badania dostarczyły interesujących wyników dotyczących sytuacji zawodowej respondentów. Co trzeci posiadający pracę wykonywał ją na

pełny etat (wykres 3.2). Znacznie częściej jednak pracowano w ramach skróconego wymiaru czasu, przy czym 38,4% pracujących ankietowanych wykonywało ją w wymiarze do 10 godzin tygodniowo. Warto zauważyć, że mieszkańcy regionu mazowieckiego częściej posiadali pracę niż mieszkańcy Warszawy i okolic. Stosunkowo niewielka grupa pracujących ankietowanych miała zatrudnienie na pełny etat w stołecznej części regionu, gdzie odsetek wynosił 14,1%, podczas gdy w pozostałej części Mazowsza było to 19,6%.

Wykres 3.2. Wymiar zatrudnienia respondentów (w %)

Źródło: badania własne.

Warto zwrócić uwagę, że aż 20,1% pracujących respondentów posiadało orzeczenie o niepełnosprawności, głównie w stopniu lekkim. Tak duży udział osób z orzeczeniem o niepełnosprawności sugeruje, że istnieje zwiększone zapotrzebowanie na elastyczne podejście do organizacji pracy oraz na tworzenie dostosowanych do tej grupy miejsc pracy. Uzmysławia również znaczenie programów szkoleniowych oraz narzędzi, które pomogą osobom z niepełnosprawnościami pełniej wykorzystać swoje umiejętności i potencjał zawodowy. Warto się zastanowić, czy udział tych osób w zatrudnieniu był wynikiem działań proaktywnych ze strony pracodawców, dążących do zrównoważonego zatrudnienia, czy może stanowił efekt wypełniania obowiązku wynikającego z przepisów prawnych, w tym PFRON. Kluczowe jest, czy osoby z orzeczeniem o niepełnosprawności miały możliwość pełnego wykorzystania swoich umiejętności i potencjału zawodowego, czy też zatrudnienie to było bardziej symboliczne niż rzeczywiste.

Raport PFRON potwierdza, że decyzja o podjęciu pracy przez osobę niepełnosprawną może być wyzwaniem, szczególnie jeśli niepełnosprawność jest widoczna i ma większy stopień niż lekki, a także generuje trudności w wykonywaniu pracy fizycznej. Dostępność ofert pracy dla osób z niepełnosprawnością jest największa w przypadku prac fizycznych, takich jak sprzątanie czy praca w ochronie, przy jednoczesnym wynagrodzeniu nieprzekraczającym płacy minimalnej¹⁵.

Jednak nie tylko osoby z niepełnosprawnością są zatrudniane na mało wymagających stanowiskach. **Również pozostali zatrudnieni często wykonywali prace proste, niskopłatne.** Większość pracujących beneficjentów ośrodków pomocy społecznej była zatrudniona w ramach prac interwencyjnych, robót publicznych lub prac społecznie użytecznych, co wskazuje na dość ograniczone zróżnicowanie form aktywności zawodowej dla tej grupy społecznej. Takie skupienie na pracach o niskim stopniu skomplikowania może prowadzić do utrwalania pewnych wzorców zawodowych i braku możliwości rozwoju umiejętności zawodowych. Chociaż prace interwencyjne, roboty publiczne i prace społecznie użyteczne pełnią ważną rolę społeczną, ich długofalowe efekty

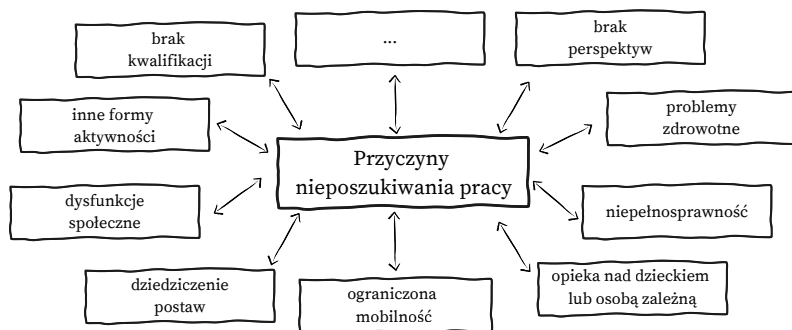
¹⁵ M. Sochańska-Kawiecka, *Badanie potrzeb osób niepełnosprawnych. Raport końcowy*, PFRON, Warszawa 2017.

dla rozwoju kariery zawodowej i stabilności ekonomicznej pracujących osób są ograniczone.

Nie bez znaczenia jest fakt, że ponad połowa ankietowanych nie poszukiwała pracy w momencie badania. To może wynikać z różnorodnych czynników, takich jak brak perspektyw na rynku pracy, ograniczone zdolności zdrowotne czy preferowanie innych form aktywności. Ten wynik może odzwierciedlać jednak pewną bierność lub pasywność w sferze zawodowej. Istnieje wiele możliwych wyjaśnień dla tego zjawiska (rysunek 3.3). Warto podkreślić, że każda sytuacja ma unikalne przyczyny, a ich różnorodność wpływa na ograniczoną aktywność lub jej brak w poszukiwaniu pracy. Niektóre z możliwych wyjaśnień to:

- **brak perspektyw** – osoby, które doświadczyły długotrwałego bezrobocia lub niezadowolających doświadczeń zawodowych, mogą stracić wiarę w możliwość znalezienia satysfakcjonującej pracy; to może prowadzić do bierności w poszukiwaniach;
- **problemy zdrowotne lub znaczny poziom niepełnosprawności** – osoby z niepełnosprawnościami lub problemami zdrowotnymi mogą napotykać trudności w podjęciu lub utrzymaniu pracy; ograniczenia fizyczne lub zdrowotne mogą wpłynąć na ich zdolność do wykonywania określonych zawodów;
- **opieka nad dzieckiem lub inną osobą zależną** – konieczność zapewnienia opieki nad dziećmi, osobami starszymi lub niepełnosprawnymi stanowi barierę w podejmowaniu pełnoetatowej pracy; odpowiedzialność za opiekę nad innymi członkami rodziny lub zależnymi osobami może skutkować ograniczeniem czasu i elastyczności, co utrudnia podjęcie lub utrzymanie tradycyjnej pracy zarobkowej;
- **ograniczona mobilność** – w sytuacji, gdy osoba nie ma dostępu do transportu publicznego, znalezienie pracy może być znacznie utrudnione, zwłaszcza jeśli miejsce pracy jest odległe od miejsca zamieszkania (choćby w przypadku wsi peryferyjnej);
- **dziedziczenie postaw** – osoby wychowujące się w rodzinach, w których brakowało tradycji pracy, mogą mieć utrudniony dostęp do wzorców zachowań związanych z aktywnością zawodową; bierność w tym przypadku może być rezultatem braku nabycia odpowiednich postaw;

- **dysfunkcje społeczne** – czynniki społeczne, takie jak brak wsparcia ze strony rodziny czy otoczenia, mogą wpływać na bierność zawodową; osoby, które nie miały możliwości obserwowania pozytywnych przykładów aktywności zawodowej w swoim otoczeniu, mogą mieć trudności z przełamaniem inercji i rozpoczęciem działań;
- **preferowanie innych form aktywności zawodowej** – niektórzy beneficjenci pomocy społecznej mogą po prostu preferować inne formy aktywności niż tradycyjna praca zarobkowa; mogą wykonywać pracę w formie nielegalnej, angażować się wyłącznie w nią w pewnych okresach lub też pracować dorywczo;
- **brak odpowiednich kwalifikacji lub wykształcenia** – osoby bez odpowiednich kwalifikacji zawodowych mogą odczuwać trudności w konkurowaniu na rynku pracy, co może wpłynąć na ich decyzję o bierności w poszukiwaniach zatrudnienia.

Rysunek 3.3. Przyczyny nieposzukiwania pracy

Źródło: opracowanie własne.

Mimo że większość badanych nie wykazuje proaktywnych postaw na rynku pracy, to ponad połowa (50,7%) wyraziła obawy odnośnie do wzrostu bezrobocia w Polsce. Może to się wydawać zaskakujące, biorąc pod uwagę ich brak aktywności zawodowej oraz ograniczone starania na rzecz zmiany własnej pozycji zawodowej. Chociaż pozornie sugeruje to poczucie niepewności związanej z perspektywami zatrudnienia w kraju lub też ograniczoną liczbą miejsc pracy w danej okolicy, to jednak w naszej opinii może to odzwierciedlać inną sytuację, którą nazwaliśmy

paradoksem bezczynności. Związany jest on z sytuacją, w której osoby wykazujące obawy dotyczące wzrostu bezrobocia nie podejmują jakichkolwiek aktywnych działań w poszukiwaniu pracy, choć mogłoby się wydawać, że motywowałyby one do podjęcia działań w celu zabezpieczenia swojej sytuacji zawodowej.

Jest kilka czynników psychologicznych, które mogą wyjaśniać ten paradoks. Po pierwsze, obawy związane z bezrobociem mogą wynikać z ogólnego strachu przed niepewnością i utratą stabilności finansowej. Nawet gdy ta stabilność oparta jest na transferach społecznych. Osoby mogą martwić się, że trudno będzie znaleźć pracę lub zaspokoić potrzeby chociażby na minimalnym poziomie w przypadku utraty zasiłków. To może prowadzić do lęku przed nową sytuacją i unikania ryzyka związanego z poszukiwaniem nowego zatrudnienia. Mogą też obawiać się, że nie podołają wyzwaniom pracy, a w przypadku jej utraty nie będą mieć możliwości uzyskania świadczeń. Po drugie, istnieją również psychologiczne bariery związane z samym procesem poszukiwania pracy, który może być wymagający i stresujący, zwłaszcza jeśli osoba doświadczyła wcześniejszych niepowodzeń lub odrzuceń lub też nigdy nie podejmowała takich działań. To może prowadzić do obaw przed konfrontacją z odrzuceniem. Ponadto może występować **efekt bezpiecznej przystani**¹⁶, gdzie osoby pozostają w obecnej sytuacji, nawet jeśli nie jest ona satysfakcjonująca, ponieważ jest ona znana i przewidywalna. Nawet jeśli obawy przed bezrobociem są silne, mogą być przysłonięte przez obawy przed nieznanym i potencjalnymi trudnościami związanymi z poszukiwaniem nowej pracy. Wreszcie warto zwrócić uwagę na rolę percepcji ogólnej sytuacji na rynku pracy. Jeśli media i opinie publiczne podkreślają trudności związane z zatrudnieniem, osoby mogą wzmocnić swoje obawy i pesymizm wobec przyszłych perspektyw zatrudnienia. To może skłonić ich do przyjmowania bardziej zachowawczego podejścia i unikania podjęcia ryzyka poszukiwania pracy.

Badania jednoznacznie wskazują, że głównym czynnikiem wpływającym na ubóstwo są niskie dochody. Chociaż ta konstatacja może wydawać

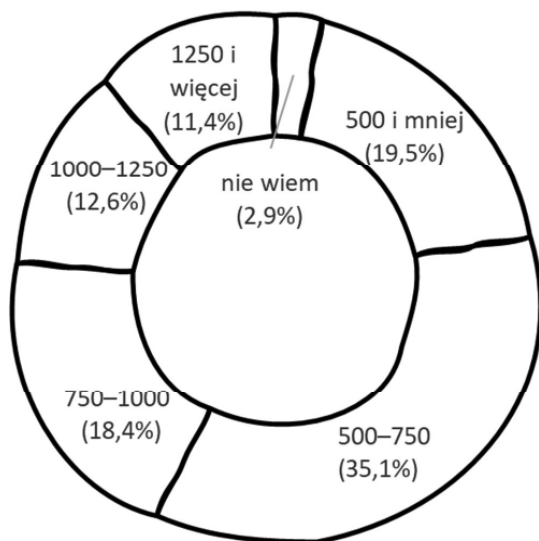
¹⁶ Por. R. Thaler, C. Sunstein, *Nudge: Improving Decisions about Health, Wealth and Happiness*, Yale University Press, New Haven–London 2009, s. 89; D. Kahneman, A. Slovic, A. Tversky, *Judgment Under Uncertainty: Heuristics and Biases*, Cambridge, MA 1982.

się oczywista, to niesie ze sobą kluczowe przesłanie – nawet otrzymywanie zasiłków nie stanowi gwarancji wyjścia ze sfery ubóstwa. Wymaga to głębszej refleksji i zadania sobie pytania o rolę zasiłków i pomocy jako takiej. Warto zastanowić się, czy obecny system pomocy społecznej i zasiłków jest wystarczająco skuteczny w eliminowaniu ubóstwa. Jakie czynniki wpływają na to, że mimo otrzymywania zasiłków niektóre gospodarstwa domowe pozostają w ubóstwie? Jakie bariery uniemożliwiają beneficjentom zasiłków wyjście z trudnej sytuacji finansowej? Czy obecna wysokość zasiłków jest wystarczająca, aby zapewnić godziwe życie i zaspokoić podstawowe potrzeby? Zapewne pytań w głowach Czytelników rodzi się więcej, jednak kluczowe jest zwrócenie uwagi, dlaczego pomoc społeczna nie służy całkowitemu wyjściu z ubóstwa.

Analizując wyniki badania, można wyciągnąć kilka istotnych wniosków. Po pierwsze, aż **co piąte badane gospodarstwo domowe osiąga całkowite dochody na osobę, wliczając w to świadczenia z ośrodków pomocy społecznej, niższe niż 500 złotych**. To zdecydowanie alarmujący wskaźnik, który podkreśla, jak dotkliwy może być problem ubóstwa wśród najuboższych. Co istotne, wielu respondentów podkreślało, że za otrzymywaną kwotę nie są w stanie zapewnić sobie nawet ciepłego posiłku. Po drugie, w mniej niż połowie badanych gospodarstw domowych zasiłek pozwolił przekroczyć progi ubóstwa skrajnego i ustawowego. Przeciętny deklarowany dochód na osobę w badanych gospodarstwach domowych wyniósł 793 zł (wykres 3.3). To oznacza, że większość badanych respondentów charakteryzuje stosunkowo niski poziom dochodów, co może wpływać negatywnie na ich jakość życia oraz możliwość zaspokojenia podstawowych potrzeb. Alarmujące jest również, że przeważająca liczba gospodarstw domowych ma dochody poniżej progu ubóstwa ustawowego, przed którym zasiłki mają chronić. Warto również zaznaczyć, że oba badane regiony charakteryzują się niemalże identycznymi przeciętnymi miesięcznymi dochodami na osobę, z różnicą wynoszącą niewiele ponad 40 złotych na niekorzyść RMR.

Niskie dochody, uwzględniając wszelkie świadczenia socjalne, stanowią **kluczowy czynnik wpływający na negatywną ocenę własnej sytuacji materialnej**. Wyniki badania ukazują trudną sytuację beneficjentów OPS. Niemal 2/3 respondentów ocenia swoją sytuację materialną jako złą lub bardzo złą (wykres 3.4). To wyraźny sygnał, że większość z nich

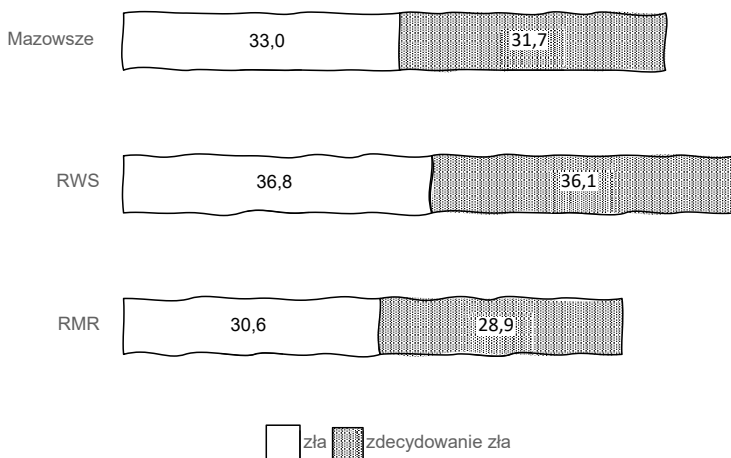
boryka się z poważnymi trudnościami finansowymi i ma niewystarczające środki do życia. Ale pozwala też zauważyć, że część respondentów, pomimo niskich dochodów, przyjęła strategię przystosowawczą, nie skarżąc się na niewystarczające dochody. Analiza odpowiedzi dotyczących zaspokojenia potrzeb oraz przyjętych strategii adaptacyjnych, pozwala zaobserwować kolejne paradoksy związane z niespójnością odczuć respondentów. Zauważalna jest dychotomia pomiędzy wymiarami obiektywnym i subiektywnym poziomu życia. Część osób, mimo zaspokojenia potrzeb, nie odczuwa zadowolenia z życia i na odwrót – wyrażają zadowolenie, pomimo braku realizacji potrzeb.

Wykres 3.3. Struktura dochodów beneficjentów OPS

Źródło: badania własne.

Interesujące jest również, że mieszkańcy regionu warszawskiego stołecznego nieco gorzej oceniają swoją sytuację materialną niż mieszkańcy regionu mazowieckiego regionalnego. Sumy ocen negatywnych wynoszą odpowiednio 72,9% i 59,5%, co sugeruje, że w stolicy i jej okolicach problem niskich dochodów jest bardziej dotkliwy (wykres 3.4).

Wykres 3.4. Negatywna ocena własnej sytuacji materialnej (w %)

Źródło: badania własne.

Co więcej, zaledwie 7,1% mieszkańców województwa ocenia pozytywnie swoją sytuację materialną. Ukazuje to ogrom wyzwania, przed którym stoi polityka społeczna. Warto także zauważyć, że mieszkańcy miast gorzej oceniają swoją sytuację niż mieszkańcy wsi. Trudny obraz sytuacji respondentów dopełnia informacja, że 70% badanych ma poczucie, że ich sytuacja w kolejnych miesiącach pogorszy się.

Gorsze oceny sytuacji materialnej mieszkańców Warszawy i podregionu warszawskiego wschodniego, a także mieszkańców miast niekoniecznie muszą wynikać z faktycznie gorszego poziomu życia, ale znacznie częściej wynikają z punktu odniesienia – porównania z poziomem zaspokojenia potrzeb przez innych mieszkańców, najczęściej najbliższego otoczenia. A ten w samej Warszawie i okolicach zwykle jest na wysokim poziomie. Ponieważ respondenci nie znają dokładnych dochodów innych osób, porównania dokonują na podstawie widocznych aspektów majątku. Tym samym w większych miastach, gdzie sytuacja materialna ludności jest lepsza, a konsumpcja często ma pokazowy charakter, porównanie to zwykle sprzyja gorszej ocenie. Silniejsze poczucie upośledzenia potrzeb wynika również z niespełnionych aspiracji respondentów, w szczególności odchylenia pomiędzy oczekiwaniami a faktycznym poziomem

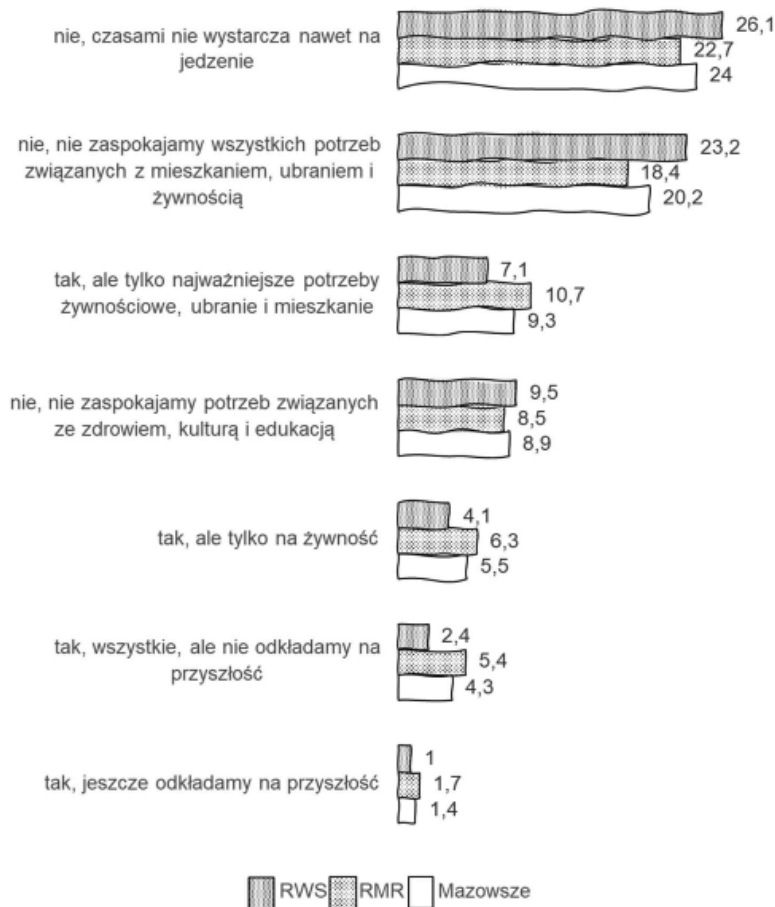
zaspokojenia potrzeb. Na gorszą ocenę wpływa również wyższy koszt utrzymania w miastach, co przy takim samym poziomie zasiłków utrudnia zaspokojenie potrzeb.

Warto zwrócić uwagę na **paradoks satysfakcji** przejawiający się w pozytywnych ocenach własnej sytuacji materialnej, pomimo że wskaźniki obiektywne wskazują inaczej. Należy podkreślić, że w tym przypadku pozytywna ocena nie może być utożsamiana z analogicznymi ocenami wśród osób nieubogich, a jest jedynie efektem niższych oczekiwań i ograniczonych aspiracji. W przypadku osób ubogich, aspiracje mogą być dostosowane do ich aktualnych zasobów i możliwości, co prowadzi do akceptacji obecnej sytuacji. Tym samym subiektywna ocena sytuacji materialnej nie zawsze koreluje z obiektywnym poziomem dochodów czy dostępem do dóbr materialnych. To, co jest zadowalające dla jednej osoby, niekoniecznie będzie satysfakcjonujące dla innej. Dlatego analizując oceny sytuacji materialnej, ważne jest uwzględnienie kontekstu psychologicznego, społecznego i kulturowego, który kształtuje oczekiwania i aspiracje jednostek. Warto też zauważyć, że relatywnie wysokie oceny osób, które z mocy ustawy są ubogie, wynikają z obaw przed oceną społeczeństwa oraz stygmatyzacją. Nie bez znaczenia jest tu również przyklejenie łatki osoby leniwej czy niezaradnej.

Czynnikiem pozwalającym określić poziom ubóstwa i deprywacji potrzeb jest również **struktura wydatków**. Na podstawie pytań dotyczących hierarchii deprywacji potrzeb można zauważyć, że **ponad połowa badanych osób doświadcza znacznych trudności związanych z zaspokojeniem swoich potrzeb**, a kolejne 41% jest zmuszona do znacznego ograniczenia swoich wydatków. Co czwarty respondent wyraża brak wystarczających środków nawet na najbardziej podstawowe potrzeby, takie jak jedzenie (wykres 3.5). Badania ujawniły, że osoby badane rzadko gromadzą oszczędności na przyszłość. Ci, którzy to robią, deklarują niewielkie kwoty, zazwyczaj oscylujące w granicach 50–150 złotych.

Warto zaznaczyć, że osoby z RWS częściej wskazują na trzy skrajne formy braku możliwości zaspokojenia potrzeb. To częściowo wynika z ograniczonych możliwości samozaopatrzenia, zwłaszcza w produkcję podstawowych dóbr. Z drugiej strony, oczekiwania wobec konsumpcji są tam znacznie wyższe niż w RMR – zarówno co do wielkości, jak i struktury. Mieszkańcy miast skarżą się częściej na trudności w zaspokajaniu

potrzeb niż osoby zamieszkujące wieś. Ci ostatni często mają możliwość samodzielnego zaspokajania potrzeb żywnościowych dzięki własnej produkcji. Ponadto niektórzy otrzymują od czasu do czasu podstawowe produkty spożywcze od znajomych i sąsiadów, na co zwracali uwagę w wywiadach bezpośrednich.

Wykres 3.5. Struktura wydatków – natężenie niezaspokojenia potrzeb (w %)

Źródło: badania własne.

Konsekwencją niskich dochodów oraz braku realizacji potrzeb na oczekiwanym **poziomie jest zniechęcenie i poczucie pozostawienia samemu sobie**, co sprzyja przybieraniu pasywnych i zachowawczych postaw. Badania unaoczniają, że **większość badanych cechuje duża bierność wobec trudnej sytuacji życiowej**. Ponad połowa respondentów uważa, że najlepszym sposobem radzenia sobie z ograniczonymi dochodami jest sięgnięcie po wsparcie pomocy społecznej. Zaledwie 13% zdecydowanie stara się aktywnie poszukiwać dodatkowych zajęć, które mogłyby poprawić ich sytuację finansową. To świadczy o ograniczonych wysiłkach podejmowanych w celu poprawy swojej sytuacji ekonomicznej. Jeśli do tego dodamy, że niemal 29% osób korzysta z pomocy krewnych jako źródła wsparcia finansowego, to rysuje się niepokojący obraz, zwłaszcza w kontekście potencjalnych działań aktywizacyjnych (wykres 3.6).

Wykres 3.6. Sposoby radzenia sobie z trudną sytuacją materialną

Źródło: badania własne.

W obliczu ograniczonych środków obniżanie bieżących potrzeb stanowi dla wielu osób naturalną strategię radzenia sobie z niskimi dochodami i trudną sytuacją finansową. Jednak na taki krok decyduje się zaledwie co trzeci respondent. Chociaż może to przynieść pewną ulgę w krótkim okresie, strategię tę należy dokładnie przeanalizować pod kątem jej długoterminowej skuteczności. Ograniczenie bieżących potrzeb,

takie jak oszczędzanie, planowanie budżetu i eliminowanie zbędnych wydatków, może z pewnością pomóc w lepszym zarządzaniu finansami. Należy jednak pamiętać, że nadmierne oszczędności mogą prowadzić do braku zaspokojenia podstawowych potrzeb i pogorszenia jakości życia. Długotrwałe rezygnowanie z ważnych dla nas aspektów życia może negatywnie wpływać na kondycję psychiczną i fizyczną, pogłębiając tym samym problemy finansowe. W rezultacie, aby skutecznie radzić sobie z niskimi dochodami, konieczne jest połączenie strategii obniżania bieżących potrzeb z aktywnym dążeniem do poprawy swojej sytuacji ekonomicznej.

Co zatem należałoby zrobić? Istotne, aby w parze z takimi oszczędnościami szła aktywność zmierzająca do zwiększenia zarobków lub poprawy sytuacji finansowej. Decydując się jedynie na obniżanie potrzeb, ubodzy mogą pozostawać w pułapce niskich dochodów i braku możliwości awansu społecznego. Warto inwestować w rozwijanie umiejętności, poszukiwanie nowych źródeł dochodu czy zdobywanie dodatkowych kwalifikacji, które mogą przyczynić się do aktywizacji zawodowej w przyszłości. Działania te mogą wymagać większego wysiłku i czasu, ale mogą przynieść długoterminowe korzyści w postaci poprawy sytuacji finansowej. Rodzi się jednak kolejne pytanie: czy sami beneficjenci są w stanie taką aktywność podjąć? Analiza działań beneficjentów powoduje, że pojawiają się wątpliwości, czy są w stanie samodzielnie podołać takim wyzwaniom. Wydaje się, że do takich działań powinni być motywowani przede wszystkim przez instytucje pomocowe. Rozwiązaniem mogłoby być odpowiednie wsparcie edukacyjne, szkoleniowe i dostęp do możliwości kształcenia zawodowego i ustawicznego. Mogłyby one odegrać kluczową rolę w pomaganiu beneficjentom OPS osiągać stabilność finansową oraz przyczynić się do większej niezależności i aktywności.

Warto jednocześnie zauważyć, że niezależnie od regionu czy miejsca zamieszkania, rozkład odpowiedzi jest niemal identyczny. W RMR nieco częściej badani wskazują na poszukiwanie dodatkowej pracy czy zajęć, głównie sezonowych związanych z rolnictwem czy też zbieraniem runa leśnego, jednak ogólny trend braku aktywności jest podobny. Możliwość dorobienia dotyczy przede wszystkim mieszkańców wsi, podczas pogłębianych wywiadów opowiadają o zdobywaniu dodatkowych środków w okresie letnim i jesiennym poprzez wykonywanie prac polowych lub zbieranie runa leśnego. Mieszkańcy miast wymieniają zbieranie złomu

jako potencjalne źródło dodatkowego dochodu, choć te działania są mało powszechne.

Często powtarzającym się przejawem zniechęcenia jest odpowiedź „**jakoś trzeba sobie radzić**”. Jest to wyraz postawy przystosowawczej, w której respondenci akceptują obecny stan rzeczy i starają się funkcjonować w warunkach ograniczonych zasobów. To ma swoje dobre strony, takie jak przetrwanie i redukcja stresu, ale również negatywne, np. brak aspiracji do poprawy sytuacji czy zaniechanie działań zmierzających do polepszenia sytuacji. Dlatego ważne jest, aby taka postawa adaptacyjna była równoważona z motywacją do zmiany i dążeniem do poprawy sytuacji poprzez edukację, wsparcie społeczne i rozwijanie umiejętności zawodowych.

Konsekwencją niskich dochodów jest brak oszczędności. Posiada je tylko 7,2% respondentów. Co więcej, ponad połowa z badanych zauważyła, że ich rezerwy finansowe spadły w ciągu ostatniego roku. Nawet osoby z oszczędnościami deklarują niewielkie kwoty, zwykle nieprzekraczające kilkuset złotych. Brak tej finansowej poduszki bezpieczeństwa ma konsekwencje zarówno krótko-, jak i długoterminowe. Ogranicza możliwości awansu, utrudnia planowanie przyszłości oraz może prowadzić do wzrostu poziomu stresu i niepewności. Mogą też znacznie częściej odczuwać presję i niepokój, nie wiedząc, jak poradzą sobie w sytuacjach awaryjnych. W konsekwencji brak oszczędności może wpływać na ogólną ocenę sytuacji dochodowej beneficjentów.

Kolejnym z przejawów ubóstwa i wykluczenia społecznego jest zadłużenie. **Co czwarty respondent wskazuje na niespłacone zobowiązania** (27,5%). Jest ono zarówno przyczyną złej sytuacji materialnej gospodarstwa domowego, jak i jego konsekwencją. Stanowi też czynnik utrudniający integrację społeczną. Zadłużenie może mieć swoje źródła w różnych czynnikach, takich jak brak stabilnego źródła dochodów, niespodziewane wydatki medyczne czy brak odpowiedniej edukacji finansowej. W przypadku mężczyzn to również zobowiązania alimentacyjne.

Szczególnie problematyczne jest **błędne koło zadłużenia**, w którym konieczność spłaty istniejących zobowiązań może skłaniać osoby zadłużone do zaciągania nowych pożyczek lub kredytów w celu pokrycia bieżących długów. To prowadzi do narastających długów, rosnących odsetek oraz trudności w wyjściu z tego cyklu. Osoby w błędnym kole

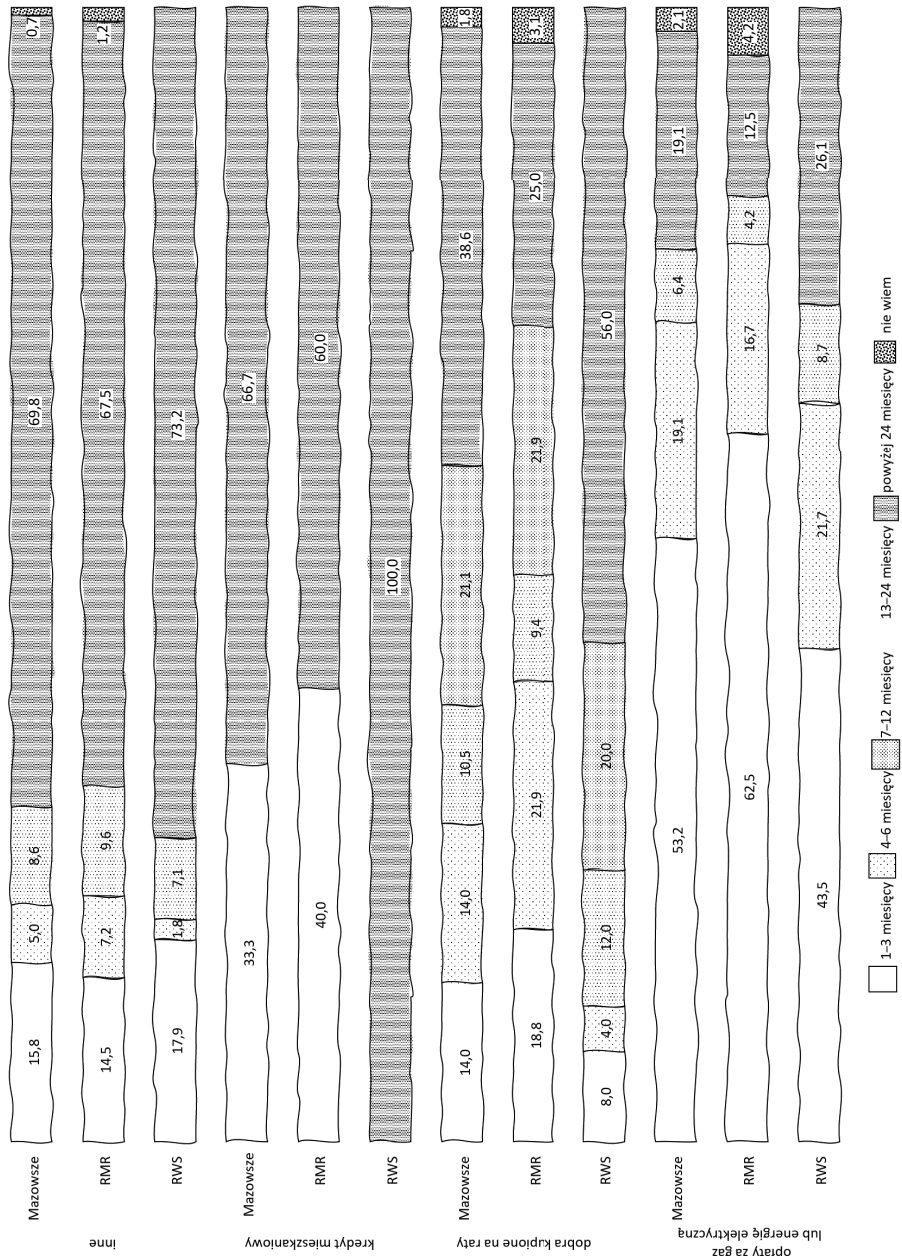
zadłużenia mogą znaleźć się w pułapce, gdzie większość ich dochodów pochłania spłata zadłużeń, pozostawiając niewiele środków na pokrycie podstawowych potrzeb.

Według danych Krajowego Rejestru Długów **w 2022 roku mieszkańcy województwa mazowieckiego byli zadłużeni na kwotę 6,27 mld zł.** Sytuacja ta jednak w niewielkim stopniu dotyczy badanych respondentów. Mimo niskich dochodów, zaledwie co czwarty badany jest zadłużony. Należy zaznaczyć, że w obliczu wysokiej inflacji, w tym głównie wysokich cen energii, przy utrzymujących się na niezmiennym poziomie zasiłkach, zadłużenie w kolejnych miesiącach może utrwalać się. Jest to ważne w kontekście potencjalnych zmian sytuacji beneficjentów OPS w przyszłości. Jednocześnie postępujące zadłużenie mieszkańców Mazowsza może doprowadzić do pojawienia się nowych klientów pomocy – osób, które utraciły możliwość spłaty zobowiązań.

Badania wykazały, że co piąty respondent wyraża obawy dotyczące przyszłego wzrostu zadłużenia. Mieszkańcy regionu warszawskiego stołecznego są częściej zadłużeni niż ci z mazowieckiego regionalnego (różnica wynosi 5 punktów procentowych), co potwierdzają dane KRD. Ten trend jest widoczny zwłaszcza w obszarach mniej zurbanizowanych, gdzie prze-waga obszarów rolniczych koreluje z mniejszym poziomem zadłużenia.

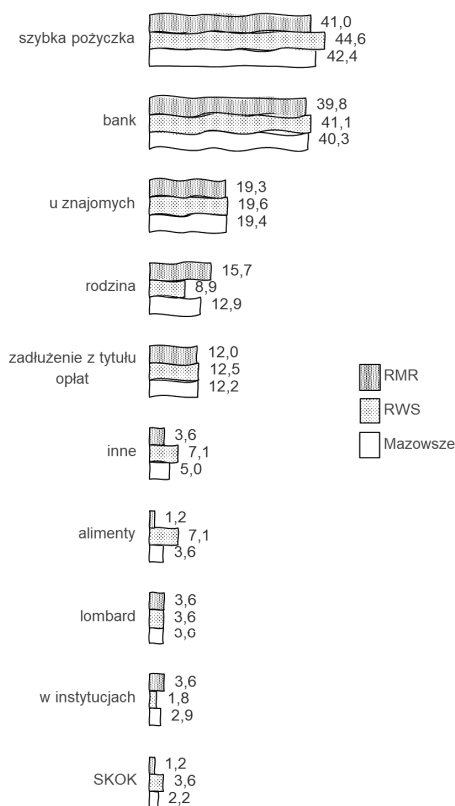
Respondenci wskazywali, że głównymi źródłami ich zadłużenia są: czynsz (32,0%), zakupy na raty (19,6%) oraz opłaty za energię elektryczną lub gaz (16,2%). Warto zauważyć, że osoby zadłużone z powodu czynszu i zakupów na raty zazwyczaj zmagają się z długami trwającymi ponad 2 lata. To prowadzi do zwiększenia długu poprzez odsetki i kary umowne. W przypadku opłat za energię i gaz zobowiązania te zazwyczaj ograniczają się do 3 miesięcy, częściowo ze względu na obawy przed odłączeniem tych usług (wykres 3.7). Jest też niewielka grupa respondentów wskazująca na korzystanie z systemu przedpłatowego jako formy zabezpieczenia przed zadłużeniem. Forma ta narzuca ograniczenia w dostępie do tych mediów w razie niewystarczających dochodów.

Blisko 20% ankietowanych osób musiało się zadłużyć, sięgając po różne formy pożyczek. Najpopularniejsze okazały się „szybkie pożyczki” (42,4%), następnie banki (40,3%) i pomoc znajomych (19,4%). Na wsiach popularne są też zakupy „na zeszyt”, głównie na niewielkie kwoty i produkty pierwszej potrzeby (wykres 3.8). Główne powody sięgania

Wykres 3.7. Okres zadłużenia (w %)

Źródło: badania własne.

Wykres 3.8. Miejsca zaciągnięcia pożyczek

Źródło: badania własne.

po pożyczki to bieżące potrzeby (43,1%), spłata wcześniejszych długów (16,9%), wydatki mieszkaniowe (12,8%), żywność (12,8%) i leki (11,8%). Należy jednak zwrócić uwagę na niebezpieczeństwa związane z łatwym dostępem do pożyczek, szczególnie tych krótkoterminowych oferowanych przez firmy pożyczkowe. Wysokie oprocentowanie i prowizje mogą szybko doprowadzić do spirali zadłużenia, uniemożliwiając spłatę zobowiązań. Z tego względu przed zaciągnięciem pożyczki należy dokładnie przeanalizować swoją sytuację finansową i wybrać ofertę o najkorzystniejszych warunkach. Tutaj pojawia się też rola dla pracowników socjalnych, którzy

powinni wesprzeć osoby zadłużone w uświadamianiu zagrożeń związanych z pożyczkami, szczególnie tymi krótkoterminowymi z wysokim oprocentowaniem, analizowaniu ich sytuacji finansowej i pomaganiu w opracowaniu realnego planu spłaty długu czy też motywowaniu do zmiany nawyków finansowych i budowania umiejętności zarządzania budżetem.

Chociaż ze względu na przeważającą w badaniach liczbę kobiet, alimenty nie stanowiły ważnego problemu respondentów, tylko kilku mężczyzn wskazało na znaczne zobowiązania z tego tytułu, żaden z nich nie potrafił określić ani kwoty, ani okresu zaległości.

Rozwiązanie problemu zadłużenia wymaga interwencji na wielu poziomach. Wsparcie finansowe i edukacja w zakresie zarządzania finansami mogą pomóc osobom zadłużonym w odzyskaniu kontroli nad swoją sytuacją. Wprowadzenie skutecznych regulacji prawnych oraz nadzoru nad instytucjami finansowymi może zapobiec nadmiernemu nakładaniu się zobowiązań na jednostki. Tworzenie programów reintegracyjnych, zapewniających wsparcie zawodowe i społeczne, może pomóc osobom zadłużonym w wyjściu z tej trudnej sytuacji.

Warto podkreślić, że niskie dochody respondentów powodują, że z jednej strony brakuje im środków na terminowe regulowanie zobowiązań względem dostawców energii, sprzedawców w sklepie (zakupy „na zeszyt”), a z drugiej strony stanowią oni grupę, której w ich opinii potencjalni pożyczkodawcy unikają, obawiając się braku zwrotu należności. Z tego też względu grupa ta cechuje się względnie niskim zadłużeniem pochodzącym z pożyczek czy kredytów instytucjonalnych.

3.3. Jak swoją sytuację oceniają ubodzy?

Uwarunkowania ubóstwa subiektywnego

Chociaż dochód stanowi ważny wskaźnik sytuacji ekonomicznej ludności, to nie może być wyłącznym wskaźnikiem informującym o poziomie życia¹⁷. Może być niewątpliwie traktowany jako czynnik sygnalizujący

¹⁷ Por. S. Jahan, *Measuring Living Standard and Poverty: Human Development Index as an Alternate Measure*, University of Massachusetts Political Economy Research Institute, 2002, http://www.umass.edu/peri/pdfs/glw_jahan.pdf (dostęp: 6.02.2024);

aktualną sytuację ekonomiczną badanych, ale bez uzupełnienia go o inne wskaźniki będzie tylko uproszczoną i często niepełną prezentacją ich rzeczywistej kondycji życiowej.

Pośród wielu mierników **bezpośrednim odzwierciedleniem trudnej sytuacji respondentów jest ubóstwo subiektywne**, które jest najbardziej demokratyczną miarą deprivacji potrzeb¹⁸. Pozwala określić poziom niezaspokojenia potrzeb z punktu widzenia samych zainteresowanych. Ubóstwo subiektywne odnosi się do odczuć i aspiracji respondentów, stąd też niski odczuwany poziom potrzeb może powodować, że część respondentów, mimo że obiektywnie znajdują się poniżej progu ubóstwa, oceniają swoją sytuację lepiej niż wskazywałyby na to ich dochody/wydatki. Stanowi to istotny uzupełniający element dla oceny dobrostanu ludności, ponieważ uwzględnia odczucia jednostek oraz ich interpretację własnej sytuacji w kontekście materialnym, społecznym i psychologicznym.

Ubóstwo jest efektem nawarstwienia i kumulowania się kilku problemów, m.in. niskich dochodów, niskiego poziomu wykształcenia, niepełnosprawności, długotrwałej lub ciężkiej choroby, braku pracy, ograniczonej aktywności klientów pomocy społecznej, dysfunkcyjności rodzin, niskich aspiracji życiowych, niekorzystnych zjawisk z przeszłości. Te czynniki często wzajemnie się przenikają, tworząc spiralę trudności. Zgodnie ze Strategią Europa 2030 wyznacznikiem ubóstwa jest **wskaźnik pogłębionej deprivacji materialnej i społecznej** (SMSD), określający odsetek osób doświadczonych wymuszonym brakiem 7 z 13 potrzeb, które przeciętny człowiek uważa za pożądane lub wręcz niezbędne do życia (6 związanych z jednostką i 7 związanych z gospodarstwem domowym). Badania beneficjentów OPS wykazują, że **ponad 2/3 z nich doświadcza pogłębionej deprivacji potrzeb** (wykres 3.9).

T. Atkinson, *Social Indicators: The EU and Social Inclusion*, Oxford University Press, Oxford 2002; P. Townsend, *Poverty in the United Kingdom: a Survey of Household Resources and Standards of Living*, University of California Press, 1979; T. Panek, J. Podgórski, A. Szulc, *Ubóstwo: teoria i praktyka pomiaru*, „Monografie i Opracowania/Szkoła Główna Handlowa” 453, Warszawa 1999, s. 453; A.B. Atkinson, E. Marlier, B. Nolan, *Indicators and Targets for Social Inclusion in the European Union*, „Journal of Common Market Studies” 2004, vol. 42(1), s. 47–75.

¹⁸ S. Golinowska (red.), *Polska bieda II: kryteria, ocena, przeciwdziałanie*, IPiSS, 1997.

Wykres 3.9. Udział beneficjentów OPS ulegających depriwacji materialnej i społecznej w badanej grupie (w %)

Źródło: badania własne.

Wśród badanych najistotniejszym wyzwaniem okazuje się opłacenie tygodniowego wyjazdu na urlop poza miejscem zamieszkania dla wszystkich członków gospodarstwa domowego. Problem ten dotyczy 91% respondentów. Warto zaznaczyć, że uczestnicy badania wskazywali, że we wcześniejszych latach mieli tę możliwość dzięki bonowi turystycznemu, co potwierdza, że wsparcie rządowe lub programy społeczne mogą wpływać na ich zdolność do realizacji części potrzeb.

Analiza tego wyzwania wymaga głębszego spojrzenia na związki między politykami społecznymi a dostępem do rekreacji oraz wypoczynku. Wprowadzenie bonu turystycznego jako formy wsparcia może być krokiem w kierunku zwiększenia dostępności tego rodzaju aktywności dla osób o niższych dochodach. Niemniej jednak istnieją pewne aspekty wymagające uwagi. Po pierwsze, konieczne jest zastanowienie się czy takie programy są zrównoważone. Czy bon turystyczny stanowi długotrwale rozwiązanie, czy też jest to jedynie krótkotrwała pomoc? Czy istnieją inne sposoby, aby osiągnąć trwały efekt w zakresie równego dostępu do rekreacji? Po drugie, analiza powinna uwzględniać, czy takie inicjatywy rzeczywiście zmniejszają nierówności społeczne, czy jedynie oferują chwilowe rozwiązanie dla wybranych grup. Po trzecie, skuteczność takich programów może być związana z innymi czynnikami, takimi jak dostępność transportu, infrastruktura turystyczna czy ceny usług. Wprowadzenie bonu turystycznego samo w sobie może nie rozwiązać problemu dostępności wyjazdu na wypoczynek, jeśli inne bariery nie zostały rozwiązane. Ważne jest także, aby patrzeć na tę kwestię w kontekście szerszych celów polityki społecznej. Czy programy takie jak bon turystyczny są częścią spójnej strategii redukcji ubóstwa i poprawy jakości życia? Jakie inne obszary wymagają uwagi, aby osiągnąć trwałe zmiany w równym dostępie do dobrobytu?

Warto zaznaczyć, że bon turystyczny przynosi korzyści nie tylko osobom ubogim, ale także wspiera całą branżę turystyczną. Działa jako bodziec dla sektora, zwiększa wpływy podatkowe i generuje inne korzyści gospodarcze (m.in. wzrost aktywności gospodarczej, wsparcie usług hotelarskich, gastronomicznych, transportowych, wzrost dochodów przedsiębiorców, generowanie miejsc pracy). W ten sposób programy społeczne mogą tworzyć efekty synergii, wspierając jednocześnie różne sfery życia społecznego i gospodarczego.

Wyniki badań wskazują, że istotne **wyzwanie dla blisko 90% respondentów stanowi wymiana zniszczonych mebli na nowe**. Co więcej, badani zaznaczają, że w poprzednich latach była to dla nich ogromna finansowa trudność. To uświadamia, że koszty związane z zakupem nowych mebli mogą mieć znaczący wpływ na budżet domowy osób o niższych dochodach. Ciekawe, że dla części ankietowanych wymiana ta wiąże się z otrzymaniem mebli używanych od znajomych lub rodziny. Jest to przykład strategii adaptacyjnych, w których osoby te sięgają po alternatywne rozwiązania, aby sprostać wyzwaniom związanym z ograniczonymi zasobami finansowymi. Tego typu adaptacje są reakcją na trudności, z którymi się borykają, a także mogą być przejawem społecznych relacji i wsparcia otoczenia.

Z badań wynika, że często **respondenci nie są w stanie poradzić sobie z niespodziewanymi wydatkami**¹⁹. Są one źródłem znacznego stresu finansowego. Jest to szczególnie niebezpieczne w przypadku chorób lub nagłych niespodziewanych sytuacji, poniesienie tych wydatków może przyczynić się do trwałej marginalizacji danej osoby lub gospodarstwa domowego. Stanowią one obciążenie, którego trudno uniknąć i które może prowadzić do długotrwałych konsekwencji finansowych oraz psychospołecznych. To ukazuje, że polityka społeczna musi brać pod uwagę nie tylko przewidywalne wydatki, ale także te nieprzewidziane, które mogą wpłynąć na stabilność finansową jednostek. Tworzenie mechanizmów wsparcia w razie niespodziewanych kosztów, szczególnie w sytuacjach nagłych, może odgrywać istotną rolę w zapewnianiu równego dostępu do dobrobytu i minimalizowaniu ryzyka długotrwałej degradacji ekonomicznej i społecznej.

Czynnikiem, który **sprzyja wykluczeniu jest brak samochodu**. Na jego brak zwraca uwagę 81,8% ankietowanych. Chociaż samochód jest dobrem wyższego rzędu, to zwłaszcza dla mieszkańców wsi peryferyjnych jest on podstawą funkcjonowania. Jego brak może prowadzić do szeregu utrudnień, w tym braku mobilności, a przez to utrudniony dostęp do rynków pracy. W obszarach, gdzie publiczny transport jest ograniczony, podróże do pracy czy innych miejsc mogą wymagać znacznie więcej czasu

¹⁹ Kwota 550 złotych na jedną osobę w przypadku gospodarstwa domowego złożonego z czterech osób lub 800 złotych w gospodarstwie jednoosobowym.

i wysiłku. Może też pozbawiać możliwości podjęcia zatrudnienia. Inne utrudnienie to ograniczony dostęp do towarów i usług, zwłaszcza tam, gdzie infrastruktura komunikacyjna jest słabo rozwinięta, brak samochodu może znacznie ograniczać dostęp do podstawowych usług, takich jak służba zdrowia, sklepy czy placówki edukacyjne. Brak samochodu może prowadzić do izolacji społecznej, zwłaszcza jeśli mieszkanie jest oddalone od centrum czy innych osiedli. Utrudniony dostęp do miejsc spotkań czy wydarzeń społecznych może wpływać na jakość życia i relacje społeczne.

Respondenci najrzadziej skarżą się na brak możliwości terminowego regulowania opłat związanych z mieszkaniem, spłatą kredytu i rat (30,7%), trudnością ogrzania mieszkania odpowiednio do potrzeb (31,8%) oraz posiadania przynajmniej dwóch par odpowiednio dopasowanego do pory roku obuwia. Relatywnie niski odsetek osób doznających deprywacji potrzeb związanych z odzieżą czy obuwem nie oznacza, że respondentów stać na ich zakup. Jak wykazują badania, dobra te często otrzymują w postaci darów z organizacji charytatywnych lub też w ramach pomocy ośrodków. Respondenci jednocześnie podkreślają, że mogą pozwolić sobie wyłącznie na ubrania i buty pochodzące ze sklepów z odzieżą używaną.

Wskaźnik pogłębionej deprywacji materialnej i społecznej, choć nie wykazuje znaczących różnic terytorialnych, ujawnia zróżnicowanie w zaspokajaniu poszczególnych potrzeb. Dotyczy to chociażby posiadania samochodu. Przykładowo 88,8% ubogich mieszkańców rejonów miejskich nie posiada samochodu, podczas gdy w regionach wiejskich to 70%. Wynika to z większej zależności od prywatnych środków transportu w obszarach wiejskich oraz różnic w dostępności komunikacji publicznej między rejonami. Ponadto różnice między regionami wpływają na odmienne aspekty życia społecznego. Na przykład możliwość spotkań z przyjaciółmi na drinka czy obiad raz w miesiącu wykazuje wyraźną różnicę pomiędzy mieszkańcami regionu mazowieckiego a mieszkańcami regionu warszawskiego stołecznego. Wpływ na to ma dostęp do lokali gastronomicznych, miejsc spotkań czy poziomu zorganizowania życia społecznego. Analiza wyników potwierdza, że konieczne jest włączenie aspektu regionalnego do polityki społecznej. Rozważając inicjatywy mające na celu redukcję nierówności społecznych i ekonomicznych, konieczne jest uwzględnienie specyfiki różnych obszarów, oddalenia od większych ośrodków miejskich, dróg szybkiego ruchu i transportu publicznego.

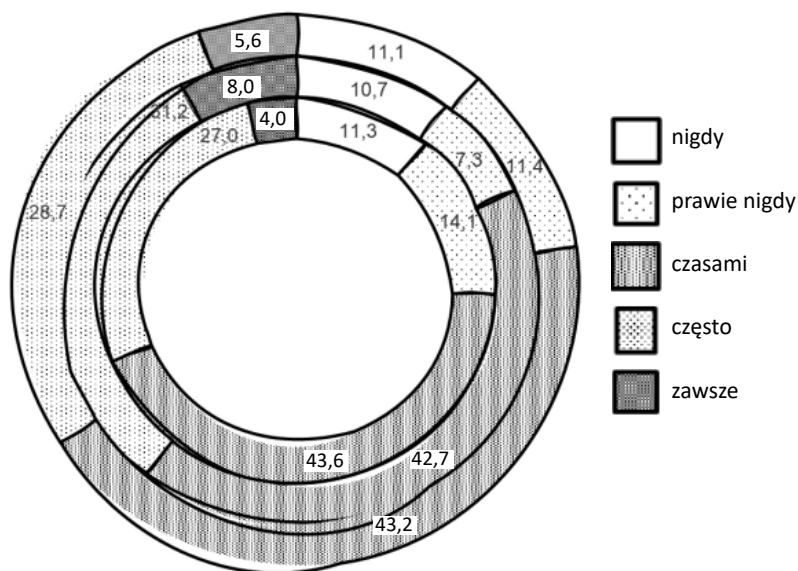
Potwierdza jednocześnie konieczność tworzenia spójnych rozwiązań, które uwzględniają lokalne potrzeby i różnice, co przyczynia się do bardziej efektywnego i zrównoważonego wsparcia społecznego.

Skrajną formą deprywacji potrzeb jest **ubóstwo egzystencjalne**. Z badań wynika, że **30,3% beneficjentów OPS żyje poniżej progu minimum egzystencji**, a ich dochody nawet po wsparciu państwa nie pozwalają zrealizować potrzeb, chociażby na najniższym poziomie. Dlaczego mimo pomocy część gospodarstw nie przekracza progu skrajnej biedy? Kilka kluczowych elementów może się do tego przyczynić. Po pierwsze, choć niskie wsparcie finansowe może dostarczać pewną pomoc, często okazuje się niewystarczające do zaspokojenia wszystkich podstawowych potrzeb. Beneficjenci mogą być zmuszeni do podejmowania trudnych decyzji, wybierając pomiędzy wydatkami na mieszkanie, żywność, opiekę zdrowotną a innymi niezbędnymi potrzebami. Jedna z beneficjentek wskazała, że „gdyby nie pomoc najbliższych, to nie miałabym co włożyć do garnka”, inna dodała, że „żyję gorzej niż świnię, one w oborze mają światło”.

Na ubóstwo skrajne wpływają też wysokie koszty utrzymania. Wydatki na zakup podstawowych dóbr i usług, takich jak mieszkanie, żywność czy opieka medyczna rosną szybciej niż dochody beneficjentów, nie mówiąc o zasiłkach, które od lat są na niemalże niezmiennym poziomie. To szczególnie dotkliwe dla osób o ograniczonych środkach, które napotykać trudności w dostępie do tych podstawowych usług. Również inflacja ma swój udział w tej sytuacji. Jeśli koszty życia stale rosną, a dochody beneficjentów OPS nie zwiększają się w równym tempie, to nawet przy wsparciu państwa ich zdolność do pokrycia kosztów życia może się pogarszać. Fakt, że niektórzy beneficjenci mają ograniczony dostęp do pracy lub pracują w zawodach o niskich zarobkach, może utrudniać pokrycie podstawowych wydatków.

Wyniki badań sugerują, że **subiektywne odczucie zagrożenia ubóstwem jest stosunkowo stałe** i nieznacznie zmienia się w zależności od konkretnego sformułowania pytania. Kiedy zapytaliśmy wprost respondentów o to, czy czują się biedni, to ponad 3/4 z nich odpowiedziało twierdząco (zawsze, często lub czasami). I chociaż niewielki odsetek (5,6%) respondentów deklaruje, że doświadcza ubóstwa permanentnie, to mimo wszystko znaczna część społeczeństwa często czuje się uboga (28,7%), a jeszcze więcej osób ma czasami takie odczucie (43,2%).

Pokazuje to, że utrzymanie stabilnego poziomu życia jest wyzwaniem dla większości beneficjentów OPS. Warto podkreślenia jest, że 11,1% respondentów stwierdziło, że nigdy nie odczuwało biedy (wykres 3.10). Jest to zastanawiające, ponieważ przesłanką uzyskiwanej pomocy jest właśnie ubóstwo. Warto zadać sobie pytanie: co przesądziło o takiej odpowiedzi – czy poczucie wstydu czy może jednak brak świadomości własnej sytuacji? Odpowiedź na to pytanie może nie być jednoznaczna, ponieważ subiektywne odczucie biedy jest bardziej złożone i subtelne niż obiektywna definicja ubóstwa.

Wykres 3.10. Poczucie biedy w województwie mazowieckim oraz poszczególnych regionach (w %)

Źródło: badania własne.

Wyniki badania ukazują obawy związane z rosnącym ubóstwem. Ponad 67% respondentów obawia się, że ubóstwo będzie w Polsce rosnąć. Wynika to ze zmian zachodzących w gospodarce i polityce. Również oceny warunków życia w Polsce są na ogół negatywne, aż 40,7% respondentów ocenia je źle lub bardzo źle. Warto zauważyć, że tylko co czwarty

ankietowany ocenia poziom życia w swoim gospodarstwie domowym jako dobry lub bardzo dobry. Zauważalne są różnice regionalne w odczuwaniu ubóstwa. Mieszkańcy RWS częściej doznają ubóstwa niż mieszkańcy RMR, co z jednej strony wynika z różnic w oczekiwaniach, z drugiej zaś z dostępu do zasobów. Warto zwrócić uwagę, że badanie nie wykazało większych różnic między wsią a miastem w subiektywnym ubóstwie, co sugeruje, że problem ten jest powszechny zarówno na obszarach miejskich, jak i wiejskich.

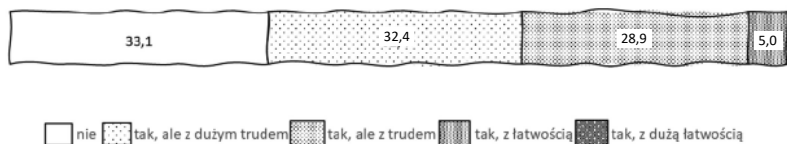
Należy podkreślić, że pytanie wprost o biedę powoduje wśród respondentów **poczucie wstydu i odpowiedzialności za swój stan**. Respondenci próbują osłabić wydźwięk własnej sytuacji, bagatelizując ją, oceniając, że „inni mają gorzej” czy też że „nie jest aż tak źle”. **Mechanizm zaprzeczenia** stanowi reakcję obronną na stereotypowe i medialne obrazy osoby biednej jako winnej swojej sytuacji, osoby niezaradnej, leniwej, biernej czy wręcz dysfunkcyjnej.

Oprócz zaprzeczenia pojawia się inna grupa osób – **nieświadomych własnej sytuacji**. Część osób, mimo skrajnie niskich dochodów (uwzględniających świadczenia), nie zauważa swojego krytycznego położenia, ograniczając potrzeby do minimum. Wśród tej grupy pojawia się wiele osób, które nie mają poczucia deprywacji potrzeb, jednocześnie nie uświadamiając sobie możliwości realizacji wielu z nich.

Świadomość stygmatyzacji biedy spowodowała, że podczas badań zadaliśmy również pytanie dotyczące możliwości „**wiązania końca z końcem**”²⁰. Warto zaznaczyć, że to pytanie jest bardziej neutralne pod względem emocjonalnym. W ten sposób zadane pytanie powoduje, że poczucie ubóstwa subiektywnego znacząco rośnie, osiągając poziom 94,4%. Co trzeci respondent mówi wprost o braku możliwości zaspokojenia swoich potrzeb, 32,4% wskazuje na bardzo duże trudności, a 29% mówi o istotnych utrudnieniach w realizacji potrzeb. Trudną sytuację badanej grupy uzmysławia fakt, że zaledwie co dwudziesty respondent jest w stanie zaspokoić swoje potrzeby z łatwością, a co dwusetny mówi o dużej łatwości (wykres 3.11). To oznacza, że dla większości badanych „wiązanie końca z końcem” stanowi poważne wyzwanie. Niepokojące przy tym jest,

²⁰ Zob. E. Chase, G. Bantebya-Kyomuhendo, *The Shame of Poverty: Global Experiences*, Oxford University Press, Oxford 2014.

że dla wielu respondentów próg „wiązanego końca z końcem” jest celem, a nie punktem wyjścia z biedy.

Wykres 3.11. Możliwość wiązania „końca z końcem” (w %)

Źródło: badania własne.

Niskie i nieregularne dochody beneficjentów OPS powodują, że mają oni trudności w określeniu progów dochodowych dla własnej potencjalnej sytuacji ekonomicznej. Największy problem był z określeniem, czym jest życie dostatnie – niemal 18% ankietowanych nie było w stanie określić kwoty, która pozwalałaby osiągnąć taki próg poziomu życia. Część respondentów wskazywała, że wysoki dochód jest dla nich nieosiągalny i trudno im nawet o nim myśleć. Warto zauważyć, że dla respondentów dochód pozwalający na średni poziom życia nie przekracza minimalnego wynagrodzenia, które od 2022 roku wynosiło 3010 zł brutto. Według respondentów **minimalny dochód „na rękę”** (w przeliczeniu na osobę) powinien wynosić **1200 zł**. W regionie warszawskim stołecznym wartość ta wynosi 1500 zł i jest o 500 zł wyższa niż w regionie mazowieckim regionalnym. Znacznie wyższą kwotę wskazują gospodarstwa jednoosobowe – w tym przypadku mediana minimalnego dochodu wynosi 2500 zł.

Odpowiedź na pytanie zawarte w tytule podrozdziału: „Jak swoją sytuację oceniają ubodzy?”, chociaż pozornie wydaje się prosta, jest bardziej złożona niż mogłoby się wydawać. W przypadku większości respondentów ich subiektywna ocena jest negatywna, nie mniej jednak poziom poszczególnych ocen ubogich osób jest uzależniony od sposobu zadania pytania. W sytuacji, gdy pytanie jest bezpośrednie i jednoznacznie odnosi się do ich ubóstwa, wielu respondentów ma trudności z udzieleniem szczerzej odpowiedzi. Ubodzy obawiają się przyznać do trudnej sytuacji, bo nie chcą być postrzegani jako osoby nieudolne czy leniwe. Jednak, gdy pytania nie są bezpośrednie i dotyczą poszczególnych aspektów życia, ubodzy łatwiej wyrażają swoje odczucia. Pytania o „wiązanego końca z końcem” czy też

niezaspokojenie poszczególnych potrzeb ułatwia im szczerą odpowiedź. To wynika z faktu, że takie pytania uwzględniają szerszy kontekst życia ubogich osób i pozwalają im wyrazić nie tylko negatywne jego aspekty, ale także pozytywne doświadczenia oraz swoje umiejętności radzenia sobie w trudnych warunkach. Warto pamiętać, że część ankietowanych ocenia swoją sytuację lepiej, niż wskazują na to obiektywne wskaźniki, co bez całościowego kontekstu badań mogłoby prowadzić do błędnych wniosków. Dlatego ważne jest, aby uzyskać możliwie jak najpełniejszą wiedzę o sytuacji ekonomicznej respondentów, wyjść poza schematy pytań kierowanych wprost o ubóstwo, a raczej rozszerzać je o różne aspekty ich życia. W ten sposób można lepiej zrozumieć, jak ubodzy oceniają swoją sytuację, unikając przy tym potencjalnych ograniczeń i ich obaw.

3.4. A jeśli przyjdzie zima? Parę słów o ubóstwie energetycznym

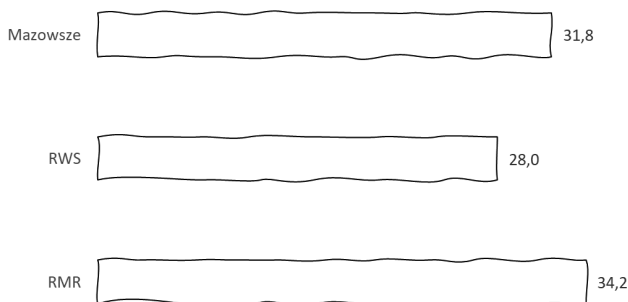
Rosnące ceny nośników energii, jak prąd, gaz, węgiel i ropa, nie pozostają bez wpływu na kolejny z wymiarów biedy, a mianowicie ubóstwo energetyczne. Szczegółowe analizy przedstawiliśmy w *Diagnozie przyczyn ubóstwa energetycznego w województwie mazowieckim*²¹, jednak obraz ubóstwa nie byłby kompletny, gdyby nie uwzględnić tego zagadnienia również w tym opracowaniu. Warto podkreślić, że ubóstwo energetyczne to nie jest tylko kwestia ograniczonych możliwości dostępu do usług energetycznych, ale także nadmierne wydatki na energię, brak zdolności do utrzymania odpowiednich warunków termicznych w mieszkaniach czy też ograniczenia techniczne²².

Warto podkreślić, że letni okres badawczy powodował, że respondenci w ograniczonym stopniu uświadamiali sobie potencjalne zagrożenia wynikające z wysokich cen gazu, węgla, drewna czy też prądu. Sporadycznie pojawiały się wśród nich obawy odnośnie do możliwości

²¹ S. Kalinowski, A. Łuczak, D. Zwęglińska-Galecka, B. Paczek, O. Szczygieł, A. Wojciechowska, *Diagnoza przyczyn ubóstwa energetycznego w województwie mazowieckim*, Mazowieckie Centrum Polityki Społecznej, Warszawa 2023.

²² S. Kalinowski, A. Łuczak, O. Szczygieł, A. Wojciechowska, D. Zwęglińska-Galecka, B. Paczek, *To Heat or Not To Heat? On (In) Perceptible Energy Poverty among the Poor*, "Annals of The Polish Association of Agricultural and Agribusiness Economists" 2024, vol. 26(1), s. 124–138.

nabycia w późniejszych okresach wskazanych źródeł energii. Część respondentów zauważa, że będą zmuszeni do ogrzewania innymi alternatywnymi źródłami (np. śmieci, szyszki, miał węglowy). Istnieje duże ryzyko, że na obszarach zalesionych wzrośnie rabunkowa wycinka drzew, a ograniczone możliwości nabycia węgla, drewna czy gazu, doprowadzą do spalania niskiej jakości paliw i śmieci. Badani respondenci zwrócili jednak uwagę na potencjalne niedogodności w przyszłości, zwłaszcza w kontekście ogrzewania mieszkań (wykres 3.12). Warto zaznaczyć, że niemal co trzeci badany doświadcza trudności z zapewnieniem odpowiedniego ogrzewania swoich mieszkań. Interesujące jest, że problem niewystarczającego ogrzewania mieszkań występuje częściej wśród mieszkańców regionu mazowieckiego regionalnego niż warszawskiego stołecznego, co wynika z różnic w strukturze źródeł energii wykorzystywanej na tych obszarach. Warto się zastanowić, jakby wyglądałaby struktura odpowiedzi, gdyby pytania zadano w okresie grzewczym.

Wykres 3.12. Odsetek osób deklarujących brak możliwości ogrzania mieszkania odpowiednio do potrzeb

Źródło: badania własne.

W największym stopniu na ubóstwo energetyczne narażone są osoby, które jednocześnie zmuszone są ograniczać inne swoje potrzeby do minimum. Konieczność oszczędzania dotyczy m.in. wydatków na mieszkanie, ubrania, żywność. Istnieje obawa, że w wyniku uwolnienia cen energii, od 80 do 95% osób korzystających z opieki społecznej (OPS) znajdzie się poniżej progu ubóstwa energetycznego. Szczególnie narażone na ten

problem są gospodarstwa jednoosobowe oraz te, w których nie ma osób pracujących i dzieci na utrzymaniu.

Konieczne jest pilne podjęcie działań mających na celu ochronę tych grup przed dalszą pauperyzacją. Należy opracować i wdrożyć kompleksowe programy pomocowe, które zapewnią im niezbędne wsparcie finansowe i rzeczowe. Programy te powinny obejmować m.in.:

- **dotacje do opłat za energię** – konieczne jest zapewnienie bezzwrotnych dotacji do opłat za energię dla osób o najniższych dochodach, wysokość tych dotacji powinna być uzależniona od dochodu gospodarstwa domowego i zużycia energii;
- **programy termomodernizacji** – należy dofinansować termomodernizację budynków mieszkalnych zajmowanych przez osoby ubogie energetycznie, co pozwoli na zmniejszenie zużycia energii i obniżenie rachunków za ogrzewanie;
- **pomoc w znalezieniu pracy** – osoby bezrobotne lub o niskich dochodach powinny otrzymać pomoc w znalezieniu pracy i podniesieniu kwalifikacji zawodowych, co w długiej perspektywie poprawi ich sytuację materialną, a w efekcie zmniejszy ryzyko ubóstwa energetycznego;
- **edukację i doradztwo** – należy prowadzić kampanie edukacyjne na temat oszczędzania energii i efektywnego gospodarowania nią, osoby ubogie energetycznie powinny mieć również dostęp do doradztwa energetycznego, które pomoże im w doborze odpowiednich rozwiązań technologicznych i obniżeniu rachunków za energię.

Podjęcie zdecydowanych działań na rzecz ochrony osób najuboższych przed ubóstwem energetycznym leży w interesie nie tylko samych zainteresowanych, ale również ośrodków pomocowych i decydentów. Mądrze skonstruowane programy pomocowe przyniosą długofalowe korzyści dla całego społeczeństwa, chociażby poprzez zmniejszenie wydatków na pomoc społeczną i ochronę zdrowia.

Warto zwrócić uwagę, że podwyższone ryzyko ubóstwa energetycznego dotyczy mieszkańców obszarów wiejskich, którzy zamieszkują stare, nieogrzewane domy. Nasze badania pokazują, że budynki na terenach wiejskich często mają niższy standard techniczny i nieodpowiednią izolację, co sprawia, że są bardziej podatne na utratę ciepła i trudniej utrzymać w nich właściwą temperaturę. Brak systemów ogrzewania lub stosowanie

nieefektywnych metod, takich jak stare piece węglowe lub opalane drewnem, może prowadzić do zwiększenia kosztów ogrzewania lub nawet braku możliwości zapewnienia ciepła w okresach zimowych. Ponadto obszary wiejskie są często pozbawione dostępu do sieci gazowych, co sprawia, że mieszkańcy są zmuszeni korzystać z innych, często droższych i mniej efektywnych źródeł energii.

Szczególnie narażone na ubóstwo energetyczne są osoby najuboższe, które zamieszkują stare, nieocieplone domy. Niestety często nie stać ich na remont czy termomodernizację, co pogłębia ich trudną sytuację. Brak dostępu do taniej i czystej energii staje się barierą w zaspokajaniu podstawowych potrzeb, takich jak ogrzewanie, oświetlenie czy gotowanie. Jest to problem kompleksowy, który wymaga wsparcia ze strony władz lokalnych i centralnych w zakresie modernizacji budynków, dostarczania efektywnych i ekonomicznych źródeł energii oraz udzielania pomocy finansowej dla osób o niskich dochodach, aby zapewnić im dostęp do niezbędnych usług energetycznych.

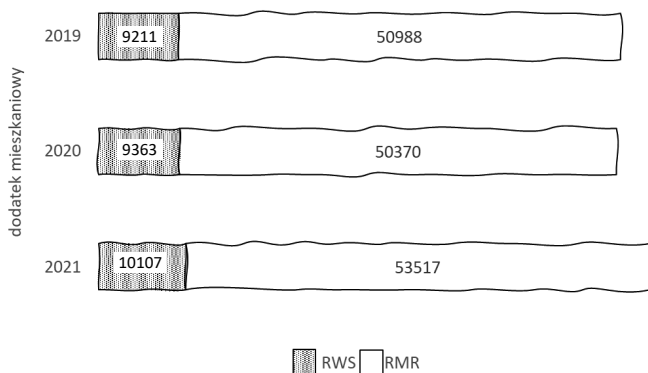
Analiza czynników technicznych i społeczno-ekonomicznych pozwala wyodrębnić **grupy osób szczególnie zagrożonych ubóstwem energetycznym**. Wśród nich znajdują się lokatorzy komunalnych kamienic i budynków o niskiej efektywności energetycznej w miastach oraz właściciele starych, nieogrzewanych domów na wsi. Istnieje poważne ryzyko, że ubóstwo energetyczne dotknie nie tylko osoby znajdujące się poniżej progu ubóstwa ustawowego, ale także osoby znajdujące się w sferze niedostatku. W pesymistycznym scenariuszu może to dotyczyć około 40% wszystkich mieszkańców województwa. W tym kontekście konieczne staje się podejmowanie działań zarówno na poziomie technicznym, poprawiające efektywność energetyczną budynków, jak i na poziomie społeczno-ekonomicznym, poprzez wsparcie dla osób najbardziej narażonych na ubóstwo energetyczne.

Warto podkreślić, że konsekwencje ubóstwa energetycznego nie dotyczą wyłącznie osób bezpośrednio pozbawionych dostępu do odpowiedniego ogrzewania. **Skutki ubóstwa energetycznego oddziałują również na otoczenie społeczne i środowisko naturalne**. Przykładowo, osoby dotknięte ubóstwem często zmuszone są korzystać z nieodpowiednich źródeł energii, takich jak opał złej jakości czy spalanie śmieci, aby ogrzać swoje mieszkania czy przygotować posiłki. Takie działania przyczyniają

się do zwiększenia zanieczyszczenia powietrza. Emisja szkodliwych substancji, takich jak dwutlenek węgla, pyły czy toksyczne związki, nie tylko wpływają negatywnie na jakość życia osób bezpośrednio zaangażowanych, ale także na lokalną społeczność. Zwiększone zanieczyszczenie powietrza może prowadzić do nasilenia problemów zdrowotnych, zwłaszcza związanych z układem oddechowym, takich jak astma, przewlekłe zapalenia płuc czy inne choroby układu oddechowego.

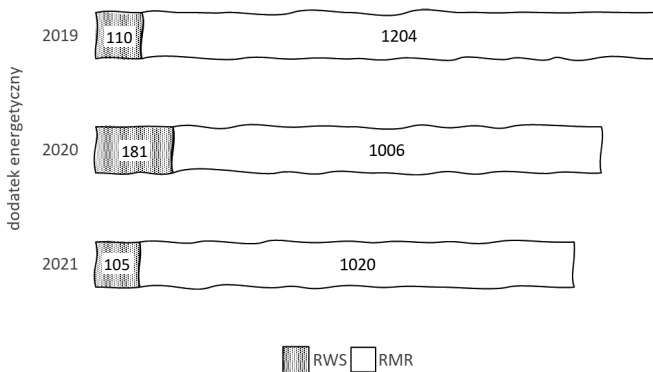
Ponadto ubóstwo energetyczne często skutkuje również niewłaściwym użytkowaniem budynków, co może prowadzić do pogorszenia stanu technicznego infrastruktury mieszkaniowej i zwiększenia ryzyka pożarów oraz innych wypadków. W konsekwencji konieczne staje się zwiększenie działań na rzecz zwalczania ubóstwa energetycznego nie tylko poprzez zapewnienie dostępu do odpowiednich źródeł energii, ale także poprzez edukację społeczną, inwestycje w efektywność energetyczną oraz wsparcie dla osób najbardziej narażonych na te problemy. Działania te nie tylko przyczynią się do poprawy warunków życia osób ubogich, ale również do ochrony zdrowia społeczności oraz środowiska naturalnego.

Warto podkreślić, że **beneficjenci w trudnej sytuacji życiowej mogą ubiegać się o dodatek mieszkaniowy**. W 2021 roku liczba gospodarstw domowych w województwie mazowieckim, które otrzymały dodatki mieszkaniowe, wyniosła 35 472, natomiast dodatki energetyczne przyznano 11 443 gospodarstwom. Łącznie na wsparcie z tego tytułu przeznaczono 63,6 mln zł. Warto zwrócić uwagę, że większość tych świadczeń (odpowiednio 84,1% dodatków mieszkaniowych i 90,7% dodatków energetycznych) trafiła do mieszkańców samego regionu mazowieckiego. Mimo że w ciągu dwóch lat (2019–2021) odnotowano spadek o 2753 rodzin korzystających z dodatków mieszkaniowych (wykres 3.13), kwota wsparcia wzrosła o ponad 3,4 mln zł. Jednocześnie, mimo spadku liczby beneficjentów objętych świadczeniem, ich łączna wartość wzrosła. Średnia wartość dodatków mieszkaniowych na rodzinę zwiększyła się o 5,7%, osiągając 1796,65 zł, podczas gdy świadczenia energetyczne nieznacznie zmalały, osiągając 98,29 zł (wykres 3.14). Ponadto warto wspomnieć, że przeciętna wartość dodatków jest wyższa w regionie warszawskim stołecznym niż w mazowieckim regionalnym.

Wykres 3.13. Wysokość środków przeznaczonych na dodatki mieszkaniowe (w tys. zł)

Źródło: badania własne.

Wykres 3.14. Wysokość środków przeznaczonych na dodatki energetyczne (w tys. zł)

Źródło: badania własne.

Wysoki poziom ubóstwa energetycznego, spowodowany wzrostem cen nośników energii oraz utrudnioną możliwością ich zakupu, stawia przed władzą lokalną pilną potrzebę opracowania skutecznych rozwiązań zapobiegających trudnej sytuacji energetycznej. Dlatego niezwykle istotne staje się wprowadzenie działań skupionych na modernizacji infrastruktury

energetycznej na poziomie lokalnym. Konieczne jest zainwestowanie w wymianę źródeł energii na bardziej efektywne i ekologiczne, co zwiększy rolę odnawialnych źródeł energii. Działania te mogą obejmować instalację paneli fotowoltaicznych, wiatraków czy innych technologii produkujących energię ze źródeł odnawialnych, co pozwoliłoby na obniżenie kosztów energii dla mieszkańców oraz przedsiębiorstw. Niezbędne jest także wsparcie finansowe dla termomodernizacji budynków, szczególnie tych znajdujących się na obszarach najbardziej narażonych na ubóstwo energetyczne. Dofinansowanie takich działań może znacząco przyczynić się do poprawy efektywności energetycznej budynków i zmniejszenia kosztów ogrzewania.

Samorządy lokalne powinny również angażować się w tworzenie wspólnych inwestycji energetycznych, jak społeczności i klastry, które mogą przynieść korzyści zarówno mieszkańcom, jak i przedsiębiorcom działającym na danym obszarze. **Wspólne inwestycje mogą obejmować np. zakup energii w większych ilościach lub budowę lokalnych instalacji produkujących energię z odnawialnych źródeł.** Warto jednak podkreślić, aby te działania były skuteczne, konieczne jest także wsparcie na poziomie krajowym. Wymaga to zmiany programów finansowania termomodernizacji oraz zwiększenia nacisku na rozwój odnawialnych źródeł energii w ramach krajowej polityki energetycznej. Tylko poprzez skoordynowane działania na różnych szczeblach administracyjnych można skutecznie przeciwdziałać ubóstwu energetycznemu i poprawić warunki życia lokalnych społeczności.

Ryzyka dla wzrostu ubóstwa energetycznego są liczne i złożone. Przede wszystkim, przedłużający się konflikt na terenie Ukrainy może prowadzić do destabilizacji rynków energetycznych regionu, co może skutkować dalszym wzrostem cen nośników energii. Także niska efektywność energetyczna budynków i źródeł ciepła stanowi istotne zagrożenie, ponieważ prowadzi do większego zużycia energii i wyższych rachunków za ogrzewanie. Zatrzymanie rozwoju odnawialnych źródeł energii (OZE) może ograniczyć alternatywne źródła energii i utrudnić przejście na bardziej ekologiczne i ekonomiczne rozwiązania. Do tego kolejne wyzwanie stanowi wysoki koszt instalacji fotowoltaiki, zwłaszcza dla osób o ograniczonych możliwościach finansowych. Czynnikiem ryzyka są także ciągle ograniczone możliwości gromadzenia energii, a brak skutecznych

systemów magazynowania może prowadzić do marnotrawstwa energii i większych wydatków.

Na wskazane elementy nakłada się niska świadomość społeczna na temat efektywności energetycznej i alternatywnych źródeł energii, co utrudnia wprowadzanie innowacyjnych rozwiązań i zmianę nawyków konsumenckich. Także gospodarstwa domowe korzystające z systemu przedpłat za energię są szczególnie narażone na niezaspokojenie swoich potrzeb energetycznych. Ograniczone dochody w połączeniu z rosnącymi cenami prądu mogą uniemożliwić niektórym z nich zapewnienie odpowiedniego ogrzewania mieszkań, co skutkuje dalszym pogłębieniem ubóstwa energetycznego. Dlatego konieczne jest podejmowanie kompleksowych działań zarówno na poziomie społecznym, jak i politycznym, aby zmniejszyć ryzyko wzrostu ubóstwa energetycznego i zapewnić dostęp do niezbędnej energii dla wszystkich.

3.5. Jaka jest kondycja gospodarstw domowych?

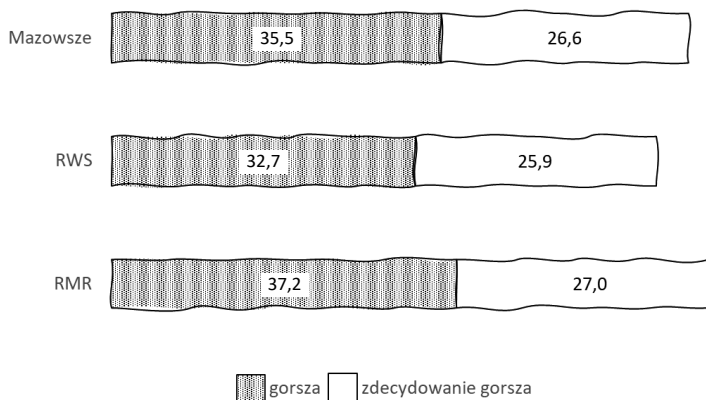
O sytuacji finansowej i wyposażeniu w dobra trwałego użytkowania

Jednym z kluczowych wskaźników kondycji gospodarstwa domowego jest ocena jego sytuacji finansowej oraz stopień wyposażenia w dobra trwałego użytku. Stopień ten odzwierciedla poziom zamożności i jakości życia rodzin. W czasach, kiedy większość gospodarstw osiąga niemalże 100% poziom wyposażenia, brak pewnych dóbr uznawanych za powszechne może świadczyć o szczególnie trudnej sytuacji życiowej. Ten brak, niezależnie czy dotyczy sprzętu AGD, mebli czy innych artykułów codziennego użytku, może być wynikiem przyjętej strategii ochrony konsumpcji podstawowych potrzeb związanych ze zdrowiem, edukacją dzieci czy regularnymi wydatkami na żywność. Jest to jednak sygnał, że gospodarstwo to prawdopodobnie zmaga się z ograniczonymi środkami finansowymi, które są kierowane na priorytetowe potrzeby.

W konsekwencji brak dóbr trwałego użytku stanowi silną przesłankę wskazującą na ubóstwo. Jeśli ten brak dotyczy dóbr podstawowych, może świadczyć o ubóstwie skrajnym. Jednak nie tylko samo gospodarstwo domowe jest narażone na trudności, ale także jego członkowie

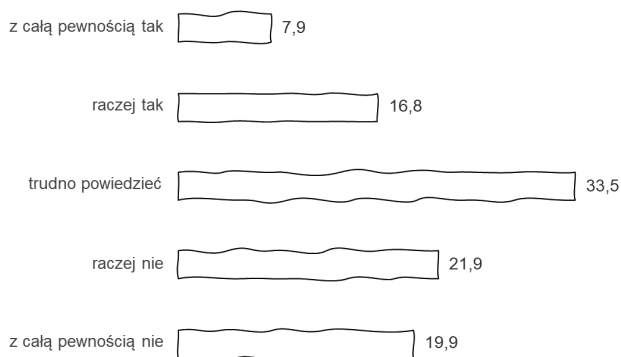
mogą doświadczać braku stabilności życiowej i trudności w zaspokajaniu podstawowych potrzeb. Co więcej, samo **nasilenie deprywacji potrzeb wewnątrz gospodarstwa domowego może być różne**. Warto zauważyć, że analiza tego wskaźnika pozwala lepiej zrozumieć rzeczywiste warunki życia i możliwości gospodarstw domowych, co może być kluczowe dla opracowania skutecznych strategii wsparcia dla osób dotkniętych ubóstwem. Dlatego niezbędne są działania mające na celu wsparcie tych rodzin i zapewnienie im dostępu do niezbędnych środków koniecznych do godnego życia.

Analiza wyposażenia w dobra trwałego użytkowania przynosi niepokojące wnioski. Prawie 2/3 respondentów zgłasza pogorszenie sytuacji finansowej w porównaniu z poprzednim rokiem (wykres 3.15). Także niemal połowa respondentów nie widzi perspektyw na jej poprawę w najbliższej przyszłości, co sugeruje utrzymującą się trudną sytuację ekonomiczną. Niemal co czwarty respondent doświadcza poczucia utraty stabilności finansowej, co może prowadzić do wzrostu niepewności i obaw związanych z przyszłością (wykres 3.16). To nie tylko sygnał dla samych gospodarstw domowych, ale także dla władz publicznych, że konieczne są działania mające na celu poprawę stabilności finansowej tych gospodarstw oraz wspieranie ich w dążeniu do lepszej sytuacji życiowej.

Wykres 3.15. Poczucie pogorszenia sytuacji finansowej gospodarstw domowych w porównaniu z poprzednim rokiem (w %)

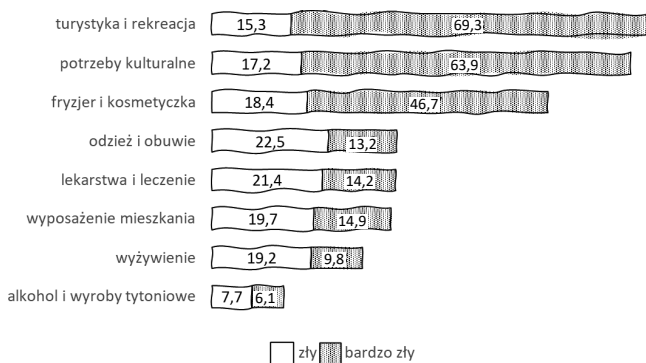
Źródło: badania własne.

Wykres 3.16. Poczucie utraty stabilności finansowej (w %)

Źródło: badania własne.

Analiza zaspokojenia potrzeb pozwala na wyciągnięcie istotnych wniosków dotyczących poziomu życia i priorytetów beneficjentów pomocy społecznej. **W najmniejszym stopniu realizowane są potrzeby turystyczne i rekreacyjne** – aż 84,6% respondentów deklaruje, że realizuje je w złym lub bardzo złym stopniu. Podobnie potrzeby kulturalne oraz usługi związane z urodą, takie jak wizyty u fryzjera czy kosmetyczki, również nie są zadowalająco realizowane, co potwierdza odpowiednio 81,1% i 65,1% badanych (wykres 3.17). Rezygnacja z zaspokajania tych

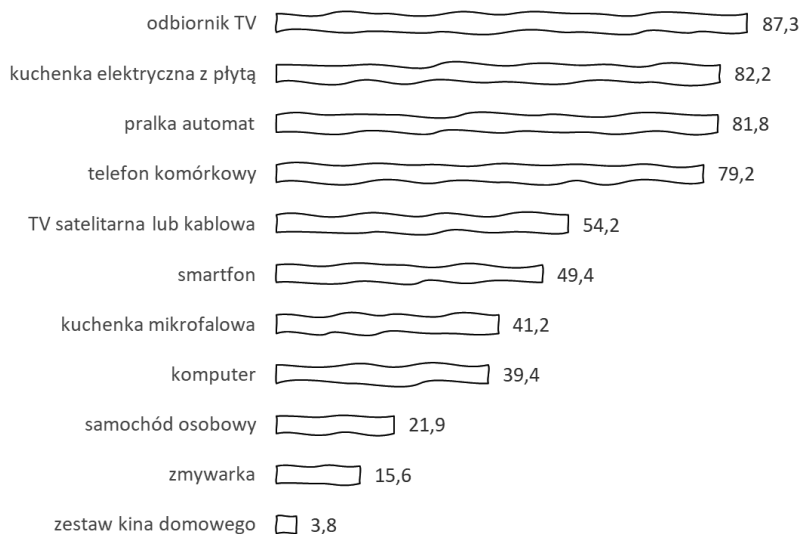

Wykres 3.17. Ocena poziomu deprywacji potrzeb (w %)

Źródło: badania własne.

potrzeb przez osoby korzystające z pomocy społecznej jest w pełni uzasadniona. Wynika ona z priorytetyzacji podstawowych potrzeb życiowych. Osoby o niskich dochodach są zmuszone do koncentrowania się na zaspokojeniu takich potrzeb, jak zapewnienie jedzenia, opieki zdrowotnej czy opłacenie rachunków. W obliczu tych wyzwań potrzeby turystyczne, kulturalne i kosmetyczne stają się mniej istotne. Warto zauważyć, że oceny nie wykazują istotnych różnic regionalnych, co sugeruje, że brak zaspokojenia tych potrzeb jest zjawiskiem powszechnym i dotyczy społeczności w różnych częściach Mazowsza równie intensywnie.

Wyniki badań wskazują, że tylko w przypadku niewielkiej liczby grup dóbr można mówić o względnie wysokim poziomie nasycenia. Obejmuje to posiadanie odbiornika TV przez 87,3% respondentów, kuchenki elektrycznej lub gazowej przez 82,2%, pralki automatycznej przez 81,8%, oraz telefonu komórkowego przez 79,2% badanych (wykres 3.18). Niemniej jednak odsetek osób posiadających te dobra wypada słabo na tle całego

Wykres 3.18. Nasycenie gospodarstw domowych w dobra trwałego użytku (w %)

Źródło: badania własne.

województwa czy też kraju. Również stan posiadania innych dóbr jest znacząco niższy niż średnia dla ogółu mieszkańców Mazowsza. To oznacza, że mimo wysokiego stopnia nasycenia w niektórych obszarach, beneficjenci pomocy społecznej nadal borykają się z niedoborem podstawowych dóbr. Niski poziom posiadania jest konsekwencją ograniczonych dochodów, ale również przeznaczania środków na inną grupę wydatków.

Wśród najbardziej pożądaných dóbr można wymienić pralkę (20,2%) i kuchenkę elektryczną lub gazową (16,6%). Z kolei spośród dóbr, które są relatywnie rzadko w posiadaniu respondentów, wskazano na zmywarkę (19,0%) i komputer (16,7%) (wykres 3.19). Należy zauważyć, że **niewielki odsetek osób wskazał na potrzebę wymiany posiadanych dóbr**. Jest to częściowo wynik ograniczonych potrzeb ankietowanych oraz pogodzenia

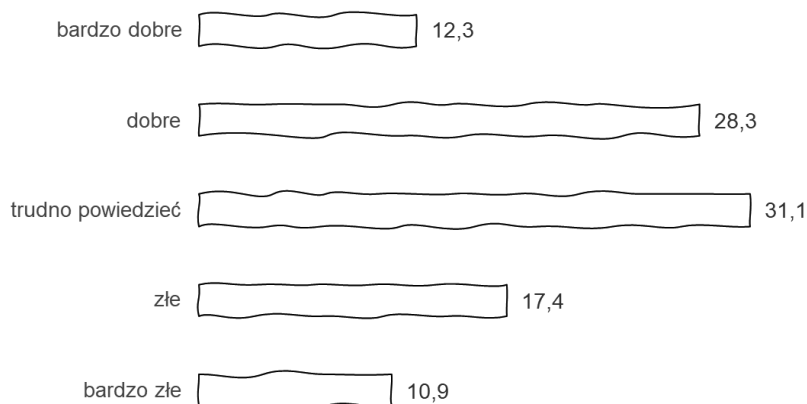

Wykres 3.19. Urządzenia, które beneficjenci chcą kupić lub wymienić, ale brakuje im na nie środków (% wskazań)

Źródło: badania własne.

się z aktualną sytuacją. Wielu respondentów podkreślało istnienie innych, ważniejszych potrzeb, które wymagały ich uwagi i zasobów. Jednakże, gdyby nadarzyła się okazja wymiany, wielu z nich wyraziło chęć skorzystania z takiej możliwości. Analiza tych danych pokazuje, że **mimo świadomości dotyczącej zużycia i ewentualnej potrzeby wymiany, większość respondentów jest zadowolona z posiadanych dóbr i skłonna jest pogodzić się z ich aktualnym stanem**. Niemniej jednak istnieje potencjał do poprawy, zwłaszcza jeśli chodzi o dostęp do niektórych bardziej pożądaných dóbr, takich jak pralka czy komputer, które mogą znacząco poprawić jakość życia i wygód codziennego funkcjonowania.

Jedną z podstawowych potrzeb jest mieszkanie. Warunki mieszkaniowe stanowią szczególną wartość przy ocenie poziomu życia, ponieważ mieszkanie wraz z wyposażeniem w dobra trwałego użytku tworzą materialno-przestrzenną ramę funkcjonowania gospodarstwa domowego. Chociaż posiadanie mieszkania lub domu stanowi warunek prawidłowej egzystencji, to posiada je zaledwie połowa respondentów. Jednocześnie **28,3% ankietowanych ocenia źle lub bardzo źle własne warunki mieszkaniowe** (wykres 3.20).

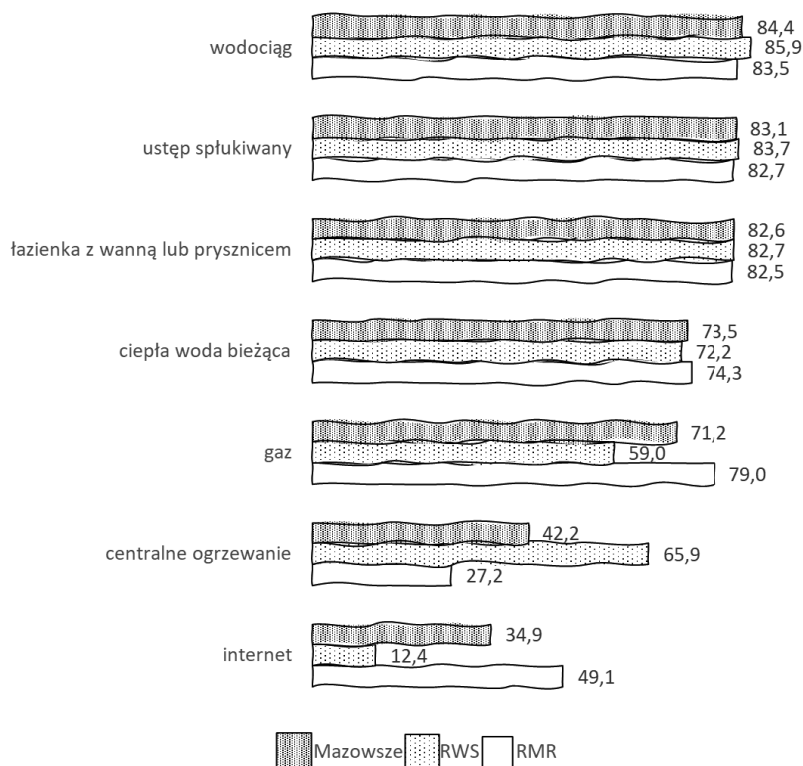

Wykres 3.20. Ocena warunków mieszkaniowych (w %)

Źródło: badania własne.

W stosunku do całego społeczeństwa wśród osób ubogich jest znacznie wyższy odsetek gospodarstw domowych pozbawionych dostępu do

podstawowych udogodnień sanitarnych. Według danych 15,4% gospodarstw nie ma dostępu do wodociągu, 16,9% nie posiada ustępu spłukiwanego, 17,4% nie ma łazienki z prysznicem lub wanną, a aż 26,5% nie ma dostępu do ciepłej bieżącej wody (wykres 3.21). To potwierdza, że duża część beneficjentów pomocy społecznej żyje w warunkach substandardowych, które mogą negatywnie wpływać na ich zdrowie, komfort życia i ogólne samopoczucie. Gospodarstwa domowe dotknięte brakiem podstawowych udogodnień sanitarnych mogą być szczególnie narażone na trudności życiowe i trwałą ekskluzję społeczną. Substandardowe

Wykres 3.21. Dostęp ubogich mieszkańców do poszczególnych mediów (w %)

Źródło: badania własne.

warunki mieszkaniowe mogą być wynikiem zarówno niedostatecznego wyposażenia w instalacje sanitarne, jak i złego stanu technicznego budynków. W konsekwencji osoby żyjące w tych warunkach mogą doświadczać konieczności ograniczenia higieny osobistej, problemów ze zdrowiem oraz niższego komfortu życia.

Jak wynika z badań, bieda najuboższych gospodarstw domowych nie musi wiązać się z całkowitym brakiem dóbr trwałego użytkowania. Wiele z nich posiada podstawowe dobra, jednak ich rodzaj i jakość są ograniczone lub sytuują się znacznie poniżej oczekiwań. Charakterystyka tych dóbr i wyposażenia ujawnia istotę biedy, z którą borykają się te rodziny. Dostępne dobra często są tańsze, a więc też zwykle gorszej jakości, często są przestarzałe lub wręcz zniszczone, niekiedy też były wcześniej używane lub pochodzą z drugiej ręki. Ograniczone środki finansowe uniemożliwiają zakup dóbr o wyższym standardzie, które mogłyby znacząco poprawić komfort życia. Dodatkowo wyposażenie mieszkań może nie odpowiadać specyficznym potrzebom rodziny, co prowadzi do negatywnego wpływu na samopoczucie i poczucie własnej wartości członków rodziny. Brak dostępu do dóbr powszechnie dostępnych w społeczeństwie może prowadzić do poczucia wykluczenia i izolacji społecznej (zwłaszcza wśród młodszych członków rodziny). Można uznać, że **bieda w tych gospodarstwach domowych nie przejawia się jedynie brakiem dóbr, a ich gorszym standardem czy niedopasowaniem do potrzeb.**

3.6. Czy pomoc społeczna jest skuteczna?

Pomoc społeczna stanowi kluczowy element polityki państwa, mający na celu wsparcie osób znajdujących się w trudnych sytuacjach życiowych. Jest to istotne działanie, które ma zapewnić środki niezbędne do zaspokojenia podstawowych potrzeb oraz wspierać w procesie osiągania samodzielności i reintegracji społecznej. Skuteczność pomocy społecznej można oceniać na różne sposoby. Można analizować, czy zapewnia ona dostęp do podstawowych potrzeb, takich jak jedzenie, mieszkanie czy opieka zdrowotna. Jeśli pomoc społeczna zapewnia te środki, można uznać ją za skuteczną w krótkim okresie. Jednakże, aby ocenić skuteczność pomocy społecznej w dłuższej perspektywie, istotne jest również sprawdzenie, czy beneficjenci osiągają stopniowe usamodzielnienie i reintegrację

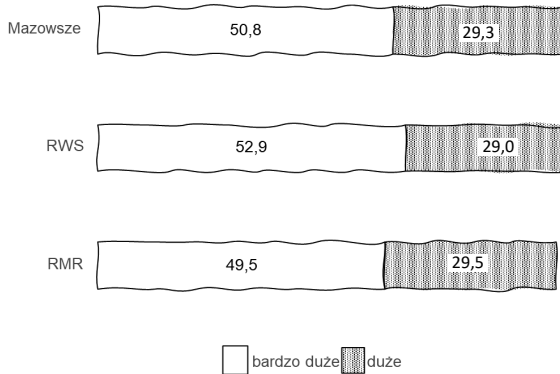
społeczną. Skuteczna pomoc społeczna powinna nie tylko dostarczać środki do przeżycia, ale także oferować wsparcie w rozwoju umiejętności, zdobyciu pracy oraz integracji z otoczeniem społecznym. Ostatecznym celem pomocy społecznej powinno być umożliwienie beneficjentom samodzielnego funkcjonowania w społeczeństwie, bez konieczności ciągłego wsparcia.

Warto zauważyć, że skuteczność pomocy społecznej może być oceniana indywidualnie dla każdego przypadku. Istnieją sytuacje, w których pomoc społeczna może być bardziej efektywna, np. w przypadku osób starszych, niepełnosprawnych lub bezrobotnych, którzy z różnych powodów mają utrudniony dostęp do zasobów i wsparcia społecznego. Skuteczność pomocy społecznej zależy od wielu czynników, w tym od jakości świadczeń, efektywności działań wsparcia oraz zaangażowania beneficjentów w proces zmiany swojej sytuacji życiowej. Kluczowe jest więc ciągle monitorowanie i ocena efektów działań pomocy społecznej oraz dostosowywanie strategii wsparcia do zmieniających się potrzeb i warunków życiowych beneficjentów.

Ważąc skuteczność pomocy społecznej, zdecydowaliśmy się spytać respondentów, jak oceniają udzielone świadczenia. Większość beneficjentów pomocy społecznej (80,1%) wskazuje, że mają one dla nich wysokie lub bardzo wysokie znaczenie (wykres 3.22). Podkreślają, że bez wsparcia nie mieliby możliwości realizacji potrzeb, chociażby na minimalnym poziomie. Jednocześnie wielu z nich **nie czuje, że pomoc pozwoli im wyjść z trudnej sytuacji życiowej w przyszłości** (wykres 3.23). Jak wykazują badania, nieco większą wiarą w skuteczność pomocy społecznej charakteryzują się mieszkańcy regionu warszawskiego stołecznego niż mazowieckiego regionalnego. Powstaje pytanie: z czego wynika tak niska ocena skuteczności pomocy społecznej?

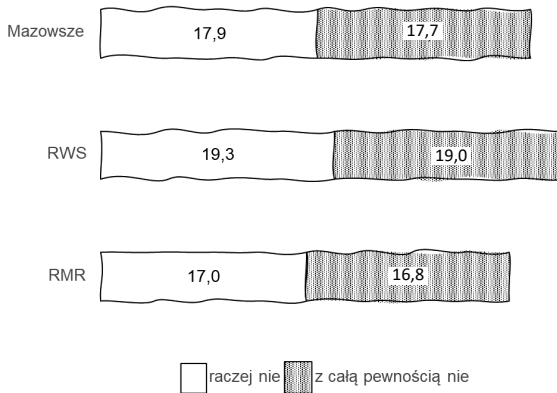
Również **wśród pracowników instytucji pomocy społecznej nie ma poczucia, że jest ona skuteczna przy wychodzeniu z ubóstwa**. Zaledwie 36,1% kadry uważa, że ich działania są wystarczające w tym zakresie. To samo dotyczy poczucia skuteczności przy integracji na rynku pracy. Zauważyć można jednak silne poczucie, że **pomoc jest skuteczna przy wychodzeniu z sytuacji kryzysowej** (57,6% ocen pozytywnych) (wykres 3.24). Warto podkreślić, że co dziesiąty pracownik OPS ma poczucie, że weryfikacja wykorzystania środków z pomocy społecznej jest

niewystarczająca. Dane te uzmysławiają słabości systemu, który utrudnia walkę z ubóstwem i wykluczeniem społecznym w długim okresie.

Wykres 3.22. Znaczenie pomocy społecznej dla beneficjentów (w %)

Źródło: badania własne.

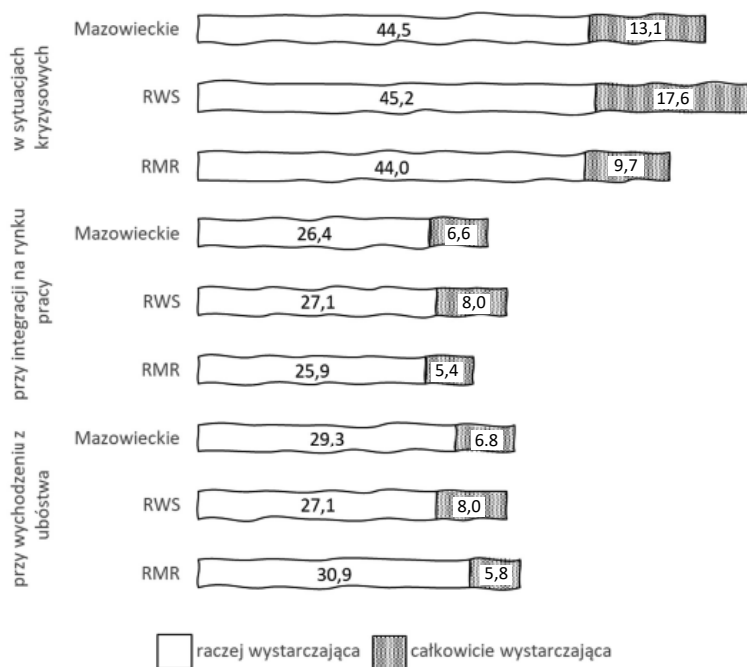

Wykres 3.23. Poczucie, że pomoc pozwoli wyjść z trudnej sytuacji w przyszłości wśród beneficjentów (w %)

Źródło: badania własne.

Ograniczona skuteczność działań OPS wynika między innymi z **ni-skiej dostępności specjalistów**. Stwarza to poważne wyzwania dla całego systemu i negatywnie wpływa na skuteczność w świadczeniu pomocy.

Pracownicy OPS zwracają uwagę na brak asystentów osobistych osób niepełnosprawnych (49,3%), prawników (36,2%), psychologów (31,4%) i opiekunów środowiskowych (29,9%). Ten brak specjalistów jest w większym stopniu widoczny w regionie mazowieckim niż warszawskim stołecznym. Nietrudno znaleźć przyczyny ograniczonej dostępności wskazanych specjalistów. Przede wszystkim są to niskie wynagrodzenia, które nie są konkurencyjne w stosunku do sektora prywatnego²³. Dodatkowo budżety ośrodków pomocowych są na tyle ograniczone, że kierownik OPS musi zadać sobie pytanie czy posiada środki na zatrudnienie pełnoetatowych specjalistów.

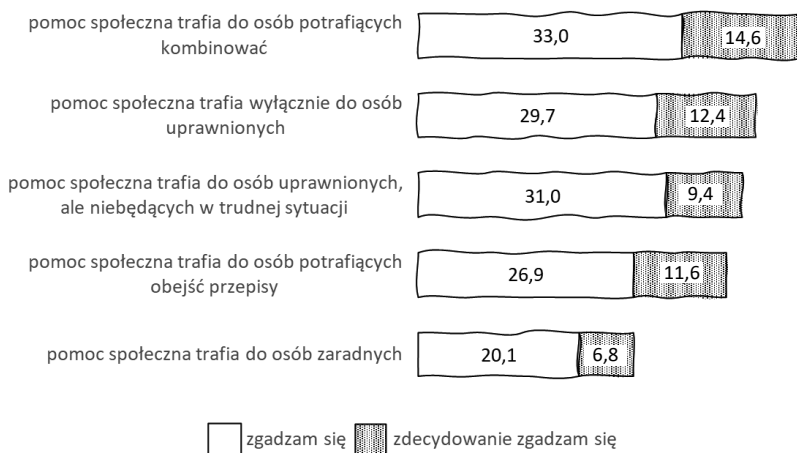

Wykres 3.24. Ocena skuteczności pomocy przez pracowników OPS (w %)

Źródło: badania własne.

²³ Portal wynagrodzenia.pl wskazuje, że przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto w OPS dla pracownika socjalnego wynosiło 4750 zł, dla asystenta rodziny 4200 zł, psychologa 5300 zł, prawnika 5500 zł, a opiekuna środowiskowego 4000 zł w 2023 roku.

Sami pracownicy ośrodków pomocy społecznej mają mieszane uczucia co do skuteczności systemu pomocowego. Z jednej strony, niemal połowa z nich twierdzi, że pomoc trafia do osób, które jej faktycznie potrzebują. Z drugiej zaś, znaczna część badanych (40,4%) uważa, że beneficjentami są osoby niekoniecznie znajdujące się w trudnej sytuacji, a niemal połowa twierdzi, że pomoc często trafia do osób „umiejących kombinować” (wykres 3.25). Wśród pracowników OPS panuje również poczucie, że część osób uzyskuje wsparcie dzięki obchodzeniu przepisów. Te rozbieżności wskazują na potrzebę usprawnienia systemu i lepszego ukierunkowania pomocy do potrzebujących.

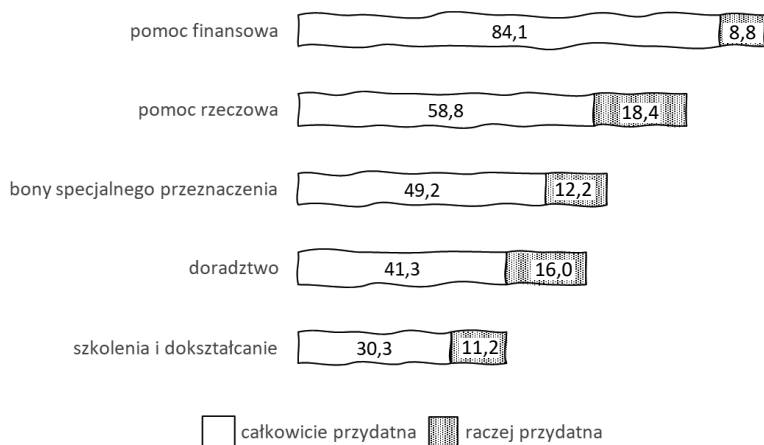

Wykres 3.25. Ukierunkowanie pomocy w opinii pracowników OPS (w %)

Źródło: badania własne.

Preferencje beneficjentów pomocy społecznej wyraźnie wskazują, że **najbardziej cenionymi formami wsparcia są według kolejności: pomoc finansowa, rzeczowa oraz bony specjalnego przeznaczenia**. Co niepokoi, mimo że szkolenia i doksztalcanie stanowią istotny element programów wsparcia, to opinie na temat ich skuteczności są podzielone. Około 42,8% respondentów uważa, że takie inicjatywy nie przynoszą spodziewanych efektów, w przeciwieństwie do 41,5%, którzy widzą w nich szansę na poprawę swojej sytuacji materialnej (wykres 3.26). Jeśli do tego

dodamy, że tylko nieco ponad połowa beneficjentów uznaje doradztwo za wartościową formę wsparcia, to staje się jasne, że istnieje potrzeba prze-wartościowania podejścia do świadczenia pomocy społecznej. Pomimo wyraźnych preferencji w postaci pomocy finansowej, należy zwrócić uwagę na zróżnicowane potrzeby beneficjentów i długoterminową sku-teczność działań. Otwartość na różnorodne formy wsparcia, włącza-jąc w to także odpowiednio dostosowane szkolenia i doradztwo, może być kluczowa dla skutecznego zaspokojenia potrzeb w długim okresie. Ponadto wydaje się, że konieczne jest promowanie świadomości działań, które mogą zwiększyć szansę skutecznej pomocy i trwale pomóc wyjść ze sfery ubóstwa.

Wykres 3.26. Przydatność poszczególnych form pomocy społecznej (w %)

Źródło: badania własne.

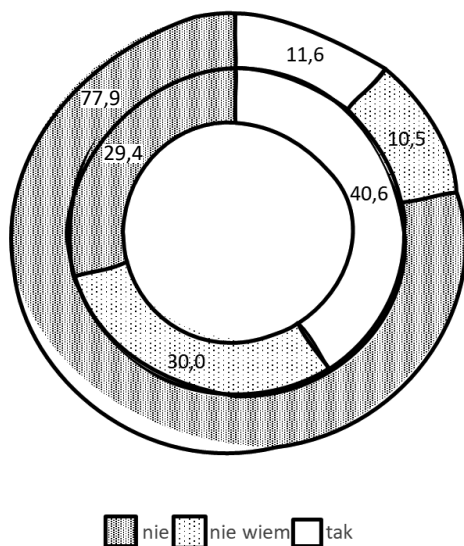
Co więcej, analizując skuteczność działań pomocowych, należy zwrócić uwagę, że zainteresowanie dokształcaniem nie zawsze przekłada się na pozytywne efekty. Istnieje potrzeba dostosowania oferty szkoleniowej do realnych potrzeb rynku pracy oraz indywidualnych umiejętności beneficjentów. Obecnie dominują szkolenia dotyczące kompetencji miękkich, brakuje zaś inicjatyw kształcących w konkretnych zawodach, które mogłyby zwiększyć szanse beneficjentów na rynku zatrudnienia poprzez zdobycie praktycznych umiejętności zawodowych. Taka zmiana mogłaby

przyczynić się do bardziej skutecznego wykorzystania zasobów ludzkich oraz lepszego dostosowania beneficjentów do potrzeb rynku pracy.

O relatywnie niskiej skuteczności pomocy społecznej może świadczyć **wysoki odsetek osób, które pobierają świadczenia powyżej dwóch lat**. Dotyczy to niemal 2/3 beneficjentów uzyskujących pomoc z tytułu ubóstwa. Dodatkowo blisko połowa wszystkich beneficjentów OPS pobierała świadczenia przez co najmniej 18 miesięcy w ciągu ostatnich 3 lat. Co więcej, wielu z nich jest pod opieką ośrodka powyżej dziesięciu lat. W tym przypadku można przyjąć, że zasiłki dla części beneficjentów, zamiast funkcji kompensacyjnej, stanowią formę wynagrodzenia za „brak aktywności”. Rodzi się pytanie, czy długi okres korzystania z pomocy nie sprzyja uzależnianiu od niej, poprzez tworzenie swoistej pułapki pomocowej. Jednocześnie **zauważalna jest znaczna grupa beneficjentów pomocy społecznej**, dla której pobieranie zasiłków jest pewnym pomysłem na życie. Trudno jednak jednoznacznie krytykować takie zachowanie, ponieważ może być ono konsekwencją wielu czynników, m.in. dziedziczenia postaw i zachowań, przyjmowania postaw pasywnych i zachowawczych, poddania lub niedopasowania do rzeczywistości.

Wskazywana przez pracowników OPS i beneficjentów niska skuteczność działań pomocowych skłania do refleksji nad sposobami jej poprawy. Jednym z kluczowych pytań jest kwestia warunkowania świadczeń pewnymi zobowiązaniami ze strony beneficjenta. W tej kwestii widać wyraźne różnice wśród obu badanych grup. Zdecydowanie większa grupa pracowników (77,9%) opowiada się za wiązaniem pomocy z konkretnymi działaniami, podczas gdy wśród samych beneficjentów odsetek ten jest znacznie niższy (29,4%) (wykres 3.27). Różnice te widoczne są również w oczekiwaniach odnośnie do konkretnych zobowiązań. Najczęstszym postulatem ze strony beneficjentów jest konieczność znalezienia pracy w ciągu 12 miesięcy (11,7%), podczas gdy pracownicy OPS częściej wskazują na roboty publiczne (19,7%) i doksztalcanie/przekwalifikowanie (15,6%). Zwrot środków wraz z poprawą sytuacji materialnej popiera jedynie niewielki odsetek badanych – 4,5% beneficjentów i 5,7% pracowników (wykres 3.28). Te rozbieżności pokazują, że obie strony odmienne postrzegają rolę i cele pomocy społecznej. Beneficjenci częściej skupiają się na doraźnej pomocy, podczas gdy pracownicy OPS dążą do długoterminowego rozwiązania problemu ubóstwa. Warto też w większym stopniu

dążyć do stworzenia mechanizmów motywujących do samodzielnego poprawiania statusu życiowego. Pomoc społeczna nie może prowadzić do bierności i uzależnienia. Jednocześnie trzeba mieć świadomość, że są grupy społeczne, dla których trwała pomoc z różnych przyczyn nie jest możliwa.

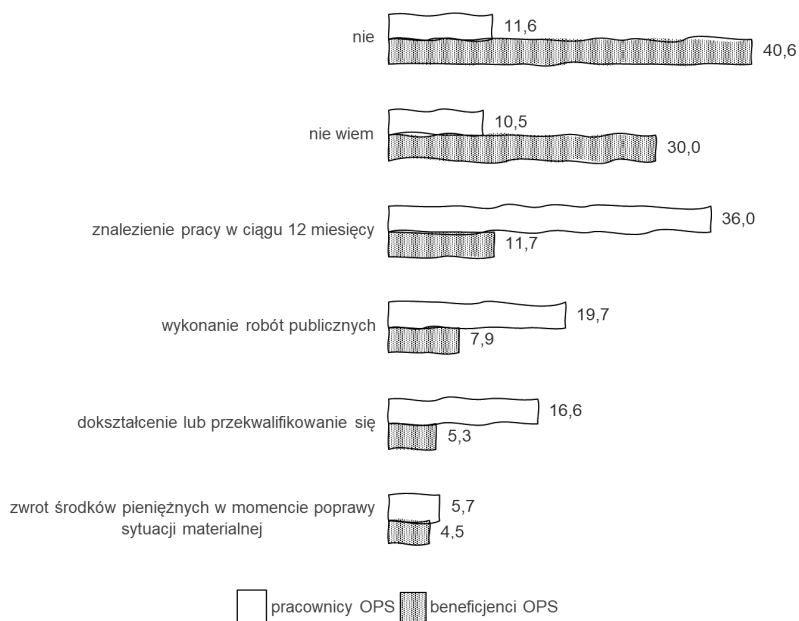
dane umieszczone bliżej środka okręgu – beneficjenci, dane na zewnątrz okręgu – pracownicy OPS

Wykres 3.27. Poczucie konieczności uzależnienia pomocy od działań beneficjentów (w %)

Źródło: badania własne.

Pomoc w formie pieniężnej, choć nie zawsze sprzyja usamodzielnieniu, jest postrzegana jako kluczowa przez obie strony – beneficjentów i pracowników OPS. Badania pokazują, że większość beneficjentów pomocy (89,9%) opowiada się za podwyższeniem zasiłków pieniężnych (wykres 3.29). Wśród pracowników OPS poparcie dla tego postulatu jest mniejsze, ale wciąż wyraźne (57,4%). Jednocześnie beneficjenci pomocy częściej wskazują również na potrzebę zwiększenia zasiłków rzeczowych (80,9% vs 56,3% wśród pracowników). Oprócz wsparcia materialnego

pracownicy OPS dostrzegają potrzebę rozszerzenia pomocy w innych obszarach – w **zakresie usług opiekuńczych** (65,1%), **poradnictwa** (78,0%), **zabezpieczenia mieszkań** (91,7%) oraz w **zakresie zabezpieczenia schronienia** (62,7%).

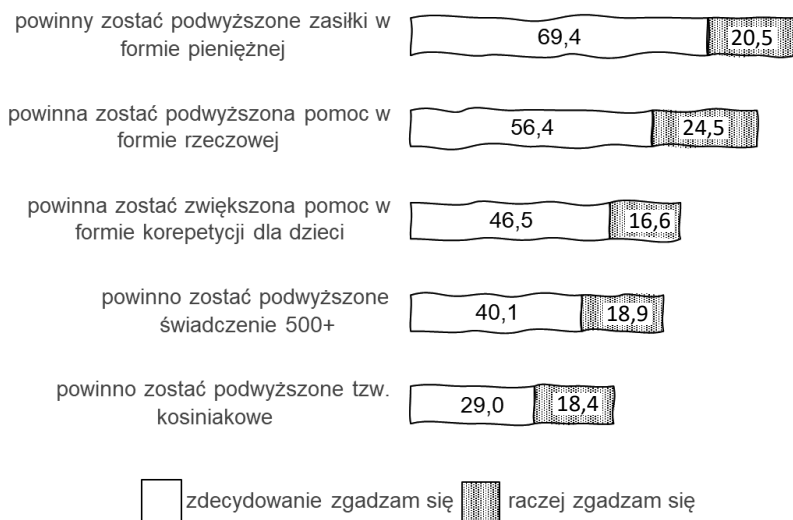

Wykres 3.28. Opinie o uwarunkowaniach pomocy

Źródło: badania własne.

Badania potwierdzają **duże zróżnicowanie poglądów dotyczących skuteczności pomocy społecznej**. Beneficjenci za najskuteczniejsze uważają zasiłki pieniężne (95,2%), podczas gdy pracownicy OPS preferują zapewnienie bezpłatnego, ciepłego posiłku (77,5%) (rysunek 3.4). Preferencje beneficjentów skupiają się na bezpośredniej pomocy materialnej i pieniężnej, dającej im poczucie kontroli i swobody dysponowania środkami. Z kolei pracownicy OPS kładą nacisk na pomoc osobom szczególnie narażonym na wykluczenie poprzez działania długofalowe, takie jak programy aktywizacyjne i edukacyjne. Beneficjenci częściej niż

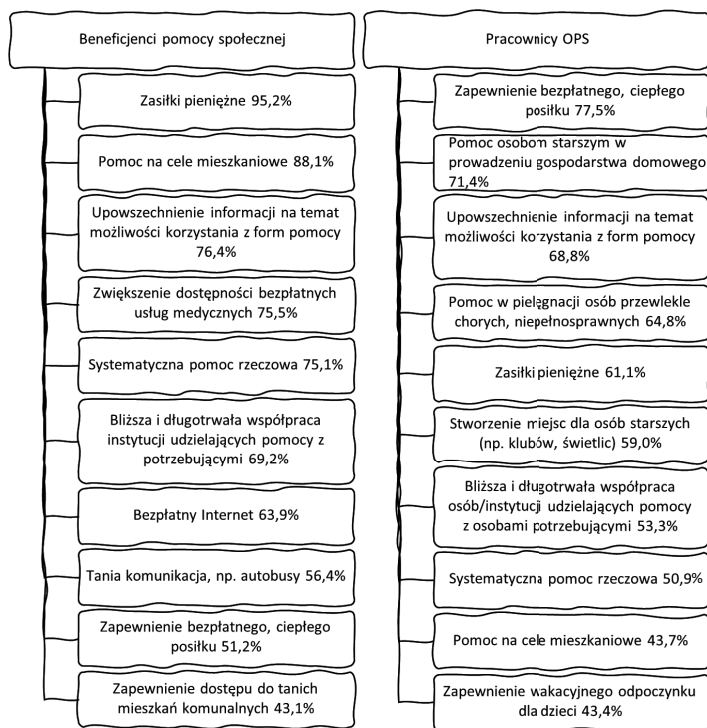
pracownicy pozytywnie oceniają poszczególne formy pomocy. **Zasiłki pieniężne dają im iluzję kontroli nad swoim życiem** i pozwalają na realizację własnych aspiracji.

Wykres 3.29. Opinia beneficjentów dotycząca różnych form pomocy (w %)

Źródło: opracowanie własne.

Beneficjenci pomocy społecznej prezentują silną dychotomię odczuć w stosunku do oceny jej skuteczności na różnych szczeblach. Z jednej strony, pozytywnie oceniają działania ośrodków pomocy społecznej (80,5% ocen pozytywnych), doceniając ich bezpośrednie wsparcie i pomoc w codziennych wyzwaniach. Z drugiej strony, negatywnie oceniają działania państwa (32,7% ocen pozytywnych; wykres 3.30). Ta rozbieżność wskazuje na kilka kluczowych problemów. Po pierwsze, jest to brak wiedzy. Społeczeństwo, w tym beneficjenci, nie ma wystarczającej wiedzy na temat działań państwa z zakresu pomocy społecznej. Nie są świadomi dostępnych programów, instrumentów i instytucji, których zadaniem jest niesienie wsparcia. Jednocześnie nie utożsamiają pomocy oferowanej przez ośrodki pomocy społecznej z działaniami państwa, traktując

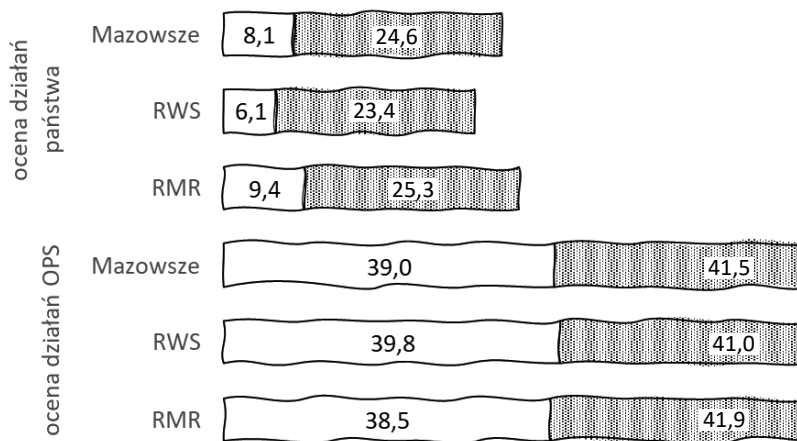

Rysunek 3.4. Przydatność poszczególnych form pomocy w opinii beneficjentów pomocy społecznej i pracowników OPS

Źródło: opracowanie własne.

je jako odrębne. Po drugie, problemem jest również niewystarczająca komunikacja, a brak efektywnej komunikacji między instytucjami pomocowymi a beneficjentami pogłębia problem. Informacje o dostępnych formach pomocy nie docierają do potrzebujących, co prowadzi do poczucia wykluczenia i frustracji. Po trzecie to poczucie wykluczenia. Beneficjenci często czują się wykluczeni z procesu tworzenia i realizacji polityki społecznej. Ich brak udziału w tym procesie pogłębia dystans między nimi a państwem, co prowadzi do negatywnej oceny jego działań. Bezpośrednim skutkiem tej sytuacji jest poczucie frustracji i beznadziejności wśród beneficjentów, ograniczenie efektywności działań państwa

w zwalczaniu ubóstwa oraz pogłębianie się dystansu między państwem a społeczeństwem.

Wykres 3.30. Ocena działań państwa i OPS na rzecz wychodzenia z ubóstwa (w %)

Źródło: opracowanie własne.

Osoby najuboższe często przyjmują dwie przeciwstawne postawy w ocenie skuteczności pomocy społecznej. Z jednej strony, poczucie pokrzywdzenia staje się uzasadnieniem dla pobierania zasiłków, prowadząc do bierności i obniżenia samooceny. Z drugiej, obserwuje się bagatelizowanie własnej sytuacji poprzez mechanizmy obronne, takie jak wypieranie rzeczywistości. Tworzy to wiarygodne autozaprzeczenie biedy lub wykluczenia społecznego, co utrudnia proces wychodzenia z ubóstwa i pogłębia problemy psychologiczne. Przyczyny tego zjawiska są złożone i obejmują długotrwałe doświadczenie ubóstwa, stygmatyzację i brak dostępu do odpowiedniego wsparcia. Skuteczne zwalczanie problemu wymaga kompleksowego podejścia, obejmującego zapewnienie wsparcia psychologicznego i socjalnego, zwalczanie stygmatyzacji oraz wzmacnianie programów aktywizacyjnych i edukacyjnych. Ważne, aby dostrzegać złożoność problemu i nie uogólniać postaw beneficjentów. Każdy przypadek jest indywidualny i wymaga odpowiedniego podejścia.

Próba odpowiedzi na pytanie zawarte w tytule podrozdziału nie jest łatwa. Skuteczność pomocy społecznej jest zagadnieniem złożonym i wymaga uwzględnienia wielu czynników. Oceniając ją, należy brać pod uwagę nie tylko aspekty materialne, takie jak dostęp do środków czy warunki mieszkaniowe, ale także procesy aktywizacji i reintegracji społecznej beneficjentów. Istotne jest również spojrzenie na poziom zadowolenia oraz ocenę pomocy społecznej zarówno ze strony osób korzystających z niej, jak i pracowników instytucji zajmujących się jej udzielaniem. W kontekście tych różnych perspektyw pytanie o skuteczność pomocy społecznej staje się niezmiernie złożone. Odpowiedź na nie wymaga wzięcia pod uwagę potrzeb krótkoterminowych i wyzwań w długim okresie. Samo poczucie skuteczności działań nie może być oczywiście głównym kryterium oceny, jednak daje pewien obraz złożonej rzeczywistości pomagania.

3.7. Pomagający szukają pomocy...

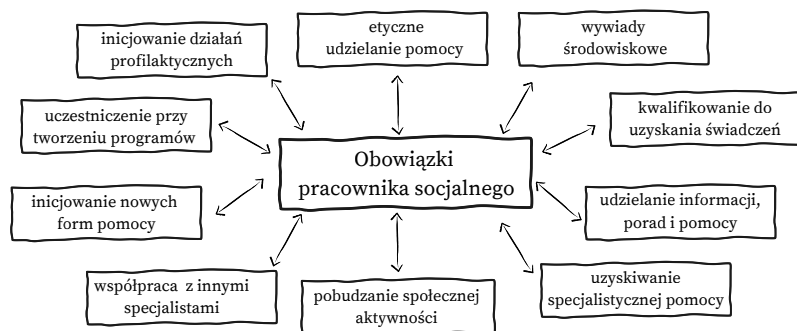
Praca socjalna niesie ze sobą wiele wyzwań i barier. Zgodnie z definicją Międzynarodowej Federacji Pracowników Socjalnych jest zawodem opartym na praktyce i dyscypliną akademicką, która promuje zmianę społeczną i rozwój, społeczną spójność oraz **empowerment**²⁴ i **wyzwolenie ludzi**²⁵. Polega zarówno na pracy z jednostką i środowiskiem, jak i na niezbędnej ingerencji w życie²⁶. Obowiązki pracownika socjalnego wynikają bezpośrednio z prawa. Należą do nich analizowanie i ocena zapotrzebowania na świadczenia, kwalifikowanie do ich uzyskania, udzielanie informacji w zakresie rozwiązywania spraw życiowych, pomoc w uzyskaniu poradnictwa przez właściwe instytucje, pobudzanie

²⁴ Jak podają Brenda Dubois i Karla Miley, „empowerment” rozumiany jest jako proces przyrostu osobistej, interpersonalnej lub politycznej władzy umożliwiający jednostkom, rodzinom lub społecznościom podjęcie działań na rzecz poprawy swojej sytuacji. W polskiej literaturze pojęcie to występuje zamiennie jako „upodmiotowienie”, „uprawomocnienie” i „upełnomocnienie”. B. Dubois, K. Miley, *Social Work: An Empowering Profession*, Pearson Education, 2010.

²⁵ International Federation of Social Workers, *Global Definition of Social Work*, 2014, <https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-of-social-work> (dostęp: 6.02.2024).

²⁶ A. Kanios, A. Herman, *Ranga i prestiż zawodu pracownika socjalnego*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio J – Paedagogia-Psychologia” 2017, t. 30(2).

społecznej aktywności i inspirowanie działań samopomocowych oraz współpraca z innymi specjalistami (rysunek 3.5).

Rysunek 3.5. Zadania pracownika socjalnego

Źródło: opracowanie własne na podstawie ustawy z dnia 12 marca 2004 roku o pomocy społecznej.

W ramach zmian wprowadzonych po 1989 roku, praca socjalna ewoluowała od bliskiej wolontariatowi do zawodu, który po pierwsze został usamorządowany, a po drugie oddzielony od systemu opieki zdrowotnej²⁷. **Profesjonalizacja**²⁸ tego zawodu uwzględnia aspekt instytucjonalny, edukacyjny, praktyczny i ekspansywny²⁹. Pomoc społeczna jest silnie sfeminizowanym sektorem gospodarki narodowej, co było widoczne już na etapie tworzenia się zawodu pracownika socjalnego³⁰. Pracownicy socjalni są odpowiedzialni zarówno przed pracodawcą, jak i beneficjentem,

²⁷ K. Chaczko, *Polska w soczewce. Ewolucja i modernizacja systemu opieki/pomocy społecznej w perspektywie instytucjonalnej*, „Rocznik Administracji Publicznej” 2016, t. 2, s. 353–372.

²⁸ K. Chaczko, *Efektywność w zmienności? O roli instytucji pomocy społecznej w dobie nowych ryzyk socjalnych*, „Rocznik Administracji Publicznej” 2017, t. 3, s. 294–308; T. Zbyrad, *Pracownicy socjalni. Od służby człowiekowi ku wypaleniu zawodowemu. Studium socjologiczne na przykładzie województwa podkarpackiego*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2014.

²⁹ M. Rymśa, *Pracownicy socjalni, służby społeczne – profesjonalizacja i rozwój zawodowy*, „Polityka Społeczna” 2014, nr 3(41), s. 38–42

³⁰ M. Pokrzywa, *Feminizacja zawodu pracownika socjalnego*, Medzinárodná interdisciplinárna vedecká konferencia, Prešov 2016, 7(11).

a efekty ich pracy są często przez nich oceniane jako sprzeczne z ideami pracy socjalnej³¹. Dodatkowo zaangażowanie jest nieadekwatne do poziomu wynagrodzenia, a motywacji do pracy upatruje się w „powołaniu”³². Tak zarysowane w literaturze tło tworzy dysonans. Z jednej strony, pracownicy socjalni pełnią rolę **mostu pomiędzy państwem a potrzebującymi**. Fundamenty podjęcia tej pracy – takie jak wysoka dostępność do wykształcenia pracownika socjalnego czy ujednolicona struktura organizacyjna mogą dawać poczucie pewności decydującym się na wybór takiej ścieżki zawodowej. Z drugiej strony, pracownicy socjalni są **słabo wynagradzani, niedocenieni przez beneficjentów, a wielu z nich odczuwa niemoc**. Co w konsekwencji może prowadzić do tego, że sami będą szukać pomocy na różnych polach.

Wieloletnie badania wskazują na napięcia, obawy, a także negatywne zjawiska zniechęcające do zatrudniania się w ośrodkach pomocy społecznej³³. Mimo że tytuł podrozdziału wydaje się dość przewrotny, to zwraca uwagę na faktyczny stan zawodu pracownika socjalnego. O ile trudne lub niemożliwe jest wyciąganie precyzyjnych wniosków z wybiórczych wypowiedzi ankietowanych, o tyle są one ciekawym punktem wyjścia dla pozostałych wyników (rysunek 3.6).

Mimo negatywnych ocen perspektywa zmiany pracy nie jest oczywista. Około jednej trzeciej ankietowanych nie potrafi zdecydowanie stwierdzić, czy chcieliby zmienić zatrudnienie. Z drugiej strony, 20% ankietowanych pracowników wyraźnie wyraziło chęć pozostania w swojej

³¹ M. Rutkowski, *Praca bez sensu. Wokół koncepcji Davida Graebera w kontekście kondycji i aktualnych wyzwań polskiej pracy socjalnej*, „Praca Socjalna” 2021, nr 36 (3), s. 103–126.

³² K. Wojtanowicz, B. Dąbrowska, *Stres i wypalenie zawodowe pracowników socjalnych*, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie, Kraków 2023.

³³ S. Golinowska, *Decentralizacja władzy a funkcje socjalne państwa i rozwiązywanie problemów społecznych*, w: *Nowe dylematy polityki społecznej. Raporty CASE*, S. Golinowska, M. Boni (red.), Centrum Analiz Społeczno-Ekonomicznych, Warszawa 2006, s. 48; R. Szarfenberg, *Sytuacja w pomocy społecznej w świetle opinii pracowników socjalnych z województwa łódzkiego*, Instytut Polityki Społecznej, 2007; D. Trawkowska, *Barieri rozwoju pracy socjalnej w pomocy społecznej w perspektywie systemowej. Przykład pracy socjalnej z rodziną*, „Roczniki Socjologii Rodziny” 2010, t. 20, s. 189; M. Świdorska, *Ryzyko rozwoju wypalenia zawodowego wśród pracowników socjalnych*, „Pedagogika Rodziny” 2013, nr 3(3), s. 37–52; T. Zbyrad, *Pracownicy socjalni. Od służby człowiekowi ku wypaleniu zawodowemu...*

obecnej pracy. Jest to szczególnie zauważalne w regionie mazowieckim regionalnym, gdzie odnotowano o około 5 punktów procentowych więcej osób deklarujących chęć pozostania w dotychczasowym zawodzie niż w pozostałej części regionu.

Rysunek 3.6. Cytaty z pracowników ośrodków pomocy społecznej

Źródło: opracowanie własne.

W województwie mazowieckim **niemal połowa pracowników OPS odczuwa wypalenie zawodowe** (wykres 3.31). To zjawisko jest tak samo

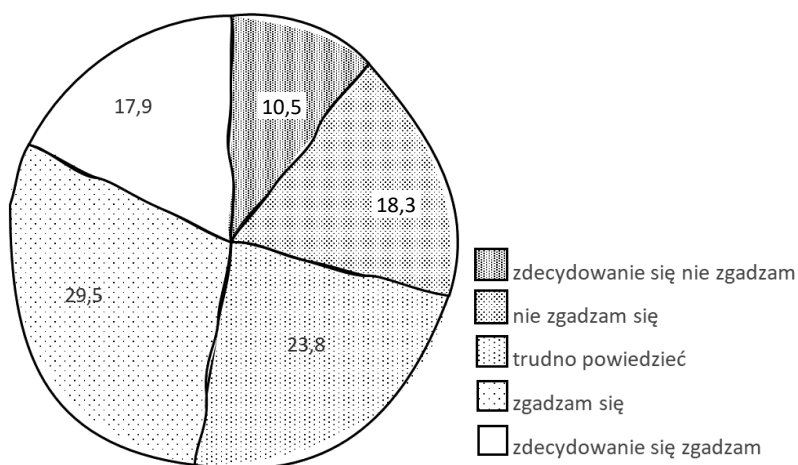
widoczne we wszystkich częściach województwa. I stanowi alarmujący sygnał. Zjawisko to niesie ze sobą szereg negatywnych konsekwencji zarówno dla pracowników, jak i beneficjentów pomocy społecznej. Wśród skutków dla pracowników można wymienić:

- **obniżenie satysfakcji z pracy** – wypalenie zawodowe prowadzi do utraty motywacji, zaangażowania i entuzjazmu w wykonywaniu obowiązków; pracownik czuje się przytłoczony i bezradny, co negatywnie wpływa na jego morale, poczucie dobrze wykonywanych działań i ogólne samopoczucie;
- **zaburzenia zdrowia** – może prowadzić do szeregu problemów zdrowotnych, takich jak stres, lęk, depresja, bezsenność, bóle głowy i problemy z trawieniem; długotrwałe narażenie na stres może również osłabić układ odpornościowy, czyniąc pracownika bardziej podatnym na choroby;
- **zmniejszenie produktywności** – wypalenie zawodowe negatywnie wpływa na koncentrację i umiejętność podejmowania decyzji, co prowadzi do spadku produktywności i wydajności w pracy; pracownik może popełniać więcej błędów, co może mieć poważne konsekwencje dla beneficjentów pomocy społecznej oraz skutkować ograniczeniem efektywności działań;
- **wzrost absencji** – przewlekłe zmęczenie i stres związane z wypaleniem zawodowym mogą prowadzić do częstych urlopów chorobowych i absencji w pracy; to z kolei obciąża pozostałych pracowników i utrudnia realizację zadań przez OPS;
- **wczesne zakończenie kariery** – wypalenie zawodowe może skłonić pracownika do rezygnacji z pracy w OPS i poszukiwania innego zajęcia; to strata dla instytucji, która traci cennego doświadczonego pracownika, a także dla beneficjentów, którzy tracą zaufaną osobę, niosącą im pomoc.

Wypalenie zawodowe pracowników przynosi również bezpośrednie i pośrednie skutki dla beneficjentów pomocy społecznej, w tym:

- **obniżenie jakości obsługi** – wypalony pracownik może mieć mniej cierpliwości i zrozumienia dla problemów beneficjentów, co może prowadzić do pogorszenia jakości obsługi i komunikacji; beneficjenci mogą czuć się lekceważeni i niezrozumiani, co pogłębia ich frustrację i poczucie beznadziei;

- **wydłużenie procedur** – spadek koncentracji i motywacji u pracownika może prowadzić do wydłużenia procedur związanych z udzielaniem pomocy społecznej; beneficjenci mogą dłużej czekać na decyzje i świadczenia, co pogłębia ich problemy finansowe i socjalne;
- **wzrost liczby błędów** – błędy popełniane przez wypalonych pracowników mogą prowadzić do niewłaściwego przyznawania świadczeń lub odmowy ich wypłaty; to może mieć niebezpieczne skutki dla beneficjentów, którzy tracą niezbędne wsparcie finansowe.

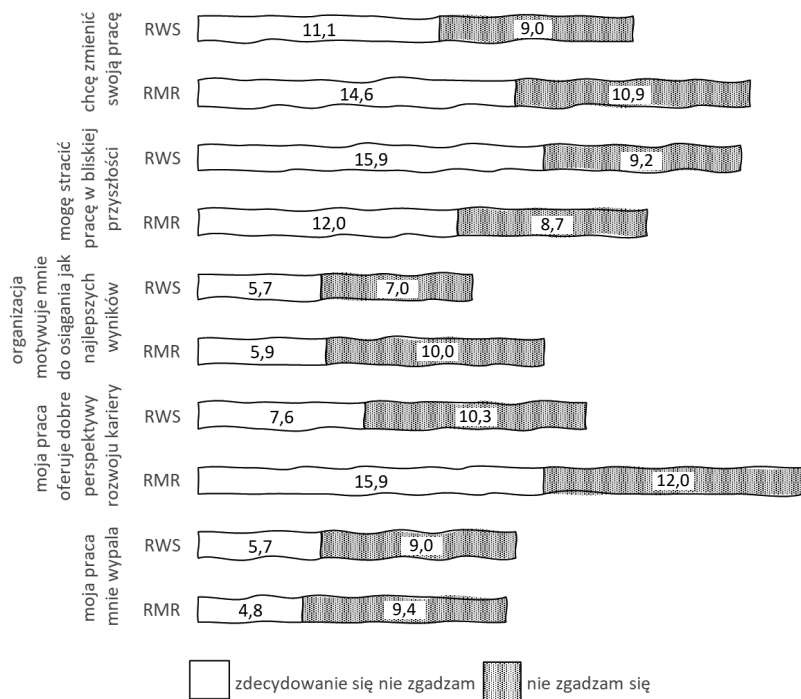

Wykres 3.31. Wypalenie zawodowe pracowników ośrodków pomocy społecznej

Źródło: opracowanie własne.

Wypalenie zawodowe pracowników OPS to poważny problem, który wymaga podjęcia natychmiastowych działań. Konieczne jest wdrożenie programów profilaktyki i wsparcia dla pracowników, które pomogą im radzić sobie ze stresem i wypaleniem zawodowym. Należy również stworzyć lepsze warunki pracy, zapewniające pracownikom odpowiednie wynagrodzenie, szkolenia i możliwości rozwoju zawodowego. Tym bardziej, że **około 10% pracowników pomocy społecznej nie ma poczucia wypalenia.**

W przypadku perspektywy rozwoju kariery, mniej niż 1/5 pracowników OPS uważa, że ich obecna praca oferuje dobre możliwości awansu. Niemal 28% kadry w regionie mazowieckim regionalnym i o 10 punktów procentowych mniej w warszawskim stołecznym wyraża opinię, że ich praca nie zapewnia wystarczających perspektyw rozwoju kariery (wykres 3.32). Mniej niż 30% pracowników OPS uważa, że organizacja, w której są zatrudnieni, motywuje ich do osiągania jak najlepszych wyników. Braki motywacji sygnalizują częściej pracujący w regionie mazowieckim regionalnym (niemal 16% osób) niż w regionie warszawskim stołecznym (niemal 13%). Niska ocena możliwości awansu i rozwoju kariery, jak również

Wykres 3.32. Negatywne opinie na temat wykonywanej pracy wśród osób zatrudnionych w ośrodkach pomocy społecznej w województwie mazowieckim (w %)

Źródło: opracowanie własne.

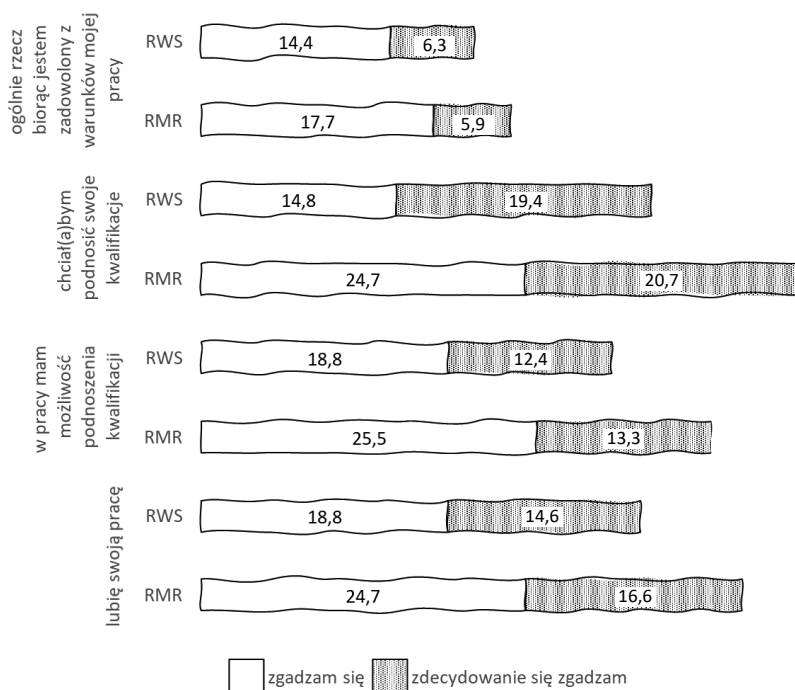
brak odpowiedniej motywacji wśród pracowników OPS w województwie mazowieckim, budzą obawy o potencjalny spadek jakości świadczonych usług. Z jednej strony, brak perspektyw rozwoju zawodowego może prowadzić do demotywacji i zniechęcenia pracowników, co może negatywnie wpływać na ich zaangażowanie i efektywność. Z drugiej strony, niska motywacja może objawiać się brakiem chęci do podejmowania dodatkowych wyzwań, poszerzania wiedzy i umiejętności, co w konsekwencji może prowadzić do obniżenia jakości świadczonej pomocy.

Istnieje kilka potencjalnych mechanizmów, poprzez które brak motywacji może wpływać na jakość działań pracowników OPS, w tym zmniejszenie zaangażowania i staranności, ograniczenie proaktywności, pogorszenie relacji z beneficjentem czy też wzrost rotacji wśród pracujących i pogorszenie jakości świadczonych usług. Należy podjąć działania mające na celu zwiększenie motywacji pracowników OPS w województwie mazowieckim. Może to obejmować:

- zapobieganie wypaleniu zawodowemu poprzez wdrażanie programów profilaktyki i wsparcia dla pracowników, które pomogą im radzić sobie ze stresem i wypaleniem zawodowym;
- stworzenie lepszych warunków pracy poprzez zapewnienie pracownikom odpowiedniego wynagrodzenia, szkolenia i możliwości rozwoju zawodowego;
- jasne określenie ścieżek awansu;
- motywowanie do osiągania dobrych wyników w efekcie wprowadzenie systemów nagradzania i doceniania pracowników za ich osiągnięcia i zaangażowanie;
- poprawę komunikacji, w wyniku zapewnienia pracownikom regularnej informacji zwrotnej na temat ich pracy oraz tworzenie atmosfery sprzyjającej otwartej komunikacji i wymianie pomysłów.

Niepokojące jest, że ogólne zadowolenie z warunków pracy wyraża zaledwie 20% pracowników OPS. Z tym przekonaniem rzadziej spotkamy się w regionie warszawskim stołecznym (20,7%) niż w mazowieckim regionalnym (23,6%). Jeśli weźmiemy pod uwagę bardziej subiektywne i miękkie określenie „**lubię swoją pracę**”, to większa liczba pracowników wyraża taką opinię (wykres 3.33). W regionie warszawskim stołecznym jest to około 1/3 pracowników, podczas gdy w mazowieckim regionalnym ponad 40%. Chęć poszerzenia swoich kwalifikacji występuje częściej

wśród osób zatrudnionych w regionie mazowieckim regionalnym i dotyczy niemal 45% zatrudnionych w OPS. Natomiast w przypadku regionu warszawskiego stołecznego tę chęć wyraża ponad 1/3 badanych. Warto zaznaczyć, że między tymi regionami istnieją istotne **różnice w dostępie do usług społecznych i ich jakości**, szczególnie w ośrodkach warszawskich, które często są postrzegane jako wzorzec dla mniejszych i bardziej oddalonych jednostek. Niższe deklaracje chęci rozwoju kompetencji zawodowych mogą wynikać z przekonania pracowników ośrodków w regionie warszawskim stołecznym, że posiadają **wystarczająco wysokie kompetencje**. Potwierdzenie tego można znaleźć również w opinii na temat możliwości podnoszenia kwalifikacji. Ponad 30% pracowników

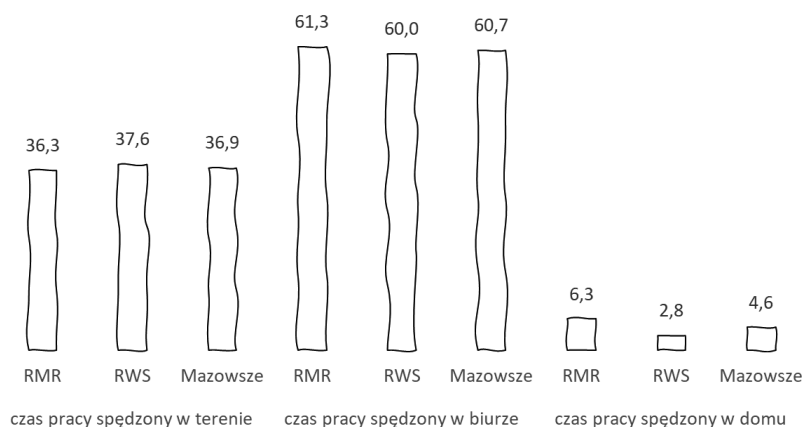

Wykres 3.33. Pozytywne opinie na temat wykonywanej pracy wśród osób zatrudnionych w ośrodkach pomocy społecznej w województwie mazowieckim (w %)

Źródło: opracowanie własne.

w regionie warszawskim stołecznym wyraża takie przekonanie, podczas gdy w regionie mazowieckim regionalnym jest to niemal o 10 punktów procentowych więcej.

Niecałe 2/3 czasu pracy osoby zatrudnione w ośrodkach pomocy spędzają w biurach. Niemal 37% tego czasu pracownicy spędzają, pracując w terenie. Mniej niż 5% czasu osoby zatrudnione w OPS-ach spędzają na pracy w domu (wykres 3.34). Różnice pomiędzy regionami województwa są relatywnie małe. Pracownicy socjalni nie są zobowiązani do pracy w domu, więc deklarowany tam czas pracy można rozumieć jako dodatkowy lub podczas pracy zdalnej. Praca biurowa dominuje w pracy socjalnej, przy czym terenowa (w środowisku) jest bardziej preferowana. W miarę **biurokratyzacji zawodu pracownika socjalnego** bez jednoczesnego zwiększania zasobów możliwości pracy w środowisku zmniejszają się. W ten sposób zwiększa się dystans między potrzebującym a pomagającym, a działania sprowadzają się wyłącznie do funkcji fiskalnych, czyli działań wokół wypłaty świadczeń pieniężnych.

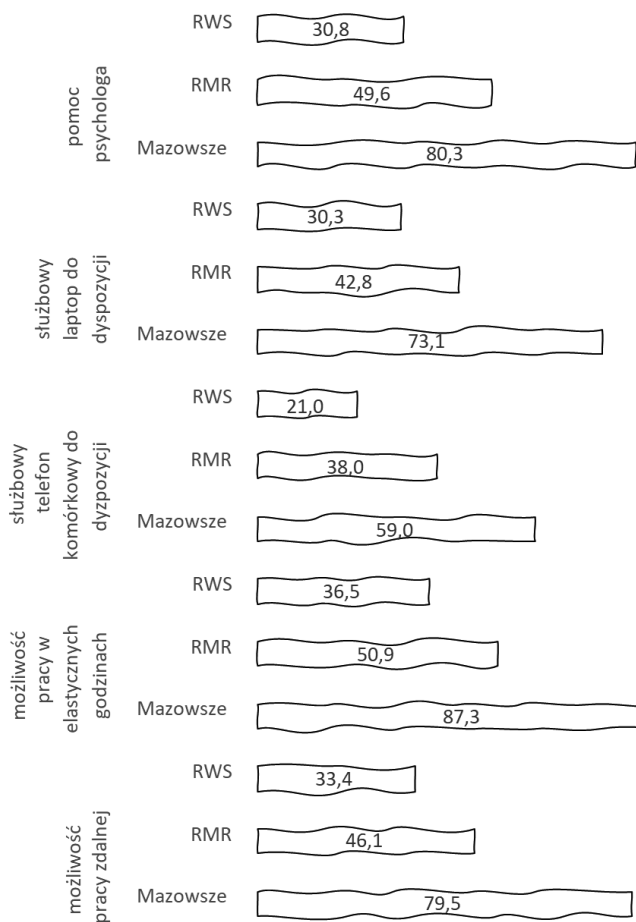

Wykres 3.34. Czas pracy w poszczególnych miejscach osób zatrudnionych w ośrodkach pomocy społecznej w województwie mazowieckim (w %)

Źródło: opracowanie własne.

Na trudności w wykonywaniu pracy socjalnej wpływa ograniczony dostęp do zasobów. Co piąty pracownik socjalny ma dostęp do

służbowego telefonu komórkowego. Częściej wyposażeni w ten sposób są pracownicy zatrudnieni w regionie warszawskim stołecznym (o niemal 4 punkty procentowe). Rzadziej pracownicy socjalni posiadają do dyspozycji służbowy laptop – około 13%, z nieznacznymi różnicami pomiędzy regionami (wykres 3.35). To problem przede wszystkim dla pracy

Wykres 3.35. Możliwości w pracy osób zatrudnionych w ośrodkach pomocy społecznej w województwie mazowieckim (w %)

Źródło: opracowanie własne.

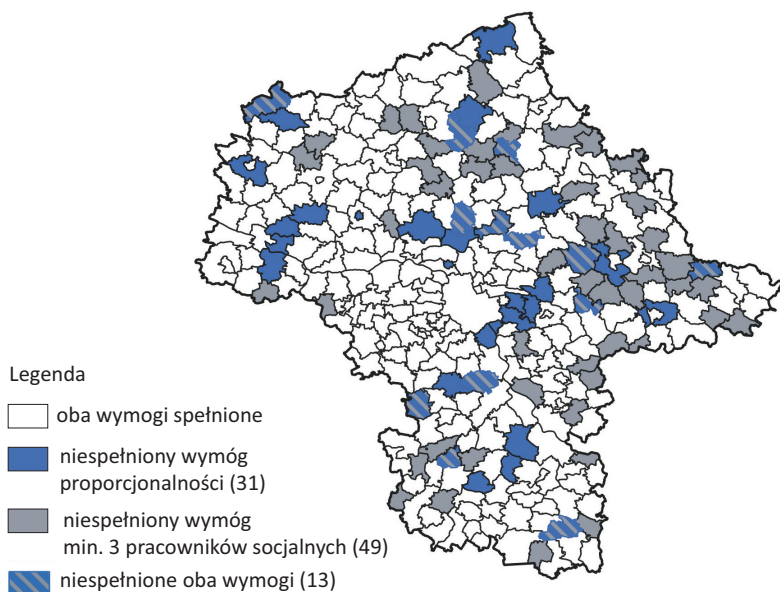
w środowisku i **bariera w skutecznym wdrażaniu cyfrowych rozwiązań**. Z powodu niskiego stopnia mobilnego dostępu do komputera oraz infrastruktury cyfrowej w pracy socjalnej, wykonanie zadań administracyjnych poza ośrodkiem jest niemożliwe. W ten sposób pogłębia się wykluczenie, przede wszystkim tych o ograniczonej mobilności, zamieszkujących periferia, starszych i samotnych.

W sytuacji wypalenia zawodowego ważne jest, aby pracownicy mieli dostęp do psychologa. Różni się on pomiędzy regionami. Znacznie częściej takie możliwości mają pracownicy z RWS (poniżej 13%) niż RMR (niemal 7%). Wsparcie psychologiczne w tym zawodzie jest istotne z uwagi na **ryzyko wypalenia zawodowego, narażenie na traumę związaną z pracą oraz konieczność zarządzania stresem**. Dostarczenie takiego wsparcia może mieć istotny wpływ na ich dobrostan psychiczny i skuteczność w pracy socjalnej. Spojrzenie na pracę zdalną w ośrodkach pomocy społecznej wynika jedynie z następstw pandemii koronawirusa. Ostatnie zapisy prawne w tej sprawie zawarto w rozporządzeniu Rady Ministrów z dnia 21 stycznia 2022 roku³⁴, które dotyczyło zmian w rozporządzeniu w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii. W praktyce był to ostatni akt prawny dotyczący tego, na jaką skalę władze ośrodka mogą wprowadzać pracę zdalną w związku z zagrożeniem epidemią. Badanie prowadzono później, w związku z czym odpowiedzi respondentów można rozumieć na kilka sposobów. Po pierwsze, ankietowani mogli rozumieć „możliwość pracy zdalnej” jako środek zapobiegawczy wprowadzony przez władze jednostki. Po drugie, ankietowani mogli brać pod uwagę swoją własną sytuację, czyli odpowiadać w domyśle „Czy oddelegowano mnie do pracy zdalnej?” Objaśnienie ma na celu zasygnalizowanie, że to w gestii kierownictwa ośrodków pomocy społecznej leży umożliwienie pracownikom świadczenia pracy w trybie zdalnym. Stan ten zadeklarowało około 10% pracowników, bez istotnej różnicy pomiędzy regionami województwa. Niezgodności mogą występować również w przypadku elastycznego czasu pracy. Praca w ośrodku odbywa się w ustandaryzowanych

³⁴ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 21 stycznia 2022 roku zmieniające rozporządzenie w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii.

godzinach, a objawem elastyczności może być wybór formy pracy – w biurze lub w terenie. Swoją pracę jako elastyczną określa ponad 5% pracowników w RMR i niemal 7% w RWS.

Warto zwrócić uwagę na jeszcze jeden problem. W województwie znajdują się gminy, które nie spełniają kryteriów wymaganych do prowadzenia ośrodka pomocy społecznej. Częściej niespełnione jest kryterium zatrudnienia minimum trzech pracowników socjalnych w ośrodku. Dotyczy to 49 gmin, niemal wszystkie znajdują się w regionie mazowieckim regionalnym (rysunek 3.7). Wymogu proporcjonalności, związanego z liczbą pracowników socjalnych w zależności od liczby mieszkańców gminy, nie spełnia 31 z nich. W 13 gminach niespełnione są oba kryteria.

Rysunek 3.7. Spełnienie kryteriów prowadzenia ośrodka pomocy społecznej w województwie mazowieckim

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych MRIPS.

Analiza odpowiedzi pozwala stwierdzić, że praca socjalna w Polsce to zawód niezwykle wymagający, ale jednocześnie bardzo satysfakcjonujący.

Pracownicy socjalni zmagają się z wieloma wyzwaniami, takimi jak niedostateczne finansowanie, duża liczba beneficjentów, a także presja społeczna. Różnice między pracą w mieście a na wsi są znaczne, przy czym pracownicy socjalni na obszarach wiejskich często mają do czynienia z większą izolacją społeczną i mniejszą dostępnością do usług. Mimo tych trudności perspektywy rozwoju zawodowego dla pracowników socjalnych są obiecujące, zwłaszcza w kontekście rosnącego zapotrzebowania na usługi społeczne. Jednakże aby w pełni wykorzystać ten potencjał, niezbędne są inwestycje w rozwój zawodowy pracowników socjalnych oraz stworzenie bardziej sprzyjających warunków pracy. Do pełnego wykorzystania potencjału pracowników socjalnych konieczne są systemowe zmiany, które zapewnią im odpowiednie warunki do pracy oraz umożliwią skuteczne niesienie pomocy potrzebującym.

Barometr ubóstwa i wykluczenia społecznego

*Najlepsza jest taka miara majątku, żeby ani nie popaść
w ubóstwo, ani od ubóstwa nie być daleko.*

Seneka Młodszy

4.1. Jak lepiej mierzyć ubóstwo i wykluczenie społeczne?

Odpowiedź na pytanie zawarte w podrozdziale nie jest prosta. Przez ostatnie 120 lat wskaźniki pomiaru ubóstwa były wielokrotnie udoskonalane, zmieniane i modyfikowane, aby jak najlepiej uchwycić złożoność tego zjawiska i dopasować się do zmieniających warunków społecznych oraz gospodarczych. Choć obecne wskaźniki ubóstwa, takie jak dochody czy dostęp do usług, są szeroko stosowane, to nie zawsze w pełni odzwierciedlają złożoność tego zjawiska. Osoby żyjące w ubóstwie często doświadczają nie tylko braku zasobów materialnych, ale także poczucia wykluczenia społecznego, braku możliwości rozwoju czy problemów zdrowotnych. Ponadto wskaźniki te zazwyczaj przedstawiają statyczny obraz ubóstwa, podczas gdy w rzeczywistości sytuacja materialna ludności dynamicznie się zmienia.

Podstawowe wskaźniki do pomiaru ubóstwa są stosowane w wielu krajach na całym świecie. Można je znaleźć również w Unii Europejskiej w danych Eurostatu, a także w krajowych urzędach statystycznych, m.in. w GUS w Polsce. Pośród nich można znaleźć wskaźnik ubóstwa względnego (AROP), wskaźnik poważnej deprivacji materialnej (SMD), wskaźnik deprivacji materialnej i społecznej (SMSD), wskaźnik niskiej intensywności pracy, wskaźnik zagrożenia ubóstwem lub wykluczeniem

społecznym (AROPE) i inne miary szczegółowo opisane w rozdziale pierwszym. Wskaźniki te są stosowane do monitorowania sytuacji materialnej mieszkańców i mają za zadanie pomóc w kształtowaniu polityki społecznej na danym obszarze. Ale czy są one wystarczające?

I tu odpowiedź nie jest jednoznaczna. Tradycyjne miary ubóstwa mają dwie główne cechy wspólne. Pierwszą z nich jest dychotomizacja obserwowanej populacji na biednych i niebiednych. A drugą cechą jest odniesienie się do dochodu osobistego lub wydatków konsumpcyjnych jako jedyne go wskaźnika ubóstwa¹. Istnieje grupa podejść bazująca na wskaźnikach wielowymiarowych. Jedną z miar jest Human Poverty Index (HPI) opracowany przez United Nations Development Programme (UNDP – Program Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju) w celu uzupełnienia wskaźnika rozwoju społecznego (HDI)². HPI-1 mierzy ubóstwo w krajach rozwijających się, uwzględniając trzy podstawowe wymiary: długie i zdrowe życie, dostęp do wiedzy oraz godziwy standard życia. Z kolei HPI-2, stosowany do analizy krajów OECD o wysokim dochodzie, rozszerzono o dodatkowy wymiar – wykluczenie społeczne. W 2010 roku został on zastąpiony wielowymiarowym indeksem ubóstwa (Multidimensional Poverty Index, MPI) i od tego roku jest wykorzystywany do pomiaru ubóstwa w ponad 100 krajach rozwijających się. MPI opracowany został przez Oxford Poverty and Human Development Initiative (OPHI) oraz Program Narodów Zjednoczonych ds. Rozwoju (UNDP). MPI ujmuje trzy główne wymiary związane z dobrostanem ludności: zdrowie, edukacja i standard życia, które są dalej podzielone na dziesięć wskaźników (śmiertelność dzieci, odżywianie, lata nauki, uczęszczanie do szkoły, paliwo do gotowania, higiena, woda pitna, energia elektryczna, mieszkanie oraz majątek)³. Osoby są uznawane za wielowymiarowo ubogie, jeśli są pozbawione co najmniej jednej trzeciej z tych wskaźników. Natomiast wielowymiarowa

¹ B. Cheli, A. Lemmi, A. 'Totally' Fuzzy and Relative Approach to the Multidimensional Analysis of Poverty, "Economic Notes" 1995, vol. 24(1), s. 115–134.

² United Nations Development Programme. *Human Development Index*, <https://hdr.undp.org/data-center/human-development-index#/indicies/HDI> (dostęp: 11.11.2024).

³ I. D'Attoma, M. Matteucci, *Multidimensional Poverty: An Analysis of Definitions, Measurement Tools, Applications, and Their Evolution Over Time Through a Systematic Review of the Literature up to 2019*, "Quality Quantity" 2024, vol. 58(6), s. 3171–3213, <https://doi.org/10.1007/s11135-023-01792-8>.

miara ubóstwa MPM⁴ (Multidimensional Poverty Measure) została opracowana przez Bank Światowy i mierzy ubóstwo w trzech głównych wymiarach, obejmujących dochody, edukację i dostęp do podstawowej infrastruktury. Podobnie, jak w ocenie MPI, osoby są uznawane za wielowymiarowo ubogie, jeśli są pozbawione co najmniej jednej trzeciej z tych wskaźników. Miary MPI i MPM są podobne, ale nie identyczne. MPM uwzględnia zarówno ubóstwo dochodowe, jak i inne wymiary ubóstwa. Natomiast MPI koncentruje się na aspektach pozadochodowych⁵.

Inną miarą jest Living Standards Measurement Study (LSMS) opracowane przez Bank Światowy, które ujmuje dane na temat dochodów, wydatków, zdrowia, edukacji i innych aspektów życia, aby ocenić poziom ubóstwa i warunki życia. Kolejne podejście do konstrukcji miary ubóstwa to metodologia Alkire–Foster, która pozwala na agregację różnych wymiarów ubóstwa. W metodzie tej określa się progi ubóstwa dla każdego wymiaru i agreguje osoby, które znajdują się poniżej tego progu w co najmniej jednym wymiarze⁶. Metoda Alkire–Foster potrafi rozróżniać podgrupy ubogich. Dzięki tej metodzie można otrzymać podziały według regionu i innych grup, tj. np. wiek, obszary miejskie lub wiejskie oraz stany lub dystrykty, w celu ukazania różnych rodzajów biedy⁷.

Ponadto w badaniach nad ubóstwem stosuje się też teorię zbiorów rozmytych, która pozwala na pełniejszy obraz ubóstwa. W klasycznych podziałach wyróżnia się osoby ubogie i nieubogie; to zostało już skrytykowane w latach 90. XX wieku⁸. Obecnie wielu autorów uznaje fakt, że ubóstwo nie jest dychotomiczne i nie należy dzielić społeczeństwa

⁴ World Bank, *Multidimensional Poverty Measure Database* (8th edition), Washington, DC 2021, <https://www.worldbank.org/en/topic/poverty/brief/multidimensional-poverty-measure> (dostęp: 11.11.2024).

⁵ C. Diaz-Bonilla, C.G. Sabatino, *Update to the Multidimensional Poverty Measure: What's new*, Global Poverty Monitoring Technical Note, Washington, DC 2022, World Bank Group, <http://documents.worldbank.org/curated/en/099309005042213000/IDU0710cad00a73904cf109bba0f881401ab0ed> (dostęp: 11.11.2024).

⁶ S. Alkire, J. Foster, *Counting and Multidimensional Poverty Measurement*, "Journal of Public Economics" 2011, vol. 95(7–8), s. 476–487; S. Alkire, J. Foster, *Counting and Multidimensional Poverty Measurement*, OPHI Working Paper 7, University of Oxford, Oxford 2007.

⁷ *Multidimensional Poverty and the AF Method*, <https://ophi.org.uk/md-poverty-and-af-method> (dostęp: 11.11.2024).

⁸ B. Cheli, A. Lemmi, A. 'Totally' Fuzzy...

tylko na ubogich i nieubogich. Ubóstwo ma swoje odcienie czy stopnie intensywności, inaczej rzecz ujmując: nie można rozdzielić ludzi na dwie rozłączne grupy⁹. Odkrycie prawdziwej struktury ubogich jest często bardzo skomplikowane ze względu na niedoskonałość informacji, tj. niejednoznaczność, nieostrość, nieprecyzyjność, niepewność czy też niekompletność informacji. Terminy te przez bardzo długi okres miały negatywny wydźwięk i taktowano je jako brak wiedzy na temat ubóstwa. Sytuacja ta uległa zmianie dzięki opracowaniu teorii zbiorów rozmytych¹⁰, jednak nie stało się to od razu. Dopiero w 1990 roku Andrea Cerioli i Sergio Zani¹¹ zdefiniowali rozmyty wskaźnik ubóstwa uogólniający tradycyjne miary. Rozmyte podejścia do pomiarów ubóstwa są bardzo skutecznym i ważnym narzędziem ze względu na jego wielowymiarowość. W swoich badaniach Bruno Cheli i Achille Lemmi¹² opracowali całkowicie rozmyte i względne podejście, Gianni Betti i in.¹³ udoskonalili tę metodę i wykorzystali do analizy ubóstwa w kategoriach rozmytych w dynamicznym kontekście. To podejście nie opiera się tylko na danych przekrojowych, ale bierze pod uwagę czas trwania i zróżnicowanie ubóstwa, pomijając założenia dotyczące progów ubóstwa. Postrzeganie ubóstwa w stopniach jego intensywności wprowadza dwa dodatkowe aspekty. Pierwszy to wybór funkcji przynależności, czyli ilościowej specyfikacji stopnia ubóstwa i deprivacji gospodarstw domowych lub osób. Drugi to wybór reguł „sterowania” zbiorami rozmytymi, dotyczący reguł definiujących ich dopełnienia, przecięcia, sumę i agregację. Besma Belhadj i Mohamed Limam¹⁴ badali

⁹ G. Betti, V. Verma, *Fuzzy Measures of the Incidence of Relative Poverty and Deprivation: A Multidimensional Perspective*, „Statistical Methods Applications” 2008, vol. 17(2), s. 225–250, <https://doi.org/10.1007/s10260-007-0062-8>.

¹⁰ L.A. Zadeh, *Fuzzy Sets*, „Information and Control” 1965, vol. 8(3), s. 338–353, [https://doi.org/10.1016/S0019-9958\(65\)90241-X](https://doi.org/10.1016/S0019-9958(65)90241-X).

¹¹ A. Cerioli, S. Zani, *A Fuzzy Approach to the Measurement of Poverty*, w: C. Dagum, M. Zenga (red.), *Income and Wealth Distribution, Inequality and Poverty*, Springer, 1990, s. 272–284, https://doi.org/10.1007/978-3-642-84250-4_18.

¹² B. Cheli, A. Lemmi, *A ‘Totally’ Fuzzy...*

¹³ G. Betti, B. Cheli, A. Lemmi, V. Verma, *Multidimensional and Longitudinal Poverty: An Integrated Fuzzy Approach*, w: *Fuzzy Set Approach to Multidimensional Poverty Measurement*, A. Lemmi, G. Betti (red.), Springer, 2006, s. 111–137, https://doi.org/10.1007/978-0-387-34251-1_7.

¹⁴ B. Belhadj, M. Limam, *Unidimensional and Multidimensional Fuzzy Poverty Measures: New Approach*, „Economic Modelling” 2012, vol. 29(4), s. 995–1002, <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2012.03.009>.

rozmyte miary w porównaniu do konwencjonalnych dychotomicznych miar dzielących ludzi na biednych i niebiednych. Zaproponowali też rozmyte miary pieniężne i niepieniężne z funkcjami przynależności dla osób biednych i niebiednych. Również Nita Handastya i Gianni Betti¹⁵ zastosowali podejście oparte na teorii zbiorów rozmytych i przedstawili metodę „podwójnego zbioru rozmytego” (DFS) do badania ubóstwa. Założyli oni niedychotomicznie, że jeden pojedynczy element czy wskaźnik ubóstwa należał do więcej niż jednego wymiaru z różnym stopniem przynależności.

Koncepcję metodologiczną opartą na zbiorach rozmytych przedstawiliśmy również w innych badaniach. Pokazuje ona nowe możliwości badań nad wielowymiarowym ubóstwem subiektywnym¹⁶. Indeks ubóstwa subiektywnego jest próbą wyjaśnienia ubóstwa z perspektywy ubogich. Gospodarstwa domowe doświadczają i odczuwają ubóstwo w różnym stopniu. Zaletą tej propozycji metodologicznej jest to, że określa ona stopień ubóstwa badanych gospodarstw domowych. Indeks ubóstwa subiektywnego bierze pod uwagę postrzeganie odczuć w różnych aspektach dotyczących bieżącej sytuacji gospodarstwa domowego, ale także ich przeszłej sytuacji i prognoz na przyszłość.

Federico Crescenzi i Lorenzo Mori¹⁷ przedstawili przegląd podejść rozmytych do pomiaru ubóstwa, porównując indeksy ubóstwa przy użyciu różnych funkcji przynależności zaproponowanych w literaturze. Te metody pozwalają na kompleksową ocenę ubóstwa i pomagają w tworzeniu skutecznych polityk społecznych, które mają na celu jego redukcję. Pokazanie kompleksowego obrazu sytuacji materialnej społeczeństwa wymaga wykorzystania więcej niż jednego jednowymiarowego wskaźnika. Wielowymiarowe miary mają wiele zalet. Po pierwsze, jednocześnie uwzględniają wiele wskaźników, co pozwala uchwycić bardziej pełny i złożony obraz rzeczywistego ubóstwa. Pozwala to zrozumieć wzajemne

¹⁵ N. Handastya, G. Betti, *The ‘Double Fuzzy Set’ Approach to Multidimensional Poverty Measurement: With a Focus on the Health Dimension*, “Social Indicators Research” 2023, vol. 166(1), s. 201–217, <https://doi.org/10.1007/s11205-023-03065-1>.

¹⁶ A. Łuczak, S. Kalinowski, *Measuring Subjective Poverty: Methodological and Application Aspects*, w: *Modern Classification and Data Analysis: SKAD 2021*, K. Jajuga, G. Dehnel, M. Walesiak (red.), Springer, 2022, s. 263–274, https://doi.org/10.1007/978-3-031-10190-8_18.

¹⁷ F. Crescenzi, L. Mori, *On the Estimation of Fuzzy Poverty Indices*, 2023, arXiv preprint, <https://doi.org/10.48550/arXiv.2309.01234>.

relacje między różnymi wskaźnikami biedy. Po drugie, wielowymiarowe miary umożliwiają wykrywanie ukrytych zależności, które mogą nie być widoczne przy użyciu jednowymiarowych wskaźników. Po trzecie miary oparte na więcej niż jednym wskaźniku są dokładniejsze, co pozwala na bardziej kompleksowe analizy i dzięki temu pomagają w podejmowaniu trafniejszych decyzji poprzez bardziej wszechstronne informacje. Jedno- i wielowymiarowe miary pozwalają na ocenę sytuacji zaistniałej, co jest pomocne w ocenie poziomu ubóstwa w danym momencie, ale też istotne jest rozpoznanie zagrożenia ubóstwem z wyprzedzeniem. W tym pomocny może być barometr ubóstwa i wykluczenia społecznego.

4.2. Czym jest barometr ubóstwa i wykluczenia społecznego?

Barometr najczęściej kojarzy się z urządzeniem służącym do pomiaru ciśnienia atmosferycznego i jest stosowany w meteorologii do prognozowania pogody. Pewną analogię znajdujemy w przypadku barometru ubóstwa i wykluczenia społecznego, który jest zaawansowanym narzędziem analitycznym służącym do oceny ryzyka zagrożenia ubóstwem i wykluczeniem społecznym w danej populacji. W swojej konstrukcji obejmuje tzw. czynniki monitorujące, które mogą zwiększyć prawdopodobieństwo, że osoby, rodziny lub grupy społeczne znajdują się w sytuacji zagrożenia ubóstwem lub będą wykluczone z pełnego uczestnictwa w życiu społecznym, gospodarczym i kulturalnym. Barometr można w pewnym sensie uznać za narzędzie prognostyczne, które pozwala na przewidywanie zagrożeń związanych z ubóstwem i wykluczeniem społecznym. Może też wskazywać przyszłe trendy w społeczeństwie pod względem zmian w jego zamożności i służyć do monitorowania i analizowania poziomu ubóstwa oraz wykluczenia społecznego na danym obszarze. Narzędzie to pozwala, aby samorządy, władze państwowe oraz międzynarodowe organizacje mogły lepiej programować i wprowadzać polityki społeczne, które ograniczają skutki ubóstwa, ale też przeciwdziałają jego powstawaniu.

Na podstawie przeglądu literatury przyjęliśmy następującą definicję barometru, który jest instrumentem służącym do pomiaru zagrożenia ubóstwem i wykluczeniem społecznym. Celem barometru jest dostarczenie informacji na temat tego, jak niekorzystne są warunki społeczno-ekonomiczne i mieszkaniowe, w jakich żyje ludność. Barometr zwykle

wskazuje zmiany w zamożności społeczeństwa z pewnym wyprzedzeniem. Powinien służyć do analizy, planowania i oceny sytuacji na danym terenie. Nie jest wyznacznikiem teraźniejszości, ale ma informować o przyszłości.

Istnieją różne barometry ubóstwa. Jednym z ciekawych barometrów jest World Poverty Clock, który dostarcza szacunków poziomów ubóstwa na świecie w czasie rzeczywistym¹⁸. Dane wykorzystane do tej miary bazują na standaryzowanej globalnej bazie danych ubóstwa i zapewniają prognozy w czasie rzeczywistym. World Poverty Clock ma być wyznacznikiem do kontrolowania postępów w celu wyeliminowania skrajnego ubóstwa do 2030 roku zgodnie z celami zrównoważonego rozwoju ONZ, z których pierwszym jest właśnie wyeliminowanie ubóstwa we wszystkich jego formach na całym świecie.

Innym rodzajem barometru ubóstwa jest BEEP 40, znany też jako BIP 40 (*Baromètre des Inégalités et de la Pauvreté*), czyli barometr nierówności i ubóstwa. Jest to syntetyczny wskaźnik do badania nierówności i ubóstwa utworzony w 2002 roku przez grupę badaczy i członków organizacji pozarządowych, aby dostarczać regularnych raportów na temat sytuacji społeczno-ekonomicznej we Francji. BIP 40 powstał w wyniku kontrowersji dotyczących wykorzystania wskaźnika ubóstwa względnego jako wskaźnika do pomiaru ubóstwa i nierówności. BIP 40 jest barometrem zbudowanym na podstawie sześciu wymiarów nierówności i ubóstwa: pracy, dochodów, mieszkalnictwa, edukacji, zdrowia i sprawiedliwości¹⁹. Początkowo obejmował 58 wskaźników, a później rozszerzono ich liczbę do 61. Ostatnia aktualizacja tego wskaźnika pochodzi z 2004 roku.

W 2009 roku po raz pierwszy zaprezentowano międzyfederalny barometr ubóstwa w Belgii, który był narządziem zgodnym z Federalnym Planem Redukcji Ubóstwa. Celem tego barometru jest podniesienie świadomości społeczeństwa na temat zjawiska ubóstwa w Belgii. Barometr ubóstwa opiera się na różnych źródłach: ADSEI (General Department for Statistics and Economic Information), RVA (National Employment Office), NAR (National Labour Council), FPS Social Security itp. Wskaźniki

¹⁸ World Poverty.io. (n.d.), <https://worldpoverty.io> (dostęp: 11.11.2024).

¹⁹ B. Seillier, *Mission commune d'information pauvreté et exclusion: La lutte contre la pauvreté et l'exclusion: Une responsabilité à partager (rapport d'information n° 445)*, 2008, <https://www.senat.fr/rap/r07-445-1/r07-445-111.html> (dostęp: 11.11.2024).

uwzględnione w barometrze ubóstwa są korygowane w zależności od dostępności²⁰. Wadą tego barometru jest głównie zmienność wskaźników przyjmowanych do jego konstrukcji. Barometr ten opisuje ogólne kierunki rozwoju ubóstwa w regionie Brukseli za pomocą szeregu wskaźników.

Kolejnym narzędziem jest Eurobarometr²¹, który jest oficjalnym narzędziem do sondażu używanym przez Parlament Europejski, Komisję Europejską oraz inne instytucje i agencje Unii Europejskiej do monitorowania stanu opinii publicznej w Europie. Eurobarometr sporadycznie bada opinię publiczną na temat sytuacji ubóstwa i pyta o przyczyny ubóstwa, grupy ryzyka, konsekwencje ubóstwa oraz o to, jak i przez kogo należy walczyć z ubóstwem.

Do walki z ubóstwem wykorzystano barometr również w Belgii. Cele Dekady (Decennium Goals) to partnerstwo 13 organizacji mających na celu zmniejszenie ubóstwa o połowę w ciągu 10 lat. Cele dekady obejmują sześć głównych celów związanych ze zdrowiem, pracą, dochodami, mieszkaniem, edukacją i wspólnym życiem. Pierwszy cel zakłada zmniejszenie o połowę nierówności zdrowotnych między bogatymi a biednymi. Stan zdrowia osób ubogich jest znacznie gorszy niż stan zdrowia innych osób. Warunki, w których żyją ubodzy, sprawiają, że częściej chorują, a dostęp do opieki zdrowotnej jest dla nich utrudniony. W ramach nierówności zdrowotnych wytyczone są cztery podobszary: stan zdrowia, zachowania zdrowotne i środowisko, dostęp do opieki zdrowotnej oraz przystępność cenowa. Konieczne jest silne zabezpieczenie społeczne oraz kompleksowe ubezpieczenie zdrowotne. Drugi z celów mówi o zmniejszeniu o połowę liczby rodzin, w których żaden członek rodziny nie ma płatnej i pełnoetatowej pracy. Praca związana jest z dochodem, a gospodarstwa domowe, w których nikt nie pracuje, należą do najbiedniejszych grup w społeczeństwie. Trzeci cel związany jest z dochodami. Na każdą rodzinę, niezależnie od jej składu, przypada co najmniej jeden dochód osiągający europejski próg zagrożenia ubóstwem (europejskie minimum – 60% mediany dochodu). Bezrobotni, chorzy, nieaktywni zawodowo i częściowo emeryci są bardziej narażeni na znalezienie się poniżej progu ubóstwa niż inne

²⁰ *The Inter-Federal Poverty Barometer*, 2011, https://www.miiis.be/sites/default/files/documents/barometer_print_uk_2011.pdf (dostęp: 8.11.2024).

²¹ European Parliament, *Eurobarometer*, <https://www.europarl.europa.eu/at-your-service/pl/be-heard/eurobarometer> (dostęp: 8.11.2024).

grupy. W przypadku czwartego celu zakładane jest we Flamandii zwiększenie o 150 tysięcy liczby przystępnych cenowo dobrej jakości mieszkań na wynajem, z czego co najmniej połowa to mieszkania socjalne. Piąty cel dotyczy edukacji w zakresie zmniejszenia o trzy procent niskiego poziomu umiejętności czytania, pisanie i liczenia wśród młodych ludzi, we wszystkich formach edukacji i we wszystkich grupach młodzieżowych. Dobre wykształcenie jest ważnym czynnikiem walki z ubóstwem. Ostatni, szósty cel obejmuje zagadnienie dotyczące wspólnego życia i zakłada, że osoby żyjące w ubóstwie poszerzą swoje sieci nieformalnych i formalnych kontaktów²². Do 2024 roku opublikowano siedemnaście barometrów ubóstwa Celów Dekady i zostały też opracowane lokalne barometry, które pokazują obraz ubóstwa w 32 gminach w 2018 roku²³.

W Belgii również w celu wsparcia flamandzkiej polityki ubóstwa został opracowany flamandzki monitor ubóstwa. Pierwszy raz monitor ten został opublikowany w 2011 roku²⁴. Jego celem jest mapowanie i monitorowanie sytuacji ubóstwa i rozwoju we Flandrii w zrozumiały sposób. Tam, gdzie to możliwe, sytuacja flamandzkiego ubóstwa jest porównywana z sytuacją w 28 państwach członkowskich Unii Europejskiej. Wieloaspektowość problemu ubóstwa została wzięta pod uwagę przy opracowywaniu zestawu wskaźników. Zestaw wskaźników ubóstwa obejmuje te, które są wykorzystywane w europejskich, federalnych lub innych flamandzkich raportach monitorujących. Ubóstwo obejmuje nie tylko element finansowy, ale jednocześnie wiąże się z dyskryminacją w zakresie zatrudnienia, edukacji, zdrowia, mieszkalnictwa i uczestnictwa w życiu społecznym²⁵.

Barometr społeczny Hiszpanii (Barómetro Social de España, BSE) jest to narzędzie do ciągłej oceny sytuacji społecznej w Hiszpanii. Barometr

²² Decenniumdoelen, *Doelen*, 2024, <https://www.decenniumdoelen.be/doelen> (dostęp: 8.11.2024).

²³ *Lokalne barometry ubóstwa*, 2018, <https://www.decenniumdoelen.be/dcd/documentatie/> (dostęp: 8.11.2024); *Armoedebarmeter*, <https://www.komafinetarmoede.be/armoedebarmeter-2/> (dostęp: 8.11.2024).

²⁴ *Vlaamse Armoedemonitor 2011*, Studiedienst Vlaamse Regering, Departement Kanselarij en Bestuur, Brussels, Belgium, <https://www.vlaanderen.be/publicaties/vlaamse-armoedemonitor-2011> (dostęp: 8.11.2024).

²⁵ *Vlaamse Armoedemonitor 2017*, Studiedienst Vlaamse Regering, Departement Kanselarij en Bestuur, Brussel, Belgium, <https://www.vlaanderen.be/publicaties/vlaamse-armoedemonitor-2017> (dostęp: 8.11.2024).

społeczny obejmuje 185 wskaźników społecznych, jednak ich liczba różniła się w badanych latach w zależności od dostępnych informacji. Wskaźniki te pochodzą z oficjalnych źródeł lub są to miary syntetyczne przygotowane przez autorów, odpowiadające jedenastu obszarom, tj. dochody i majątek, zatrudnienie, zdrowie, edukacja, mieszkalnictwo, ochrona socjalna, bezpieczeństwo i sprawiedliwość, środowisko, partycypacja obywatelska, stosunki międzynarodowe oraz równość płci. Wskaźniki charakteryzują się trzema cechami: były dostępne, wiarygodne i zawierały szeregi czasowe od 1994 roku. Wskaźniki wymiarów są opracowywane na podstawie kombinacji niektórych wskaźników związanych z istotnymi kwestiami społecznymi i zawierają m.in. syntetyczne wskaźniki: ubóstwa (obszar dochodu i majątku), pracy (obszar zatrudnienia) czy syntetyczny wskaźnik dostępu do mieszkań (obszar mieszkalnictwa)²⁶.

Również poza Europą można znaleźć różne sposoby pomiaru ubóstwa wskazujące na zmieniającą się w czasie naturę tego zjawiska. W RPA National Treasury i Statistics South Africa, oprócz oficjalnej granicy ubóstwa opartej na pieniądzu dla kraju, zaproponowano barometr ubóstwa, który ma łączyć wskaźniki społeczne i ekonomiczne dobrobytu gospodarstwa domowego²⁷. Barometr ten powstał jako część oficjalnego systemu statystycznego i ma przyczynić się do lepszej identyfikacji grup narażonych na ubóstwo i marginalizację. Pokazuje to, że wielowymiarowa natura ubóstwa jest dostrzegana również w RPA.

W Polsce także funkcjonują barometry ubóstwa i wykluczenia społecznego. W 2013 roku w województwie wielkopolskim została opracowana złożona regionalna miara ubóstwa i wykluczenia społecznego – barometr ubóstwa i wykluczenia społecznego. Był to efekt badania *Społeczno-ekonomiczne wymiary ubóstwa w perspektywie różnic terytorialnych w Wielkopolsce*, wykonanego przez Obserwatorium Integracji Społecznej²⁸. W 2015 roku w taki sam sposób został skonstruowany

²⁶ Barómetro social de España (n.d.), <https://barometrosocial.es> (dostęp: 8.11.2024).

²⁷ Stats SA (Statistics South Africa) and National Treasury, *A National Poverty Line For South Africa*, Pretoria, South Africa 2007, <https://www.treasury.gov.za/publications/other/povertyline/Treasury%20StatsSA%20poverty%20line%20discussion%20paper.pdf> (dostęp: 8.11.2024).

²⁸ Standard informacji, danych i miar strategicznych polityki krajowej w obszarze włączenia społecznego i przeciwdziałania ubóstwu. Opracowanie przygotowane w ramach

Mazowiecki Barometr Ubóstwa i Wykluczenia Społecznego, który dostarcza danych na temat sytuacji społeczno-ekonomicznej w województwie mazowieckim w 2014 roku. Barometry te mają umożliwiać regularną i cykliczną analizę obszarów zagrożonych ubóstwem w województwie mazowieckim na poziomie gmin. Barometry te obejmują tylko trzy grupy wskaźników²⁹:

- wymiar finansowy – zagrożenie ubóstwem: dochód w gminie przypadający na mieszkańca, liczba osób, którym przyznano świadczenie (pieniężne/niepieniężne) przypadająca na każde 1000 mieszkańców gminy, odsetek osób długotrwale korzystających z pomocy wśród wszystkich osób korzystających z pomocy;
- wymiar warunków życia – deprywacja materialna: odsetek mieszkań wyposażonych w instalacje w %, powierzchnia użytkowa mieszkania w przeliczeniu na mieszkańca w gminie, odsetek mieszkań w zasobach gminnych, w których zaległość w opłatach wynosi ponad 3 miesiące, w stosunku do ogółu mieszkań gminnych, których mieszkańcy zalegają w opłatach;
- wymiar sytuacji na rynku pracy – intensywność pracy: wskaźnik bezrobocia, odsetek osób długotrwale bezrobotnych w liczbie wszystkich osób bezrobotnych.

Barometr w województwie mazowieckim jest opracowywany w cyklu dwuletnim, co pozwala na okresowe aktualizowanie danych i monitorowanie postępów ograniczania ubóstwa i wykluczenia społecznego. W naszym odczuciu, liczba wymiarów i reprezentujących je wskaźników jest niewystarczająca, żeby odzwierciedlić pełną sytuację w badanych jednostkach terytorialnych.

Analizując konstrukcję różnych barometrów ubóstwa, można dostrzec pewne problemy. Do wad poprzednich barometrów ubóstwa należy zaliczyć:

projektu pod nazwą „Narzędzie agregowania i monitorowania danych w obszarze włączenia społecznego” (2018): Warszawa, MRPiPS i IPISS.

²⁹ Mazowieckie Centrum Polityki Społecznej, *Mazowiecki Barometr Ubóstwa i Wykluczenia Społecznego: Edycja 2023*, 2023, https://mcps.com.pl/wp-content/uploads/2023/12/Mazowiecki_Barometr_Ubostwa_i_Wykluczenia_Spolecznego_2023.pdf (dostęp: 8.11.2024).

- brak spójnych danych ilościowych, czyli jednolitego zestawu wskaźników – to przyczynia się do trudności w monitorowaniu i ocenie skuteczności programów pomocowych;
- nieprecyzyjność danych – w przypadku konstrukcji barometru na danych głównie ankietowych informacje uzyskiwane mogą być niekompletne lub niedokładne;
- jednowymiarowe wskaźniki – duża część barometrów skupia się na pojedynczych wskaźnikach, tj. dochody, wydatki, zapadalności na choroby (np. gruźlica w RPA), czy śmiertelność, a pomijane są inne aspekty ubóstwa;
- brak ciągłości danych – zaprzestanie lub przerwy w badaniach prowadzą do braków w danych, powodując niemożność kontynuowania badań w czasie i utrudniających monitorowanie trendów i przygotowanie skutecznych polityk społecznych;
- brak uwzględnienia kontekstu lokalnego – barometry często mają wymiar regionalny i mogą nie pokazywać specyficznych warunków lokalnych;
- niewielka liczba kryteriów – w przypadku wielowymiarowych barometrów uwzględnia się czasem tylko kilka wybranych kryteriów, które nie zawsze reprezentują najważniejsze aspekty;
- zmiany w metodologii – czasem wprowadza się zmiany w zbiorze kryteriów i wskaźników przyjętych do badań lub zmienia się metody zbierania czy też analizowania danych, co prowadzi do niemożności porównywania wyników z różnych okresów.

Pomimo wad barometrów ubóstwa są one ważnym narzędziem analitycznym i mają szereg zalet. Należy podkreślić, że barometr ubóstwa i wykluczenia społecznego służy jako narzędzie, które znacznie poszerza tradycyjne podejście do mierzenia ubóstwa, ponieważ uwzględnia wiele wymiarów życia społecznego i ekonomicznego, od dochodów i wydatków po dostęp do edukacji, opieki zdrowotnej oraz warunki mieszkaniowe. Dzięki temu barometr stanowi bardziej złożony system monitorowania, który umożliwia identyfikację zagrożonych grup i obszarów z wyprzedzeniem, co jest niezwykle istotne w skutecznym planowaniu interwencji oraz optymalizacji polityki społecznej. To podejście pozwala na uchwycenie nie tylko skali, ale również różnorodności przyczyn ubóstwa i wykluczenia społecznego, które są unikalne dla różnych społeczności i regionów.

Dzięki barometrowi możliwe jest także tworzenie systemu wczesnego ostrzegania, który monitoruje zmieniające się wskaźniki i pomaga prognozować, gdzie sytuacja może ulec pogorszeniu. Taka prognoza pozwala na szybszą reakcję, co może zapobiec narastaniu problemów społecznych. Dla decydentów jest to cenne narzędzie, które umożliwia elastyczne dostosowywanie polityki społecznej do aktualnych potrzeb oraz precyzyjne kierowanie pomocy do najbardziej potrzebujących grup. Monitorowanie zmian i prognozowanie zagrożeń zapewniają również wgląd w długoterminowe trendy, co jest kluczowe dla planowania działań w perspektywie kilku lub kilkunastu lat.

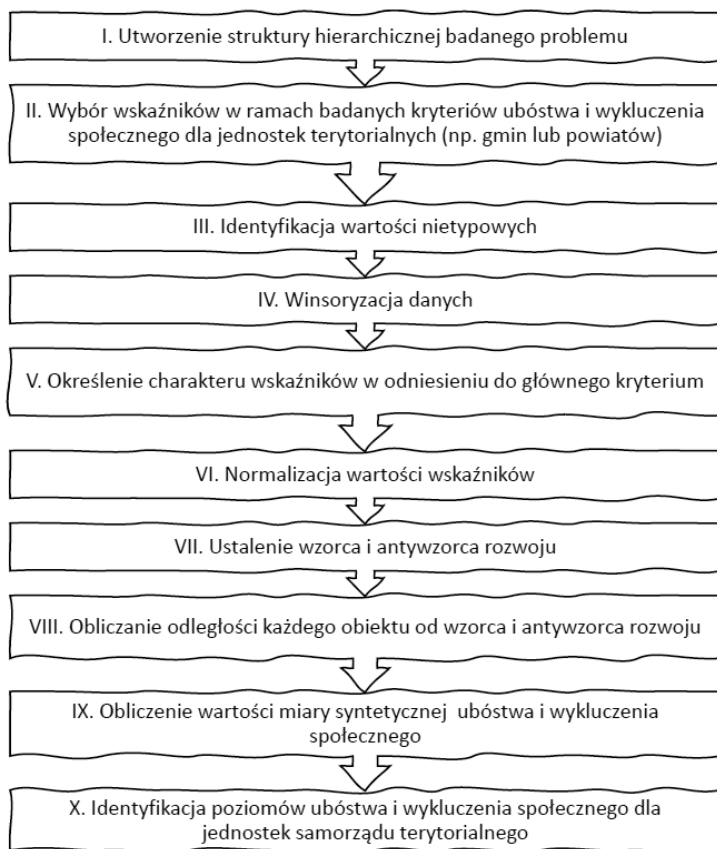
Barometr wspiera także zarządzanie zasobami. Ograniczone zasoby finansowe i ludzkie są lepiej alokowane, gdy wiadomo, gdzie pomoc jest najbardziej potrzebna. Wyniki barometru pomagają wskazywać priorytety, co minimalizuje ryzyko niewłaściwego rozdzielania funduszy i zwiększa efektywność interwencji. Dodatkowo umożliwia to sprawne wdrażanie strategii zrównoważonego rozwoju i precyzyjne dopasowanie interwencji do specyficznych wyzwań społecznych i gospodarczych poszczególnych regionów.

Co więcej, barometr służy jako narzędzie budowania świadomości społecznej. Przekazywane informacje na temat ubóstwa i wykluczenia społecznego pomagają społeczeństwu lepiej rozumieć przyczyny i skutki marginalizacji. Takie zrozumienie może z kolei wspierać inicjatywy społeczne oraz wzmacniać poparcie dla polityk przeciwdziałających ubóstwu, co jest niezwykle istotne w dążeniu do stworzenia bardziej solidarnego społeczeństwa.

Ostatecznie barometr może umożliwić także współpracę międzynarodową i wymianę dobrych praktyk między krajami i regionami. Analiza danych na poziomie globalnym pozwala porównywać efektywność strategii walki z ubóstwem i wykluczeniem w różnych miejscach, co wspiera międzynarodowe standardy i może wpływać na kształtowanie polityk społecznych. Barometr ubóstwa i wykluczenia społecznego nie tylko pozwala na kompleksową analizę obecnej sytuacji, ale również promuje bardziej sprawiedliwe, inkluzywne i zrównoważone podejście do rozwoju społecznego.

4.3. Jak konstruuje się barometr?

Barometr to narzędzie analityczne służące do pomiaru zagrożenia ubóstwem i wykluczeniem społecznym w danej populacji, który uwzględnia różne aspekty życia wpływające na warunki i jakość życia ludności. W przeciwieństwie do tradycyjnych metod, które często koncentrują się wyłącznie na jednowymiarowych wskaźnikach, w barometrze ubóstwa

Rysunek 4.1. Etapy procedury konstrukcji wielowymiarowego barometru ubóstwa i wykluczenia społecznego

Źródło: opracowanie własne.

stosuje się podejście wielowymiarowe, ujmując syntetycznie różne wskaźniki, takie jak dochody, zdrowie, edukacja, warunki mieszkaniowe i dostęp do podstawowych usług.

W naszych badaniach zaproponowaliśmy procedurę konstrukcji wielowymiarowego barometru ubóstwa i wykluczenia społecznego, która obejmuje dziesięć etapów (rysunek 4.1). W etapie I utworzono strukturę hierarchiczną dotyczącą ubóstwa i wykluczenia społecznego (tabela 4.1). Kryterium główne ubóstwo i wykluczenie społeczne zostało podzielone na siedem kryteriów podrzędnych dotyczących: ludności, beneficjentów opieki społecznej, rynku pracy, warunków mieszkaniowych, finansów, ochrony zdrowia oraz edukacji i wychowania. W ramach każdego z kryteriów podrzędnych zostały opracowane pakiety wskaźników, obejmujące cechy bezpośrednio i pośrednio wpływające na poziom zagrożenia ubóstwem i wykluczeniem społecznym.

Tabela 4.1. Struktura hierarchiczna dotycząca barometru ubóstwa i wykluczenia społecznego

Kryterium główne	Kryteria podrzędne	Wskaźniki (bezpośrednie i pośrednie)
Zagrożenie ubóstwem i wykluczeniem społecznym	ludność	pakiet wskaźników
	beneficjenci opieki społecznej	pakiet wskaźników
	rynek pracy	pakiet wskaźników
	warunki mieszkaniowe	pakiet wskaźników
	finanse	pakiet wskaźników
	ochrona zdrowia	pakiet wskaźników
	edukacja i wychowanie	pakiet wskaźników

Źródło: opracowanie własne.

Jednym z najistotniejszych etapów budowy barometru jest wybór wskaźników (etap II). Wskaźniki dotyczące ubóstwa i wykluczenia społecznego powinny odpowiadać następującym cechom³⁰:

³⁰ K. Baert, X. Van Huffel, O. Wilmart, L. Jacxsens, D. Berkvens, H. Diricks, A. Huyghebaert, M. Uyttendaele, *Measuring the Safety of the Food Chain in Belgium: Development*

- mierzalność – wskaźniki powinny być kwantyfikowalne, czyli mierzalne ilościowo, ponieważ celem barometru jest wyznaczenie ilościowej miary i analiza zmian trendu w czasie;
- niezależność – wskaźniki powinny być niezależne, czyli każdy wskaźnik powinien wносить inną informację do barometru, a inaczej ujmując różne wskaźniki nie powinny mierzyć podobnych właściwości;
- wiarygodność – wskaźniki muszą być pewne i w miarę możliwości niewrażliwe na błąd systematyczny, czyli powinny być wolne od błędu pomiaru wynikającego z zastosowanej metody pomiaru lub innych przyczyn;
- jednoznaczność sformułowania – powinien istnieć jednoznaczny związek między wskaźnikiem a zagrożeniem ubóstwem i wykluczeniem społecznym mierzonym w barometrze;
- reprezentatywność dla ubóstwa i wykluczenia społecznego – cały zestaw wskaźników (czynników monitorujących ubóstwo) musi obejmować różne kategorie zagrożeń dla ludności w zakresie barometru;
- dostępność – dane wykorzystane muszą być łatwo dostępne w bazach danych, raportach czy też innych dokumentach;
- trwałość – wskaźniki powinny być mierzone przez długi czas i oczekuje się, że będą one dalej monitorowane przez wiele lat, aby móc w sposób cykliczny wyznaczać barometr.

W etapie II zebrane wartości wskaźników dla jednostek samorządu terytorialnego (np. gmin) zestawia się w postaci macierzy danych:

$$X = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1k} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2k} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ x_{n1} & x_{n2} & \dots & x_{nk} \end{bmatrix},$$

gdzie x_{ij} – jest wartością j -tego wskaźnika w i -tej jednostce terytorialnej, $i = 1, \dots, n$; n – liczba jednostek terytorialnych; $j = 1, \dots, k$, k – liczba wskaźników.

W kolejnym III etapie następuje identyfikacja wartości nietypowych. Często wartości nietypowe nazywa się wartościami odstającymi (ang. *outliers*). Wartości nietypowe to obserwacje, które znacznie różnią się od pozostałych wartości danego wskaźnika (znacznie odbiegają od średniej lub mediany zbioru danych). Istnienie wartości nietypowych – bardzo dużych albo bardzo małych w analizach zjawisk może mieć znaczący wpływ na wyniki i ich interpretacje. Z tych powodów należy zidentyfikować wartości nietypowe, sprawdzić ich charakter (czy wynikają z błędu pomiaru czy rzeczywistych zjawisk) i dokonać transformacji wartości wskaźników.

Wartości pojedynczego wskaźnika uznaje się za nietypowe, jeżeli znajdują się poza przedziałem³¹:

$$[Q_{1j} - 1,5 \cdot IQR_j, Q_{3j} + 1,5 \cdot IQR_j] \\ [ll_j, ul_j]$$

gdzie: Q_{1j} Q_{3j} – odpowiednio pierwszy (dolny) i trzeci (górny) kwartył j -tego wskaźnika, IQR_j – rozstęp międzykwartyłowy j -tego wskaźnika.

W przypadku zbioru danych z nietypowymi wartościami wskaźników założenie, że wartości maksymalne i minimalne wskaźników są wartościami modelowymi (najlepszymi i najgorszymi), prowadzi do nadmiernego oddalenia od typowych wartości wskaźników i w konsekwencji zawęża zakres zmienności konstruowanego barometru jako miary syntetycznej. Ważne, aby zidentyfikować obserwacje nietypowe i w odpowiedni sposób je potraktować. Ze względu na to, że wartości modelowe w metodach wzorcowych porządkowania liniowego obiektów ustala się osobno dla każdego wskaźnika, w proponowanym podejściu do identyfikacji wartości nietypowych zastosowano podejście jednowymiarowe, tzw. kryterium kwartyłowe.

Etap IV związany jest z winsoryzacją danych. Winsoryzacja to transformacja wartości wskaźników poprzez ograniczenie ich skrajnych wartości zidentyfikowanych w etapie III jako nietypowe. W procesie winsoryzacji określona liczba skrajnych wartości wskaźnika jest zastępowana stałą (mniejszą lub większą) wartością. Oznacza to, że wartości wskaźnika

³¹ J.W. Tukey, *Exploratory Data Analysis*, Addison-Wesley, Reading, MA 1977 (Addison-Wesley Series in Behavioral Science).

powyżej i poniżej są zastępowane tymi wartościami. Mimo że winsoryzacja prowadzi do utraty części informacji, to korzyści przewyższają tę wadę, gdyż dzięki temu zmniejsza się wpływ ekstremalnych wartości na wyniki barometru, co prowadzi do bardziej poprawnych wyników.

W etapie V określa się charakter wskaźników w odniesieniu do głównego kryterium, czyli zagrożenia ubóstwem i wykluczeniem społecznym. W tym etapie ustala się kierunek preferencji wskaźników i dzieli się na stymulanty i destymulanty. Stymulanta jest wskaźnikiem, który przyczynia się do zwiększenia poziomu ubóstwa i wykluczenia społecznego, natomiast destymulanta jest wskaźnikiem o działaniu obniżającym poziom tego zjawiska. Istnieją jeszcze wskaźniki o charakterze nominant, które w pewnym zakresie zmienności zachowują się jak stymulanty, a w pozostałym jak destymulanty.

Etap VI to normalizacja wartości wskaźników. Normalizacja wartości wskaźników to proces przekształcania danych w celu doprowadzenia ich do wzajemnej porównywalności³². Wskaźniki są mierzone w różnych jednostkach i muszą być ich pozbawione. Ponadto, jak wskazano w etapie V, wskaźniki mają różny charakter (stymulat, destymulant czy nominant), dlatego też wszystkie wskaźniki przekształca się w taki sposób, aby miały charakter stymulant. Również należy zauważyć, że wśród wartości wskaźników mogą pojawić się wartości ujemne. Zatem należy też z obliczeń wyeliminować wartości niedodatnie. Ostatnią kwestią są zróżnicowane zakresy zmienności poszczególnych wskaźników, które należy zastąpić zakresem stałym dla wszystkich rozważanych wskaźników.

Istnieje wiele sposobów normalizacji danych³³. W badaniach przyjęliśmy unitaryzację zerowaną³⁴, w której wskaźniki o charakterze stymulant normalizuje się według formuły:

³² F. Wysocki, *Metody taksonomiczne w rozpoznawaniu typów ekonomicznych rolnictwa i obszarów wiejskich*, Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu, Poznań 2010.

³³ M. Walesiak, *Uogólniona miara odległości GDM w statystycznej analizie wielowymiarowej z wykorzystaniem programu R*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2011; M. Walesiak, *Przegląd formuł normalizacji wartości zmiennych oraz ich własności w statystycznej analizie wielowymiarowej*, „Przegląd Statystyczny” 2014, nr 61 (2), s. 363–372.

³⁴ K. Kukula, *Metoda unitaryzacji zerowanej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000; K. Kukula, D. Bogocz, *Metoda unitaryzacji zerowanej i jej zastosowanie*

$$z_{ij} = \frac{x_{ij} - \min_i(x_{ij})}{\max_i(x_{ij}) - \min_i(x_{ij})} \quad (i = 1, 2, \dots, n; j \in P_S),$$

a destymulanty:

$$z_{ij} = 1 - \frac{x_{ik} - \min_i(x_{ij})}{\max_i(x_{ij}) - \min_i(x_{ij})} \quad (i = 1, 2, \dots, n; j \in P_D),$$

gdzie P_S – zbiór indeksów stymulant, P_D – zbiór indeksów destymulant. Po zastosowaniu unitaryzacji zerowane wartości wszystkich wskaźników znajdują się w przedziale od 0 do 1.

W etapie VII ustala się wzorzec A^+ :

$$A^+ = \left(\max_i(z_{i1}), \max_i(z_{i2}), \dots, \max_i(z_{ik}) \right) = (z_1^+, z_2^+, \dots, z_k^+).$$

Wzorzec to zestaw najlepszych (najbardziej pożądaných) wartości wskaźników, które najsilniej wpływają na zagrożenie ubóstwem i wykluczeniem społecznym.

Następnie wyznacza się antywzorzec A^- :

$$A^- = \left(\min_i(z_{i1}), \min_i(z_{i2}), \dots, \min_i(z_{ik}) \right) = (z_1^-, z_2^-, \dots, z_k^-).$$

Antywzorzec to zestaw najgorszych (najmniej pożądaných) wartości wskaźników, które najsłabiej wpływają na zagrożenie ubóstwem i wykluczeniem społecznym.

W etapie VIII następuje obliczanie odległości każdego obiektu od wzorca:

$$d_j^+ = \sum_{j=1}^k d(z_{ij}, z_j^+)$$

$$d^+ = \sqrt{\sum_{j=1}^k (z_{ij} - z_j^+)^2}$$

i antywzorca:

$$d_j^- = \sum_{j=1}^k d(z_{ij}, z_j^-)$$

$$d^- = \sqrt{\sum_{j=1}^k (z_{ji}, -z_j^-)}$$

Sprawdza się, jak blisko jednostki terytorialne znajdują się od wzorca i antywzorca. W obu przypadkach do obliczania odległości wykorzystuje się odległość euklidesową, która jest najczęściej wykorzystywaną metryką w analizie danych.

W etapie IX następuje agregacja wartości wskaźników, czyli poszczególne znormalizowane wartości wskaźników są łączone w jedną miarę. W tym celu oblicza się wartości miary syntetycznej barometru ubóstwa i wykluczenia społecznego dla każdej jednostki terytorialnej za pomocą metody TOPSIS (*Technique for Order of Preference by Similarity to Ideal Solution*). Nasze badania wykorzystują ideę konstrukcji syntetycznej miary wprowadzonej przez Zdzisława Hellwiga³⁵ i opracowanej przez Chinga-Lai Hwanga i Kwangsuna Yoon³⁶. Proponowane podejście opiera się na metodzie TOPSIS i zostało zmodyfikowane przez Aleksandrę Łuczak i Sławomira Kalinowskiego³⁷. Konstruuje się miarę barometru według wzoru:

$$B_i = \frac{d_i^-}{d_i^+ + d_i^-} (i = 1, 2, \dots, n).$$

³⁵ Z. Hellwig, *Zastosowania metody taksonomicznej do typologicznego podziału krajów ze względu na poziom ich rozwoju oraz zasoby i strukturę wykwalifikowanych kadr*, „Przegląd Statystyczny” 1968, nr 4, s. 307–327; Z. Hellwig, *Procedure of Evaluating High-Level Manpower Data and Typology of Countries by Means of the Taxonomic Method*, w: *Towards a System of Human Resources Indicators for Less Developed Countries: Papers Prepared for a UNESCO Research Project*, Z. Gostkowski (red.), Ossolineum: Polish Academy of Science Press, 1972, s. 115–134.

³⁶ Ch.-L. Hwang, K. Yoon, *Multiple Attribute Decision Making: Methods and Applications*, Springer-Verlag, 1981.

³⁷ A. Łuczak, S. Kalinowski, *Assessing the Level of the Material Deprivation of European Union Countries*, “PLOS One” 2020, nr 15 (9), e0238376, <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0238376>.

Im wyższa wartość B_i miary tym wyższe zagrożenie ubóstwem i wykluczeniem społecznym w i -tej jednostce terytorialnej (gminie). Wartości barometru B_i znajdują się w przedziale od 0 do 1.

Tabela 4.2. Wartości barometru oraz teoretyczne typy zagrożenia ubóstwem i wykluczeniem społecznym

B_i	Poziom barometru	Typ zagrożenia ubóstwem i wykluczeniem społecznym	Typ gmin
[0,00; 0,10)	ekstremalnie niski	brak zagrożenia ubóstwem	zamożne
[0,10; 0,20)	bardzo niski	minimalne zagrożenie ubóstwem	
[0,20; 0,30)	niski	bardzo słabe zagrożenie ubóstwem	względnie zamożne
[0,30; 0,40)	względnie niski	niewyraźne zagrożenie ubóstwem	
[0,40; 0,50)	średnio niski	umiarkowane zagrożenie ubóstwem	średnio zamożne
[0,50; 0,60)	średnio wysoki	umiarkowanie wysokie zagrożenie ubóstwem	
[0,60; 0,70)	względnie wysoki	silne zagrożenie ubóstwem	względnie ubogie
[0,70; 0,80)	wysoki	dotkliwe zagrożenie ubóstwem	
[0,80; 0,90)	bardzo wysoki	bardzo dotkliwe zagrożenie ubóstwem	ubogie
[0,90; 1,00]	ekstremalnie wysoki	skrajne zagrożenie ubóstwem	

Źródło: opracowanie własne.

Ostatni to etap X, który obejmuje identyfikację typów zagrożenia ubóstwem i wykluczeniem społecznym dla jednostek terytorialnych. W kontekście naszych badań typ jest to grupa jednostek terytorialnych o wspólnych cechach dotyczących zagrożenia ubóstwem i wykluczeniem społecznym. Wyodrębnienie typów jednostek terytorialnych można przeprowadzić w sposób arbitralny, stosując przedziały liczbowe wartości

miernika (tabela 4.2). W ten sposób wyodrębniono dziesięć poziomów barometru i teoretycznych typów zagrożenia ubóstwem i wykluczeniem społecznym oraz pięć skorelowanych z nimi typów gmin.

Przedstawioną powyżej metodę wykorzystano do skonstruowania wielowymiarowego barometru ubóstwa i wykluczenia społecznego w gminach województwa mazowieckiego w latach 2012–2023. W badaniach wykorzystano dane z Banku Danych Lokalnych GUS. W badaniach zastosowano poniższe wskaźniki podzielone według następujących kryteriów:

ludność

- 1) saldo migracji ogółem na 1000 ludności (D);
- 2) ludność w wieku poprodukcyjnym na 100 osób w wieku produkcyjnym (S);
- 3) odsetek osób w wieku 65 lat i więcej w populacji ogółem (S);

beneficjenci pomocy społecznej

- 4) beneficjenci środowiskowej pomocy społecznej na 10 tys. ludności (S);
- 5) udział osób korzystających ze środowiskowej pomocy społecznej poniżej kryterium dochodowego, w ogólnej liczbie osób korzystających ze środowiskowej pomocy społecznej (S);
- 6) udział dzieci w wieku do lat 17, na które rodzice otrzymują zasiłek rodzinny w ogólnej liczbie dzieci w tym wieku (S);

rynek pracy

- 7) udział podmiotów wyrejestrowanych wg grup sekcji PKD 2007 ogółem w ogólnej liczbie podmiotów (S);
- 8) jednostki nowo zarejestrowane w rejestrze REGON na 10 tys. ludności (D);
- 9) udział bezrobotnych zarejestrowanych w ogólnej liczbie ludności w wieku produkcyjnym (S);

warunki mieszkaniowe i materialne

- 10) ludność korzystająca z instalacji wodociągowej w % ogółu ludności (D);
- 11) ludność korzystająca z oczyszczalni ścieków w % ogółu ludności (D);
- 12) ludność korzystająca z instalacji kanalizacyjnej w % ogółu ludności (D);
- 13) ludność korzystająca z instalacji gazowej w % ogółu ludności (D);

ochrona zdrowia

- 14) porady ogółem w zakresie ambulatoryjnej opieki zdrowotnej (w podstawowej i specjalistycznej opiece zdrowotnej łącznie z poradami udzielonymi w przychodniach resortu MON i MSWiA) na mieszkańca (S);
- 15) przychodnie na 10 tys. ludności (D);
- 16) ludność na aptekę ogólnodostępną (S);

edukacja i wychowanie

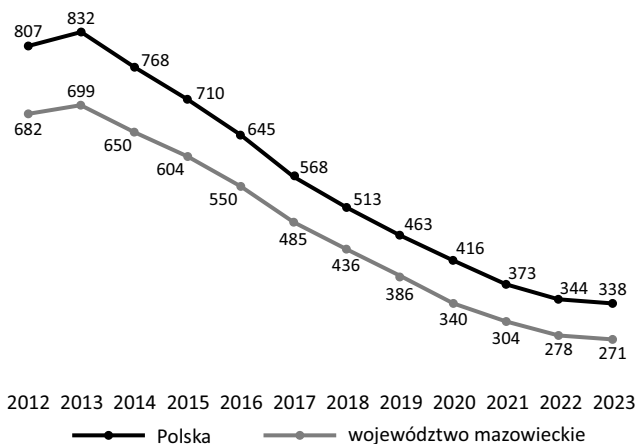
- 17) liczba uczniów w szkołach ogólnokształcących (licea ogólnokształcące dla młodzieży bez specjalnych) na 1 etat (nauczyciele pełnozatrudnieni i niepełnozatrudnieni w przeliczeniu) w liceach ogólnokształcących dla młodzieży bez specjalnych (D);
- 18) dzieci w wieku 3–5 lat przypadające na jedną placówkę wychowania przedszkolnego (D);
- 19) odsetek dzieci objętych opieką w żłobkach (D);

finanse

- 20) udział podatku dochodowego od osób fizycznych, stanowiący dochody budżetu państwa, w dochodach własnych gmin (D);
- 21) liczba dodatków mieszkaniowych na tysiąc mieszkańców (S).

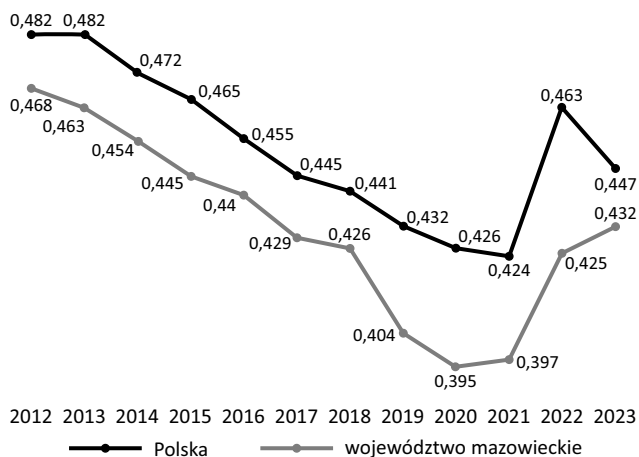
W badaniach przyjęto zestaw dwudziestu jeden wskaźników, dla których określono charakter jako (S) – stymulanty i (D) – destymulanty.

Wybrane wskaźniki posłużyły do konstrukcji barometru ubóstwa i wykluczenia społecznego. Dane zostały poddane normalizacji za pomocą unitaryzacji zerowanej. Przy czym w celu umożliwienia porównań poziomów barometru ubóstwa i wykluczenia społecznego w latach 2012–2023 w gminach województwa mazowieckiego wyznaczono wartości minimalne i maksymalne dla każdego wskaźnika na podstawie danych z całego analizowanego okresu. Również wzorzec i antywzorzec rozwoju były wyznaczane z całego badanego okresu. Na początku analizy danych z barometru należy przyrzeć się też danym dotyczącym beneficjentów pomocy społecznej. Liczba beneficjentów środowiskowej pomocy społecznej na 10 tys. ludności w Polsce i w województwie mazowieckim w latach 2012–2023 z roku na rok zmniejszała się (wykres 4.1). Na tym tle można by przypuszczać, że barometr też powinien pokazywać, że zagrożenie ubóstwem i wykluczeniem społecznym będzie się corocznie zmniejszało. Jednak sytuacji takiej nie zaobserwowano przez cały badany

Wykres 4.1. Liczba beneficjentów środowiskowej pomocy społecznej na 10 tys. ludności w Polsce i w województwie mazowieckim w latach 2012–2023

Źródło: opracowanie własne.

Wykres 4.2. Wartość barometru ubóstwa i wykluczenia społecznego w Polsce i województwie mazowieckim w latach 2012–2023

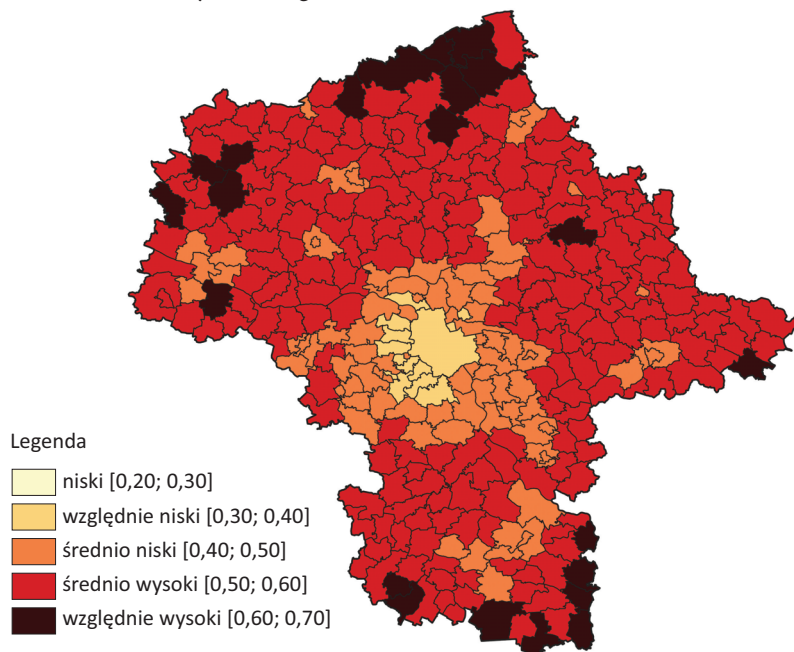
Źródło: opracowanie własne.

okres. Na wykresie 4.2 pokazaliśmy, że w 2021 roku, w którym trwała już pandemia COVID-19, barometr wskazał możliwość zwiększenia się zagrożenia ubóstwem i wykluczeniem społecznym w województwie mazowieckim. Chociaż odnotowano niewyraźne zagrożenie ubóstwem w 2020 roku (0,395), gdyż wskaźnik był pomiędzy 0,3 a 0,4, to jednak barometr subtelnie zareagował na pojawiającą się sytuację kryzysową w postaci pandemii i wartość barometru nieznacznie zwiększyła się w 2021 roku do 0,397 w porównaniu z rokiem 2020. W kolejnych latach (2022 i 2023) odnotowano też zwiększenie wartości barometru (odpowiednio do poziomu 0,425 i 0,432) wskazującego umiarkowane zagrożenie ubóstwem. Analizując sytuację globalnie, należy stwierdzić, że w całej Polsce wpływ pandemii nie był tak widoczny od razu, jednak barometr zareagował z pewnym opóźnieniem na pojawiające się sytuacje kryzysowe zwiększeniem swojej wartości w latach 2022 i 2023. W 2020 roku poziom barometru wynosił 0,426, co wskazywało na umiarkowane zagrożenie ubóstwem. W 2021 roku utrzymał się na zbliżonym poziomie (0,424), jednak w 2022 roku pandemia i konflikt rosyjsko-ukraiński został odnotowany przez zwiększenie wartości barometru do poziomu 0,463 i nieco obniżając się w 2023 roku (0,447). W czasie od 2020 do 2023 roku cały czas identyfikowano umiarkowane zagrożenie ubóstwem.

Kolejne szczegółowe analizy dostarczają wartości barometru obliczone dla poszczególnych gmin w województwie mazowieckim. W badanym okresie zidentyfikowano pięć poziomów ubóstwa i wykluczenia społecznego od niskiego poziomu (0,270) do poziomu względnie wysokiego (0,660). Wyodrębnionym poziomom ubóstwa i wykluczenia społecznego odpowiadają typy zagrożenia i typy gmin, którym można przypisać odpowiednio dla poziomu niskiego (bardzo słabe zagrożenie ubóstwem) i względnie niskiego (niewyraźne zagrożenie ubóstwem) – bardzo niskie ryzyko ubóstwa w gminach, dla poziomu średnio niskiego (umiarkowane zagrożenie ubóstwem) i średnio wysokiego (umiarkowane wysokie zagrożenie ubóstwem) – umiarkowane ryzyko ubóstwa gmin, a dla poziomu względnie wysokiego (silne zagrożenie ubóstwem) – wysokie ryzyko ubóstwa w gminach.

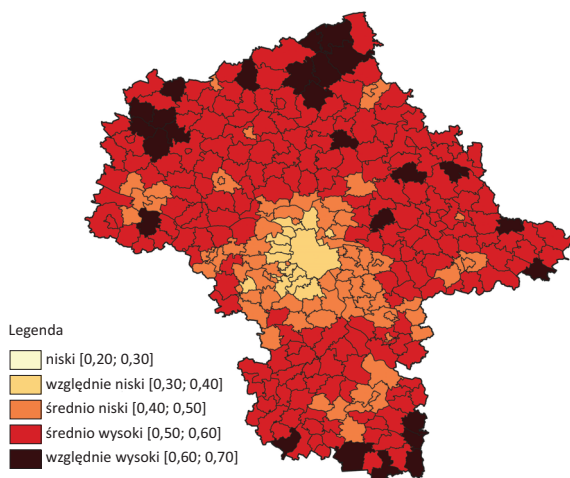
W 2012 roku wyróżnia się miasto Warszawa z otaczającymi je gminami, gdzie poziom barometru był średnio niski lub względnie niski. Im dalej od stolicy tym sytuacja stawała się gorsza aż do osiągnięcia na

krańcach województwa mazowieckiego głównie średnio wysokiego lub względnie wysokiego poziomu barometru, co wskazywało na umiarkowanie wysokie lub silne zagrożenie ubóstwem. W 2012 roku w województwie mazowieckim zidentyfikowano cztery poziomy barometru ubóstwa i wykluczenia społecznego od poziomu względnie niskiego do poziomu względnie wysokiego. Wartości miary barometru były od 0,306 do 0,660, co oznaczało wyodrębnienie poziomów od względnie niskiego do poziomu względnie wysokiego. Jednocześnie to wskazywało na możliwość pojawienia się od niewyraźnego zagrożenia ubóstwem do silnego zagrożenia ubóstwem. Zauważyć należy też, że na większości obszaru województwa mazowieckiego dominował poziom średnio wysoki. Stąd można wnioskować, że w 2012 roku w większości gmin wystąpiło umiarkowanie wysokie zagrożenie ubóstwem.

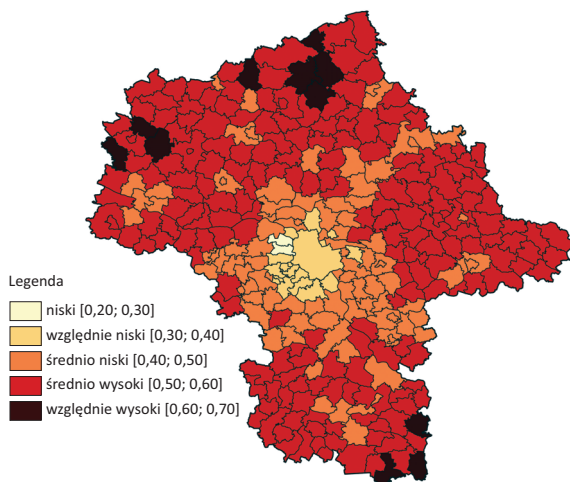
Rysunek 4.2. Poziomy barometru ubóstwa i wykluczenia społecznego dla gmin w województwie mazowieckim w 2012 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z Banku Danych Lokalnych GUS.

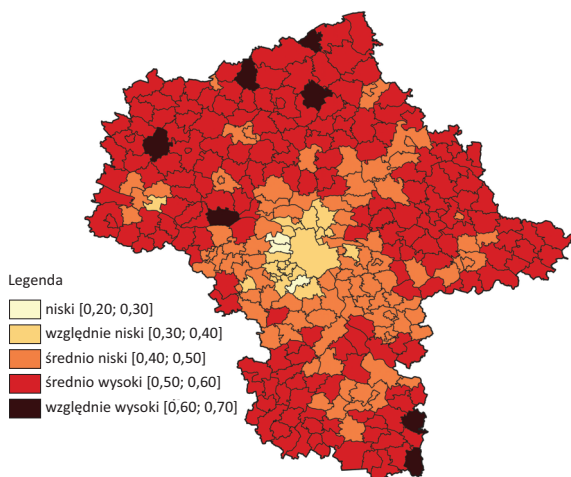
Rysunek 4.3. Poziomy barometru ubóstwa i wykluczenia społecznego dla gmin w województwie mazowieckim w 2013 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z Banku Danych Lokalnych GUS.

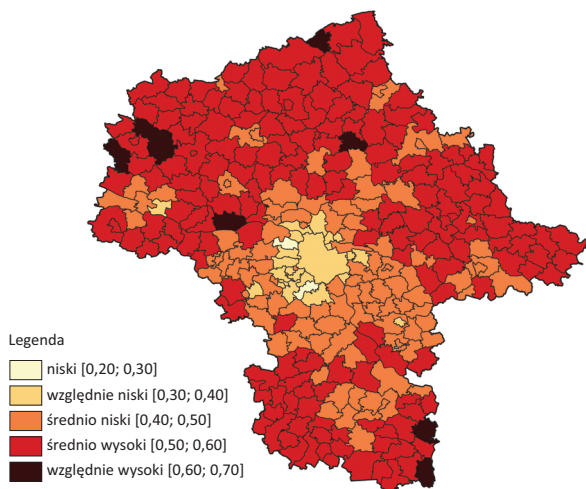
Rysunek 4.4. Poziomy barometru ubóstwa i wykluczenia społecznego dla gmin w województwie mazowieckim w 2014 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z Banku Danych Lokalnych GUS.

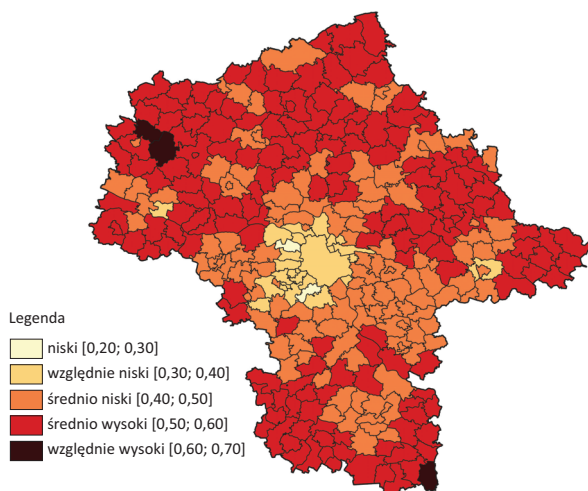
Rysunek 4.5. Poziomy barometru ubóstwa i wykluczenia społecznego dla gmin w województwie mazowieckim w 2015 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z Banku Danych Lokalnych GUS.

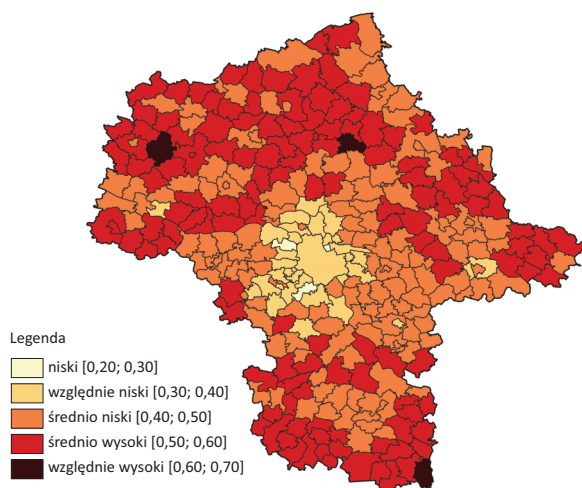
Rysunek 4.6. Poziomy barometru ubóstwa i wykluczenia społecznego dla gmin w województwie mazowieckim w 2016 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z Banku Danych Lokalnych GUS.

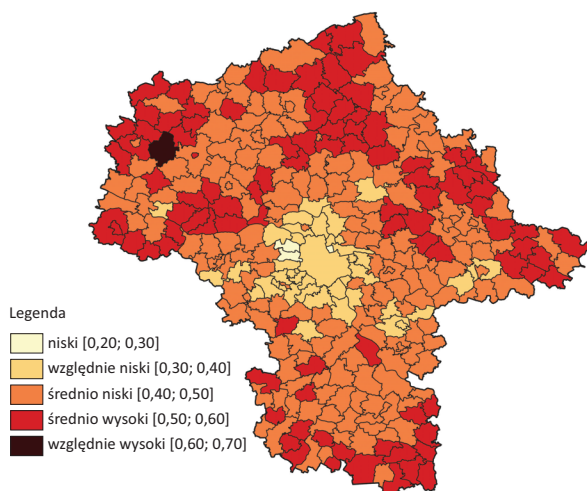
Rysunek 4.7. Poziomy barometru ubóstwa i wykluczenia społecznego dla gmin w województwie mazowieckim w 2017 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z Banku Danych Lokalnych GUS.

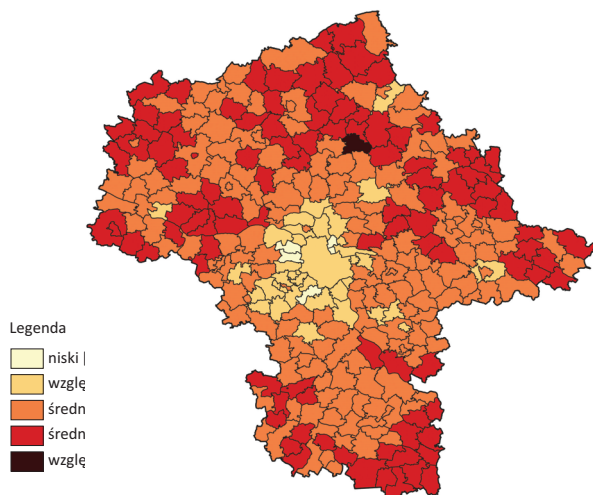
Rysunek 4.8. Poziomy barometru ubóstwa i wykluczenia społecznego dla gmin w województwie mazowieckim w 2018 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z Banku Danych Lokalnych GUS.

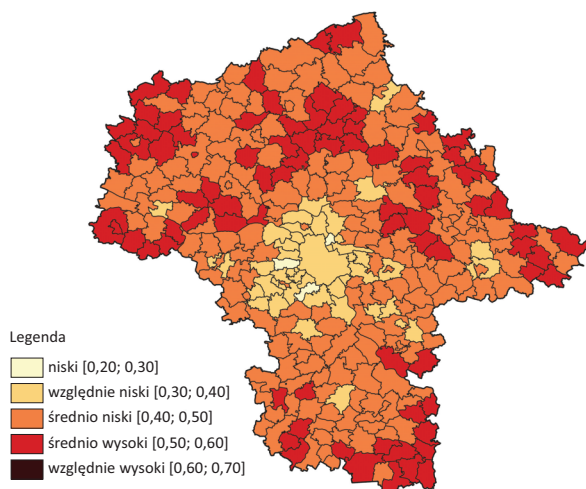
Rysunek 4.9. Poziomy barometru ubóstwa i wykluczenia społecznego dla gmin w województwie mazowieckim w 2019 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z Banku Danych Lokalnych GUS.

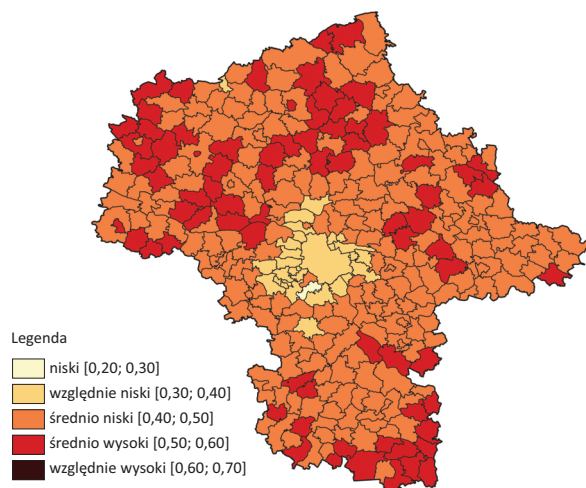
Rysunek 4.10. Poziomy barometru ubóstwa i wykluczenia społecznego dla gmin w województwie mazowieckim w 2020 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z Banku Danych Lokalnych GUS.

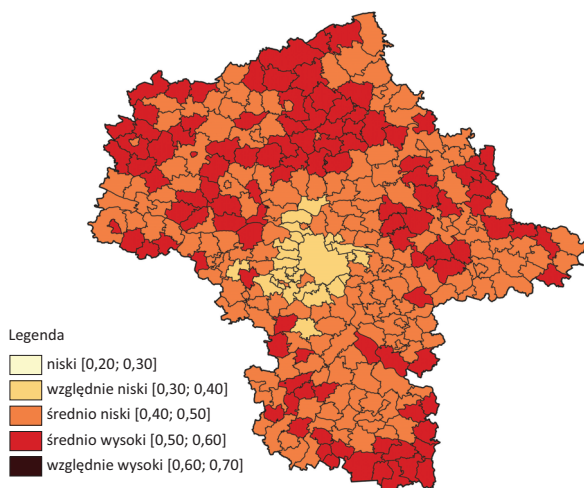
Rysunek 4.11. Poziomy barometru ubóstwa i wykluczenia społecznego dla gmin w województwie mazowieckim w 2021 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z Banku Danych Lokalnych GUS.

Rysunek 4.12. Poziomy barometru ubóstwa i wykluczenia społecznego dla gmin w województwie mazowieckim w 2022 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z Banku Danych Lokalnych GUS.

Rysunek 4.13. Poziomy barometru ubóstwa i wykluczenia społecznego dla gmin w województwie mazowieckim w 2023 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych z Banku Danych Lokalnych GUS³⁸.

Z każdym rokiem poziom zagrożenia ubóstwem i wykluczeniem społecznym w większości badanych gmin zmniejszał się. W 2023 roku w województwie mazowieckim odnotowano zakres wartości barometru od 0,317 do 0,585. Wskazuje to, że w tym roku w gminach zidentyfikowano tylko trzy poziomy zagrożenia ubóstwem i wykluczeniem społecznym od poziomu względnie niskiego do średnio wysokiego. W 2023 roku w żadnej z gmin nie wykazano, że poziom był powyżej względnie wysokiego. Jednoznacznie oznacza to, że nie zidentyfikowano już gmin z silnym zagrożeniem ubóstwem. Należy zauważyć też, że część gmin zwiększyła swój poziom zagrożenia ubóstwem w porównaniu z 2022 rokiem. Najniższe zagrożenie ubóstwem i wykluczeniem społecznym istniało w badanym okresie w mieście Warszawa i gminach kilku powiatów ościennych, stąd też można uznać te gminy za zamożne lub względnie zamożne³⁹.

³⁸ Bank Danych Lokalnych GUS. <https://bdl.stat.gov.pl/bdl/start> (dostęp: 13.11.2024).

³⁹ Ranking gmin załączono w Aneksie.

Należy pamiętać, że bieda może być krótko- lub długoterminowa. Chroniczne ubóstwo jest zwykle problemem wieloletnim i międzypokoleniowym, a zatem jest trudniejsze do rozwiązania. Tymczasowe ubóstwo może wynikać z jednorazowych wydarzeń, które powodują obniżenie poziomu życia. Przykładem może być sytuacja w czasie pandemii COVID-19, gdzie część osób utraciła pracę, jednak nie były to stany utrwalone przez lata i pozwoliły większości z nich stopniowo podnieść się z tej sytuacji. Miary ubóstwa oparte na danych przekrojowych nie mogą generalnie rozróżniać ubóstwa krótkoterminowego i długoterminowego, dlatego ważne są badania na danych przekrojowo-czasowych, które pozwalają uchwycić dynamikę ubóstwa, np. w postaci barometru ubóstwa.

4.4. Po co stosuje się barometr ubóstwa i wykluczenia społecznego?

Warto jednak odpowiedzieć sobie na pytanie: po co taki barometr? Najprościej można uznać, że to narzędzie pozwala ocenić sytuację ludności pod kątem zagrożenia ubóstwem i wykluczeniem społecznym, uwzględniając różnorodne wymiary życia, takie jak warunki mieszkaniowe, dostęp do edukacji, zdrowia, czy poziom dochodów. Jego główną funkcją jest służenie jako system wczesnego ostrzegania, pomagający identyfikować obszary, grupy społeczne lub jednostki najbardziej narażone na problemy materialne. Dzięki temu możliwe jest szybsze reagowanie na sytuacje kryzysowe i skuteczniejsze przeciwdziałanie ubóstwu. Dla organizacji rządowych, samorządowych i międzynarodowych oraz badaczy naukowych barometr stanowi istotne narzędzie w ocenie polityki społecznej i podejmowaniu strategicznych decyzji.

Jedną z kluczowych funkcji barometru ubóstwa jest identyfikacja obszarów oraz grup społecznych zagrożonych wykluczeniem. Dzięki analizie wskaźników ekonomicznych i społecznych, barometr pomaga określić, które regiony lub grupy demograficzne wymagają największego wsparcia. Takie informacje umożliwiają bardziej celowe kierowanie pomocy, pozwalając na efektywniejsze wdrażanie programów społecznych, które mogą skutecznie poprawić sytuację materialną osób i rodzin. Przykładem może być identyfikacja grup szczególnie narażonych, takich

jak osoby starsze, rodziny wielodzietne czy społeczności o niskim poziomie edukacji – barometr pozwala ustalić ich potrzeby i dostosować do nich zakres wsparcia.

Barometr ubóstwa i wykluczenia społecznego jest również narzędziem do monitorowania i oceny działań w zakresie polityki społecznej. Jego regularne stosowanie pozwala na bieżąco śledzić zmiany w poziomie ubóstwa i oceniać efektywność realizowanych programów pomocowych, a także reagować na nowe wyzwania. Dzięki temu decydenci mogą dostosować interwencje oraz środki zaradcze do zmieniających się potrzeb społeczeństwa, co przyczynia się do lepszej alokacji zasobów i unikania sytuacji, w której wsparcie trafia do grup, które są mniej zagrożone. Monitorowanie za pomocą barometru pozwala także ocenić długofalowy wpływ polityki społecznej na ograniczanie wykluczenia i poprawę jakości życia.

Dzięki barometrowi możliwe jest również skuteczniejsze planowanie strategiczne, co obejmuje lepsze zarządzanie zasobami finansowymi i niefinansowymi. W miarę jak ograniczone zasoby są kluczowym wyzwaniem dla instytucji i organizacji, barometr umożliwia ich bardziej efektywne rozdzielanie tam, gdzie są najbardziej potrzebne. Na podstawie wyników barometru można podejmować decyzje o wdrażaniu konkretnych programów, które stanowią odpowiedź na najważniejsze problemy społeczne. Barometr wspiera tworzenie strategii zrównoważonego rozwoju społecznego oraz polityk, które zapobiegają ubóstwu, przyczyniając się do budowania bardziej stabilnych i zrównoważonych społeczności.

Kolejnym ważnym aspektem funkcji barometru jest podnoszenie świadomości społecznej na temat problemów ubóstwa i wykluczenia społecznego. Dane z barometru mogą być wykorzystywane do informowania i edukowania społeczeństwa o skali i przyczynach ubóstwa, co z kolei może generować wsparcie dla inicjatyw proedukacyjnych i polityk przeciwdziałających ubóstwu. Informowanie o wynikach barometru przyczynia się do kształtowania opinii publicznej i promowania postaw solidarnościowych, dzięki czemu społeczeństwo jest bardziej skłonne do angażowania się w działania pomocowe i wspierania polityk społecznych.

Barometr ubóstwa i wykluczenia społecznego pełni istotną rolę w diagnozowaniu i przewidywaniu zagrożeń związanych z ubóstwem na poziomie krajowym i lokalnym. Wskazując na konkretne obszary życia,

które wymagają poprawy, barometr pozwala na stworzenie bardziej złożonego obrazu sytuacji osób najbardziej narażonych. Przy użyciu barometru można badać i analizować takie kwestie, jak dostęp do podstawowych usług publicznych, opieki zdrowotnej czy poziom zatrudnienia wśród zagrożonych grup. Dzięki temu organizacje i instytucje odpowiedzialne za politykę społeczną mogą skuteczniej dostosowywać swoje działania, uwzględniając aktualne potrzeby i zasoby.

Barometr jest również przydatnym narzędziem przy badaniu długofalowych skutków ubóstwa i wykluczenia. Zastosowanie go pozwala na analizowanie dynamiki zmian w dłuższym okresie, co umożliwia wychwycenie trendów oraz identyfikację mechanizmów, które przyczyniają się do pogłębiania problemów społecznych lub, przeciwnie, do ich łagodzenia. Dzięki danym z barometru można określić, jakie działania są najbardziej efektywne w walce z ubóstwem w perspektywie kilku lub kilkunastu lat, co jest szczególnie istotne dla decydentów zajmujących się polityką społeczną oraz inwestycjami w zrównoważony rozwój społeczny.

W kontekście współpracy międzynarodowej barometr ubóstwa i wykluczenia społecznego może również pełnić funkcję narzędzia do porównań między krajami lub regionami. Pozwala to na lepsze zrozumienie globalnych trendów oraz ocenę efektywności różnych strategii walki z ubóstwem na świecie. Dzięki zbieraniu i analizowaniu danych barometr daje możliwość identyfikacji dobrych praktyk, które można adaptować i wdrażać w innych krajach lub regionach. Dodatkowo porównania międzynarodowe mogą wpływać na kształtowanie standardów w zakresie polityki społecznej i wyznaczać kierunki działań na poziomie globalnym, szczególnie w obszarach wsparcia dla osób najbardziej wykluczonych.

Barometr ubóstwa i wykluczenia społecznego wspiera również współpracę między różnymi instytucjami i organizacjami, w tym rządowymi, pozarządowymi i naukowymi. Wspólne korzystanie z danych dostarczanych przez barometr może wspomóc w budowaniu sieci wsparcia dla osób zagrożonych ubóstwem oraz poprawić koordynację działań międzysektorowych. Na podstawie wyników barometru organizacje mogą formułować wspólne cele i strategie, a także wymieniać się wiedzą oraz doświadczeniem, co pozwala na lepszą i bardziej zintegrowaną reakcję na problem ubóstwa.

Ostatecznie barometr ubóstwa i wykluczenia społecznego umożliwia również lepsze rozumienie różnorodnych przyczyn ubóstwa oraz wykluczenia w kontekście lokalnym i społecznym. Każdy region lub społeczność mogą być narażone na inne czynniki ryzyka, a narzędzie to pozwala na identyfikację tych specyficznych czynników oraz analizę ich wpływu na życie mieszkańców. Na przykład, ubóstwo na terenach wiejskich może wynikać z braku dostępu do infrastruktury i usług publicznych, podczas gdy w dużych miastach przyczyną może być wysoki koszt życia i brak stabilnego zatrudnienia. Dzięki analizie tych lokalnych uwarunkowań możliwe jest lepsze dopasowanie polityki społecznej do specyfiki danego miejsca, co znacząco zwiększa efektywność interwencji i pozwala skuteczniej zapobiegać ubóstwu w dłuższej perspektywie.

Podsumowując, barometr ubóstwa i wykluczenia społecznego jest niezwykle wszechstronnym narzędziem, które pozwala na kompleksową analizę oraz monitorowanie zagrożeń związanych z ubóstwem i marginalizacją społeczną. Dzięki jego zastosowaniu możliwa jest identyfikacja najbardziej narażonych grup i regionów, co z kolei prowadzi do efektywniejszego planowania i wdrażania programów pomocowych. Barometr wspiera także ocenę skuteczności polityk społecznych, a jednocześnie umożliwia strategiczne zarządzanie zasobami oraz podnosi świadomość społeczeństwa na temat problemów społecznych. W kontekście międzynarodowym i lokalnym barometr pozwala na analizę przyczyn ubóstwa, dostosowanie działań do specyficznych potrzeb oraz lepszą koordynację międzysektorową. Tym samym barometr ubóstwa i wykluczenia społecznego staje się istotnym narzędziem w walce z wykluczeniem społecznym, przyczyniając się do budowania sprawiedliwego i zrównoważonego społeczeństwa.

Zakończenie

Podsumowując dotychczasowe rozważania, możemy stwierdzić, że ubóstwo i wykluczenie społeczne to złożone zjawiska, które są efektem zarówno indywidualnych ograniczeń, jak brak wykształcenia czy problemy zdrowotne, jak i głęboko zakorzenionych nierówności społecznych i ekonomicznych, które są wzmacniane przez globalizację i zmiany technologiczne. Nasze badania potwierdzają, że ubóstwo to zjawisko wielowymiarowe, które obejmuje nie tylko sferę materialną, ale także społeczne, kulturowe i polityczne aspekty życia człowieka.

Beneficjenci pomocy społecznej, których opinie usłyszeliśmy w trakcie badań, zaprezentowali nam skomplikowany i złożony obraz życia, pełen licznych wyzwań i trudności. Ich doświadczenia wykraczają daleko poza trudności finansowe. Wielu z nich boryka się z problemami zdrowotnymi, często przewlekłymi lub nieleczonymi, co dodatkowo utrudnia im funkcjonowanie w codziennym życiu. Oprócz tego wiele osób doświadcza poczucia izolacji społecznej, braku wsparcia ze strony rodziny czy znajomych, co pogłębia poczucie beznadziei i bezradności. Ich relacje są często napięte, a dostęp do edukacji i rozwoju osobistego jest mocno ograniczony. Część z nich dziedziczy ubóstwo, stając się ofiarami historii rodzinnych, a dla niektórych jest to sposób na życie, bo nie chcą wyjść poza schemat ubóstwa, które jest bezpieczną alternatywą w porównaniu z trudnymi próbami zmiany warunków życia.

Również głos pracowników socjalnych był dla nas ważny. Pracownicy ci bowiem stoją na pierwszej linii frontu walki z ubóstwem, odgrywają niezwykle istotną rolę w systemie pomocy społecznej. Codziennie mierzą się z wieloma wyzwaniami, wspierając osoby doświadczające trudności materialnych, zdrowotnych i społecznych. Ich praca wymaga ogromnego zaangażowania, empatii i wiedzy. Jednakże aby skutecznie

pomagać innym, potrzebują odpowiednich warunków pracy. Wysokie obciążenie pracą, wynikające z dużej liczby klientów i złożoności ich problemów, często prowadzi do wypalenia zawodowego, przez co sami potrzebują wsparcia. Niskie wynagrodzenia nie tylko demotywują, ale także utrudniają zatrzymanie wykwalifikowanych pracowników w zawodzie. Brak możliwości rozwoju zawodowego i ciągłego kształcenia ogranicza ich potencjał i uniemożliwia stosowanie innowacyjnych metod pracy.

Pracownicy socjalni także często zmagają się z brakiem odpowiedniego wsparcia ze strony instytucji, w których pracują. Brak wystarczających zasobów, skomplikowane i biurokratyczne procedury administracyjne i brak współpracy między różnymi sektorami utrudniają skuteczną pomoc osobom potrzebującym. Konsekwencje tych problemów są poważne. Wypalenie zawodowe pracowników socjalnych prowadzi do obniżenia jakości świadczonych usług, rotacji kadr i utraty zaufania klientów. To z kolei przekłada się na pogorszenie sytuacji osób ubogich i pogłębienie nierówności społecznych.

Opracowany przez nas barometr ubóstwa i wykluczenia społecznego stanowi cenne narzędzie do monitorowania sytuacji i oceny skuteczności podejmowanych działań. Dzięki niemu możemy zidentyfikować obszary, które wymagają szczególnej uwagi, oraz śledzić postępy w realizacji celów polityki społecznej. Barometr jest narzędziem, które ma pokazywać z wyprzedzeniem zmiany w zamożności społeczeństwa, a szczególnie jego ubożenie. Wskaźnik ma umożliwiać okresową i powtarzalną corocznie analizę obszarów pod względem zagrożenia ubóstwem i wykluczeniem społecznym. W województwie mazowieckim w naszych analizach na poziomie gmin zidentyfikowaliśmy obszary, które najbardziej są wrażliwe na pojawienie się symptomów ubóstwa i wykluczenia społecznego. Ujawniła się ogólna tendencja, że obszary znajdujące się w bezpośrednim sąsiedztwie obszarów miejskich są mniej narażone na ubóstwo niż obszary znacznie oddalone od miast. Optymistyczny jest też fakt, że od 2012 do 2021 roku poziom zagrożenia ubóstwem i wykluczeniem społecznym corocznie zmniejszał się.

Jakie wnioski płyną z naszych badań? Przede wszystkim, konieczne jest kompleksowe i długofalowe podejście do problemu ubóstwa, które uwzględni zarówno aspekty materialne, jak i niematerialne. Po drugie,

niezbędna jest ścisła współpraca między różnymi podmiotami zaangażowanymi w przeciwdziałanie ubóstwu, takimi jak ośrodki pomocy społecznej, organizacje pozarządowe, samorządy i rząd. Po trzecie, kluczowe znaczenie ma inwestycja w kapitał ludzki, poprzez zapewnienie dostępu do edukacji, szkoleń zawodowych oraz opieki zdrowotnej i psychologicznej. Wreszcie, należy pamiętać, że ubóstwo to nie tylko problem jednostki czy rodziny, ale także jej otoczenia, a dalej również całego społeczeństwa. Ograniczanie ubóstwa jest zatem inwestycją w przyszłość, która przynosi korzyści dla wszystkich.

Wnioski wypływające z badań ubóstwa i wykluczenia społecznego:

- 1) Ubóstwo i / lub wykluczenie społeczne jest efektem nawarstwienia się kilku problemów, m.in. niskich dochodów, niskiego poziomu wykształcenia, niepełnosprawności, długotrwałej lub ciężkiej choroby, braku pracy, ograniczonej aktywności beneficjentów pomocy społecznej, dysfunkcyjności rodzin, niskich aspiracji życiowych, niekorzystnych zjawisk z przeszłości, wieloletnich utrwalonych wzorców biedy w rodzinie.
- 2) Widoczne jest przyjmowanie przez beneficjentów pomocy społecznej dwóch przeciwstawnych ról społecznych – z jednej strony przyjmowane są postawy wynikające z poczucia pokrzywdzenia, które mają na celu uzasadnienie dla pobierania zasiłków, z drugiej strony pojawia się postawa bagatelizowania własnej sytuacji poprzez postawy wypierające rzeczywistość (tworzące wiarygodne autozaprzeczenie własnej biedy lub wykluczenia społecznego).
- 3) Znaczna grupa beneficjentów uzależnionych jest od pomocy społecznej, a z pobierania zasiłków stworzyła sposób na życie. Uzależnienie to jest konsekwencją m.in. dziedziczenia postaw i zachowań, przyjmowania postaw pasywnych i zachowawczych, poddania się, niechęci lub niedopasowania do rzeczywistości.
- 4) Znaczny odsetek beneficjentów żyje poniżej progu minimum egzystencji, a subiektywny próg biedy określony jako możliwość „wiązania końca z końcem” jest celem, a nie punktem wyjścia dla uświadomionego poczucia biedy.

- 5) Wśród beneficjentów pomocy społecznej zauważalne są dwie skrajne postawy – roszczeniowość, przejawiająca się w odczuciach konieczności zwiększania zakresu pomocy, i brak uświadomienia potrzeb, które wiąże się z ich podświadomym ograniczeniem lub całkowitym wyparciem.
- 6) Widoczna jest inna perspektywa patrzenia na pomoc przez beneficjentów pomocy społecznej oraz pracowników ośrodków pomocy – pierwsi oczekują pomocy doraźnej, zwykle w formie pieniężnej, drudzy patrzą na pomoc w długiej perspektywie, zauważając konieczność jej bezpośredniego ukierunkowania. Forma pieniężna pomocy stanowi dla nich pozorną kontrolę nad swoim życiem.
- 7) Pracownicy pomocy społecznej odczuwają wypalenie zawodowe, nie mają motywacji do poprawy własnych wyników, jednocześnie wskazują na niską skuteczność działań pomocowych.
- 8) Wśród pracowników pojawia się poczucie odpowiedzialności za losy beneficjentów, jednak jest ono skonfrontowane z przeświadczeniem niemocy.

Wnioski praktyczne

- 1) **Zmiana paradygmatu pomocy społecznej.** Przejście od modelu reaktywnego do proaktywnego, który skupia się na zapobieganiu powstawaniu ubóstwa oraz na umożliwianiu osobom ubogim wyjścia z tej sytuacji. Ważne staje się wprowadzenie długofalowych i niefinansowych programów pozwalających beneficjentom wyjść z biedy i następnie monitorować stabilność sytuacji materialnej jednostki czy rodziny dotkniętej w przeszłości ubóstwem lub wykluczeniem społecznym.
- 2) **Wzmocnienie roli pracowników socjalnych.** Zapewnienie im odpowiednich warunków pracy, szkoleń i wsparcia psychologicznego oraz lepszego wynagrodzenia. Znaczącą rolę odegrać też powinna właściwa motywacja pracowników pomocy społecznej poprzez bodźce finansowe i pozafinansowe.
- 3) **Rozwój współpracy międzysektorowej.** Współpraca ośrodków pomocy społecznej z innymi instytucjami, takimi jak szkoły, ośrodki

zdrowia, organizacje pozarządowe, przedsiębiorstwa. Powinny pojawić się programy ukierunkowane na współpracę między jednostkami, które będą koncentrowały się na konkretnych działaniach w celu rozwiązania lub ograniczenia problemów (np. zdrowotnych) lub poprawy sytuacji beneficjentów pomocy społecznej.

- 4) **Inwestycje w kapitał ludzki.** Zapewnienie wszystkim odpowiednich do możliwości szans na edukację, rozwój zawodowy i zdrowie. Wprowadzenie dodatkowych nieodpłatnych zajęć edukacyjnych, tj. szkoleń, kursów czy dodatkowych zajęć szkolnych lub pozaszkolnych, które pozwoliłyby na rozwijanie umiejętności lub kształtowanie ścieżek zawodowych. Programy te powinny aktywizować zarówno dzieci, młodzież szkolną, jak i dorosłych oraz osoby starsze. Zapewnienie lepszej koordynacji działań w sektorze zdrowia dla osób potrzebujących pomocy w tym zakresie.
- 5) **Zmiana świadomości społecznej.** Promowanie postaw solidarności i tolerancji wobec osób ubogich. Znaczącą rolę odegra informowanie społeczeństwa o przyczynach ubóstwa, sposobach przeciwdziałania mu oraz przykładach pozytywnych zmian, które pokazują, że wsparcie może przynieść trwałe efekty.
- 6) **Adaptacyjność procedur.** Oczywiście zaplanowanie działań dla beneficjentów nie może być aktem jednorazowym. Jest to proces ciągły, w którym uzyskiwane pozytywne efekty i zmiany będą wymuszały korekty dalszych działań pod wpływem aktualnych potrzeb beneficjentów. Przedstawione w naszej książce podejście może zostać wykorzystane przez inne jednostki administracyjne i może być podstawą do programowania działań związanych z ograniczaniem ubóstwa i wykluczenia społecznego.

Perspektywy badawcze

1. Dalsze badania nad mechanizmami i przyczynami powstawania i utrwalania się ubóstwa.
2. Analiza i ocena skuteczności różnych programów przeciwdziałania ubóstwu.
3. Badania nad subiektywnym doświadczeniem ubóstwa.

4. Opracowanie nowych narzędzi do pomiaru ubóstwa i wykluczenia społecznego.
5. Opracowanie uniwersalnego powtarzalnego wskaźnika do pomiaru zagrożenia ubóstwa i wykluczenia społecznego bazujące na danych ze statystyki publicznej.

Odpowiedzi na pytania badawcze

- **Jakie są główne obszary deprywacji potrzeb beneficjentów pomocy społecznej?**

Beneficjenci pomocy społecznej doświadczają deprywacji potrzeb w kilku głównych obszarach, obejmujących aspekty materialne, zdrowotne, edukacyjne, społeczne oraz mieszkaniowe. Deprywacja materialna wyraża się poprzez brak środków na zaspokojenie podstawowych potrzeb życiowych, takich jak żywność, ubrania czy inne artykuły codziennego użytku. W sferze zdrowotnej problematyczny jest ograniczony dostęp do opieki medycznej oraz leków, co często skutkuje pogorszeniem stanu zdrowia i ograniczeniami w normalnym funkcjonowaniu. Deprywacja edukacyjna to przede wszystkim brak dostępu do odpowiedniego wykształcenia oraz trudności w nabywaniu kompetencji zawodowych, które mogłyby umożliwić poprawę sytuacji finansowej i społecznej. Osoby ubogie często również cierpią na wykluczenie społeczne, które może prowadzić do izolacji oraz braku wsparcia społecznego, co wpływa negatywnie na ich psychiczne i emocjonalne samopoczucie. Ostatnim kluczowym obszarem jest deprywacja mieszkaniowa – wiele osób żyje w trudnych warunkach, na przykład w przeludnionych mieszkaniach lub lokalach o niskim standardzie technicznym, co dodatkowo obniża jakość ich życia.

- **Jak system pomocy społecznej wpływa na życie osób ubogich i wykluczonych?**

System pomocy społecznej może zarówno wspierać, jak i ograniczać lub hamować możliwości osób ubogich. Z jednej strony, zapewnia podstawowe wsparcie materialne, z drugiej jednak często wiąże się z biurokratycznymi i czasem niezrozumiałymi dla beneficjentów procedurami oraz stygmatyzacją społeczną, prowadzącą do błędnej negatywnej atrybucji osób lub rodzin dotkniętych ubóstwem.

- **Jakie zmiany systemowe i działania są niezbędne, aby skutecznie przeciwdziałać ubóstwu i wykluczeniu społecznemu?**

Aby skutecznie przeciwdziałać ubóstwu i wykluczeniu, niezbędne są zmiany systemowe oraz konkretne działania. Kluczowym krokiem jest zwiększenie nakładów finansowych na system pomocy społecznej, co pozwoli na bardziej efektywne wsparcie beneficjentów. Istotne jest również uproszczenie procedur, aby uczynić system bardziej przyjaznym i dostępnym dla osób potrzebujących. Konieczne jest także rozwijanie usług aktywizacyjnych, które mogą pomóc osobom ubogim w znalezieniu zatrudnienia i poprawie swoich kompetencji zawodowych. Poza tym ważna jest promocja tolerancji i solidarności społecznej, aby zmniejszyć stygmatyzację i wykluczenie osób korzystających z pomocy.

- **Jakie czynniki wpływają na znalezienie się wśród osób ubogich?**

Znalezienie się w grupie osób ubogich jest złożonym procesem, na który wpływa wiele czynników indywidualnych i społecznych. Na poziomie jednostkowym kluczową rolę odgrywają niski poziom wykształcenia, brak kwalifikacji zawodowych, długotrwałe bezrobocie oraz problemy zdrowotne, które ograniczają możliwości podjęcia pracy. Czynniki społeczne obejmują natomiast brak wsparcia rodzinnego i społecznego, dyskryminację, a także ogólne problemy strukturalne, jak brak odpowiednich programów integracyjnych i szkoleń zawodowych. W rezultacie wiele osób znajduje się w sytuacji ubóstwa nie tylko z powodu własnych ograniczeń, ale również w wyniku zaniedbań systemowych i barier społecznych.

- **Czy istnieją różne poziomy ubóstwa?**

Tak, istnieją różne poziomy ubóstwa, zarówno pod względem intensywności (stopień pozbawienia zasobów), jak i wymiarów (materialne, społeczne, zdrowotne). Ubóstwo nie jest jednolite i może występować na różnych poziomach intensywności. Istnieją różne wymiary ubóstwa, które mogą obejmować depryzację materialną, społeczną oraz zdrowotną. Ubóstwo materialne charakteryzuje się brakiem zasobów koniecznych do zaspokojenia podstawowych potrzeb, natomiast ubóstwo społeczne wiąże się z izolacją oraz ograniczonym dostępem do relacji społecznych. W skrajnych przypadkach osoby doświadczają wielopoziomowego ubóstwa, które obejmuje różne

aspekty życia i silnie ogranicza ich możliwości rozwoju i udziału w życiu społecznym. Dlatego też skuteczne przeciwdziałanie ubóstwu wymaga wielowymiarowego podejścia, które uwzględnia różnicowane potrzeby i sytuacje osób dotkniętych tym problemem.

- **Jaka jest kondycja gospodarstwa domowego?**

Gospodarstwa domowe osób ubogich charakteryzują się zazwyczaj bardzo niskimi dochodami oraz znacznym poziomem zadłużenia. Problemy finansowe powodują, że rodziny mają trudności z zaspokajaniem podstawowych potrzeb, takich jak żywność, odzież czy opłaty mieszkaniowe. Wiele z tych gospodarstw doświadcza również niestabilności dochodów, co oznacza, że ich sytuacja finansowa może ulegać gwałtownym zmianom. W efekcie, osoby te są narażone na chroniczny stres i brak poczucia bezpieczeństwa ekonomicznego, co negatywnie wpływa na ich zdrowie fizyczne i psychiczne.

- **Jaka jest subiektywna ocena sytuacji społeczno-ekonomicznej respondentów?**

Respondenci często wyrażają poczucie bezradności i braku perspektyw na poprawę swojej sytuacji. Zauważalna jest dychotomia odczuć: osoby ubogie postrzegają swoją sytuację lepiej niż sytuację innych, co może być formą obrony psychologicznej. Pomimo wsparcia z systemu pomocy społecznej, wiele osób czuje, że ich sytuacja jest trudna do zmiany. To poczucie stagnacji i zniechęcenia pogłębia się przez brak dostępnych ścieżek rozwoju oraz niewystarczające wsparcie aktywizacyjne, co utrudnia wyjście z ubóstwa.

- **Jakie działania jednostek pomocy społecznej mogą być skuteczne przy wyjściu z ubóstwa w opinii osób otrzymujących świadczenia społeczne?**

Beneficjenci pomocy społecznej uważają, że najbardziej skuteczne działania to te, które wspierają ich w znalezieniu stabilnego zatrudnienia, umożliwiają zdobycie lub podniesienie kwalifikacji zawodowych, a także poprawiają ich warunki mieszkaniowe. Wiele respondentów wskazuje na potrzebę zwiększenia wsparcia indywidualnego, które dostosowywałoby pomoc do ich specyficznych potrzeb i sytuacji życiowej.

- **Czy udzielana pomoc jest odpowiednia w stosunku do potrzeb beneficjentów?**

Pomoc społeczna często nie jest wystarczająco dostosowana do indywidualnych potrzeb beneficjentów, co wynika z ograniczeń systemowych oraz braku zasobów. Beneficjenci pomocy społecznej mają różnorodne potrzeby i różnią się zarówno sytuacją życiową, jak i poziomem problemów, z którymi się borykają. Niektórym osobom brakuje odpowiedniego wsparcia w zakresie edukacji, co ogranicza ich możliwości rozwoju zawodowego, innym zaś – specjalistycznej opieki zdrowotnej lub mieszkaniowej. Brak elastyczności systemu sprawia, że pomoc jest dostarczana w formie ujednoliconej, nie zawsze trafiającej w konkretne potrzeby klientów, przez co wsparcie to, choć pomocne, nie zawsze pozwala na realną poprawę jakości życia beneficjentów.

- **Czy udzielana pomoc jest skuteczna?**

Skuteczność pomocy społecznej jest trudna do jednoznacznej oceny. W krótkoterminowej perspektywie zapewnia ona wsparcie w podstawowych potrzebach, takich jak dostęp do żywności czy schronienia, ale problematyczne staje się jej oddziaływanie w dłuższym okresie. Beneficjenci często wskazują, że pomoc finansowa i rzeczowa są istotne, jednak same te formy nie są wystarczające, by móc się w pełni usamodzielnąć. Pomoc społeczna powinna być tak projektowana, by nie tylko zapewniać środki do życia, lecz także wspierać rozwój umiejętności i możliwości zatrudnienia, co mogłoby przyczynić się do poprawy sytuacji życiowej w przyszłości. W praktyce, pomimo znaczącego wsparcia materialnego, wielu beneficjentów pozostaje zależnych od pomocy przez lata, co wskazuje na konieczność dalszego doskonalenia i dostosowywania systemu.

- **Jakie strategie rozwiązywania problemów społecznych są skuteczne?**

Skuteczne strategie przeciwdziałania problemom społecznym wymagają podejścia wielowymiarowego, uwzględniającego działania na poziomie indywidualnym, społecznym i instytucjonalnym. Na poziomie indywidualnym ważne jest wzmacnianie kompetencji osób potrzebujących, co może być realizowane poprzez programy szkoleniowe i doradcze, umożliwiające integrację na rynku pracy. Społecznie skuteczne okazuje się promowanie postaw tolerancji i solidarności wobec osób ubogich i wykluczonych. Natomiast na

poziomie instytucjonalnym istotne jest usprawnienie współpracy między jednostkami administracyjnymi, organizacjami pozarządowymi oraz sektorem prywatnym, co pozwala na bardziej zintegrowane i spersonalizowane podejście do pomocy, dzięki czemu możliwe jest skuteczniejsze odpowiadanie na różnorodne potrzeby osób wykluczonych.

Konkluzja

Zrozumienie złożoności i wielowymiarowości zjawiska ubóstwa jest pierwszym krokiem na drodze do jego skutecznego zwalczania. Nasze badania dostarczają ważnych informacji, które mogą przyczynić się do opracowania bardziej skutecznych polityk społecznych. Jednocześnie podkreślają one konieczność dalszych badań i analiz, aby lepiej zrozumieć potrzeby osób ubogich i wykluczonych społecznie.

Mamy nadzieję, że nasza książka przyczyni się do głębszego zrozumienia zjawiska ubóstwa, wykraczającego poza aspekt materialny. Pragniemy, by była ona zarówno źródłem rzetelnej wiedzy, jak i motywacją do działania. Chcemy, aby Czytelnicy, niezależnie od swojego doświadczenia i pozycji społecznej, dostrzegli złożoność problemu ubóstwa oraz poczuli się zmotywowani do podjęcia działań na rzecz osób znajdujących się w trudnej sytuacji. Połączenie wiedzy teoretycznej z praktycznymi doświadczeniami osób pracujących z osobami ubogimi ma na celu stworzenie kompleksowego obrazu problemu i wskazanie skutecznych rozwiązań.

Literatura

- Ahuvia A.Ch., *Wealth, Consumption and Happiness*, w: *Psychology and Economic Behaviour*, A. Lewis (red.), Cambridge University Press, Cambridge 2008.
- Alem Y., Köhlin G., Stage J., *The Persistence of Subjective Poverty in Urban Ethiopia*, "World Development" 2014, vol. 56, s. 51–61.
- Alkire S., Apablaza M., Guio A.C., *Chronic Multidimensional Poverty in Europe*, w: *Improving the Understanding of Poverty and Social Exclusion in Europe*, B. Nolan, E. Marlier, A.C. Guio (red.), Eurostat, 2021.
- Alkire S., Foster J., *Counting and Multidimensional Poverty Measurement*, OPHI Working Paper 7, University of Oxford, Oxford 2007.
- Alkire S., Foster J., *Counting and Multidimensional Poverty Measurement*, "Journal of Public Economics" 2011, vol. 95(7–8), s. 476–487.
- Alkire S., Kövesdi F., Scheja E., Vollmer F., *Moderate Multidimensional Poverty Index: Paving the Way Out of Poverty*, "Social Indicators Research" 2023, vol. 168(1), s. 409–445.
- Atkinson A.B., *Multidimensional Deprivation: Contrasting Social Welfare and Counting Approaches*, "Journal of Economic Inequality" 2003, vol. 1, s. 51–65.
- Atkinson A.B., Bourguignon F., *Handbook of Income Distribution*, t. 1, Elsevier, Amsterdam 2001.
- Atkinson A.B., Marlier E., Nolan B., *Indicators and Targets for Social Inclusion in the European Union*, "Journal of Common Market Studies" 2004, vol. 42(1), s. 47–75.
- Atkinson T., *Social Indicators: the EU and Social Inclusion*, Oxford University Press, Oxford 2002.
- Auleytner J., *Polityka społeczna pomiędzy opiekuńczością a pomocniczością*, Wydawnictwo WSP TWP, Warszawa 2000.
- Baert K., Van Huffel X., Wilmart O., Jacxsens L., Berkvens D., Diricks H., Huyghebaert A., Uyttendaele M., *Measuring the Safety of The Food Chain in Belgium: Development of a Barometer*, "Food Research International" 2011, vol. 44(4), s. 940–950, <https://doi.org/10.1016/j.foodres.2011.02.005>.
- Barómetro Social, *Barómetro Social*, 2024, <https://barometrosocial.es> (dostęp: 8.11.2024).

- Beck U., Giddens A., Lash S., *Reflexive Modernization: Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order*, Stanford University Press, 1994.
- Becker-Pestka D., Kubiński G., Łojko M., *Różne obszary wykluczenia społecznego w Polsce – wybrane zagadnienia*, Exante, Wrocław 2017.
- Belhadj B., Limam M., *Unidimensional and Multidimensional Fuzzy Poverty Measures: New Approach*, "Economic Modelling" 2012, vol. 29(4), s. 995–1002, <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2012.03.009>.
- Betti G., Cheli B., Lemmi A., Verma V., *Multidimensional and Longitudinal Poverty: An Integrated Fuzzy Approach*, w: *Fuzzy Set Approach to Multidimensional Poverty Measurement*, A. Lemmi, G. Betti (red.), Springer, 2006, s. 111–137, https://doi.org/10.1007/978-0-387-34251-1_7.
- Betti G., Verma V., *Fuzzy Measures of the Incidence of Relative Poverty and Deprivation: A Multidimensional Perspective*, "Statistical Methods Applications" 2008, vol. 17(2), s. 225–250, <https://doi.org/10.1007/s10260-007-0062-8>.
- Blank R.M., *Selecting Among Anti-Poverty Policies: Can an Economics Be Both Critical and Caring?*, "Review of Social Economy" 2003, vol. 61(4), s. 447–471.
- Bourdieu P. et al., *The Weight of the World: Social Suffering and Impoverishment*, Stanford University Press, Stanford 1999.
- Bradshaw T.K., *Theories of Poverty and Anti-Poverty Programs in Community Development*, "Community Development" 2007, vol. 38(1), s. 7–25, <https://doi.org/10.1080/15575330709490182>.
- Brady D., *Theories of the Causes of Poverty*, "Annual Review of Sociology" 2019, vol. 45(1), s. 155–175.
- Brady D., Finnigan R.M., Hübgen S., *Rethinking the Risks of Poverty*, "American Journal of Sociology" 2017, vol. 123(3), s. 740–786.
- Broda-Wysocki P., *Paradygmat analiz ubóstwa i wykluczenia społecznego*, „Przeгляд Europejski” 2021, nr 2, s. 11–19.
- Calnitsky D., *Structural and Individualistic Theories of Poverty*, "Sociology Compass" 2018, no. 12, e12640, <https://doi.org/10.1111/soc4.12640>.
- Cattell V., *Poor People, Poor Places, and Poor Health: The Mediating Role of Social Networks and Social Capital*, "Social Science Medicine" 2001, vol. 52(10), s. 1501–1516.
- Ceroli A., Zani S., *A Fuzzy Approach to the Measurement of Poverty*, w: *Income and Wealth Distribution, Inequality and Poverty*, C. Dagum, M. Zenga (red.), Springer, 1990, s. 272–284, https://doi.org/10.1007/978-3-642-84250-4_18.
- Chaczko K., *Efektywność w zmienności? O roli instytucji pomocy społecznej w dobie nowych ryzyk socjalnych*, „Rocznik Administracji Publicznej” 2017, t. 3, s. 294–308.
- Chaczko K., *Polska w soczewce. Ewolucja i modernizacja systemu opieki/pomocy społecznej w perspektywie instytucjonalnej*, „Rocznik Administracji Publicznej” 2016, t. 2, s. 353–372.

- Chase E., Bantebya-Kyomuhendo G., *The Shame of Poverty: Global Experiences*, Oxford University Press, Oxford 2014.
- Cheli B., Lemmi A., A 'Totally' Fuzzy and Relative Approach to The Multidimensional Analysis of Poverty, "Economic Notes" 1995, vol. 24(1), s. 115–134.
- Crescenzi F., Mori L., *On the Estimation of Fuzzy Poverty Indices*, 2023, arXiv preprint, <https://doi.org/10.48550/arXiv.2309.01234>.
- D'Attoma I., Matteucci M., *Multidimensional Poverty: An Analysis of Definitions, Measurement Tools, Applications, and Their Evolution Over Time through a Systematic Review of the Literature up to 2019*, "Quality Quantity" 2024, vol. 58(6), s. 3171–3213, <https://doi.org/10.1007/s11135-023-01792-8>.
- Decenniumdoelen, *Armoedebaarometer*, 2024, <https://www.komafmetarmoede.be/armoedebaarometer-2> (dostęp: 8.11.2024).
- Decenniumdoelen, *Doelen*, 2024, <https://www.decenniumdoelen.be/doelen> (dostęp: 8.11.2024).
- Desperak I., Rek-Woźniak M., *Feminizacja biedy w Polsce*, RAPORT, 63, 2009.
- Diaz-Bonilla C., Sabatino C.G., *Update to the Multidimensional Poverty Measure: What's New*, Global Poverty Monitoring Technical Note, World Bank Group, Washington, DC 2022, <http://documents.worldbank.org/curated/en/099309005042213000/IDU0710cadc00a73904cf109bba0f881401ab0ed> (dostęp: 11.11.2024).
- Dickens C., *David Copperfield*, Oxford University Press, Oxford 2008 (pierwotnie opublikowano w 1850 roku).
- Dickens C., *Oliver Twist*, Oxford University Press, 2008 (pierwotnie opublikowano w 1837 roku).
- Dubois B., Miley K., *Social Work: An Empowering Profession*, Pearson Education, 2010.
- Duffy K., *Czym jest ubóstwo i jak z nim walczyć?*, Informator EAPN, EAPN Polska, Warszawa 2020.
- Duszczyk M., *Polska polityka imigracyjna a rynek pracy*, Instytut Polityki Społecznej Uniwersytetu Warszawskiego, Oficyna Wydawnicza Aspra, Warszawa 2012.
- Easterlin R.A., *Does Economic Growth Improve the Human Lot?*, w: *Nations and Households in Economic Growth*, P.A. David, M.W. Reder (red.), Academic Press, New York 1974.
- European Parliament, *Eurobarometer*, 2022, <https://www.europarl.europa.eu/at-your-service/pl/be-heard/eurobarometer> (dostęp: 8.11.2024).
- Eurostat *At Risk of Poverty or Social Exclusion (AROPE)*, w: *Statistics Explained*, 2021, [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:At_risk_of_poverty_or_social_exclusion_\(AROPE\)](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:At_risk_of_poverty_or_social_exclusion_(AROPE)) (dostęp: 5.04.2023).

- Eurostat, *At-Risk-of-Poverty Rate*, w: *Statistics Explained*, 2021, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:At-risk-of-poverty_rate (dostęp: 5.04.2023).
- Eurostat, *EU Statistics on Income and Living Conditions (EU-SILC) Methodology – People at Risk of Poverty or Social Exclusion*. *Statistics Explained*, 2023, [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=EU_statistics_on_income_and_living_conditions_\(EU-SILC\)_methodology_-_people_at_risk_of_poverty_or_social_exclusion#Calculation_method](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=EU_statistics_on_income_and_living_conditions_(EU-SILC)_methodology_-_people_at_risk_of_poverty_or_social_exclusion#Calculation_method) (dostęp: 5.04.2023).
- Eurostat, *Glossary: At Risk of Poverty or Social Exclusion (AROPE)*. *Statistics Explained*, 2021, [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:At_risk_of_poverty_or_social_exclusion_\(AROPE\)](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:At_risk_of_poverty_or_social_exclusion_(AROPE)) (dostęp: 5.04.2023).
- Eurostat, *Material Deprivation*, w: *Statistics Explained*, 2021, https://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php?title=Glossary:Material_deprivation (dostęp: 5.04.2023).
- Eurostat, *Material Deprivation Statistics*, Komisja Europejska, 2024, https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ilc_mdspd01/default/table?lang=en&category=livcon.ilc_md.ilc_mdspd (dostęp: 5.04.2023).
- Eurostat, *Persons Living in Households with Low Work Intensity*, w: *Statistics Explained*, 2024, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:Persons_living_in_households_with_low_work_intensity (dostęp: 5.04.2023).
- Eurostat, *Severe Material and Social Deprivation Rate by Age and Sex*, 2024. https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/ilc_mdspd11__custom_11174705/default/table?lang=en (dostęp : 5.04.2023).
- Farris F.A., *The Gini Index and Measures of Inequality*, “The American Mathematical Monthly” 2010, no. 117(10), s. 851–864.
- Festinger L., *A Theory of Cognitive Dissonance*, Stanford University Press, Stanford 1957.
- Flemish Government, *Vlaamse armoedemonitor*, 2017, <https://www.vlaanderen.be/publicaties/vlaamse-armoedemonitor-2017> (dostęp: 8.11.2024).
- Galor Z., *Marginy społeczny a margines socjalny i margines strukturalny. U podstaw socjologii marginalizacji w świetle badań poznawczych z lat 2010–2013*, w: *Życie na skraju. Marginesy społeczne wielkiego miasta*, Z. Galor, B. Goryńska-Bittner, S. Kalinowski (red.), Bielefeld Societas Pars Mundi, Poznań 2014.
- Garfinkel A., *Forms of Explanation*, Yale University Press, New Haven 1981.
- Geremek B., *Świat „opery żebraczej”. Obraz włóczęgów i nędzarzy w literaturach europejskich XV–XVII wieku*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1989.

- Giddens A., *Konsekwencje nowoczesności*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2008.
- Gilder G., *Bogactwo i ubóstwo*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 2001.
- Gini C., *On the Measure of Concentration with Special Reference to Income and Statistics*, Colorado College Publication, General Series, no. 208, 1936.
- Główny Urząd Statystyczny, *Budżety gospodarstw domowych w 2022 r.*, 2022, https://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5486/9/21/1/budzety_gospodarstw_domowych_w_2022_r.pdf (dostęp: 2.05.2024).
- Go J., *Race, Empire, and Epistemic Exclusion: Or the Structures of Sociological Thought*, "Sociological Theory" 2020, vol. 38(2), s. 79–100.
- Goedhart T., Halberstadt V., Kapteyn A., Praag B.M.S. van, *The Poverty Line: Concept and Measurement*, "The Journal of Human Resources" 1977, vol. 4 (12), s. 503–520.
- Golinowska S., *Badania nad ubóstwem. Założenia i metoda*, w: *Polska bieda II. Kryteria. Ocena. Przeciwdziałanie*, S. Golinowska (red.), IPiSS, Warszawa 1997.
- Golinowska S., *Decentralizacja władzy a funkcje socjalne państwa i rozwiązywanie problemów społecznych*, w: *Nowe dylematy polityki społecznej. Raporty CASE*, S. Golinowska, M. Boni (red.), Centrum Analiz Społeczno-Ekonomicznych, Warszawa 2006.
- Golinowska S. (red.), *Polska bieda II: kryteria, ocena, przeciwdziałanie*, IPiSS, Warszawa 1997.
- Golinowska S., Morecka Z., Styrz M., Cukrowska E., Cukrowski J., *Od ubóstwa do wykluczenia społecznego. Badania. Koncepcja. Wyniki. Propozycje. Polska. Europa i świat*, Opracowania PBZ, Warszawa 2008.
- Golinowska S., Tarkowska E., Topińska I. (red.), *Ubóstwo i wykluczenie społeczne. Badania, metody, wyniki*, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, Warszawa 2007.
- Gornick J.C., Jäntti M., *Hidden Poverty: Women and Economic Inequality in The United States*, Routledge, 2016.
- Górniak K., *Bieda jest kobietą – dyskursywne obrazy kobiet doświadczających ubóstwa*, „Kultura i Edukacja” 2015, nr 3(109), s. 265–277.
- Górniak K., *Wiejskie kobiety w sytuacji ubóstwa – jak je widzą, jak je piszą*, „Więś i Rolnictwo” 2015, nr 166(1(2)), s. 67–79.
- Grotowska-Leder J., *Contemporary Polish Poverty and Gender*, „Kultura i Edukacja” 2011, nr 5(84).
- Grotowska-Leder J., *Ekskluzja społeczna – aspekty teoretyczne i metodologiczne*, w: *Ekskluzja i inkluzja społeczna. Diagnoza – uwarunkowania – kierunki działań*, J. Grotowska-Leder, K. Faliszek (red.), Wydawnictwo Edukacyjne „Akapit”, Toruń 2005.

- Haan A. de, *Livelihoods and Poverty: The Role of Migration – a Critical Review of the Migration Literature*, "Journal of Development Studies" 1999, vol. 36(2), s. 1–47.
- Hagenaars A.J.M., Praag B.M.S. van, *A Synthesis of Poverty Line Definitions*, "Review of Income and Wealth" 1985, vol. 31(2).
- Handastya N., Betti G., *The 'Double Fuzzy Set' Approach to Multidimensional Poverty Measurement: With a Focus on the Health Dimension*, "Social Indicators Research" 2023, vol. 166 (1), s. 201–217, <https://doi.org/10.1007/s11205-023-03065-1>.
- Haveman R.H., Wolfe B.L., *Income, Inequality, and Uncertainty: Differences between the Disabled and Non-disabled, w: Horizontal Equity, Uncertainty, and Economic Well-Being*, University of Chicago Press, 1985, s. 293–322.
- Hellwig Z., *Procedure of Evaluating High-Level Manpower Data and Typology of Countries by Means of the Taxonomic Method*, w: *Towards a System of Human Resources Indicators for Less Developed Countries: Papers Prepared for a UNESCO Research Project*, Z. Gostkowski (red.), Ossolineum: Polish Academy of Science Press, 1972, s. 115–134.
- Hellwig Z., *Zastosowania metody taksonomicznej do typologicznego podziału krajów ze względu na poziom ich rozwoju oraz zasoby i strukturę wykwalifikowanych kadr*, „Przegląd Statystyczny” 1968, nr 4, s. 307–327.
- Human Development Report, United Nations Development Programme, 1994, <http://hdr.undp.org/en/global-reports> (dostęp: 29.06.2024).
- Hwang Ch.-L., Yoon K., *Multiple Attribute Decision Making: Methods and Applications*, Springer-Verlag, 1981.
- Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, *Wysokość minimum egzystencji*, 2022, <https://www.ipiss.com.pl/pion-badawczy-polityki-spoecznej/wysokosc-minimum-egzystencji> (dostęp: 5.03.2024).
- Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, *Wysokość minimum socjalnego*, 2022, <https://www.ipiss.com.pl/pion-badawczy-polityki-spoecznej/wysokosc-minimum-socjalnego> (dostęp: 5.03.2024).
- International Federation of Social Workers, *Global Definition of Social Work*, 2014, <https://www.ifsw.org/what-is-social-work/global-definition-ofsocial-work> (dostęp: 6.02.2024).
- Isengard B., König R., *Being Poor and Feeling Rich or Vice Versa? The Determinants of Unequal Income Positions in Old Age Across Europe*, "Social Indicators Research" 2021, vol. 154, s. 767–787.
- Jahan S., *Measuring Living Standard and Poverty: Human Development Index as an Alternate Measure*, University of Massachusetts Political Economy Research Institute, 2002, http://www.umass.edu/peri/pdfs/glw_jahan.pdf (dostęp: 6.02.2024).

- Janoś-Kresło M., *Zmiany konsumpcji gospodarstw domowych w czasie kryzysu, w: Jak żyć w kryzysie. Zachowania polskich konsumentów*, M. Bombol (red.), Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa 2011.
- Jarosz M. (red.), *Naznaczeni i napiętnowani. O wykluczeniu politycznym*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2008.
- Jenkins S.P., *Perspectives on Poverty in Europe. Following in Tony Atkinson's Footsteps*, "Italian Economic Journal" 2020, vol. 6(1), s. 129–155.
- Kahneman D., Slovic P., Tversky A., *Judgment under Uncertainty: Heuristics and Biases*, Cambridge, MA 1982.
- Kalinowski S., „Pieniądze szczęścia nie dają... być może” – oblicza niespójności opinii ludności wiejskiej o niepewnych dochodach, „Polityka Społeczna” 2016, nr 2(503), s. 16–20.
- Kalinowski S., *Poziom życia ludności wiejskiej o niepewnych dochodach*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2015.
- Kalinowski S., *Ubóstwo i wykluczenie na wsi*, w: *Polska wieś 2022. Raport o stanie wsi*, J. Wilkin, A. Hałasiewicz (red.), FDPA, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2022.
- Kalinowski S., *Wieś 2044: koniec z wykluczeniem społecznym czy inne jego wymiary?*, w: *Polska wieś 2044. Wizja rozwoju*, M. Halamska, M. Kłodziński, M. Stanny (red.), IRWiR PAN, Warszawa 2023, s. 73–78.
- Kalinowski S., Łuczak A., Szczygieł O., Klimkowski S., Wojciechowska A., Komorowski Ł., *Diagnoza do przygotowania Programu Przeciwdziałania Ubóstwu i Wykluczeniu Społecznemu w województwie mazowieckim na lata 2023–2026*, Mazowieckie Centrum Polityki Społecznej, Warszawa 2022.
- Kalinowski S., Łuczak A., Szczygieł O., Wojciechowska A., Zwęglińska-Gałecka D., Paczek B., *To Heat Or Not To Heat? On (In) Perceptible Energy Poverty among the Poor*, "Annals of The Polish Association of Agricultural and Agribusiness Economists" 2024, vol. 26(1), s. 124–138.
- Kalinowski S., Łuczak A., Zwęglińska-Gałecka D., Paczek B., Szczygieł O., Wojciechowska A., *Diagnoza przyczyn ubóstwa energetycznego w województwie mazowieckim*, Mazowieckie Centrum Polityki Społecznej, Warszawa 2023.
- Kalinowski S., Łuczka-Bakuła W., *Ubóstwo ludności wiejskiej województwa wielkopolskiego*, Wydawnictwo Akademii Rolniczej w Poznaniu, Poznań 2005.
- Kalinowski S., Wyduba W., *Moja sytuacja w okresie koronawirusa. Raport z badań, część 2*, IRWiR PAN, Warszawa 2020.
- Kanios A., Herman A., *Ranga i prestiż zawodu pracownika socjalnego*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, sectio J – Paedagogia – Psychologia” 2017, t. 30(2).

- Kleiber Ch., *The Lorenz Curve in Economics and Econometrics*, w: *Advances on Income Inequality and Concentration Measures*, G. Betti, A. Lemmi (red.), Routledge, London 2008, s. 247–264.
- Kozek W., Kubisa J., Ostrowski P., *Bliżej junk job niż working poor. Nisko kwalifikowana nisko płatna praca w usługach w Polsce*, „Polityka Społeczna” 2005, nr 10, s. 1–9.
- Kuivalainen S., *Subjective Poverty*, w: *Encyclopedia of Quality of Life and Well-Being Research*, A.C. Michalos (red.), Springer, Dordrecht 2014, https://doi.org/10.1007/978-94-007-0753-5_2900.
- Kukuła K., *Metoda unitaryzacji zerowanej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000.
- Kukuła K., Bogocz D., *Metoda unitaryzacji zerowanej i jej zastosowanie w badaniach rankingowych rolnictwa*, „Studia Ekonomiczne i Regionalne” 2014, t. 7 (3), s. 5–13.
- Kurowska A., *Skąd się bierze bieda*, FOR, Warszawa 2008.
- Levitas R., *The Inclusive Society? Social Exclusion and New Labour*, Palgrave Macmillan, London 2005.
- Levitas R., *What is Social Exclusion*, w: *Breadline Europe. The Measurement of Poverty*, D. Gordon, P. Townsend (red.), Policy Press, Bristol 2000.
- Lister R., *Bieda, Sic!*, Warszawa 2007.
- Łuczak A., Kalinowski S., *Assessing the Level of the Material Deprivation of European Union Countries*, “PLOS One” 2020, nr 15 (9), e0238376, <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0238376>.
- Łuczak A., Kalinowski S., *Measuring Subjective Poverty: Methodological and Application Aspects*, w: *Modern Classification and Data Analysis: SKAD 2021*, K. Jajuga, G. Dehnel, M. Walesiak (red.), Springer, 2022, s. 229–243, https://doi.org/10.1007/978-3-031-10190-8_18.
- Mazowieckie Centrum Polityki Społecznej, *Mazowiecki Barometr Ubóstwa i Wykluczenia Społecznego: Edycja 2023*, 2023, https://mcps.com.pl/wp-content/uploads/2023/12/Mazowiecki_Barometr_Ubostwa_i_Wykluczenia_Spolecznego_2023.pdf (dostęp: 8.11.2024).
- Michoń P., *Ekonomia szczęścia*, Dom Wydawniczy Harasimowicz, Poznań 2010.
- Mill J.S., *On Social Freedom: or the Necessary Limits of Individual Freedom Arising Out of the Conditions of Our Social Life*, “The Oxford and Cambridge Review” 1997, June, s. 57–83.
- Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, *Wykluczenie i integracja społeczna w Polsce. Ujęcie wskaźnikowe*, CeDeWu, Warszawa 2006.
- Ministerstwo Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych, *Standard informacji, danych i miar strategicznych polityki krajowej w obszarze włączenia społecznego i przeciwdziałania ubóstwu*, Warszawa 2018.

- Mowafi M., *The Meaning and Measurement of Poverty: A Look into the Global Debate*, 2004, http://www.sas.upenn.edu/~dludden/Mowafi_Poverty_Measurement_Debate.pdf (dostęp: 5.08.2024).
- Murray C.A., *Losing Ground: American Social Policy*, Basic Books, New York 1984.
- Musick K., Mare R.D., *Recent Trends in the Inheritance of Poverty and Family Structure*, "Social Science Research" 2006, vol. 35(2), s. 471–499.
- Muster R., *Pracujący biedni na rynku pracy. Procesy uelastyczniania zatrudnienia a zjawisko pauperyzacji pracowników*, „Studia Socjologiczne” 2012, t. 3, s. 29–47.
- Narayan D., Chambers R., Shah M.K., Petesch P., *Voices of the Poor: Crying Out for Change*, Oxford University Press for the World Bank, New York 2000.
- Nettle D., *Happiness: The Science Behind Your Smile*, Oxford University Press, Oxford 2005.
- Newman K.S., Chen V.T., *The Missing Class. Portraits of the Near Poor in America*, Beacon Press, Boston 2007.
- Nussbaum M.C., *Creating Capabilities: the Human Development Approach*, Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Mass. 2011.
- OECD/Eurostat, *Measurement of Scientific and Technological Activities: Manual on the Measurement of Human Resources Devoted to S&T – Canberra Manual*, OECD Publishing, Paris 1995, <https://doi.org/10.1787/9789264065581-en>.
- Olson G.I., Schober B.I., *The Satisfied Poor: Development of an Intervention-Oriented Theoretical Framework to Explain Satisfaction with a Life In Poverty*, "Social Indicators Research" 1993, vol. 28(2), s. 173–193.
- Orshansky M., *How Poverty Is Measured*, "Monthly Labor Review" 1969, vol. 92(2), 37–41.
- Oxford Poverty and Human Development Initiative, *Multidimensional Poverty and the AF method*, 2010, <https://ophi.org.uk/md-poverty-and-AF-method> (dostęp: 11.11.2024).
- Panek T., Podgórski J., Szulc A., *Ubóstwo: teoria i praktyka pomiaru*, „Monografie i Opracowania/Szkoła Główna Handlowa” 453, Warszawa 1999.
- Pokrzywa M., *Feminizacja zawodu pracownika socjalnego, w: Międzynarodna interdyscyplinarna vedecká konferencia*, 7(11), Prešov 2016.
- Poverty Watch, *Monitoring ubóstwa i polityki społecznej przeciw ubóstwu w Polsce 2022–2023*, EAPN, Warszawa 2023, https://www.eapn.org.pl/eapn/uploads/2023/10/poverty_watch_23_v12_10_v2_ost.pdf (dostęp: 5.08.2024).
- Prus B., *Lalka*, Wydawnictwo MG, Warszawa 2011 (Pierwotnie opublikowano w 1890 roku).
- Rank M.R., *One Nation, Underprivileged: Why American Poverty Affects Us All*, Oxford Academic, New York 2004.

- Ravallion M., *Poor, Or Just Feeling Poor? On Using Subjective Data in Measuring Poverty*, Policy Research Working Paper no. 5968, The World Bank, 2012, <https://ssrn.com/abstract=2004930>.
- Ravallion M., Lokshin M., *Self-rated Economic Welfare in Russia*, "European Economic Review" 2002, vol. 46(8), s. 1453–1473, [https://doi.org/10.1016/S0014-2921\(01\)00151-9](https://doi.org/10.1016/S0014-2921(01)00151-9).
- Rayo L., Becker G.S., *Evolutionary Efficiency and Happiness*, "Journal of Political Economy" 2007, vol. 115, s. 302–337.
- Reutter L.I., Stewart M.J., Veenstra G., Love R., Raphael D., Makwarimba E., *"Who Do They Think We Are, Anyway?": Perceptions of and Responses to Poverty Stigma*, "Qualitative Health Research" 2009, vol. 19(3), s. 297–311.
- Rowntree B.S., *Poverty: A Study of Town Life*, Macmillan, London 1901.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 21 stycznia 2022 roku zmieniające rozporządzenie w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii.
- Rutkowski M., *Praca bez sensu. Wokół koncepcji Davida Graebera w kontekście kondycji i aktualnych wyzwań polskiej pracy socjalnej*, „Praca Socjalna” 2021, nr 36(3), s. 103–126.
- Ryan W., *Blaming the Victim*, Vintage Books, New York 1970.
- Rymsza M., *Pracownicy socjalni, służby społeczne – profesjonalizacja i rozwój zawodowy*, „Polityka Społeczna” 2014, nr 3(41), s. 38–42.
- Sałustowicz P., *Bieda, marginalizacja i wykluczenie społeczne*, w: *Życie na skraju. Marginesy społeczne wielkiego miasta*, Z. Galor, B. Goryńska-Bittner, S. Kalinowski (red.), Societas Pars Mundi, Bielefeld–Poznań 2014.
- Samsonowicz H., *Marginalizacja a wykluczenie jako zagrożnienie historyczne*, w: *Marginalizacja a rozwój społeczny – między teraźniejszością i przeszłością*, Z. Galor, S. Kalinowski, U. Kozłowska (red.), Societas Pars Mundi Publishing, Bielefeld 2017.
- Schiller B.R., *The Economics of Poverty and Discrimination*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, NJ 1989.
- Seillier B., *Mission commune d'information pauvreté et exclusion: La lutte contre la pauvreté et l'exclusion: Une responsabilité à partager (rapport d'information n° 445)*, 2008, <https://www.senat.fr/rap/r07-445-1/r07-445-111.html> (dostęp: 5.08.2024).
- Seligman M.E., Petermann F., Rockstroh B., *Erlernte Hilflosigkeit*, Urban und Schwarzenberg, München 1979.
- Sen A., *Development as Freedom*, Oxford University Press, New York 1999.
- Sen A., *Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation*, Oxford Academic, Oxford 1983, <https://doi.org/10.1093/0198284632.001.0001>.

- Sen A., *Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation*, Oxford University Press, Oxford 1981.
- Sen P.K., *The Gini Coefficient and Poverty Indexes: Some Reconciliations*, "Journal of the American Statistical Association" 1986, vol. 81(396), s. 1050–1057.
- Shaw W., *The Geography of United States Poverty*, Garland Publishing, New York 1996.
- Silver H., *Social Exclusion and Social Solidarity: Three Paradigms*, „International Labour Review” 1994, vol. 133(5–6), s. 531–578.
- Sochańska-Kawiecka M., *Badanie potrzeb osób niepełnosprawnych. Raport końcowy*, PFRON, Warszawa 2017.
- Spicker P., *Definitions of Poverty: Twelve Clusters of Meaning*, w: *Poverty: An International Glossary*, P. Spicker, S. Alvarez Leguizamón, D. Gordon (red.), International Social Sciences Council, London–New York 2007, s. 229–243.
- Standing G., *Labour Market Policies, Poverty and Insecurity*, "International Journal of Social Welfare" 2011, vol. 20(3), s. 260–269.
- Standing G., *Precariat. Charter: From Denizens to Citizens*, Polity Press, London 2014.
- Statistics South Africa National Treasury, *A National Poverty Line For South Africa*, 2007, Pretoria, South Africa: National Treasury.
- Steinbeck J., *The Grapes of Wrath*, The Viking Press–James Lloyd, 1939.
- Stolarczyk P., *Aktywność zawodowa osób z niepełnosprawnościami w województwie mazowieckim*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa 2021,
- Studiedienst van de Vlaamse Regering, *Vlaamse Armoedemonitor 2011*, Belgium 2011.
- Studiedienst Vlaamse Regering, Departement Kanselarij en Bestuur, *Vlaamse Armoedemonitor 2017*, Brussels, Belgium 2017.
- Szarfenberg R., *Marginalizacja i wykluczenie społeczne – panorama językowo-teoretyczna*, w: *Ubóstwo i wykluczenie społeczne – perspektywa poznawcza*, R. Szarfenberg, C. Żołędowski, M. Theiss (red.), Elipsa, Warszawa 2010.
- Szarfenberg R., *Poverty Watch 2022. Monitoring ubóstwa finansowego i polityki społecznej przeciw ubóstwu w Polsce 2021–2022*, EAPN, Warszawa 2022.
- Szarfenberg R., *Ubóstwo, marginalność i wykluczenie społeczne*, w: *Polityka społeczna*, G. Firlit-Fesnak, M. Szyłko-Skoczny (red.), Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007, s. 174–192.
- Szlachetna Paczka, *Raport o biedzie. Na co nas nie stać*, Warszawa 2023.
- Sztumski J., *Zjawisko wykluczenia a marginalizacji w życiu społecznym*, w: *Marginalizacja a rozwój społeczny – między teraźniejszością i przeszłością*, Z. Galor, S. Kalinowski, U. Kozłowska (red.), Societas Pars Mundi Publishing, Bielefeld 2017, s. 21–27.

- Szukalski P., *Starzenie się ludności – wyzwanie XXI wieku*, Wydawnictwo Biblioteka, Łódź 2011.
- Świdarska M., *Ryziko rozwoju wypalenia zawodowego wśród pracowników społecznych*, „Pedagogika Rodziny” 2013, nr 3(3), s. 37–52.
- Tarkowska E., *Dziecko w biednej rodzinie*, „Polityka Społeczna” 2004, nr 9, s. 9–13.
- Tarkowska E., *Dyskursy ubóstwa i wykluczenia społecznego*, IFiS PAN, Warszawa 2013.
- Tarkowska E., *Ubóstwo dzieci w Polsce*, EAPN Polska, Warszawa 2013.
- Tarkowska E., *Zróżnicowanie polskiej biedy w świetle badań jakościowych*, „Problemy Polityki Społecznej” 2002, nr 4, s. 119–132.
- Thaler R., Sunstein C., *Nudge: Improving Decisions about Health, Wealth and Happiness*, Yale University Press, New Haven–London 2009.
- The Inter-Federal Poverty Barometer*, 2011, https://www.mi-is.be/sites/default/files/documents/barometer_print_uk_2011.pdf (dostęp: 8.11.2024).
- Tocqueville A. de, *O ubóstwie*, Biblioteka Kwartalnika Kronos, Warszawa 2023.
- Townsend P., *Poverty in the United Kingdom: A Survey of Household Resources and Standards of Living*, University of California Press, 1979.
- Townsend P. (red.), *The Concept of Poverty: Working Papers on Methods of Investigation and Lifestyles of the Poor in Different Countries*, Heinemann Educational Books, London 1970.
- Trawkowska D., *Bariery rozwoju pracy socjalnej w pomocy społecznej w perspektywie systemowej. Przykład pracy socjalnej z rodziną*, „Roczniki Socjologii Rodziny” 2010, t. 20, s. 185–208.
- Tukey J.W., *Exploratory Data Analysis*, Addison-Wesley (Addison-Wesley Series in Behavioral Science), Reading, MA 1977.
- United Nations Development Programme, *Human Development Index*, 2023, <https://hdr.undp.org/data-center/human-development-index#/indicies/HDI> (dostęp: 11.11.2024).
- Ustawa z dnia 12 marca 2004 roku o pomocy społecznej (tekst jedn.: Dz.U. z 2023 r. poz. 901).
- Valentine Ch.A., *Culture and Poverty*, University of Chicago Press, Chicago 1968.
- Veit-Wilson J., *Consensual Approaches to Poverty Lines and Social Security*, „Journal of Social Policy” 1987, vol. 16(2), s. 183–211.
- Walesiak M., *Przegląd formuł normalizacji wartości zmiennych oraz ich własności w statystycznej analizie wielowymiarowej*, „Przegląd Statystyczny” 2014, t. 61 (2), s. 363–372.
- Walesiak M., *Uogólniona miara odległości GDM w statystycznej analizie wielowymiarowej z wykorzystaniem programu R*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2011.
- Walker R., *The Shame of Poverty*, Oxford University Press, Oxford 2014.

- Warzywoda-Kruszyńska W., *Enklawy biedy – mechanizm powstawania i trwania*, „Praca Socjalna” 2010, t. 7–8, s. 58–59.
- Warzywoda-Kruszyńska W., Grotowska-Leder J., *Bieda wśród dzieci (diagnoza na poziomie globalnym i lokalnym)*, w: *Prawo dziecka do godziwych warunków socjalnych*, Rzecznik Praw Dziecka, Warszawa 2002.
- Williams M., ‘*Our Poore People in Tumults Arose*’: *Living in Poverty in Earls Colne, Essex, 1560–1640*, “Rural History” 2002, vol. 13(2), s. 123–143.
- Wilson W.J., *The Truly Disadvantaged: The Inner City, the Underclass, and Public Policy*, University of Chicago Press, Chicago 1987.
- Wojtanowicz K., Dąbrowska B., *Stres i wypalenie zawodowe pracowników socjalnych*, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie, Kraków 2023.
- World Bank, *Multidimensional Poverty Measure database* (8th edition), Washington, DC 2021, <https://www.worldbank.org/en/topic/poverty/brief/multidimensional-poverty-measure> (dostęp: 11.11.2024).
- World Poverty.io., 2016, <https://worldpoverty.io> (dostęp: 11.11.2024).
- Wójcik-Żołądek M., *Bieda pracujących. Zjawisko working poor w Polsce*, „Studia BAS” 2013, nr 4, s. 159–178.
- Wysocki F., *Metody taksonomiczne w rozpoznawaniu typów ekonomicznych rolnictwa i obszarów wiejskich*, Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu, Poznań 2010.
- Zadeh L.A., *Fuzzy Sets*, „Information and Control” 1965, no. 8 (3), s. 338–353, [https://doi.org/10.1016/S0019-9958\(65\)90241-X](https://doi.org/10.1016/S0019-9958(65)90241-X)
- Zapf W., *The Four Well-Being Positions*, w: *Lebensqualität in der Bundesrepublik Deutschland*, W. Glatzer, W. Zapf (red.), Campus, Frankfurt 1984, s. 405–418.
- Zbyrad T., *Pracownicy socjalni. Od służby człowiekowi ku wypaleniu zawodowemu. Studium socjologiczne na przykładzie województwa podkarpackiego*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2014.
- Żeromski S., *Szyzyfowe prace*, Wolne Lektury, 2017 (pierwotnie opublikowano w 1897 roku).

Aneks

Pozycje gmin według barometru ubóstwa i wykluczenia społecznego w 2023 roku

Lp.	Gmina	Wartość barometru	Lp.	Gmina	Wartość barometru
1	Lesznówola (w)	0,316887	22	Piaseczno (m-w)	0,385504
2	Marki (m)	0,320873	23	Jabłonna (w)	0,389847
3	Łomianki (m-w)	0,335613	24	Grójec (m-w)	0,392224
4	Stare Babice (w)	0,337368	25	Pruszków (m)	0,394592
5	Ząbki (m)	0,348446	26	Teresin (w)	0,397061
6	Michałowice (w)	0,351051	27	Serock (m-w)	0,397479
7	Ożarów Mazowiecki (m-w)	0,354937	28	Błonie (m-w)	0,400980
8	Nadarzyn (w)	0,355360	29	Wiązowna (w)	0,401926
9	Halinów (m-w)	0,356857	30	Mława (m)	0,405010
10	Brwinów (m-w)	0,358456	31	Raszyn (w)	0,405291
11	Józefów (m)	0,365758	32	Radzymin (m-w)	0,406659
12	Zielonka (m)	0,371287	33	Podkowa Leśna (m)	0,407086
13	Kobyłka (m)	0,374656	34	Czosnów (w)	0,409620
14	Grodzisk Mazowiecki (m-w)	0,374743	35	Góra Kalwaria (m-w)	0,410401
15	Konstancin-Jeziorna (m-w)	0,375541	36	Żelechów (m-w)	0,411750
16	Piastów (m)	0,376587	37	Wyszków (m-w)	0,414875
17	Izabelin (w)	0,377058	38	Legionowo (m)	0,420905
18	Wieliszew (w)	0,379829	39	Garwolin (m)	0,421940
19	Milanówek (m)	0,382872	40	Wyszogród (m-w)	0,423440
20	Sulejówek (m)	0,383820	41	Nieporęt (w)	0,425769
21	M.st. Warszawa (m)	0,384033	42	Jaktorów (w)	0,428916

43	Leszno (w)	0,429173	76	Garwolin (w)	0,452009
44	Prażmów (w)	0,429225	77	Troszyn (w)	0,454094
45	Borowie (w)	0,430216	78	Tłuszcz (m-w)	0,454100
46	Mrozy (m-w)	0,431429	79	Skórzec (w)	0,454140
47	Jasieniec (w)	0,431917	80	Gąbin (m-w)	0,454259
48	Siedlce (m)	0,432754	81	Radzanowo (w)	0,455132
49	Pilawa (m-w)	0,432987	82	Długosiodło (w)	0,455553
50	Wołomin (m-w)	0,434153	83	Warka (m-w)	0,456736
51	Słupno (w)	0,434263	84	Dębe Wielkie (w)	0,456941
52	Ostrołęka (m)	0,434655	85	Klembów (w)	0,457788
53	Sobolew (w)	0,434749	86	Górzno (w)	0,457884
54	Siennica (w)	0,436908	87	Ciechanów (m)	0,458163
55	Dąbrówka (w)	0,436982	88	Jedlińsk (w)	0,458713
56	Siedlce (w)	0,437090	89	Kampinos (w)	0,459174
57	Żyrardów (m)	0,437780	90	Załuski (w)	0,459398
58	Mińsk Mazowiecki (m)	0,437932	91	Karczew (m-w)	0,460461
59	Sochaczew (w)	0,438204	92	Wiskitki (w)	0,460674
60	Pomiechówek (w)	0,439471	93	Ostrów Mazowiecka (m)	0,460890
61	Nowy Dwór Maz. (m)	0,439654	94	Otwock (m)	0,463031
62	Radom (m)	0,439928	95	Gózd (w)	0,463729
63	Białobrzegi (m-w)	0,441027	96	Nowa Sucha (w)	0,464301
64	Radziejowice (w)	0,441311	97	Zabrodzie (w)	0,464371
65	Szydłowiec (m-w)	0,443249	98	Czerwin (w)	0,464744
66	Mińsk Mazowiecki (w)	0,444480	99	Opinogóra Górna (w)	0,464776
67	Celestynów (w)	0,445153	100	Pionki (w)	0,464842
68	Mszczonów (m-w)	0,446509	101	Kadzidło (w)	0,465332
69	Kozienice (m-w)	0,446696	102	Łochów (m-w)	0,465817
70	Nasielsk (m-w)	0,449301	103	Wiśniew (w)	0,466047
71	Rzekuń (w)	0,449846	104	Płońsk (m)	0,466616
72	Żabia Wola (w)	0,450448	105	Zakrzew (w)	0,467018
73	Łaskarzew (m)	0,450611	106	Sochaczew (m)	0,467650
74	Zatory (w)	0,450897	107	Sieciechów (w)	0,467694
75	Tarczyn (m-w)	0,451077	108	Łosice (m-w)	0,468264

Lp.	Gmina	Wartość barometru	Lp.	Gmina	Wartość barometru
109	Paprotnia (w)	0,469090	140	Raciąż (w)	0,481611
110	Zbuczyn (w)	0,469969	141	Stara Biała (w)	0,481972
111	Płock (m)	0,470336	142	Cegłów (m-w)	0,482042
112	Ostrów Mazowiecki (w)	0,471770	143	Przysucha (m-w)	0,482125
113	Koźbiel (w)	0,471819	144	Wiśniewo (w)	0,482860
114	Drobin (m-w)	0,471842	145	Jedlnia-Letnisko (w)	0,483083
115	Suchożębry (w)	0,473861	146	Kowala (w)	0,483321
116	Płońsk (w)	0,473994	147	Lelis (w)	0,483361
117	Zwoleń (m-w)	0,474324	148	Rząśnik (w)	0,483675
118	Poświętne (w)	0,474432	149	Sobienie-Jeziory (w)	0,484023
119	Łów (w)	0,474609	150	Skaryszew (m-w)	0,484245
120	Osieck (w)	0,474740	151	Promna (w)	0,484258
121	Zaręby Kościelne (w)	0,474964	152	Młodzieszyn (w)	0,484743
122	Stanisławów (w)	0,475838	153	Przytyk (w)	0,485109
123	Przesmyki (w)	0,475844	154	Puszcza Mariańska (w)	0,485514
124	Chynów (w)	0,476137	155	Żuromin (m-w)	0,486003
125	Strzegowo (w)	0,476340	156	Wierzbo (w)	0,486276
126	Głowaczów (w)	0,476388	157	Sokołów Podlaski (w)	0,486432
127	Kosów Lacki (m-w)	0,476518	158	Stupsk (w)	0,486445
128	Jastrzębia (w)	0,476610	159	Pionki (m)	0,486560
129	Łyse (w)	0,476656	160	Małkinia Górna (w)	0,486599
130	Stara Kornica (w)	0,479211	161	Somianka (w)	0,486798
131	Wieczfnia Kościelna (w)	0,479651	162	Jakubów (w)	0,487711
132	Grabów nad Pilicą (w)	0,480219	163	Szydłowo (w)	0,487745
133	Olszanka (w)	0,480292	164	Nowe Miasto nad Pilicą (m-w)	0,488168
134	Ciechanów (w)	0,480506	165	Brudzeń Duży (w)	0,488534
135	Węgrów (m)	0,480527	166	Sierpc (m)	0,489268
136	Liw (w)	0,480718	167	Pokrzywnica (w)	0,489295
137	Mordy (m-w)	0,481225	168	Parysów (w)	0,489357
138	Brańszczyk (w)	0,481279	169	Łaskarzew (w)	0,489978
139	Nowy Duninów (w)	0,481526	170	Tczów (w)	0,490136

171	Odrzywół (w)	0,490519	204	Gostynin (w)	0,499823
172	Bielany (w)	0,490672	205	Grudusk (w)	0,499875
173	Brochów (w)	0,491638	206	Lipowiec Kościelny (w)	0,500377
174	Staroźreby (w)	0,491973	207	Przasnysz (w)	0,500982
175	Słubice (w)	0,492168	208	Łatowicz (w)	0,501029
176	Andrzejewo (w)	0,492579	209	Goszczyn (w)	0,501376
177	Przasnysz (m)	0,492737	210	Kałużyn (m-w)	0,501518
178	Belsk Duży (w)	0,494032	211	Mokobody (w)	0,501662
179	Maków Maz. (m)	0,494229	212	Potworów (w)	0,501762
180	Chlewiska (w)	0,494577	213	Stary Lubotyń (w)	0,501775
181	Stromiec (w)	0,495434	214	Ojrzeń (w)	0,502127
182	Jabłonna Lacka (w)	0,495484	215	Świercze (w)	0,502196
183	Sarnaki (w)	0,495570	216	Stara Błotnica (w)	0,502225
184	Winnica (w)	0,495690	217	Kuczbork-Osada (w)	0,502573
185	Gielniów (w)	0,496149	218	Platerów (w)	0,502731
186	Wolanów (w)	0,496832	219	Sterdyń (w)	0,503171
187	Borkowice (w)	0,496872	220	Rybno (w)	0,503317
188	Domanice (w)	0,497025	221	Chorzele (m-w)	0,503876
189	Baranowo (w)	0,497057	222	Orońsko (w)	0,504002
190	Wodynie (w)	0,497271	223	Iłża (m-w)	0,504100
191	Klów (w)	0,497384	224	Gostynin (m)	0,505063
192	Sokołów Podlaski (m)	0,497474	225	Repki (w)	0,505382
193	Łąck (w)	0,497555	226	Pniewy (w)	0,505404
194	Wilga (w)	0,497608	227	Rzecznów (w)	0,505553
195	Sochocin (m-w)	0,497615	228	Miedzna (w)	0,505571
196	Mogielnica (m-w)	0,497718	229	Gozdowo (w)	0,505699
197	Sześć (w)	0,497930	230	Boguty-Pianki (w)	0,506628
198	Miastków Kościelny (w)	0,497957	231	Dzierżążnia (w)	0,507373
199	Szulborze Wielkie (w)	0,498004	232	Pułtusk (m-w)	0,507585
200	Czernice Borowe (w)	0,498026	233	Rusinów (w)	0,508056
201	Bieżeń (m-w)	0,499215	234	Sabnie (w)	0,508112
202	Garbatka-Letnisko (w)	0,499351	235	Krzynowłoga Mała (w)	0,508162
203	Nowe Miasto (m-w)	0,499407	236	Lipisko (m-w)	0,508789

Lp.	Gmina	Wartość barometru	Lp.	Gmina	Wartość barometru
237	Sońsk (w)	0,508999	269	Baboszewo (w)	0,522453
238	Korczew (w)	0,509215	270	Rościszewo (w)	0,522522
239	Bielsk (w)	0,509337	271	Szczawin Kościelny (w)	0,522940
240	Maciejowice (w)	0,509754	272	Trojanów (w)	0,523458
241	Krasne (w)	0,510650	273	Bodzanów (w)	0,523579
242	Wąsewo (w)	0,510834	274	Jastrząb (w)	0,523754
243	Dobre (w)	0,511172	275	Obryte (w)	0,525577
244	Regimin (w)	0,511641	276	Szczutowo (w)	0,525848
245	Olszewo-Borki (w)	0,511686	277	Jadów (w)	0,526849
246	Sadowne (w)	0,512182	278	Siemiatkowo (w)	0,527317
247	Gzy (w)	0,512895	279	Kazanów (w)	0,527607
248	Kotuń (w)	0,513125	280	Magnuszew (w)	0,527976
249	Głinojeck (m-w)	0,513529	281	Lubowidz (m-w)	0,529096
250	Mochowo (w)	0,513804	282	Gniewoszów (w)	0,529414
251	Wieniawa (w)	0,513911	283	Leoncin (w)	0,530194
252	Mirów (w)	0,514191	284	Policzna (w)	0,530736
253	Grębków (w)	0,514474	285	Różan (m-w)	0,530970
254	Szelków (w)	0,514680	286	Czerwińsk nad Wisłą (m-w)	0,531635
255	Błędów (w)	0,515561	287	Ceranów (w)	0,532480
256	Joniec (w)	0,516661	288	Chotcza (w)	0,534096
257	Baranów (w)	0,516735	289	Płoniawy-Bramura (w)	0,534614
258	Wyśmierzyce (m-w)	0,517871	290	Myszyniec (m-w)	0,535093
259	Sierpc (w)	0,518515	291	Pacyna (w)	0,536440
260	Jednorzec (w)	0,519951	292	Bulkowo (w)	0,536673
261	Lutocin (w)	0,519965	293	Goworowo (w)	0,537204
262	Radzanów (w)	0,520099	294	Gołymin-Ośrodek (w)	0,537668
263	Młynarze (w)	0,520993	295	Mała Wieś (w)	0,539547
264	Sienno (w)	0,521618	296	Zakroczym (m-w)	0,539602
265	Czerwonka (w)	0,522126	297	Zawidz (w)	0,539786
266	Korytnica (w)	0,522151	298	Dzierzgowo (w)	0,540542
267	Radzanów (w)	0,522257	299	Karniewo (w)	0,540889
268	Sanniki (m-w)	0,522335	300	Husław (w)	0,543884

301	Naruszewo (w)	0,545676	308	Brok (m-w)	0,554263
302	Sypniewo (w)	0,546364	309	Przyłęk (w)	0,554431
303	Stoczek (w)	0,547139	310	Ciepielów (w)	0,555390
304	Strachówka (w)	0,548688	311	Wierzbica (w)	0,558632
305	Nur (w)	0,552594	312	Rzewnie (w)	0,559854
306	Raciąż (m)	0,552719	313	Solec nad Wisłą (m-w)	0,574356
307	Krasnosielc (w)	0,553389	314	Czarnia (w)	0,584639

Źródło: obliczenia własne na podstawie danych z Banku Danych Lokalnych GUS.

Spis rysunków

Rysunek 1.1.	Ubóstwo i jego wymiary	18
Rysunek 1.2.	Relacje pomiędzy elementami kontekstualności ubóstwa	26
Rysunek 1.3.	Fluktuacja stanów materialnych	33
Rysunek 1.4.	Przykładowe obszary wykluczenia społecznego	35
Rysunek 1.5.	Nurty rozważań nad wykluczeniem społecznym	40
Rysunek 2.1.	Różnica w wartościach wskaźnika AROPE pomiędzy mężczyznami a kobietami w 2022 roku	74
Rysunek 2.2.	Świadczenia pomocy społecznej przyznane na 1000 mieszkańców gminy w 2022 roku	86
Rysunek 3.1.	Procedura badań	91
Rysunek 3.2.	Mapa bezrobocia	102
Rysunek 3.3.	Przyczyny nieposzukiwania pracy	106
Rysunek 3.4.	Przydatność poszczególnych form pomocy w opinii beneficjentów pomocy społecznej i pracowników OPS	153
Rysunek 3.5.	Zadania pracownika socjalnego	156
Rysunek 3.6.	Cytaty z pracowników ośrodków pomocy społecznej	158
Rysunek 3.7.	Spełnienie kryteriów prowadzenia ośrodka pomocy społecznej w województwie mazowieckim	167

Rysunek 4.1.	Etapy procedury konstrukcji wielowymiarowego barometru ubóstwa i wykluczenia społecznego	182
Rysunek 4.2.	Poziomy barometru ubóstwa i wykluczenia społecznego dla gmin w województwie mazowieckim w 2012 roku	194
Rysunek 4.3.	Poziomy barometru ubóstwa i wykluczenia społecznego dla gmin w województwie mazowieckim w 2013 roku	195
Rysunek 4.4.	Poziomy barometru ubóstwa i wykluczenia społecznego dla gmin w województwie mazowieckim w 2014 roku	195
Rysunek 4.5.	Poziomy barometru ubóstwa i wykluczenia społecznego dla gmin w województwie mazowieckim w 2015 roku	196
Rysunek 4.6.	Poziomy barometru ubóstwa i wykluczenia społecznego dla gmin w województwie mazowieckim w 2016 roku	196
Rysunek 4.7.	Poziomy barometru ubóstwa i wykluczenia społecznego dla gmin w województwie mazowieckim w 2017 roku	197
Rysunek 4.8.	Poziomy barometru ubóstwa i wykluczenia społecznego dla gmin w województwie mazowieckim w 2018 roku	197
Rysunek 4.9.	Poziomy barometru ubóstwa i wykluczenia społecznego dla gmin w województwie mazowieckim w 2019 roku	198
Rysunek 4.10.	Poziomy barometru ubóstwa i wykluczenia społecznego dla gmin w województwie mazowieckim w 2020 roku	198
Rysunek 4.11.	Poziomy barometru ubóstwa i wykluczenia społecznego dla gmin w województwie mazowieckim w 2021 roku	199

Rysunek 4.12.	Poziomy barometru ubóstwa i wykluczenia społecznego dla gmin w województwie mazowieckim w 2022 roku	199
Rysunek 4.13.	Poziomy barometru ubóstwa i wykluczenia społecznego dla gmin w województwie mazowieckim w 2023 roku	200

Spis wykresów

Wykres 2.1.	Wartość minimum egzystencjalnego (w zł)	63
Wykres 2.2.	Krzywa Lorenza	64
Wykres 2.3.	Wskaźnik AROPE w krajach UE w latach 2015–2022	69
Wykres 2.4.	Ubóstwo w Polsce według wybranych miar obiektywnych w latach 2005–2023	78
Wykres 2.5.	Wskaźnik ubóstwa skrajnego i ustawowego w latach 2010–2023 w Polsce	80
Wykres 2.6.	Zasięg sfery niedostatku w Polsce w latach 2012–2023	81
Wykres 2.7.	Ocena sytuacji materialnej ludności wiejskiej . .	83
Wykres 2.8.	Współczynnik Giniego w Polsce w latach 2010–2021	83
Wykres 2.9.	Liczba rodzin, którym przyznano świadczenia	84
Wykres 3.1.	Główne źródło dochodów respondentów	100
Wykres 3.2.	Wymiar zatrudnienia respondentów	103
Wykres 3.3.	Struktura dochodów beneficjentów OPS	109
Wykres 3.4.	Negatywna ocena własnej sytuacji materialnej	110
Wykres 3.5.	Struktura wydatków – natężenie niezaspokojenia potrzeb	112
Wykres 3.6.	Sposoby radzenia sobie z trudną sytuacją materialną	113

Wykres 3.7.	Okres zadłużenia	117
Wykres 3.8.	Miejsca zaciągnięcia pożyczek	118
Wykres 3.9.	Udział beneficjentów OPS ulegających deprywacji materialnej i społecznej w badanej grupie	121
Wykres 3.10.	Poczucie biedy w województwie mazowieckim oraz poszczególnych regionach	126
Wykres 3.11.	Możliwość wiązania „końca z końcem”	128
Wykres 3.12.	Odsetek osób deklarujących brak możliwości ogrzania mieszkania odpowiednio do potrzeb	130
Wykres 3.13.	Wysokość środków przeznaczonych na dodatki mieszkaniowe	134
Wykres 3.14.	Wysokość środków przeznaczonych na dodatki energetyczne	134
Wykres 3.15.	Poczucie pogorszenia sytuacji finansowej gospodarstw domowych w porównaniu z poprzednim rokiem	137
Wykres 3.16.	Poczucie utraty stabilności finansowej	138
Wykres 3.17.	Ocena poziomu deprywacji potrzeb	138
Wykres 3.18.	Nasycenie gospodarstw domowych w dobra trwałego użytku	139
Wykres 3.19.	Urządzenia, które beneficjenci chcą kupić lub wymienić, ale brakuje im na nie środków	140
Wykres 3.20.	Ocena warunków mieszkaniowych	141
Wykres 3.21.	Dostęp ubogich mieszkańców do poszczególnych mediów	142
Wykres 3.22.	Znaczenie pomocy społecznej dla beneficjentów	145
Wykres 3.23.	Poczucie, że pomoc pozwoli wyjść z trudnej sytuacji w przyszłości wśród beneficjentów	145
Wykres 3.24.	Ocena skuteczności pomocy przez pracowników OPS	146

Wykres 3.25.	Ukierunkowanie pomocy w opinii pracowników OPS	147
Wykres 3.26.	Przydatność poszczególnych form pomocy społecznej	148
Wykres 3.27.	Poczucie konieczności uzależnienia pomocy od działań beneficjentów	150
Wykres 3.28.	Opinie o uwarunkowaniach pomocy	151
Wykres 3.29.	Opinia beneficjentów dotycząca różnych form pomocy	152
Wykres 3.30.	Ocena działań państwa i OPS na rzecz wychodzenia z ubóstwa	154
Wykres 3.31.	Wypalenie zawodowe pracowników ośrodków pomocy społecznej	160
Wykres 3.32.	Negatywne opinie na temat wykonywanej pracy wśród osób zatrudnionych w ośrodkach pomocy społecznej w województwie mazowieckim	161
Wykres 3.33.	Pozytywne opinie na temat wykonywanej pracy wśród osób zatrudnionych w ośrodkach pomocy społecznej w województwie mazowieckim	163
Wykres 3.34.	Czas pracy w poszczególnych miejscach osób zatrudnionych w ośrodkach pomocy społecznej w województwie mazowieckim	164
Wykres 3.35.	Możliwości w pracy osób zatrudnionych w ośrodkach pomocy społecznej w województwie mazowieckim	165
Wykres 4.1.	Liczba beneficjentów środowiskowej pomocy społecznej na 10 tys. ludności w Polsce i w województwie mazowieckim w latach 2012–2023	192
Wykres 4.2.	Wartość barometru ubóstwa i wykluczenia społecznego w Polsce i województwie mazowieckim w latach 2012–2023	192

Spis tabel

Tabela 2.1.	Wskaźnik zagrożenia ubóstwem lub wykluczeniem społecznym w krajach UE w podziale na miasta i obszary wiejskie w latach 2018–2022.	70
Tabela 2.2.	Wskaźnik zagrożenia ubóstwem lub wykluczeniem społecznym w krajach UE według płci w latach 2018–2022	72
Tabela 2.3.	Stopa deprywacji potrzeb w Polsce w latach 2018–2022	87
Tabela 2.4.	Wyposażenie polskich gospodarstw domowych w wybrane dobra trwałego użytkowania oraz instalacje techniczno-sanitarne w 2022 roku ...	89
Tabela 3.1.	Dobór respondentów do przeprowadzenia badania (badania przeprowadzono od czerwca do lipca 2022 roku)	93
Tabela 4.1.	Struktura hierarchiczna dotycząca barometru ubóstwa i wykluczenia społecznego	183
Tabela 4.2.	Wartości barometru oraz teoretyczne typy zagrożenia ubóstwem i wykluczeniem społecznym	189

Indeks nazwisk

- Ahuvia Aaron Chaim – 28, 215
Alem Yonas – 68, 215
Alkire Sabina – 19, 171, 215
Alvarez Leguizamón Sonia – 15, 225
Apablaza Mauricio – 19, 215
Atkinson Anthony (Tony) B. – 38, 55, 120, 215
Auleytner Julian – 11, 215
- B**aert Katleen – 183, 215
Banksy – 14
Bantebya-Kyomuhendo Grace – 127, 217
Beck Ulrich – 95, 216
Becker Gary S. – 29, 224
Becker-Pestka Daria – 40, 216
Belhadj Besma – 172, 216
Berkvens Dirk – 183, 215
Betti Gianni – 63, 172, 173, 216, 220, 222
Blank Rebecca M. – 17, 216
Blu – 14
Bogocz Danuta – 186, 222
Bombol Małgorzata – 95, 221
Boni Michał – 157, 219
Bosch Hieronim – 14
Bourdieu Pierre – 22, 39, 216
Bourguignon François – 55, 215
Bradshaw Ted K. – 28, 50, 216
- Brady David – 30, 50, 216
Broda-Wysocki Piotr – 38, 216
- Calnitsky David – 30, 216
Cattell Vicky – 27, 216
Cerioli Andrea – 172, 216
Chaczko Krzysztof – 156, 216
Chambers Robert – 24, 223
Chase Elaine – 127, 217
Cheli Bruno – 170–172, 216, 217
Chełmoński Józef – 14
Chen Victor T. – 45, 223
Crescenzi Federico – 173, 217
Cukrowska Ewa – 39, 219
Cukrowski Jacek – 39, 219
- D**'Attoma Ida – 170, 217
Dagum Camilo – 172, 216
David Paul A. – 29, 217
Dąbrowska Beata – 157, 227
Dehnel Grażyna – 18, 173, 222
Desperak Izabela – 49, 217
Diaz-Bonilla Carolina – 171, 217
Dickens Charles – 14, 217
Diricks Herman – 183, 215
Dubois Brenda – 155, 217
Dudek Hanna – 11
Duffy Katherine – 16, 36, 217
Durkheim Émile – 22
Duszczyk Maciej – 32, 217

- Easterlin Richard A. – 29, 217
- Faliszek Krystyna – 41, 219
- Farris Frank A. – 63, 218
- Festinger Leon – 46, 218
- Finnigan Ryan M. – 30, 216
- Firlit-Fesnak Grażyna – 36, 225
- Foster James – 171, 215
- Foucault Michel – 22
- Fuchs Jerzy – 14
- Galor Zbigniew – 34, 35, 38, 218, 224, 225
- Garfinkel Alan – 30, 218
- Geremek Bronisław – 13, 218
- Giddens Anthony – 22, 31, 95, 216, 219
- Gieryski Aleksander – 14
- Gilder George – 39, 219
- Gini Corrado – 63, 219
- Glatzer Wolfgang – 29, 227
- Go Julian – 23, 219
- Goedhart Theo – 16, 219
- Goffman Erving – 22
- Gogh Vincent van – 13
- Golinowska Stanisława – 11, 20, 39, 41, 120, 157, 219
- Gordon David – 15, 43, 222, 225
- Gornick Janet C. – 74, 219
- Goryńska-Bittner Barbara – 35, 218, 224
- Gostkowski Zygmunt – 188, 220
- Górnica Katarzyna – 49, 74, 219
- Grotowska-Leder Jolanta – 41, 49, 74, 219, 227
- Guio Anne-Catherine – 19, 215
- Haan Arjan de – 55, 220
- Hagenaars Aldi J.M. – 16, 220
- Halamska Maria – 32, 221
- Halberstadt Victor – 16, 219
- Hałasiewicz Andrzej – 43, 70, 221
- Handastya Nita – 173, 220
- Haveman Robert H. – 95, 220
- Hellwig Zdzisław – 188, 220
- Herman Aleksander – 155, 221
- Hübgen Sabine – 30, 216
- Huyghebaert André – 183, 215
- Hwang Ching-Lai – 188, 220
- Isengard Bettina – 47, 220
- Jacxsens Liesbeth – 183, 215
- Jahan Selim – 119, 220
- Jajuga Krzysztof – 18, 173, 222
- Janoś-Kresło Mirosława – 95, 221
- Jäntti Markus – 74, 219
- Jarosz Maria – 51, 221
- Jenkins Stephen P. – 66, 221
- Kahneman Daniel – 107, 221
- Kalinowski Sławomir – 15, 16, 18, 29, 32, 34, 35, 43, 70, 78, 82, 129, 173, 188, 218, 221, 222, 224, 225
- Kanios Anna – 155, 221
- Kapteyn Arie – 16, 219
- Kleiber Christian – 63, 222
- Klimkowski Stanisław – 82, 221
- Kłodziński Marek – 32, 221
- Köhlin Gunnar – 68, 215
- Komorowski Łukasz – 82, 221
- König Ronny – 47, 220
- Kotsis Aleksander – 14
- Kövesdi Fanni – 19, 215
- Kozek Wiesława – 45, 49, 222
- Kozłowska Urszula – 34, 224, 225
- Kubiński Grzegorz – 40, 216
- Kubisa Julia – 49, 222
- Kuivalainen Susan – 67, 222

- Kukuła Karol – 186, 222
Kurowska Anna – 11, 222
- Lagniet Jacques – 14
Lash Scott – 95, 216
Lemmi Achille – 63, 170–172, 216, 217, 222
Levitas Ruth – 43, 53, 222
Lewis Alan – 28, 215
Limam Mohamed – 172, 216
Lister Ruth – 28, 38, 49, 75, 222
Lokshin Michael – 67, 224
Love Rhonda – 25, 224
- Łojko Majka – 40, 216
Łuczak Aleksandra – 18, 82, 129, 173, 188, 221, 222
Łuczka-Bakuła Władysława – 16, 221
- Makwarimba Edward – 25, 224
Mandela Nelson – 55
Mare Robert D. – 24, 223
Marlier Eric – 19, 120, 215
Matteucci Mariagiulia – 170, 217
Michalos Alex C. – 67, 222
Michoń Piotr – 29, 222
Miley Karla – 155, 217
Mill John Stuart – 26, 222
Millet Jean-François – 13
Morecka Zofia – 39, 219
Mori Lorenzo – 173, 217
Mowafi Mona – 57, 67, 223
Murray Charles A. – 39, 223
Musick Kelly – 24, 223
Muster Rafał – 49, 223
- Narayan Deepa – 24, 223
Nettle Daniel – 29, 223
Newman Katherine S. – 45, 223
- Nolan Brian – 19, 120, 215
Nussbaum Martha C. – 23, 223
- Olson Geraldine I. – 46, 47, 223
Orshansky Mollie – 28, 90, 223
Ostrowski Piotr – 49, 222
- Paczek Beata – 129, 221
Panek Tomasz – 120, 223
Pasquini Alice – 14
Petermann Franz – 46, 224
Petesch Patti – 24, 223
Podgórski Jarosław – 120, 223
Pokrzywa Magdalena – 156, 223
Praag Bernard M.S. van – 16, 219, 220
Prus Bolesław – 14, 223
- Rank Mark Robert – 29, 223
Raphael Dennis – 25, 224
Ravallion Martin – 67, 224
Rayo Luis – 29, 224
Reder Melvin W. – 29, 217
Rek-Woźniak Magdalena – 49, 217
Rembrandt (właśc. Rembrandt Harmenszoon van Rijn) – 14
Reutter Linda I. – 24, 224
Rockstroh Brigitte – 46, 224
Rowntree Benjamin S. – 15, 224
Rutkowski Mateusz – 157, 224
Ryan William – 51, 224
Rymsza Marek – 156, 224
- Sabatino Carlos G. – 171, 217
Sałustowicz Piotr – 35, 224
Samsonowicz Henryk – 34, 224
Scheja Elina – 19, 215
Schiller Bradley R. – 50, 224
Schober Brigitte I. – 46, 47, 223
Seillier Bernard – 175, 224
Seligman Martin E. – 46, 224

- Sen Amartya – 30, 31, 55, 74, 224, 225
Sen Pranab K. – 64, 225
Seneka Młodszy – 169
Shah Meera K. – 24, 223
Shaw Wendy – 17, 225
Silver Hilary – 36, 225
Slovic Paul – 107, 221
Sochańska-Kawiecka Marzena – 104, 225
Spicker Paul – 15, 225
Stage Jesper – 68, 215
Standing Guy – 45, 225
Stanny Monika – 32, 221
Steinbeck John – 13, 225
Stewart Miriam J. – 25, 224
Stolarczyk Paulina – 43, 225
Styrc Maria – 39, 219
Sunstein Cass – 107, 226
Szarfenberg Ryszard – 11, 17, 36, 37, 157, 225
Szczygieł Oskar – 82, 129, 221
Sztumski Janusz – 34, 225
Szukalski Piotr – 11, 226
Szulc Adam – 120, 223
Szyłko-Skoczny Małgorzata – 36, 225

Świdarska Mariola – 157, 226

Tarkowska Elżbieta – 24, 41, 49, 51, 74, 219, 226
Thaler Richard – 107, 226
Theiss Maria – 37, 225
Tocqueville Alexis de – 7, 226
Tokarski Jan – 7
Topińska Irena – 41, 219
Townsend Peter – 18, 38, 43, 55, 120, 222, 226
Trawkowska Dobroniega – 157, 226
Tukey John W. – 185, 226
Tversky Amos – 107, 221

Uyttendaele Mieke – 183, 215
Valentine Charles A. – 28, 226
Van Huffel Xavier – 183, 215
Veenstra Gerry – 25, 224
Veit-Wilson John – 16, 226
Verma Vijay – 172, 216
Vollmer Frank – 19, 215

Walesiak Marek – 18, 173, 186, 222, 226
Walker Robert – 28, 226
Warzywoda-Kruszyńska Wielisława – 24, 49, 227
Weber Max – 22
Wilkin Jerzy – 43, 70, 221
Williams Mark – 96, 227
Wilmart Olivier – 183, 215
Wilson William J. – 39, 227
Wojciechowska Adrianna – 82, 129, 221
Wojtanowicz Katarzyna – 157, 227
Wolfe Barbara L. – 95, 220
Wójcik-Żołądek Monika – 49, 227
Wyczółkowski Leon – 14
Wyduba Weronika – 82, 221
Wysocki Feliks – 186, 227

Yoon Kwangsun – 188, 220

Zadeh Lotfi A. – 172, 227
Zani Sergio – 172, 216
Zapf Wolfgang – 29, 227
Zbyrad Teresa – 156, 157, 227
Zenga Michele – 172, 216
Zwęglińska-Gałęcka Dominika – 129, 221

Żeromski Stefan – 14, 227
Żołądowski Cezary – 37, 225

Noty o autorach

Sławomir Kalinowski – profesor w Instytucie Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk. Kierownik Zakładu Ekonomii Wsi. Sekretarz Rady Naukowej IRWiR PAN. Członek Komitetu Nauk o Pracy i Polityce Społecznej PAN. Wiceprzewodniczący Sekcji Młodych KNoPiPS PAN. Jego zainteresowania badawcze koncentrują się wokół problematyki ubóstwa i poziomu życia na wsi, ekonomii dobrobytu, niepewności dochodów, koncepcji *smart villages*, a także prekaryzacji ludności wiejskiej. Autor ponad 140 publikacji naukowych. Wiceprezes zarządu Fundacji Badań Wiejsko-Miejskich RURall, członek Rady Fundacji ROLL-na. W latach 2009–2015 sekretarz Międzyrodowiskowej Grupy Badawczej „Margines Społeczny Poznania”. Ekspert Polskiego Towarzystwa Polityki Społecznej oraz członek Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Prywatnie folklorysta i choreograf tańca ludowego.

Strona domowa: www.skalin.pl.

Aleksandra Łuczak – profesor Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu, pracuje w Katedrze Finansów i Rachunkowości na Wydziale Ekonomicznym. Jej główne zainteresowania badawcze koncentrują się na wielokryterialnych metodach ilościowych i ich zastosowaniach w ekonomii i finansach. Szczególnie interesuje się metodami taksonomicznymi i metodami podejmowania decyzji, zwłaszcza ich zastosowaniami w rozwiązywaniu problemów związanych z planowaniem rozwoju lokalnego i regionalnego. W ostatnich latach zajmuje się również badaniami nad metodami pomiaru obiektyw-

negu i subiektywnego ubóstwa jako zjawiska wielowymiarowego. Jest autorką i współautorką ponad 100 publikacji naukowych, a także członkiem Polskiego Towarzystwa Statystycznego oraz zespołów redakcyjnych czasopism „Journal of Agribusiness and Rural Development” i „Przegląd Statystyczny”. Prywatnie pasjonuje się malarstwem impresjonistycznym oraz trekkingiem, co pozwala jej na kreatywne podejście do badań naukowych i czerpanie inspiracji z natury.

Oskar Szczygieł – asystent w Zakładzie Ekonomii Wsi Instytutu Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN. Uczestniczy w projektach badawczych, w tym w badaniu przyczyn ubóstwa i ubóstwa energetycznego. Był również zaangażowany w realizację projektu „Moja SMART Wieś – Wizje i Inicjatywy” w latach 2022–2023. Jego zainteresowania badawcze obejmują politykę społeczną, jakość życia i subiektywne odczucia osób ubogich. Jest członkiem Polskiego Towarzystwa Polityki Społecznej i Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu.

Monografia *Ubóstwo ubogich* to wartościowe i interesujące opracowanie, którego autorzy koncentrują się na warunkach życia w województwie mazowieckim, uwzględniając jednocześnie perspektywę całej Polski i innych krajów Unii Europejskiej. W pracy nie tylko usystematyzowano aktualny stan wiedzy na temat pomiaru ubóstwa, lecz także zaproponowano autorskie podejście do jego analizy, co stanowi istotny wkład w rozwój badań w tej dziedzinie. Do najważniejszych zalet i elementów oryginalnych monografii należy wieloaspektowe podejście, które uwzględnia autorskie badania dotyczące zarówno osób korzystających z pomocy społecznej z powodu ubóstwa, jak i pracowników jednostek organizacyjnych pomocy społecznej w województwie mazowieckim. Autorzy zaprezentowali również wnikliwą interpretację swoich badań, co dodatkowo podnosi wartość naukową pracy.

dr hab. Hanna Dudek, prof. SGGW
